

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ АРХІЎ-МУЗЕЙ
ЛІТАРАТУРЫ І МАСТАЦТВА

АЎТОГРАФ

АЛЬМАНАХ

Заснаваны ў 2020 годзе

Выпуск 6

Минск
«Колорград»
2026

УДК

Шосты выпуск навуковага альманаха «Аўтограф» — вынік міждысцыплінарнага дыялогу і інстытуцыйнага супрацоўніцтва ў сферы захавання і вывучэння культурнай спадчыны Беларусі. У аснове артыкулаў даследаванні, прэзентаваныя на XXIV Узвышаўскіх і XXII Архіўных чытаннях, арганізаваных Беларускай дзяржаўным архівам-музеем у 2024 г. Выданне прапануецца спецыялістам гуманітарнага профілю, супрацоўнікам устаноў культуры, навукі і адукацыі, а таксама ўсім, хто цікавіцца гісторыяй беларускай літаратуры і мастацтва.

Рэкамендавана да друку Вучоным саветам БДАМЛІМ
(пракакол ад 30.10.2025 № 4)

Заснавальнік праекта *Г. В. Запартыка*

Укладальнікі:

А. А. Макаранка, Д. С. Самахвалаў

Навуковы рэдактар:

Д. С. Самахвалаў

Рэдакцыйная калегія:

А. А. Макаранка, Н. А. Мізон, Т. В. Кекелева, В. Ф. Шаталава

ISBN 978-985-35-0202-2

© Беларускі дзяржаўны архіў-музей
літаратуры і мастацтва, 2025
© Макаранка А.А., Самахвалаў Д.С.,
укладанне, 2025
© Афармленне. ТАА «Колорград», 2025

З ІНШАГА БОКУ ЭКВАТАРА: АРХІВЫ, ІДЭІ, АДКРЫЦЦІ

Шосты выпуск альманаха «Аўтограф» у некаторым сэнсе незвычайны. Шосты – гэта яшчэ далёка да юбілею. Але, калі параўноваць выданне альманаха з марскою вандроўкай ад полюса да полюса, то шосты выпуск нагадвае першае перасячэнне экватара. Мы ўсё яшчэ працягваем вандроўку, адкрываем новыя землі і астравы, але ўжо маем права падвесці пэўны вынік. Наш вынік і ўмоўная тэма выпуска – супрацоўніцтва. Шматгадовае плённае супрацоўніцтва калектыва Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, на базе якога рыхтуецца выданне, з нашымі калегамі і карыстальнікамі. Менавіта яны складаюць асноўную частку аўтараў. Супрацоўніцтва архівістаў, бібліятэкараў, музеезнаўцаў, прадстаўнікоў навуковых і вышэйшых навучальных устаноў. У той час як тэрэтыкі ўсё яшчэ спрачаюцца пра сутнасць міждyscyплінарнасці і міжгаліновых сувязей, у нашым выпуску вы знойдзеце матэрыялы пра тое, як яны рэалізуюцца на канкрэтных практычных прыкладах.

Пры падрыхтоўцы публікацый мы вырашылі не адыходзіць ад ужо назапашаных традыцый і падзялілі іх на тыя, што адносяцца да Узвышаўскіх і Архіўных чытанняў – дзвюх навуковых канферэнцый, што ладзяцца ў архіве-музеі з 2000 г. і 2002 г. адпаведна. Аднак перад вамі – не проста матэрыялы канферэнцый, а паўнавартасныя навуковыя артыкулы, створаныя на іх аснове. Гэта значыць, што нашы аўтары дзеляцца не толькі тым, што рыхтавалі да выступленняў, але таксама ўлічылі абмен ідэямі, узаемным вопытам і абмеркаванне актуальных пытанняў. У выніку ім удалося асвятліць шырокае кола праблем, звязаных з архіўнай справай, гісторыяй, мастацтвазнаўствам, літаратуразнаўствам, краязнаўствам.

Шырыню падыходаў да даследаванняў можна адчуць ужо на прыкладзе першай часткі «XXIV Узвышаўскія чытання». Сама канферэнцыя з гэтай назвай адбылася 24 мая 2024 г. і была прымеркавана да 90-годдзя заснавання Саюза пісьменнікаў Беларусі. М. Ф. Шумейка, прафесар кафедры крыніцазнаўства БДУ, аналізуе няпростую гісторыю дзейнасці першых двух дзесяцігоддзяў Саюза пісьменнікаў, яго ўнёсак у грамадскае жыццё Беларусі. Ганаровы архівіст і былы дырэктар Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, заснавальніца нашага альманаха Г. В. Запартыка раскрывае праблему фарміравання архіўнай спадчыны Паўлюка Труса – аднаго з самых рамантычных паэтаў Беларусі XX ст. У артыкулах Ю. У. Амосавай і Т. А. Лаўрык прадстаўлены вынікі міжгаліновага архіўна-бібліятэчнага ўзаемадзеяння на прыкладах канкрэтных праектаў «На хвалі часу, у плыні жыцця» і «Пісьменнікі – ураджэнцы роднага краю».

У артыкулах І. В. Мышкавец, А. І. Марозавай, А. А. Карп, А. І. Трацяк абмяркоўваецца тое, як архіўныя матэрыялы дапамагаюць не проста раскрыць, а па-новаму асэнсаваць дзейнасць знакамітых прадстаўнікоў літаратуры нашай краіны. Сапраўдныя навуковыя раследаванні змешчаны ў артыкулах Д. М. Дразда і А. Ч. Хітруна. Д. М. Дрозд выяўляе

прататыпаў паэмы Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча «Халімон на каранавіцы», а А. Ч. Хітрун узнаўляе нашы веды пра дзейнасць заходнебеларускага паэта Валянціна Таўлая ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Навукова-практычная канферэнцыя «XXII Архіўныя чытанні» праводзілася 30 кастрычніка 2024 г. Яна мела назву «Супрацоўніцтва ў захаванні сацыяльнай памяці» і была прысвечана трыццацігоддзю прыняцця закона «Аб архіўнай справе і справаводстве ў Рэспубліцы Беларусь». Сама тэма чытанняў абумовіла змястоўны агляд актуальных праблем, з якімі вы маеце магчымасць пазнаёміцца дзякуючы другой частцы шостага выпуска. Яна адкрываецца артыкулам М. Ф. Шумейкі пра складаныя гістарычныя пытанні ўзаемадзеяння архіваў, музеяў і бібліятэк Беларусі як інстытутаў памяці. Г. В. Запартыка прадстаўляе візуальную спадчыну Алаізы Пашкевіч (Цёткі), на яе прыкладзе раскрывае культуру фотопартрэтаў канца XIX – пачатку XX ст. Фотаархіў Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільні як важная архіўная крыніца разглядаецца даследчыцай В. С. Івановай.

Артыкул І. В. Мышкавец прысвечаны плённаму супрацоўніцтву Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва і Літаратурнага музея Максіма Багдановіча. Н. А. Недашкоўская аналізуе навукова-даследчую працу БелНДІДАС – важнай навуковай установы, якая аказвае непасрэдны ўплыў на архівазнаўства і дакументазнаўства нашай краіны. У артыкулах Т. Д. Герновіч і Н. С. Саломкінай разглядаюцца розныя аспекты лічбавай рэвалюцыі ў архіўнай справе. В. У. Коваль дэманструе перавагі міждысцыплінарнага падыходу ў вывучэнні складанай тэмы гісторыі беларускай эміграцыі мінулага стагоддзя. Канкрэтны прыклад ужывання міждысцыплінарнасці ў музейнай справе прадстаўлены ў працы К. У. Сямашкі і Г. А. Сівохіна. К. А. Кушчанка даследуе архіўную спадчыну Л. Бэндэ для вывучэння асобы Петруся Броўкі.

Традыцыйная тэма «Архіўных чытанняў» – прадстаўнікі беларускіх навукі і культуры, стаўшыя юбілярамі. Ім прысвечаны артыкулы В. В. Жыбуля пра Ганну Запартыку, А. І. Трацяк пра оперную дзіву С. Ф. Данілюк, Н. А. Баравік пра глыбоцкага паэта і журналіста Алеся Жыгунова, А. А. Данільчык пра паэтэсу Зінаіду Бандарыну, А. І. Марозавай пра драматурга і рэдактара Яўгена Шабана, Д. С. Самахвалава пра пісьменніка і грамадскага дзеяча Міхася Лынькова, А. Ч. Хітруна – пра заходнебеларускіх літаратараў Петруся Граніта і Васіля Струменя.

Цікава, што аўтары артыкулаў дэманструюць розныя падыходы для прадстаўлення юбіляраў. Так, паэт і даследчык, першы навуковы рэдактар «Аўтографа» В. В. Жыбуль распавядае пра навуковую і захавальніцкую дзейнасць шматгадовага дырэктара Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, Ганаровага архівіста Ганну Запартыку. На жаль, разгорнутых навуковых публікацый пра прадстаўнікоў архіва-музея, іх унёску ў справу захавання беларускай дакументальнай спадчыны пакуль што вельмі мала. Хочацца спадзявацца, што артыкул В. В. Жыбуля – першая, але не апошняя такая публікацыя ў нашым альманаху.

Ганаровы архівіст з Глыбокага Н. А. Баравік даследуе творчасць свайго земляка і робіць выснову аб важнасці захавання яго дакументальнай спадчыны. Артыкулы А. А. Данільчык, А. І. Марозавай, Д. С. Самахвалава – пошукі вядомых творчых асоб праз іх творчую і грамадскую актыўнасць. А. І. Траццяк вывучае біяграфію знакамітай беларускай опернай спявачкі праз фотадакументы і гуказапісы. А. Ч. Хітрун дзеліцца вопытам эфектыўнага выкарыстання архіўных дакументаў у складанні музейнай экспазіцыі, што апавядае пра жыццё і творчасць паэтаў, удзельнікаў нацыянальна-вызваленчай барацьбы.

Для аўтараў і тых, хто рыхтаваў шосты выпуск «Аўтографа», перасячэнне экватара, з аднаго боку, натхняльная, а з іншага – хвалючая справа. Мы спадзяёмся, што нашы чытачы знойдуць у альманаху цікавыя і карысныя для сябе публікацыі, якія пазнаёмяць іх з новымі ідэямі і актуальным вопытам, акажуць дапамогу ў асабістай працы і даследаваннях.

*Вядучы навуковы супрацоўнік,
кандыдат гістарычных навук
Дзмітрый Самахвалаў*

XXIV
Узвышаўскія чытанні.
24 мая 2024 г.

МІХАІЛ ШУМЕЙКА

КАНДИДАТ ГІСТАРЫЧНЫХ НАВУК, ПРАФЕСАР КАФЕДРЫ
КРЫНІЦАЗНАЎСТВА БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА
ЎНІВЕРСІТЭТА

**САЮЗ ПІСЬМЕННІКАЎ БЕЛАРУСІ Ў КАНТЭКСЦЕ
ГРАМАДСКІХ АБ'ЯДНАННЯЎ ГУМАНІТАРНАГА
ПРОФІЛЮ (ДА 90-ГОДДЗЯ ЎТВАРЭННЯ)**

У артыкуле разглядаюцца стварэнне і дзейнасць Саюза пісьменнікаў Беларусі, адносіны да яго партыйнага кіраўніцтва рэспублікі, удзел беларускіх паэтаў і пісьменнікаў у Вялікай Айчыннай вайне.

Вызначальныя словы: Саюз беларускіх пісьменнікаў, Першы з'езд савецкіх пісьменнікаў, Янка Купала, Якуб Колас, Міхась Лынькоў, Джэк Алтаўзен, Іосіф Сталін, Мікалай Гікала, Мікалай Галадзед.

МИХАИЛ ШУМЕЙКО

КАНДИДАТ ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК, ПРОФЕССОР
КАФЕДРЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ БЕЛОРУССКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

**СОЮЗ ПИСАТЕЛЕЙ БЕЛАРУСИ В КОНТЕКСТЕ
ОБЩЕСТВЕННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ ГУМАНИТАРНОГО
ПРОФИЛЯ (К 90-ЛЕТИЮ СОЗДАНИЯ)**

В статье рассматриваются создание и деятельность Союза писателей Беларуси, его взаимоотношения с партийным руководством республики, участие белорусских поэтов и писателей в Великой Отечественной войне.

Ключевые слова: Союз белорусских писателей, Первый съезд советских писателей, Янка Купала, Якуб Колас, Михась Лыньков, Джек Алтаузен, Иосиф Сталин, Николай Гикало, Николай Голодед.

MICHAEL SHUMEIKO

CANDIDATE OF HISTORICAL SCIENCES, PROFESSOR OF THE
DEPARTMENT OF SOURCE STUDIES AT THE BELARUSIAN
STATE UNIVERSITY

**90 YEARS OF THE BELARUSIAN WRITERS' UNION:
A SOCIAL INSTITUTION IN FOCUS**

This article examines the establishment and activities of the Belarusian Writers' Union, its relationship with the Belarusian Communist Party leadership, and the participation of Belarusian poets and writers in the Great Patriotic War.

Keywords: Belarusian Writers' Union, First Congress of Soviet Writers, Janka Kupala, Jakub Kolas, Michaś Lyńkoŭ, Jack Altausen, Joseph Stalin, Mikalaj Hikala, Mikalaj Haladzied.

Гэты артыкул, у аснову якога пакладзены даклад, носіць пераважна гісторыка-архівазнаўчы характар, улічваючы месца агучвання апошняга. Справа ў тым, што менавіта тут, у Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, захоўваецца архіўны фонд Саюза пісьменнікаў БССР, які не аднойчы мяняў сваю назву па прычыне рэарганізацый гэтага грамадскага аб'яднання, што ўзнікла 90 гадоў таму назад. Склад, структура фонда і кароткая анатацыя дакументаў, што ўваходзяць у яго, знайшлі адлюстраванне ў двух выпусках даведніка па архіве-музеі, якія пабачылі свет у 1997 і 2012 гг., а таксама ў іншых падобных выданнях, у тым ліку электронных [2; 3]. Па звестках выдадзенага ў 2023 г. трэцяга выпуску даведніка, які ўключыў паступленні за 2010–2021 гг. [4], фонд пераемнікаў Саюза пісьменнікаў не папаўняўся, хаця, па звестках Фондавага каталога дзяржаўных архіваў Рэспублікі Беларусь, фонд Саюза пісьменнікаў пад № 78 (апошняя яго назва «Грамадскае аб'яднанне “Саюз беларускіх пісьменнікаў”» з крайнімі храналагічнымі датамі дзейнасці фондаўтваральніка 1999–2021 гг.) налічвае 767 адзінак захоўвання, у той час як другі выпуск даведніка зафіксаваў толькі 695 адзінак захоўвання [3]. Верагодна, гэта розніца ў колькасці адзінак захоўвання ўзнікла з-за паступлення 72 адзінак ужо пасля перадачы 3-га выпуску даведніка ў выдавецтва, і таму яны не трапілі ў яго.

Аўтар прыводзіць гэтыя лічбы зусім не дзеля таго, каб пакрытыкаваць складальнікаў даведніка; апошнія заслугоўваюць толькі падзякі. Падрыхтаваўшы на высокім навуковым ўзроўні гэтыя выпускі, яны дапамаглі даследчыкам арыентавацца ў разнастайнай дакументальнай інфармацыі, якая не заўсёды ўніфікуецца. Гутарка пра іншае. У параўнанні з аналагічнымі фондамі грамадскіх аб'яднанняў (напрыклад, саюзамі мастакоў, тэатральных дзеячаў, журналістаў і інш.), што ўзніклі ўжо пасля вайны, фонд Саюза пісьменнікаў выглядае дастаткова сціпла па сваім аб'ёме. Прычыну гэтага трэба шукаць не толькі ў вайне, якая пачалася праз сем гадоў пасля ўтварэння Саюза пісьменнікаў, але і ў асаблівасцях справаводства гэтай творчай арганізацыі.

Гаворачы аб гістарычным кантэксце, звязаным з узнікненем саюза-юбіляра, нельга не адзначыць падзеі, што адбываліся ў той час. Найважнейшай сярод апошніх, на нашу думку, з'яўлялася беларусізацыя. Менавіта ў час яе правядзення ўтвараюцца літаратурныя аб'яднанні «Маладняк», «Узвышша», «Полымя», «Беларуская літаратурна-мастацкая камуна», «Пробліск», Беларуская асацыяцыя пралетарскіх пісьменнікаў і інш., творчы патенцыял і вопыт якіх, нягледзячы ні на што, будзе ўлічвацца Саюзам пісьменнікаў. Зразумела, тыя падзеі, што адбываліся ў рэспубліцы ў канцы 1920-х – пачатку 1930-х гг., не маглі не адбіцца негатыўным чынам на працэсе далейшага развіцця нацыянальнай літаратуры. Праўда, як адзначаў першы сакратар ЦК КП(б)Б М. Ф. Гікала ў гутарцы з пісьменнікамі-камуністамі праз год пасля прыняцця вядомых

пастаноў ЦК УсКП(б) і ЦК КП(б) аб перабудове літаратурна-мастацкіх арганізацый ад 23 красавіка і 27 мая 1932 г., «то, что мы боремся за интернационализм, не значит, что мы будем свёртывать белорусизацию, как раз – наоборот» [цыт. па 8, с. 321].

Аднак гэта была толькі спроба выдаць пажаданае за сапраўднае. «Круты паварот ва ўсёй палітыцы», абвешчаны ў канцы 1929 г. генеральным сакратаром ЦК УсКП(б) І. Сталіным, прывёў да амаль што поўнага згортавання беларусізацыі. Працаваўшая яшчэ ў маі – чэрвені 1929 г. Камісія ЦКК УсКП(б) па вывучэнні нацыянальнай палітыкі ў Беларусі пад кіраўніцтвам У. П. Затонскага, беспадстаўна падвергла рэзкай крытыцы за саступкі ці спаўзанне на пазіцыі нацыянал-дэмакратызму практычна ўсе навуковыя ўстановы, ВНУ, органы народнай асветы, літаратурныя аб'яднанні і інш. На кастрычніцкім (1930 г.) пленуме ЦК КП(б)Б папярэднік Гікалы, К. В. Гей зрабіў даклад «Аб чарговых задачах у нацпалітыцы», а старшыня АДПУ БССР Р. Я. Рапапорт паведаміў пра раскрыццё падпольнай контррэвалюцыйнай арганізацыі «Саюз вызвалення Беларусі».

Янку Купалу некалькі разоў выклікалі на допыты ў АДПУ, спрабуючы зрабіць яго «ідейным центром национал-демократической контрреволюции, что нашло отражение и в его творчестве» [8, с. 393]. Пасля трагічнай падзеі 20 лістапада 1930 г. (спробы Купалы развітацца з жыццём) з-за беспадстаўных палітычных абвінавачванняў, як адзначаюць сучасныя даследчыкі творчасці паэта, «у многіх апублікаваных артыкулах, пад якімі стаіць подпіс паэта, маюць месца неаб'ектыўныя, прадурзятыя ацэнкі з'яў грамадскага і нацыянальна-культурнага жыцця Беларусі» [8, с. 394]. Найбольш яскравым прыкладам можа быць т. зв. «Адкрыты ліст Я. Купалы», надрукаваны ў рэспубліканскіх і акруговых газетах у снежні 1930 г., аўтарам якога, па думцы ўкладальнікаў Поўнага збору твораў паэта, мог быць сумна вядомы Лукаш Бэндэ [8, с. 394].

Па справе прыдуманай следчымі АДПУ арганізацыі («Саюз вызвалення Беларусі») вялікую групу нацыянальнай інтэлігенцыі арыштавалі і выслалі за межы БССР. «Беларусізацыя тым часам, – пішуць сучасныя аўтары – складальнікі адпаведнага зборніка дакументаў, – стала паскорана перарастаць у сваю процілегласць» [1, с. 24].

Цікавая дэталі: у «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» адсутнічае артыкул пра Саюз пісьменнікаў у адрозненне ад артыкулаў пра «Маладняк», «Узвышша», «Польмя». Звярнуўшыся да калектыўнага артыкула «Літаратура» у адпаведным томе гэтага выдання, аўтар дадзеных радкоў таксама не сустрэў там нават згадкі аб існаванні гэтага аб'яднання. Прывядзём фрагмент з гэтага артыкула, які адносіцца да часу ўтварэння Саюза: «У канцы 1920-х гг. палітыка беларусізацыі змянілася на палітыку рэпрэсій у дачыненні да ўсяго нацыянальнага. На працягу 1930-х гг. некалькі хваль рэпрэсій (1930, 1934 і асабліва ў 1937–38) амаль вынішчылі бел. пісьменнікаў. Тыя, што засталіся на волі, стваралі апалагетычныя дзяжурныя творы, апявалі будаўніцтва новага жыцця, барацьбу з “ворагамі народа”, цяжкае жыццё ў Зах. Беларусі. Літаратура Зах. Беларусі, развіваючыся ва ўмовах нац. ўціску, захоўвала адраджэнскую

традыцыю і багдановічаўскае апяванне чыстай красы (Жылка, Н. Арсеннева, Л. Родзевіч, Х. Ільяшэвіч, І. Канчэўскі, А. Бязрозка, А. Бартуль, Л. Геніюш)» [12, с. 378].

Чаму так? Саюз пісьменнікаў не меў ніякага ўплыву на грамадскае жыццё? Славіў «правадыра ўсіх часоў і народаў»? Безумоўна, апошняя мела месца, што дало зачэпку ўкладальнікам і рэдактарам 8-га тома Поўнага збору твораў Янкі Купалы, каб зрабіць адпаведную заўвагу, якая прыводзілася вышэй і датычылася артыкула паэта «Чудо, созданное большевиками» (у ім Купала пісаў пра наведванне ў жніўні 1933 г. Беларуска-Балтыйскага канала і пра «славных чэкістаў Ягodu, Фірына, Успенскага і інш.»), прамовы на юбілейнай вечарыне, прысвечанай 30-годдзю яго літаратурнай дзейнасці, якая адбылася 28 мая 1935 г. у ДOME пісьменніка, «Добра жыць, тварыць і змагацца ў эпоху нашага мудрага Сталіна» і інш.

Тое, што Саюз пісьменнікаў (і беларускі, і агульнасаюзны) быў утвораны для выканання дырэктыў і ўстановак камуністычнай партыі і цалкам знаходзіўся пад яе кантролем, не выклікае сумненняў. Паказальная ў гэтых адносінах гутарка першага сакратара ЦК КП(б)Б М. Ф. Гікалы з беларускімі пісьменнікамі – удзельнікамі Першага Усесаюзнага з’езда савецкіх пісьменнікаў. На што звяртае перш за ўсё ўвагу суразмоўцаў партыйны лідар Беларусі, падкрэсліваючы значэнне з’езда пісьменнікаў? Як ні дзіўна, на тыя падарункі, што атрымалі яго ўдзельнікі: «Не говорю о том, с каким наслаждением многие говорили, что там патефоны получили, некоторые с велосипедами ехали, по-моему Лыньков» [8, с. 324].

Далей ён праходзіцца па былых літаратурных аб’яднаннях, нагадвае пра Купалу і Коласа «как людей, имевших серьёзные нацдемовские ошибки»¹, але з дапамогай партыі выправіўшых іх, і пераходзіць да галоўнага – характарыстыкі Саюза пісьменнікаў, яго месца ў дзяржаве і грамадстве, задач, якія ён павінен вырашаць: «Вы посмотрите, вот Союз писателей, Правление Союза. Разве можно сегодня взять этот Союз писателей вне связи с профсоюзами, вне связи с комсомолом и его влиянием, вне связи с советскими организациями и т. д. Не возьмёшь» [8, с. 326].

Праз прызму выступленняў беларускіх дэлегатаў на Усесаюзным з’ездзе пісьменнікаў Гікала дае ўстаноўку літаратарам, пра што і як трэба пісаць: «Знаете, прежние выступления, когда говорили, что Беларусь лапотная, такая-то, такие-то несчастья в ней были – опротивело это

¹З улікам гэтай характарыстыкі няма прычын сумнявацца ў сапраўднасці зместу гутаркі філолага і архівіста, стваральніка самага вялікага збору вусных успамінаў ў СССР В. Д. Дувакіна (1909–1982) з былым у 1930-я гг. галоўным рэдактарам газеты «Известия», старшынёй аргкамітэта па падрыхтоўцы Першага з’езда савецкіх пісьменнікаў І. М. Гронскім (сапр. прозвішча Фядулаў) (1894–1985), якая мела месца 8 чэрвеня 1974 г. У ёй апошні пераказвае сваю размову з М. Ф. Гікалам напярэдадні правядзення пасяджэння аргкамітэта. Па словах Гронскага, Гікала вельмі негатыўна характарызаваў Купалу і Коласа, асабліва першага, называючы яго «алкаголікам», «нацыяналістам» і выступаючы супраць увядзення яго, а таксама і Коласа ў склад аргкамітэта з’езда. І толькі ўмяшальніцтва І. Сталіна, па словах Гронскага, прымусіла Гікалу змяніць свой намер у адносінах да іх (<https://oralhistory.ru/talks/orh-377%E2%80%9494379/text>).

дело. И вот этого плаксивого тона у вас не было... Что нам, что была лапотная Беларусь, нам покажите, какая сегодня она. И вот, если хотите, мотивы последних вещей, которые дали белорусские писатели, поэты, как раз новые мотивы, мотивы стройки, мотивы будущих социалистических перспектив. Бодрость – вот что важно. У вас недостаток большой – смеха мало. Вот я прочел ряд вещей, и я бы сказал, что нет живости. Неужели наша белорусская колхозная деревня сегодня или наш новый социалистический город сегодня, изменивший свой лик за эти годы, неужели они не охвачены смехом? Вы посмотрите – когда выходят физкультурники, рабочие идут на работу, колхозники работают на поле, сколько там смеха, жизни, радости. Неужели вы это своим пером, хотя бы на конец своего пера поймать не можете? Вот такого рода вещи у вас нет. Смелости нужно побольше» [8, с. 328].

Гэта ўстаноўка знаходзілася ў рэчышчы як «Злых нататкаў» М. Бухарына, перадрукаваных у 1-м нумары часопіса «Узвышша» за 1927 г. («Нам нужна литература бодрых людзей, в гуще жизни идущих, храбрых строителей, знающих жизнь, с омерзением относящихся к гнили, плесени, гробокопательству, кабацким слезам, разгильдяйству, кичливости и юродству») [6, с. 19; 7, с. 133], так і будучага сталінскага даклада на Першай Усесаюзнай нарадзе працоўных-стаханаўцаў у лістападзе 1935 г. («Жить стало лучше, товарищи. Жить стало веселее») [10].

Утвораня праз год пасля прыходу да ўлады ў Германіі Гітлера саюзы пісьменнікаў, у тым ліку беларускі, павінны былі ўключыцца ў ваенна-патрыятычную дзейнасць. На гэта былі накіраваны і ўзнаўляемыя ў той жа год гістарычныя факультэты дзяржаўных універсітэтаў савецкай краіны. Ва ўмовах нарастаючай ваеннай пагрозы антыпатрыятычным вершам сына віцебскага купца Якава Алтаўзена, які пісаў пад псеўданімам Джэк Алтаўзен і прапаноўваў знішчыць помнік Мініну і Пажарскаму на Краснай плошчы:

Я предлагаю Минина расплавить, Пожарского.

Зачем им пьдестал?

Довольно нам двух лавочников славить;

Их за прилавками Октябрь застал.

Случайно им мы не свернули шею,

Я знаю, это было бы под стать,

Подумаешь, они спасли Расею,

А, может, лучше было б не спасать? –

трэба было супрацьпаставіць мастацкія творы, гістарычныя дакументы мінулага, якія б садзейнічалі фарміраванню ў савецкіх людзей патрыятычных поглядаў². У якасці прыкладу ўдзелу Саюза пісьменнікаў

²Як вядома, імёны К. Мініна і Д. Пажарскага разам з прозвішчамі А. Неўскага, А. Суворова, М. Кутузава з падачы нястомна-фанатычнага прапагандыста Льва Мехліса прагучалі 3 ліпеня 1941 г. у выступленні І. Сталіна па радыё. У наступным годзе пабачылі свет брашуры вядомага расійскага гісторыка, члена-карэспандэнта АН СССР С. У. Бахрушына «Минин и Пожарский» (Ташкент, 1942), Г. Бібікава «Минин и Пожарский» (М., 1942).

Беларусі ў гэтай працы можна адзначыць падрыхтоўку ў межах серыі «Грамадзянская вайна ў СССР у нарысах і ўспамінах удзельнікаў» кнігі «Белоруссия в борьбе против польских захватчиков в 1919–1920 гг.» (выдадзена маскоўскім Дзяржвыдавецтвам палітычнай літаратуры ў 1940 г.). Ёй папярэднічаў нарыс А. Зіміёнка «Оккупация и интервенция в Белоруссии», які быў выдадзены тыражом 32,5 тыс. экз. Усесаюзным таварыствам былых паліткатаржан і ссыльнапасяленцаў у 1932 г.⁵ Апошні быў складзены на аснове матэрыялаў Беларускага аддзела Камітэта дапамогі пацярпелым ад акупацыі і інтэрвенцыі, зборніка «Белорусь», выдадзенага ЦВК Беларусі ў 1924 г., асабістых успамінаў аўтара і іншых крыніц. У ім толькі 5 старонак было прысвечана нямецкай акупацыі Беларусі ў лютым – снежні 1918 г.; астатнія 40 сведчылі аб польскай акупацыі.

Ініцыятыва падрыхтоўкі кнігі аб польскай акупацыі на Беларусі зыходзіла ад М. Горкага, які быў не толькі першым кіраўніком Саюза савецкіх пісьменнікаў СССР, але і галоўным рэдактарам шматтомнай «Гісторыі Грамадзянскай вайны». У жніўні 1935 г. ён звярнуўся з пісьмом на імя старшыні Саўнаркама БССР М. М. Галадзеда з паведамленнем аб прынятым Галоўнай рэдакцыяй рашэнні выдаць зборнік аб польскай акупацыі на Беларусі. 19 жніўня 1935 г. пісьмо было разгледжана на пасяджэнні аналагічнай рэдакцыі ў Мінску, і прынята рашэнне даручыць Сакратарыяту «Гісторыі Грамадзянскай вайны ў Беларусі» разгарнуць працу па падборы дакументаў і ўспамінаў аб польскай акупацыі на Беларусі. «Пры падборы матэрыялаў аб акупацыі, – казалася ў пастанове, – асобую ўвагу ўдзяліць пытанням гаспадарання белапалякаў на Беларусі і яго разбуральнага наступства, аб гераічнай барацьбе Чырвонай арміі за вызваленне Беларусі ад акупацыі, а таксама і пытанням работы партыйных арганізацый і камсамола ў барацьбе з акупантамі» [9, с. 7753]. На падрыхтоўку выдання было вылучана 45 тыс. руб. Каб хутчэй выканаць даручэнне, было прынята рашэнне адмяніць да снежня адпачынку супрацоўнікам беларускай рэдакцыі.

16 мая 1936 г. бюро ЦК КП(б)Б на сваім пасяджэнні разгледзела пытанне «Аб зборніку “О белопольской оккупации”». Яно прапаноўвала партыйнай групе Праўлення Саюза савецкіх пісьменнікаў Беларусі вылучыць брыгаду лепшых пісьменнікаў для літаратурнай апрацоўкі матэрыялаў. Кіраўніком брыгады быў зацверджаны член Праўлення Саюза пісьменнікаў СССР М. Лынькоў, які праз два гады ўзначаліць беларускі Саюз пісьменнікаў. Як старшыню апошняга, М. Лынькова разам з другім сакратаром ЦК КП(б)Б Д. І. Валковічам уключылі ў склад агульнасаюзнай Галоўнай рэдакцыі «Гісторыі Грамадзянскай вайны» па выданні гэтага зборніка.

На тытульным аркушы зборніка, які ўбачыў свет у 1940 г. тыражом у 25 тыс. экз., было пазначана, што у яго падрыхтоўцы і літаратурнай апрацоўцы ўспамінаў прымалі ўдзел ардэнаносцы З. Бядуля, М. Лынькоў, а таксама М. Паслядовіч, К. Чорны, А. Шарапаў, Ф. Шынклер.

⁵У 1935 г. Таварыства спыніла сваю дзейнасць.

З пачаткам Вялікай Айчыннай вайны беларускія пісьменнікі, як і ўвесь савецкі народ, узяліся на абарону Радзімы. Яны змагаліся з ворагам на франтах, у партызанскіх фарміраваннях, падполлі. Значны ўклад у Перамогу ўнеслі Янка Купала і Якуб Колас, якія знаходзіліся ў савецкім тыле і сваімі патрыятычнымі творамі заклікалі беларускі народ да барацьбы супраць захопнікаў.

У канцы жніўня 1942 г. у Маскве, у тэатры Сакольніцкага парка адбылася вечарына беларускай літаратуры, на якой прысутнічала шмат байцоў і камандзіраў Чырвонай арміі. Старшыня Саюза пісьменнікаў М. Лынькоў ў сваім уступным слове паведаміў аб удзеле беларускіх пісьменнікаў ў змаганні супраць акупантаў. З чытанні сваіх твораў на ваенную тэматыку выступілі К. Крапіва, К. Чорны, М. Танк, М. Машара. Артысты маскоўскіх тэатраў чыталі творы Я. Купалы, Я. Коласа, П. Панчанкі, П. Глебкі, П. Броўкі. Аналагічныя вечарыны, якія былі арганізаваны Саюзам пісьменнікаў, адбыліся ў студзені 1943 г. у Цэнтральным доме работнікаў мастацтваў, 23 чэрвеня 1943 г. – у клубе Саюза савецкіх пісьменнікаў СССР. На апошнім Максім Танк прачытаў сваю новую паэму «Янук Сяліба», прысвечаную партызанскай барацьбе на Беларусі. 1 ліпеня 1943 г. у канцэртнай зале імя П. І. Чайкоўскага адбылася вечарына, прысвечаная памяці Янкі Купалы. Яна была арганізавана Саюзам савецкіх пісьменнікаў СССР і Саюзам пісьменнікаў БССР. З дакладам аб жыцці і творчасці паэта выступіў М. Лынькоў.

Беларускія пісьменнікі прымалі актыўны ўдзел у выданні франтавых газет. Рэдактарам газеты «За Савецкую Беларусь», якую выдавала Палітупраўленне Заходняга фронту сумесна з ЦК КП(б)Б з ліпеня 1941-га да кастрычніка 1942 г., быў М. Лынькоў⁴. Рэдактарам аналагічнай газеты «За свабодную Беларусь», якая выдавалася Палітупраўленнем Калінінскага фронту пры непасрэдным удзеле ЦК КП(б)Б з сакавіка да лістапада 1942 г., быў І. Д. Гурскі. У якасці дадатку газета выдавала сатырычны лісток «Партызанская дубінка», у якім сродкамі сатыры выкрываліся злачынствы акупантаў. У яго выданні ўдзельнічалі П. Броўка, П. Глебка, К. Крапіва, П. Панчанка, К. Чорны і інш. Загадам Ваеннага савета Калінінскага фронту ў студзені 1943 г. супрацоўнікі газеты «За свабодную Беларусь» былі ўзнагароджаны ордэнамі і медалямі. Ордэн Чырвонай Зоркі атрымалі П. Глебка і І. Гурскі; медаль «За баявыя заслугі» – А. Кучар, П. Панчанка і інш. [гл. 5].

На жаль, не ўсе беларускія пісьменнікі дачакаліся Перамогі. Каля пяцідзiesiąці прозвішчаў пісьменнікаў, якія загінулі ў гады вайны, уключаны ў трохтомнік «Скрыжалі памяці», выдадзены ў год 60-годдзя Перамогі [11]. Сёння мы аддаём ім даніну памяці.

⁴Да 80-годдзя Перамогі, у сярэдзіне мая 2025 г., па ініцыятыве Беларускага зямляцтва на Браншчыне ў лесе пад Бранскам на месцы, дзе ў ліпені – жніўні 1941 г. выдавалася газета, быў адкрыты помнік беларускім паэтам і журналістам.

Спіс крыніц

1. Беларусізацыя. 1920-я гады: Дакументы і матэрыялы. – Мінск : БДУ, 2001.
2. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва : даведнік. Вып. 1. Паступленні 1960–1992 гг. – Мінск : БелНДІДАС, 1997.
3. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва : даведнік. Вып. 2. Паступленні 1993–2009 гг. – Мінск : Медысонт, 2012.
4. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва : даведнік. Вып. 3. Паступленні 2010–2021 гг. – Мінск : СтройМедиаПроект, 2023.
5. Белорусы в советском тылу. Июль 1941–1944 г. : сб. документов и материалов / Департамент по арх. и делопроизводству М-ва юстиции Респ. Беларусь, Нац. арх. Респ. Беларусь, Федеральное арх. агентство России, Гос. арх. Российской Федерации [и др.] ; сост.: В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2010. – 183, [2] с. : ил., табл., факс.
6. Бухарин, Н. И. Злые заметки / Н. И. Бухарин. – М.–Л. : Госиздат, 1927. – С. 19.
7. Бухарын, М. Злыя нататкі / М. Бухарын // Узвышша. Часопісь літаратуры, мастацтва і крытыкі беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання «Узвышша». – 1927. – № 1.
8. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Т. 9, кн. 2. Дапаўненні да папярэдніх тамоў ; Летапіс жыцця і творчасці ; Дататак. Мінск : Маст. літ., 2003.
9. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 7753.
10. Первое Всесоюзное совещание рабочих и работниц-стахановцев. 14–17 нояб. 1935 г. : стеногр. отчет. – М., 1935.
11. «Скрыжалі памяці» : у 3 т. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2005.
12. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. / Беларус. энцыкл.; рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1993–2003. – Т. 4 : Кадэты – Ляшчэня. – 1997. – 432 с.

ГАННА ЗАПАРТЫКА

ГАНАРОВЫ АРХІВІСТ БЕЛАРУСІ

**«А ПЕСНЯ – Ў СЭРЦЫ ПАКАЛЕННЯЎ...»
(ДА ГІСТОРЫІ АРХІЎНАЙ СПАДЧЫНЫ ПАЎЛЮКА ТРУСА)**

Артыкул прысвечаны гісторыі архіўнай спадчыны беларускага паэта Паўлюка Труса (1904–1929). Разглядаецца лёс яго асабістага архіва, у тым ліку страчаныя і захаваныя дакументы, перапіска з сям’ёй і сучаснікамі, а таксама намаганні па зборы і сістэматызацыі матэрыялаў у Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва. Адмысловая ўвага нададзена ролі сяброў, у прыватнасці, Пятра Глебкі, у захаванні творчай спадчыны паэта. Даследаванне заснавана на ўнікальных архіўных крыніцах, якія раскрываюць жыццёвыя акалічнасці і творчы шлях Труса.

Вызначальныя словы: Паўлюк Трус, архіўная спадчына, беларуская літаратура, асабісты архіў, паэзія, Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, Пятро Глебка, дакументальныя крыніцы.

АННА ЗАПАРТЫКО

ЗАСЛУЖЕННЫЙ АРХИВИСТ БЕЛАРУСИ

**«А ПЕСНЯ – В СЕРДЦЕ ПОКОЛЕНИЙ...»
(К ИСТОРИИ АРХИВНОГО НАСЛЕДИЯ ПАВЛЮКА ТРУСА)**

Статья посвящена истории архивного наследия белорусского поэта Павлюка Труса (1904–1929). Рассматриваются судьба его личного архива, включая утраченные и сохранившиеся документы, переписку с семьёй и современниками, а также усилия по сбору и систематизации материалов в Белорусском государственном архиве-музее литературы и искусства. Особое внимание уделено роли друзей, в частности, Петра Глебки, в сохранении творческого наследия поэта. Исследование основано на уникальных архивных источниках, раскрывающих жизненные обстоятельства и творческий путь Труса.

Ключевые слова: Павлюк Трус, архивное наследие, белорусская литература, личный архив, поэзия, Белорусский государственный архив-музей литературы и искусства, Петр Глебка, документальные источники.

HANNA ZAPARTYKA

HONORARY ARCHIVIST OF BELARUS

**“AND THE SONG LIVES ON IN THE HEART
OF GENERATIONS...”
(THE HISTORY OF PAŪLIUK TRUS’ ARCHIVAL HERITAGE)**

The article explores the history of the archival heritage of Belarusian poet Paŭliuk Trus (1904–1929). It examines the fate of his personal archive,

including lost and preserved documents, correspondence with family and contemporaries, and efforts to collect and systematize materials at the Belarusian State Archive-Museum of Literature and Art. Special attention is paid to the role of friends, such as Piotr Hlebka, in preserving the poet's legacy. The study is based on unique archival sources that illuminate Trus's life and creative journey.

Keywords: Paŭliuk Trus, archival heritage, Belarusian literature, personal archive, poetry, Belarusian State Archive-Museum of Literature and Art, Piatro Hlebka, documentary sources.

У 2024 г. адзначаўся 120-гадовы юбілей Паўлюка Труса – аднаго з самых рамантычных паэтаў Беларусі ХХ ст. Яго жыццё маланкай бліснула і знікла, пакінуўшы вечнасці дзяменты-россыпы незвычайна чыстай і спеўнай лірыкі. Як Адаму Гурыновічу, Максіму Багдановічу, так і Паўлюку Трусу было адпушчана ўсяго дваццаць пяць зямных гадоў. За гэты адрэзак большасць маладых людзей толькі абазначае свае будучыя шляхі, толькі ўбіраецца ў сілу. Яны ж змаглі ўквеціць сваю кароткую жыццёвую сцежку выдатнай паэзіяй і прозай, стаўшы гонарам беларускай літаратуры.

Паўлюк Трус нарадзіўся 6 мая 1904 г. у славутай вёсцы Нізок на Уздзеншчыне. У сям'і Адама Емяльянавіча і Ганны Міхайлаўны Трус быў першынцам. У 1909 г. нарадзіўся брат Міхась, у 1911 г. – сястра Марыя, у 1916-м – сястра Вера. Жылі, як і большая частка сялян, зусім не багата, мелі ўсяго дзве дзесяціны зямлі. Каб пракарміць сям'ю, бацька і старэйшы сын браліся за любую працу. Паўлюк часта наймаўся ў пастухі, хадзіў за бараную, вазіў з бацькам лес на спляў, у дванаццаць ужо мог араць, а праз пару гадоў стаў побач з дарослымі ў пракосе. Бацька, маці, дзед – усе бачылі ў ім будучага працалюбнага і моцнага гаспадара. Захапляліся, хвалілі яго, ганарыліся сваім дужым і не па гадах сталым Паўлючком. Але і бор, і цёплая вясновая ралля, і росны пастушкоўскі ранак, і ўсё, што так напоўнена спевамі прыроды, гадавалі паэта. Прышла пара ісці ў школу, а бацька з дзедам і слухаць не хацелі: грамата непатрэбна селяніну. Маці заступілася, інтуітыўна адчула парыванні сынавай душы. Пайшоў Паўлюк у вясковую школку ў Нізку і так старанна, так настойліва ўзяўся за навуку, што вельмі хутка пераўзышоў сваіх сяброў. У школе вельмі хутка праявіліся яго здольнасці ў маляванні. І за ім замацавалася слава мастака, а праз нейкі час і артыста: слых быў выключны, і голас ён меў прыгожы. І толькі ў адным нікому не прызнаваўся: уражвалі яго тэксты ў падручніку і найперш вершы, таму ўсе вывучыў на памяць. Неяк незаўважна для сябе сталі складацца рыфмы. Аднойчы Адам Трус сустрэў Паўлюковага настаўніка, і той так хваліў свайго вучня, з такім захапленнем расказваў пра яго здольнасці, што бацька ўпершыню адчуў вялікі гонар за сына. Яго сумненні наконт неабходнасці навукі былі цалкам знішчаны. Але, тым не менш, гэтая акалічнасць не вызвалала Паўлюка ад абавязкаў паўсядзённага вясковага існавання.

Вёска ніколі не адпускала П. Труса, моцна звязвала сям'я і яе клопаты. У 1923 г., калі цвёрда вырашыў паступіць у Белпедтэхнікум,

пакідаў Нізок вельмі цяжка, па сутнасці, ішоў супраць сям'і. Бацька быў цвёрдым у сваёй упэўненасці, што яго сыны павінны моцна трымацца зямлі і гаспадаркі.

Адам Трус ўсё сваё жыццё марыў паставіць большую хату (сям'я з сямі чалавек тулілася ў хаціне ў чатыры з паловай метры на пяць), і Паўлюк абяцаў яму дапамагчы ў гэтым. «Калі я цябе вёз у Негарэлае, дык ты казаў, абавязкова пастаўлю гэтакую хату, як Язэбава», – папракне ў адным з лістоў сына [3, с. 11]. Не змог, не паспеў паставіць хату, выдаць чарговы зборнік, скончыць паэму. Яго век азваўся толькі імгненнем. Хто мог ведаць гэта? Па праве самых блізкіх людзей, у лістах з дому ўшчувалі, хваляваліся, прасілі, патрабавалі, папракалі. І ён усе канікулы стараўся быць дома: трэба было малаціць, араць, касіць. Бацькі хварэлі, а малодшы брат і сёстры павінны былі вучыцца. Паўлюк Трус стараўся быць добрым сынам і братам.

«Успамінаецца, як прыслалі яго з Белпедтэхнікума ў Нізоўскую школу на практыку. Ідучы з ім дамоў, я гавару: “Калі я ўжэ гэтыя лапці скіну!” А Паўлюк кажа мне: “Нічога, Вера, вучыся, я цябе абую і адзену”. Жылі мы бедна, каб купіць якой тканіны на сукенку, трэба было самой зарабіць, вось я і хадзіла ў ягады, назаўтра несла два-тры збаночки ва Узду, там літровы збаночак ягад бралі па 10–15 капеек. Так я сабрала грошы на сукенку, і паехалі купляць з Паўлюком. А ў мяне не хапае грошай. Паўлюк дастаў з кішэнні дробязь і даклаў мне на тры метры матэрыялу» – запісала ва ўспамінах яго самая малодшая сястра Вера [2, с. 319].

Адзін з узвышаўцаў, Максім Лужанін, успамінаў, што Паўлюк Трус быў вельмі добрым і шчырым хлопцам, простым у абыходжанні, гатовым заўсёды падзяліцца капейкай, падарыць любую рэч, даць кнігу. А яго працавітасці мог пазайздросціць самы магутны волат: паспяхова вучыўся ў Белпедтэхнікуме, супрацоўнічаў у многіх мінскіх выданнях, спяваў у хоры і пастаянна пісаў – не даваў сабе адпачынку. І пісаў ён адкрыта, кожны яго верш тэхнікумаўская моладзь сустракала з радасцю і здзіўленнем ад свежасці гэтага непасрэднага таленту. Падобныя словы захаплення, удзячнасці і вялікага смутку па рана абарваным жыцці паэта пакінулі ў сваіх успамінах М. Гарэцкі, П. Глебка, А. Русак, М. Хведаровіч і іншыя.

16 снежня 1928 г. памерла маці Паўлюка Труса. І гэта была першая вялікая страта ў сям'і. А ў хуткім часе пасля маці, 30 жніўня 1929 г., абарвецца жыццё і самога паэта. У жалобе будзе ўся Беларусь.

Паўлюк Трус паміраў «не самотным», а меў дзве кніжкі: «Вершы» і «Ветры буйныя». У яго асірацелым пакоі ў Мінску застаўся архіў і бібліятэка, самаахварна збіраная маладым паэтам. Архіў быў немалым: рукапісы твораў, лісты родных і сяброў, фотаздымкі. Быў сярод рукапісаў рыхтаваны П. Трусам і трэці зборнік, які ён меўся назваць «Чырвоныя ружы», пра што пісаў свайму сябру П. Глебку.

Праз колькі часу рукапісы паэта былі сабраны і перададзены ў Інстытут літаратуры і мастацтва Беларускай акадэміі навук. У 1931 г. выйшаў яго першы пасмяротны зборнік выбраных вершаў, укладзены Л. Бэндэ. У звароце ад Інстытута літаратуры і мастацтва, змешчаным

у гэтым зборніку, ёсць наступныя радкі: «Для данага выдання выкарыстана толькі нязначная частка рукапіснага архіву пісьменніка, сабранага Інстытутам літаратуры і мастацтва БАН. Усё ж рукапіснае багацце П. Труса апрацоўваецца для поўнага збору яго твораў, які БАН мяркуе выдаць акадэмічным выданнем у бліжэйшы час» [1, с. 4]. Акадэмічнае выданне пабачыла свет у 1934 г. (Паўлюк Трус. Збор твораў. Менск, 1934). Менавіта гэтае выданне адсылае нас да многіх і многіх дакументаў асабістага архіва Паўлюка Труса. На вялікі жаль, сабраная Інстытутам літаратуры і мастацтва спадчына паэта загінула ў віхуры вайны. Але, як пазней выявілася, не ўсё трапіла ў сховы інстытута. У 1962 г. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, у ліку многіх матэрыялаў Л. Бэндэ, набыў і частку дакументаў з асабістага архіва П. Труса: лісты і паштоўкі да П. Труса ад Я. Тураўца, І. Нісцюка, М. Лужаніна, І. Барашкі, П. Галавача, З. Бандарынай і інш., ад родных і знаёмых, некаторыя друкаваныя вершы. Гэта сведчыць, што ўкладальнік яго першага пасмяротнага зборніка валодаў значнай часткай архіва паэта.

Пра жыццё і паэзію Паўлюка Труса напісана многа. Яму, як нікому іншаму з паэтаў пакалення 1920-х, шанцавала на выданні і перавыданні твораў. Сабраны і апублікаваны яго архіўныя спадчыны: зборнікі «Голас вясны далёкай: Паўлюк Трус ва ўспамінах, лістах, артыкулах, вершах» і «Паўлюк Трус. Выбраныя творы» (які выйшаў у серыі «Беларускі кнігазбор») – вынік адкрыццяў таямніц многіх асабістых архіваў. Дзякуючы гэтым кнігам, біяграфія паэта папоўнілася невядомымі фактамі, а яго вобраз – новымі рысамі. Але па-за ўвагай усіх зборнікаў застаўся цыкл дакументаў, што захаваліся ў фондзе Л. Бэндэ, а пазней да іх далучацца некалькі лістоў, захаваных Пятром Глебкам, якія з непасрэднай праўдзівасцю, шчырасцю раскрываюць мажлівыя настроі душы паэта і, як ніякія іншыя, малююць яго жыццё рэалістычнымі фарбамі. Гэта лісты з дому, з Нізка, напісаныя рукой брата, бацькі, сяцёр Веры і Марыі, але ўсе ад імя сям’і. Лісты адносяцца да 1927–1929 гг., калі Паўлюк Трус, пасля сканчэння Белпедтэхнікума, працаваў у Гомелі ў рэдакцыі газеты «Палеская праўда», і з Мінску, калі стаў студэнтам Белдзяржуніверсітэта. Напаўпісьменныя, месцамі з ледзьве ўлоўным сэнсам фраз, яны дасылаюць нашаму ўяўленню сведчанні пра ўклад жыцця, матэрыяльнае і духоўнае беларускай сялянскай сям’і. Гэтыя лісты ўжо даўно набылі ўласцівасць сацыяльна-гістарычных дакументаў жыцця беларускай вёскі першай чвэрці XX ст. пасля перажытай ёй Першай сусветнай вайны, рэвалюцыі, грамадзянскай вайны. Яны дапамагаюць па-іншаму асэнсаваць адносіны ў сям’і паэта і сям’і да паэта. Вось толькі адзін з іх [3, с. 18]:

Дарагі наш сын Паўлюк!

Папершум буду табе пісаць: адпішы нам, ці ты добра выздаравеў. Нам здаецца, што ты яшчэ хворы, нешта мы цябе снім. Дарагі мой брат Паўлюк, глядзі, ужэ гэтак не рабі, як рабіў у Менску, а там як што будзь у цябе падношанае, дык ты вазьмі ды прыйшлі, дык мне дома добра будзе.

Адпішы нам, ці ты пазабіраў усё ад Ігнася⁵, ці там пакінуў. І яшчэ буду шчыра раз прасіць: як падносіш што, дык прысылай дадому. І яшчэ вот што, дзяўчата прасяць – калі будуць у цябе грошы, дык купі каторуй чаравікі, бо ў Веры німа ў чом у школу. Яна сяголета ў трэцім аддзяленні, але калі будзеш купляць, дык купляй Маньцы, а Маньчыны будуць Веры. І можа ў цябе выпадзе скоры, скоры будуць грошы, дык прышли, бо нам трэба аддаць Міхасю, што ў Каляном у Манькі ў Лосявых у прымах. Мы ў яго пазычалі за гумно заплаціць, дык яшчэ ні аддалі. І пастуху яшчэ ні аддалі, пастуху трэба 7 руб. Дык трэба ўжо аддаць гэтыя грошы, а іх німа. Але ж калі німа, дык адпішы, можа, скоры будуць. І яшчэ напішы нам, якое ты жалаванне палучаеш. Напішу табе, што Тамашыха ўжэ прыехала з Каўказу, а Тамаш яшчэ там. Адпішы нам скоры на гэты пісьмо, бо нам здаецца, што ты хворы...

Цікавіліся ў сям'і і творчымі поспехамі Паўлюка Трусы:

Дарагі брат Паўлюк!

Я ў цябе прасіў, каб ты прыслаў мне зборнік свой, а ты не прыслаў. Твае вершы многім падабаюцца. Дак трэба, каб ты прыслаў, калі ён ёсцёка. Напішы мне, ці здаў свой той зборнік, як быў дома ды гаварыў, што скоры дам. Напішы нам, калі ты быў хворы, ці даўно, ці не. Так што, калі можа будзеш слаць што, дык прышли мне свой зборнік [Ветры] Буйныя].

Напішы мне, ці табе цяжка працаваць, ці не. Ці пішыш ты гэтак вершы як у Менску. Бо ўжэ тваіх вершаў не чуваць⁶.

Атпішы нам скоры, ці ты добра выздаравеў, ці не. Боляй пісаць німа чаго. А пакуль што – бывай здароў [З, с. 30].

У другой палове 1990-х гг. Ядвіга Юльянаўна Раманоўская даверыла архівістам таямніцы сваіх уласных збораў⁷. Сярод многіх унікальных дакументаў яе прыватнага архіва была выяўлена і частка асабістага архіва Паўлюка Трусы. Па сведчанні Ядвігі Юльянаўны, усе гэтыя дакументы перадаў ёй у свой час на захаванне Пятро Глебкі. Гэтую частку архіва паэта складалі рукапісы ўрыўка паэмы «Сірата Алеся» = «Смутах каханья» (1925–1928), вершаў «Апала сінь...», «Цячэ рэчка з-пад явару...» (1925), «Ліст да сястры» (1928), старонак з дзённіка (1927, 1928); лісты П. Трусы ад родных (1927–1929), З. Бядулі (1927), А. Дудара (1927), З. Дунько (1928), П. Ф. Глебкі (1927–1928), М. Лужаніна ([1927]–1928), лісты П. Трусы К. Дабравольскай (1927), Я. Ліманаўскаму (1927–1928), дароўны надпіс П. Трусы П. Глебкі на тытульным лісце зборніка вершаў «Ветры буйныя» (1927), ліст П. Глебкі Я. Бобрыку з упамінаннем пра П. Трусы (1926). Са згоды ўладальніцы дакументаў усе названыя рукапісы і лісты былі вылучаны з яе калекцыі і паклалі пачатак стварэнню самастойнага фонда. А пасля пачалася праца па выяўленні і капіяванні дакументаў

⁵ Ігнась Нісцюк – дзядзька Паўлюка Трусы, у якога на вул. Белацаркоўнай у Мінску кватараваў паэт падчас вучобы ў Белпедтэхнікуме.

⁶ У Гомелі паэта захапіла арганізацыйна-асветная праца, і на творчасць сапраўды не хапала часу. Аб гэтым ён сам прызнаецца ў лістах да П. Глебкі.

⁷ Раманоўская Я. Ю. (1920–2011), арганізатар музейнай справы, захавальніца літаратурнай і архіўнай спадчыны Янкі Купалы, пляменніца Янкі Купалы. У БДАМЛІМ захоўваецца калекцыя дакументаў па гісторыі культуры, сабраная Я. Ю. Раманоўскай. Ф. 394. Воп. 1–2.

у розных сховішчах. Да прыкладу, публікацыі яго вершаў «Мы ідзем», «На сцэне і ў залі», а таксама шэрагу фельетонаў у газеце «Полесская правда» за 1928 г., якая ў беларускіх сховішчах не захавалася, былі атрыманы з газетнага фонду Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі. Шэраг вершаў, прысвечаных П. Труссу, успамінаў пра П. А. Труса за 1925–1929 гг., артыкулаў за 1984–1993 гг., некралогі П. А. Труса, фатаграфіі, індывідуальныя і ў групе з А. І. Александровічам, Я. Э. Пфляўмбаўм, К. Чорным і інш. 1926–1928 гг., родных П. Труса і інш., былі выяўлены ў беларускіх сховішчах і калекцыях. Сюды ж былі далучаны фатаграфіі надмагільнага помніка на вайсковых могілках г. Мінска, стэнда Уздзенскага музея, прысвечанага П. Труссу. Такім чынам удалося сабраць 119 дакументаў. Усё гэта склала 55 адзінак захоўвання архіўнага фонду № 404 Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

Няма нічога дзіўнага ў тым, што частку архіва П. Труса перахоўваў П. Глебка. Мяркую, што менавіта ён дапамагаў упарадкаваць архіў паэта і спрыяў укладанню першага пасмяротнага зборніка. Два паэты-землякі з Уздзеншчыны Пятро Глебка і Паўлюк Трус былі амаль аднагодкамі. Яны пазнаёміліся і пасябравалі ў Уздзенскім вышэйшاپачатковым вучылішчы, у якое прыйшлі вучыцца ўвосень 1918 г. і якое разам скончылі ў 1923 г. Іх сяброўства мацавала вялікая прыхільнасць да літаратуры і, як найвялікшы давер уласнай таямніцы, – прызнанне адзін аднаму ў спробах складання паэтычных радкоў. Пасля да іх далучыўся Алесь Якімовіч. Яднаньня любоўю да паэтычнага радка, яны чыталі адзін аднаму свае першыя вершы і нават адважыліся некаторыя з іх змяшчаць у школьнай насценнай газеце. Першым родным мясціны пакінуў Паўлюк Трус, паступіў у 1923 г. у Мінскі беларускі педагогічны тэхнікум імя У. Ігнатоўскага. Праз год да сям’і тэхнікумаўцаў далучыўся і Пятро Глебка, зразумела, не без уплыву на выбар шляху свайго старэйшага на год сябра Паўлюка. У тэхнікуме іх сяброўства дужэла агульнымі ідэямі, пабрацімствам слаўнага «Маладняка», ды і зямляцкай падтрымкай адзін аднаго. Дзялілі ўсё па-сяброўску, дзяліліся ўсім па-сяброўску, шчыра, без рызыкі быць асмяяным ці незразуметым.

Акалі надыходзіла пара ростані – ляцелі лісты, поўныя спадзяванняў на моцнае плячо сябра і веры ва ўсемагутнасць сяброўскай падтрымкі. І дзякуючы многім, а найперш Пятру Глебку, гэтае ліставанне захавалася і сёння складае адну з цікавейшых частак архіўнага фонду Паўлюка Труса ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва.

Спіс крыніц

1. Трус, П. Выбраныя вершы / П. Трус. – Менск, 1931.
2. Трус, П. Выбраныя творы / П. Трус. – Мінск : Беллітфонд, 2000.
3. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 1488.

ЮЛИЯ АМОСАВА

КАНДЫДАТ МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА,
ГАЛОЎНЫ БІБЛІЕГРАФ ІНФАРМАЦЫЙНА-АНАЛІТЫЧНАГА
АДДЗЕЛА НАЦЫЯНАЛЬнай
БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ

**ЯЎГЕНІЯ ПФЛЯЎМБАЎМ У ЛЮСТЭРКУ АРХІЎНЫХ
ДАКУМЕНТАЎ НА СТАРОНЦЫ ВІРТУАЛЬНАГА
ПРАЕКТА «НА ХВАЛІ ЧАСУ,
У ПЛЫНІ ЖЫЦЦЯ»**

У лістападзе 2023 г. споўнілася 100 гадоў літаратурнаму аб'яднанню «Маладняк». Нацыянальная бібліятэка Беларусі прадстаўляе віртуальны праект («На хвалі часу, у плыні жыцця») з архіўнымі матэрыяламі: фота, рукапісамі і асабістымі рэчамі ўдзельнікаў (Уладзімір Дубоўка, Кузьма Чорны і інш.). Асобны раздзел прысвечаны паэтэсе-перакладчыцы Яўгеніі Пфляўмбаўм (1908–1995) – яе невыдадзеным вершам, пісьмам і дзённікам.

Вызначальныя словы: «Маладняк», беларуская літаратура, Нацыянальная бібліятэка Беларусі, Яўгенія Пфляўмбаўм, віртуальны архіў, літаратурнае аб'яднанне, XX ст., паэзія.

ЮЛИЯ АМОСОВА

КАНДИДАТ ИСКУССТВОВЕДЕНИЯ, ГЛАВНЫЙ
БИБЛИОГРАФ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОГО
ОТДЕЛА НАЦИОНАЛЬНОЙ
БИБЛИОТЕКИ БЕЛАРУСИ

**ЕВГЕНИЯ ПФЛЯУМБАУМ В ЗЕРКАЛЕ АРХИВНЫХ
ДОКУМЕНТОВ НА СТРАНИЦЕ ВИРТУАЛЬНОГО
ПРОЕКТА «НА ВОЛНЕ ВРЕМЕНИ,
В ПОТОКЕ ЖИЗНИ»**

В ноябре 2023 г. исполнилось 100 лет литературному объединению «Маладняк». Национальная библиотека Беларуси представляет виртуальный проект («На волне времени, в потоке жизни») с архивными материалами: фото, рукописями и личными вещами участников (Владимир Дубовка, Кузьма Чорный и др.). Отдельный раздел посвящен поэтессе-переводчице Евгении Пфляумбаум (1908–1995) – её неизданным стихам, письмам и дневникам.

Ключевые слова: «Маладняк», белорусская литература, Национальная библиотека Беларуси, Евгения Пфляумбаум, виртуальный архив, литературное объединение, XX в., поэзия.

JULIJA AMOSAVA

CANDIDATE OF ARTS, CHIEF BIBLIOGRAPHER
OF THE INFORMATION AND ANALYTICAL DEPARTMENT
AT THE NATIONAL LIBRARY OF BELARUS

JAŬHIENIJA PFLIAŬMBAŬM IN THE MIRROR OF ARCHIVAL DOCUMENTS IN THE VIRTUAL PROJECT “ON THE WAVE OF TIME, IN THE FLOW OF LIFE”

In November 2023, Belarus marked the 100th anniversary of “Maladniak”, a pivotal 20th-century literary movement. The National Library of Belarus presented a virtual project (“On the Wave of Time, in the Flow of Life”) featuring rare archives: photos, manuscripts, and personal items of members like Uladzimir Duboŭka and Kuźma Ćorny. A new section highlighted poet-translator Jaŭhienija Pfliaŭmbaum (1908–1995), showcasing her unpublished works, exile diaries, and correspondence.

Keywords: “Maladniak”, Belarusian literature, National Library of Belarus, Jaŭhienija Pfliaŭmbaum, virtual archive, literary movement, 20th century, poetry.

У лістападзе 2023 г. адзначалася значная дата ў гісторыі беларускай літаратуры XX ст. – 100-гадовы юбілей літаратурнага аб’яднання «Маладняк». Нацыянальная бібліятэка Беларусі грунтоўна падрыхтавалася да гэтай падзеі: ужо пяты год на інтэрнэт-партале ўстановы ствараецца маштабны віртуальны праект «На хвалі часу, у плыні жыцця», прысвечаны згуртаванню «Маладняк» і яго ўдзельнікам. Рэсурс адкрыты з 2019 г. і на сённяшні дзень у ім ужо 11 раздзелаў, прысвечаных юбіляем Адама Бабарэкі, Уладзіміра Дубоўкі, Кузьмы Чорнага, Яна Скрыгана, Змітрака Бядулі, Міхася Зарэцкага, Язэпа Пушчы і іншых пісьменнікаў. Праект ствараецца з дапамогай фондаў партнёраў – Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры і Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, каштоўнасці якіх з выверанымі подпісамі і ідэнтыфікаванымі на фотаздымках асобамі даступны на віртуальных старонках пра пісьменнікаў. На сённяшні дзень на старонках праекта можна пабачыць больш за 700 дакументаў з фондаў партнёраў.

Па традыцыі віртуальныя экспазіцыі складаюць матэрыялы пра жыццё і творчасць пісьменнікаў, пра ўшанаванне іх памяці, прадстаўляюць поўныя тэксты прыжыццёвых выданняў аўтараў з фондаў Нацыянальнай бібліятэкі, крытычныя матэрыялы пра іх. Але адным з найбольш каштоўных раздзелаў з’яўляюцца фотагалерэі, якія ўключаюць фотаздымкі маладнякоўцаў з роднымі, сябрамі і калегамі, іх дакументы, рукапісы, лісты, асабістыя рэчы. Напрыклад, у фотагалерэях можна ўбачыць выявы акулераў Уладзіміра Дубоўкі, самавара Кузьмы Чорнага, гальштука Яна Скрыгана. Некаторыя фотаздымкі дазваляюць даведацца пра тое, як «маладнякоўцы» праводзілі вольны час, напрыклад, здымкі Міхася Зарэцкага з сябрамі ў Гурзуфе ў 1925 г. падчас

адпачынку, Валерыя Маракова ў «Шашлычнай» на вуліцы Камсамольскай у Мінску ў 1930-я гг., Язэпа Пушчы з вучнямі падчас уборкі кукурузы ў 1956 г.

Характэрна, што юбілей «Маладняка» супадае са 115-годдзем з дня нараджэння яго актыўнай удзельніцы – таленавітай, яскравай паэткі і перакладчыцы Яўгеніі Пфляўмбаўм. У наш час яе імя, якое некалі было невядома, усе часцей можна пачуць на літаратурных імпрэзах і ў кніжных крамах, сустрэць на старонках газет і часопісаў. У гонар паэткі названа жаночая выдавецкая ініцыятыва – «Пфляўмбаўм», якая займаецца выданнем кніг беларускіх пісьменніц мінулага і сучаснасці. Так, у сакавіку 2023 г. ў межах гэтай выдавецкай ініцыятывы быў прадстаўлены вынік шматгадовай працы даследчыкаў і выдаўцоў: пачылі свет 3 кнігі вершаў беларускіх паэтак-маладняковак Наталлі Вішнеўскай, Зінаіды Бандарынай і Яўгеніі Пфляўмбаўм. Зборнік «Сонца» прадстаўляе выбраную паэзію Яўгеніі Эргардаўны, у тым ліку творы 1920–1930-х гадоў, якія аўтар не ўключала ў свае выданні. У кнізе апублікаваны і вершы, якія доўгі час заставаліся ў рукапісах і былі напісаны ў канцы жыцця. Укладальніцай выдання выступіла Аксана Данільчык, яго рэдактарам – Віктар Жыбуль, а ілюстрацыі і дызайн вокладкі з партрэтаў паэткі на аснове яе фотаздымка падрыхтаваў мастак Сяргей Шабохін.

Да дня нараджэння Яўгеніі Пфляўмбаўм Нацыянальная бібліятэка Беларусі падрыхтавала 12-ты раздзел праекта «На хвалі часу, у плыні жыцця», які цалкам размешчаны восенню 2023 г. Звернем увагу на фотагалерэю паэткі, дзе прадстаўлены яе архіўныя дакументы з фондаў Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва (БДАМ-ЛМ), якія даюць магчымасць даведацца пра асобныя падзеі з жыцця гэтай таленавітай асобы.

Прызнанне Яўгеніі Пфляўмбаўм пачалося яшчэ пры яе жыцці: вяртаннем імя Яўгеніі Эргардаўны актыўна займаўся яе муж, пісьменнік Максім Лужанін (сапраўднае імя Аляксандр Амвросьевіч Каратай). 14 верасня 1995 г. ён перадаў у БДАМЛМ дакументы жонкі, яе лісты, каштоўныя фотаздымкі, рукапісы вершаў і перакладаў, напісаныя ў розныя гады, частка з якіх не друкавалася. У выніку гэтыя матэрыялы склалі сямейны фонд Лужаніных (ф. 140, воп. 2). Частку дакументаў жонкі Максім Лужанін перадаў у аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАН. Ф. 17, воп. 1). Некаторыя з гэтых дакументаў стануць даступнымі ў віртуальнай фотагалерэі пісьменніцы ў межах праекта «На хвалі часу, у плыні жыцця», дзе плануецца размясціць некалькі слайдараў з індывідуальнымі і групавымі фотаздымкамі, рукапісамі і фрагментамі нататнікаў, лістамі, віншавальнымі паштоўкамі, тэлеграмамі, запрашэннямі, выявамі дароўных надпісаў у кнігах з асабістай бібліятэкі Лужаніных. Дзякуючы дазволу спадкаемцаў Пфляўмбаўм, для карыстальнікаў стануць даступнымі і некаторыя фотаздымкі і дакументы Яўгеніі Эргардаўны з фондаў ЦНБ НАН, якія вядомы менш.

Сярод матэрыялаў асабліваю каштоўнасць прадстаўляюць дакументы 1920–1930-х гг. Напрыклад, фотаздымкі Яўгеніі Пфляўмбаўм-маладняякоўкі, датаваныя 1920-мі гг., сярод якіх вядомае фота падчас першага маладнякоўкага з’езду ў лістападзе 1925 г., дзе Яўгенія – студэнтка Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, пазнаецца па модным галаўным уборам таго часу – «капелюшы-званочку». На з’ездзе, акрамя Яўгеніі Пфляўмбаўм, прысутнічалі і яе калегі-сяброўкі Зінаіда Бандарына і Наталля Вішнеўская. Успаміны пра гэту першую сустрэчу на агульным «маладнякоўскім» сходзе пакінуў пісьменнік Алесь Звонак: «Былі на тым пасяджэнні, ці сходзе “Маладняка” і нашы мілыя дзяўчаты-паэтэсы: высокая, прыгожая, з жывымі і крыху іранічнымі вачыма Жэня Пфляўмбаўм; невялічкая, бялявая, гаваркая, жыццядасная і зусім маладзенькая Зіна Бандарына; задумённая, з блакітнымі вачыма і залатымі косамі, скручанымі ззаду ў вузел, паўнаватая і рослая, спакойная і разважлівая Наташа Вішнеўская...» [4, с. 10]. Па словах Яўгеніі Эргардаўны, якая ў 1989 г. адзначыла ў сваім інтэрв’ю карэспандэнту газеты «ЛіМ»: «былі ва ўсіх нас вялікія планы і спадзяванні, не было краю і межы нашай маладой энергіі...» [7, с. 102].

На іншых фотаздымках з БДАМЛМ і ЦНБ НАН, дакладны год якіх не захаваны, перад намі элегантная Яўгенія Пфляўмбаўм у больш старэйшым узросце, за плячыма якой ранні літаратурны дэбют у 16 гадоў, першы сумесны зборнік вершаў з Зінаідай Бандарынай і Наталляй Вішнеўскай, прызнанне крытыкаў і ўваход у буйны літаратурны свет, перанесеныя пакуты і жыццё ў сібірскім горадзе Марыінск Томскі, куды яна паехала ўслед за сасланым мужам.

У 1945 г. Яўгенія Пфляўмбаўм і Максім Лужанін вярнуліся ў зруйнаваны Мінск. Кар’ера Лужаніна хутка пайшла ў гару: ён быў галоўным рэдактарам кінастудыі «Беларусьфільм», дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, шмат гадоў працаваў асабістым сакратаром Якуба Коласа. Вынікам плённай сумеснай працы стала кніга «Колас расказвае пра сябе», за якую аўтар атрымаў Дзяржаўную прэмію [10, с. 10]. За гэты час Лужаніны пасябралі з сям’ёй Коласа, пра што сведчыць вядомы фотаздымак Яўгеніі Пфляўмбаўм побач з паэтам, на панадворку яго дома, датаваны 1948 г. [3, арк. 1]. Праз фота адчуваецца спакой, цеплыня, павага і параўменне дзвюх творчых, таленавітых, інтэлігентных асоб. Абодва пісьменнікі ў задуменні, нібы не звяртаюць увагі на фатографа.

У асобным слайдары фотагалерэі будуць прадстаўлены рукапісы вершаў Яўгеніі Эргардаўны, створаных у розныя гады, фрагменты з яе нататнікаў з чарнавымі накідамі, пераклады. Напрыклад, у фондах БДАМЛМ захаваны адзіны верш 1930-х гг. «Марыінск Томскі», напісаны падчас высылкі, вершы 1950-х – 1970-х гг., што пазней увайшлі ў зборнік «Сувой жыцця» (1989), сярод якіх «Раніца», «На Нёмане, а не на Зеі...», «Я не з анельскіх вітражоў...» і інш. Захаваўся рукапіс верша «Гэта радзіма мая» са зборніка «На захадзе сонца» (1992), вершы з меркаванага зборніка «Зімовае сонца», які так і не пабачыў свет.

Вершы Пфляўмбаўм – своеасаблівы дзённік паэтки, лепшае люстэрка яе жыцця, яе душы, стану, настрою, толькі ім паэтка давярала

нявыказаныя думкі, неагучаныя словы, з імі дзялілася сваімі радасцямі і пакутамі. Характэрна, што нават па крыху экспрэсіўным, размашым почырку паэткі, шматлікім хвалістым закрэсліванням, радкам на палях паперы, напісанню алоўкам у невялікіх нататніках можна зрабіць вынік, што яна пісала свабодна, для сябе, не для выдаўцоў і заказчыкаў, нібы пакінула «чарнавікі душы». У той жа час тыя тэксты, якія Яўгенія Эргардаўна рыхтавала для чытачоў, напісаны больш разборліва, напрыклад, матэрыял для інтэрв'ю карэспандэнту газеты «ЛіМ», які выйшаў пад назвай «Расла туга па Беларусі...» і быў апублікаваны ў канцы зборніка «На захадзе сонца». Гэты матэрыял сапраўды ўнікальны, бо ён ці не адзіны, у якім ад першай асобы паведамляюцца дакладныя звесткі пра жыццё Яўгеніі Пфляўмбаўм з 1910-х да 1940-х гг.: дзяцінства, успаміны пра бацькоў, час вучобы і бесклапотнасці, літаратурны дэбют і творчыя «маладнякоўскія» будні, замужжа, жыццё ў высылцы, маскоўскі перыяд, гады вайны. Так, пра свае сібірскія выпрабаванні Яўгенія Эргардаўна, якая ўладкавалася на працу ў мясцовую сярэднюю школу, пакінула наступныя ўспаміны: «Так пачыналася мая Сібір. Аказалася, што падручнікаў школа не мае і праграмнай літаратуры толькі па адным экзemplяры на клас. Даводзілася чытаць на ўроках уголас па чарзе ўсім вучням. Гэта ім падабалася. Таксама рабілася і ў чыгуначнай школе. А дзеці былі як дзеці. Іх цікавіла ўсё: чаму ў мяне нямецкае прозвішча, а вяду я рускую мову, а ў “немкі” рускае прозвішча, а вядзе яна нямецкую мову... <...> А да святаў маці вучняў прыносілі ў школу пірагі з чаромхі, частавалі мяне, не знаючы, што я заўсёды галодная, бо зарплата адкладалася на зваротную дарогу» [7, с. 103]. Дзякуючы гэтым кароткім, але ёмістым звесткам, сёння мы лепш можам зразумець сэнс глыбокай, тонкай, пранікнёнай паэзіі Яўгеніі Пфляўмбаўм, крыху разгарнуць «сувой жыцця» паэткі.

Яўгенія Пфляўмбаўм з дзяцінства валодала рознымі мовамі, актыўна займалася перакладчыцкай дзейнасцю, перакладала з рускай, грузінскай, украінскай, англійскай моў. У вершы «Што нашы душы бунтавалі...» яна адзначыла [8, с. 214]:

Бадлер, Верлен – чужыя краскі

На кветніку юначых год.

Мы з перакладчыцкае ласкі

Іх пазнавалі без турбот.

Сярод аўтараў, да твораў якіх яна звярталася, – Джордж Байран, Джэк Лондан, Антон Чэхаў, Ганна Ахматава, Максім Горкі, Аляксандр Твардоўскі, Максім Рыльскі, Тыцыян Табідзэ, Уладзіслаў Сыракомля. У праект увайдуць каштоўныя рукапісныя фрагменты яе перакладаў з нататнікаў і запісных кніжак, якія захаваліся ў фондах БДАМЛМ. Пры жыцці Яўгеніі Эргардаўны яе пераклады выдаваліся пад аўтарствам Максіма Лужаніна. Існуе меркаванне, што, дзякуючы сваёй добрай рэпутацыі, вядомасці і пасадам, ён атрымліваў большы заробак за перакладчыцкую дзейнасць, чым магла б атрымаць невядомая паэтка з нямецкім прозвішчам. Пасля смерці Яўгеніі Пфляўмбаўм Максім Лужанін вяртаў з небыцця яе неапублікаваныя вершы, выкрэсліваў сваё прозвішча

з перакладаў жонкі, таму ў рукапісах 1990-х гг. шмат яго правак, зробленых каліграфічным акуратным почыркам. У апошніх запісах ужо хворай Яўгеніі Эргардаўны складана разабраць напісанае. Па ўспамінах Людмілы Рублеўскай, якая асабіста ведала сямейную пару і бывала ў гасцях у Лужаніных, «стол загромождалі блокноты, тетрадки, обрывки бумаги, испещрённые мелким почерком. Много не рассчитывалось, “наследие” состояло в основном из черновых набросков, неоконченного, недоработанного. Александр Амвросьевич спешил, зная, что и его дни сочтены. Но долг жене, хотя бы частично, отдал...» [9, с. 252].

Сярод дакументаў, якія будуць прадстаўлены ў віртуальнай экспазіцыі пра Яўгенію Пфляўмбаўм, асаблівую каштоўнасць маюць лісты, у прыватнасці, яе перапіска з мужам у 1930–1940-я гг. Да нашага часу яна захавалася ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі і ўпершыню была апублікавана ў часопісе «Нёман» у 2011 г. На старонках ажывае гісторыя іх кахання, сустрэчы і растанні, спадзяванні і надзеі, адчай і вера, цеплыня і пяшчота. Так, у лісце Максіма Лужаніна ад 15 кастрычніка 1933 г. чытаем наступнае: «Разве эта разлука, это расстояние могут что-то значить. Они бессильны, им не добраться до нас, до тебя, яркого, южного цветка, который <...> светит в морозной дали, ведёт, держит меня» [5, с. 164].

У лісце ад 26 кастрычніка 1933 г. Яўгенія адказвае: «Так хочется знать, что ты ближе хоть на сотню километров. Разлуки для нас нет. Ты же это понимаешь. Мы сделались такими близкими, как никогда, нигде, даже в мечтах» [5, с. 166].

Шмат паведамляюць і больш познія лісты, калі прозвішча паэтки нарэшце выйшла з ценю. Напрыклад, паказальны ліст калегі-маладнякоўкі, сяброўкі юнацтва Наталлі Вішнеўскай ад 18 снежня 1987 г., якая, у захапленні вершамі і талентам Яўгеніі Пфляўмбаўм, напісала наступнае: «Ад усяго сэрца віншую цябе з выхадам у свет. Усё такая ж маладая ды прыгожая. Толькі дзе ты была столькі гадоў? Чаму давала дарогу розным сарнякам? Грэх табе было таіць свае багацце» [2, арк. 3].

Цікавае выклікаюць рукапісныя і машынапісныя віншавальныя паштоўкі і тэлеграмы з 1970-га да 1994 г. Сярод іх сяброўскія віншаванні са святам Першага Мая, 8 Сакавіка, Новым годам, атрыманыя Лужанінымі ад Уладзіміра Дубоўкі і яго жонкі Марыі, ад Кандрата Крапівы, Анатоля Клышкі, крытыка і журналіста Рыгора Бязозкіна, перакладчыка, даследчыка творчасці Максіма Багдановіча Аркадзя Бараховіча, бібліяграфа Галіны Гарэцкай, мовазнаўцы Навума Шэўчыка. У навагодняй віншавальнай паштоўцы Лужаніным ад Анатоля Клышкі ад 31 снежня 1990 г. чытаем наступнае: «У маім жыцці як найлепшыя часіны і ўспаміны – Вы, сустрэчы з Вамі, размовы з Вамі» [1, арк. 54].

Такім чынам, дзякуючы архіўным дакументам, можна прасачыць важныя падзеі з жыцця Яўгеніі Пфляўмбаўм і іншых «маладнякоўцаў», аднак на многія пытанні лепш за саміх пісьменнікаў не адкажа ніводны, нават самы дакладны дакумент. Як адзначыла Людміла Рублеўская пасля інтэрв’ю з паэткай у 1995 г., «...навошта намагацца разгадаць неардынарную асобу, шукаць ёй нейкія агульныя вызначэнні? Проста

трэба перачытаць яшчэ раз вершы Яўгеніі Пфляўмбаўм – пра жыццё і смерць, пра каханне і мастацтва... Бо паэзія заўсёды – і загадка, і разгадка» [6, с. 9].

Спіс крыніц

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 140. Воп. 2. Адз. зах. 160. Арк. 54.
2. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 140. Воп. 2. Адз. зах. 307. Арк. 3.
3. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 140. Воп. 2. Адз. зах. 312. Арк. 1.
4. Звонак, А. Гады незабыўныя / А. Звонак // Неспакойныя сэрцы : творчыя партрэты беларускіх паэтаў, пісьменнікаў, дзеячоў культуры паслякастрычніцкага пакалення / А. Звонак. – Мінск, 1973. – 165, [2] с., [4] л. іл. : іл.
5. Лужанин, М. «Всегда же со мною твой образ...»: переписка Максима Лужанина и Евгении Пфляумбаум / М. Лужанин, Е. Пфляумбаум ; подгот. к печати и пер. с белорус. письма, отмеч. звездочкой Т. Куварина ; авт. предисл. М. Лис // Нёман. – 2011. – № 6. – С. 158–189.
6. Пфляўмбаўм, Я. З Табою : з Яўгеніяй Пфляўмбаўм гутарыць Людміла Рублеўская / Л. Рублеўская // Крыніца. – 1995. – № 8. – С. 3–9.
7. Пфляўмбаўм, Я. «Расла туга па Беларусі...» : гутарка з карэспандэнтам газеты «Літаратура і мастацтва» / Я. Пфляўмбаўм // На захадзе сонца : вершы / Я. Пфляўмбаўм. – Мінск, 1992. – 109, [1] с.
8. Пфляўмбаўм, Я. Што нашы душы бунтавалі... / Я. Пфляўмбаўм // Сонца : выбраная паэзія / Я. Пфляўмбаўм ; уклад. А. Данільчык. – Мінск, 2023. – 344 с. [8 с. іл.].
9. Рублевская, Л. Тайна молчания и любви / Л. Рублевская // Рифма ценою в жизнь : эссе по истории белорусской литературы / Л. Рублевская. – Минск, 2013. – 278, [1] с. : ил., портр. – (Беларусь: вчера и сегодня).
10. Рублеўская, Л. Шлях даўжынёй у эпоху / Л. Рублеўская // СБ. Беларусь сегодняя. – 2019. – 7 дек. – С. 10.

ТАЦЦЯНА ЛАЎРЫК

МАГІСТР ФІЛАЛАГІЧНЫХ НАВУК, СТАРШЫ НАВУКОВЫ
СУПРАЦОЎНІК ЛАБАРАТОРЫІ ГУМАНІТАРНАЙ АДУКАЦЫІ
НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧАГА ЦЭНТРА АКАДЭМІІ АДУКАЦЫІ

ПА СЛЯДАХ СПАДЧЫНЫ ПІСЬМЕННІКАЎ МІНСКАЙ ВОБЛАСЦІ: АД АРХІВАЎ ДА ВІРТУАЛЬНЫХ МУЗЕЯЎ

Артыкул прысвечаны рэалізацыі абласнога літаратурна-краязнаўчага праекта «Пісьменнікі – ураджэнцы роднага краю» (2022–2023), які ажыццяўляўся публічнымі бібліятэкамі Мінскай вобласці сумесна з партнёрамі, сярод якіх Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. Аўтар засяроджвае ўвагу на апісанні віртуальных музеяў, якія з’явіліся на сайтах бібліятэк падчас правядзення абласнога конкурсу на стварэнне лепшага віртуальнага рэсурсу пра пісьменніка-земляка ў рамках праекта. У полі зроку – віртуальны музей Язэпа Пушчы, віртуальны музей Паўлюка Труса, віртуальны літаратурны музей Міколы Нікановіча, віртуальны музей Максіма Багдановіча, дзе выкарыстоўваліся матэрыялы з фондаў архіва-музея.

Вызначальныя словы: публічныя бібліятэкі, праектная дзейнасць, анлайн-конкурс чытальнікаў, віртуальныя музеі, Язэп Пушча, Мікола Нікановіч, Паўлюк Трус, Максім Багдановіч, архіўныя дакументы, прэзентацыі.

ТАТЬЯНА ЛАВРИК

МАГИСТР ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК, СТАРШИЙ
НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК ЛАБОРАТОРИИ ГУМАНИТАРНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ЦЕНТРА
АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ

ПО СЛЕДАМ НАСЛЕДИЯ ПИСАТЕЛЕЙ МИНЩИНЫ: ОТ АРХИВОВ К ВИРТУАЛЬНЫМ МУЗЕЯМ

Статья посвящена реализации областного литературно-краеведческого проекта «Пісьменнікі – ураджэнцы роднага краю» (2022–2023), который осуществлялся публичными библиотеками Минской области совместно с партнёрами, среди которых Белорусский государственный архив-музей литературы и искусства. Автор акцентирует внимание на описании виртуальных музеев, которые появились на сайтах библиотек в ходе проведения областного конкурса на создание лучшего виртуального ресурса о писателе-земляке в рамках проекта. В поле зрения – виртуальный музей Язэпа Пушчы, виртуальный музей Павлюка Труса, виртуальный литературный музей Микола Никоневича, виртуальный музей Максима Богдановича, где использовались материалы из фондов архива-музея.

Ключевые слова: публичные библиотеки, проектная деятельность, онлайн-конкурс чтецов, виртуальные музеи, Язэп Пушча, Микола Никанович, Павлюк Трус, Максим Богданович, архивные документы, презентации.

TATSIANA LAURYK

MASTER OF PHILOLOGICAL SCIENCES, SENIOR RESEARCHER
OF THE HUMANITIES EDUCATION LABORATORY
OF THE SCIENTIFIC RESEARCH CENTER OF THE ACADEMY
OF EDUCATION

TRACING THE LITERARY HERITAGE OF MINSK REGION WRITERS: FROM ARCHIVES TO VIRTUAL MUSEUMS

This article explores the implementation of the regional literary and local history project “Writers – Natives of the Homeland” (2022–2023), carried out by public libraries in the Minsk region in collaboration with partners, including the Belarusian State Archive-Museum of Literature and Art. The author focuses on the virtual museums created on library websites as part of a regional competition to develop the best digital resource about local writers. Among the highlighted virtual exhibits are: the Jazep Pušča Virtual Museum, the Paŭliuk Trus Virtual Museum, the Mikola Nikanovič Literary Virtual Museum, the Maksim Bahdanovič Virtual Museum. These platforms utilized archival materials from the Archive-Museum’s collections, preserving and promoting the legacy of the region’s literary figures in an accessible digital format.

Keywords: public libraries, project activities, online reading competition, virtual museums, Jazep Pušča, Mikola Nikanovič, Paŭliuk Trus, Maksim Bahdanovič, archival documents, presentations.

Мінская вобласць багатая на знакамітых пісьменнікаў, якія нарадзіліся тут. Стала і паспяхова працуюць раённыя бібліятэкі Міншчыны па ўшанаванні памяці сваіх землякоў: ствараюцца назапашвальныя папкі пра знакамітых ураджэнцаў, дзе падбіраюцца друкаваныя публікацыі, фатаграфіі і іншае. Каб прыцягнуць увагу шырокага кола грамадства да спадчыны беларускіх літаратараў, неабходны супольныя намаганні бібліятэк і музеяў, архіваў, якія захоўваюць дакументальныя матэрыялы пра пісьменнікаў. З гэтай мэтай у 2022–2023 гг. у Мінскай вобласці намаганнямі публічных бібліятэк рэалізоўваўся абласны літаратурна-краязнаўчы праект «Пісьменнікі – ураджэнцы роднага краю». Работа над ім ажыццяўлялася сумесна з партнёрамі: Дзяржаўным музеем гісторыі беларускай літаратуры і яго філіяламі, Беларускім дзяржаўным архівам-музеем літаратуры і мастацтва, Выдавецкім домам «Звязда» (газетай «Літаратура і мастацтва»), Саюзам пісьменнікаў Беларусі, часопісам «Полымя», Беларускім дзяржаўным акадэмічным тэатрам юнага глядача і іншымі ўстановамі [7, с. 38].

Ініцыятарам праекта выступіла Мінская абласная бібліятэка імя А. С. Пушкіна, якая з'яўляецца каардынатарам працы публічных бібліятэк Мінскай вобласці. Згодна з Палажэннем абласнога праекта, які зацвердзіў планы работы кожнай установы па ўшанаванні памяці аднаго з літаратараў-землякоў, распачалася праца, якая ўключала рэалізацыю самых разнастайных мерапрыемстваў: святочных імпрэз; літаратурных і мастацкіх конкурсаў; правядзенне круглых сталоў і прэзентацый; падрыхтоўку кніжных выстаў пісьменнікаў і гучных чытанняў іх мастацкіх кніг; удзел у навуковых канферэнцыях, дзе ёсць магчымасць падзяліцца вопытам і распавесці пра свае ініцыятывы; кантактаванне з роднымі пісьменнікаў; стварэнне літаратурных экспазіцый – музейных куткоў, прысвечаных знакамiтым землякам, і іншыя формы.

Адна з выніковых задач праекта, якая ставілася перад публічнымі бібліятэкамі – стварэнне віртуальных рэсурсаў, прысвечаных пісьменнікам-землякам. Да гэтага часу ў Мінскай вобласці сваімі інтэрнэт-рэсурсамі пра пісьменнікаў маглі пахваліцца не так шмат бібліятэк. З 15 сакавіка па 15 снежня 2023 г. быў запушчаны абласны конкурс на стварэнне лепшага віртуальнага рэсурсу пра пісьменніка-земляка на сайце бібліятэкі. Адною з яго мэт з'яўлялася ўмацаванне супрацоўніцтва публічных бібліятэк і музейных устаноў Мінскай вобласці, а таксама наяўнасць у рэсурсе матэрыялаў з фондаў музеяў. У склад сяброў журы конкурсу, акрамя супрацоўнікаў Мінскай абласной бібліятэкі імя А. С. Пушкіна, увайшлі незалежныя эксперты з Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі і Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі.

Бібліятэкамі ажыццяўлялася супраца з Дзяржаўным музеем гісторыі беларускай літаратуры і яго філіяламі, з Беларускай дзяржаўнай архівам-музеем літаратуры і мастацтва, дзякуючы чаму ў рамках праектнай дзейнасці кніжніцы атрымалі адсканаваныя дакументы з музейных фондаў для размяшчэння на сваіх рэсурсах. Да праекта далучаліся літаратары Саюза пісьменнікаў Беларусі, якія выступалі на бібліятэчных пляцоўках, прымалі ўдзел у святкаванні юбілейных дат знакамiтых землякоў, дапамагалі ў рэалізацыі самых розных ініцыятыў [5]. Дзякуючы вялікай колькасці партнёраў праекта, была магчымасць ажыццявіць самыя смелыя ініцыятывы, адной з якіх стаў міжнародны анлайн-конкурс чытальнікаў «Пад зоркай Венеры», прымеркаваны да дня нараджэння Максіма Багдановіча. Разам з Мінскай абласной бібліятэкай яго арганізатарамі выступілі Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры, Літаратурны музей Максіма Багдановіча, Выдавецкі дом «Звязда» (газета «Літаратура і мастацтва»), Мінскае абласное аддзяленне Саюза пісьменнікаў Беларусі, Беларускі дзяржаўны акадэмічны тэатр юнага гледача, канал «Культура» Беларускага радыё, Прадстаўніцтва Рассупрацоўніцтва ў Рэспубліцы Беларусь. У конкурсе, які праводзіла Мінская абласная бібліятэка імя А. С. Пушкіна ў снежні 2022 г., прынялі ўдзел каля 1 800 чалавек з Беларусі і бліжняга замежжа [11].

Праект бібліятэк Мінскай вобласці «Пісьменнікі – ураджэнцы роднага краю» стаў спадкаемцам праекта «На хвалі часу, у плыні жыцця» (2019–2023), прымеркаванага да 100-годдзя ўтварэння Усебеларускага літаратурнага аб'яднання паэтаў і пісьменнікаў «Маладняк», ініцыятыва ажыццяўлялася Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі сумесна з партнёрамі. У рамках праекта былі створаны віртуальныя раздзелы пра пісьменнікаў-«маладнякоўцаў» на партале кніжніцы: Валерыя Мараква, Адама Бабарэку, Уладзіміра Хадыку, Уладзіміра Дубоўку, Кузьму Чорнага, Яна Скрыгана, Андрэя Александровіча, Змітрака Бядулю, Міхася Зарэцкага, Алеся Гурло, Язэпа Пушчу, Яўгенію Пфляўмбаўм. Сумесна з Беларускаім дзяржаўным архівам-музеем літаратуры і мастацтва, Дзяржаўным музеем гісторыі беларускай літаратуры і яго філіяламі былі падрыхтаваныя фотагалерэі пісьменнікаў, якія змяшчаюць сканы дакументаў літаратараў, рукапісы іх твораў, асабістыя і групавыя фатаграфіі з іншымі сябрамі літааб'яднання «Маладняк», фота асабістых рэчаў, эпісталярый і інш.

Падобную працу па стварэнні віртуальных музеяў у рамках абласнога праекта «Пісьменнікі – ураджэнцы роднага краю» распачалі і раённыя бібліятэкі, кожная з якіх па-свойму падышла да рэалізацыі падобнага рэсурсу, улічваючы патрабаванні да яго стварэння згодна з Палажэннем аб конкурсе: паўната і лагічнасць адбору матэрыялу для рэсурсу, унікальнасць адлюстраваных матэрыялаў, эрганамічнасць і візуальная зручнасць успрымання інфармацыі, якасць фота і адсканаваных матэрыялаў, наяўнасць подпісаў пад матэрыяламі з указаннем крыніцы інфармацыі і іншыя тэхнічныя характарыстыкі. Такім чынам, на структуру музея, асаблівасці яго размяшчэння на сайце ўплывалі магчымасць выкарыстання музейных дакументаў, колькасць сабраных матэрыялаў пра пісьменніка, а таксама наяўнасць у штаце спецыялістаў, адміністратараў сайта. 12 снежня 2023 г. у Мінскай абласной бібліятэцы імя А. С. Пушкіна былі падведзены вынікі абласнога конкурсу на стварэнне лепшага віртуальнага рэсурсу пра пісьменніка-земляка на афіцыйных сайтах бібліятэк Мінскай вобласці і вызначаны найлепшыя рэсурсы пра знакамітых землякоў.

Асобныя віртуальныя рэсурсы фарміраваліся з выкарыстаннем матэрыялаў з фондаў Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва. Сярод іх: віртуальны музей Язэпа Пушчы на сайце Мінскай раённай цэнтральнай бібліятэкі, віртуальны музей Паўлюка Труса на сайце Уздзенскай цэнтральнай раённай бібліятэкі імя П. Труса; віртуальны літаратурны музей Міколы Нікановіча на сайце Смалявіцкай цэнтральнай раённай бібліятэкі імя Максіма Багдановіча; віртуальны музей Максіма Багдановіча на сайце Мінскай абласной бібліятэкі імя А. С. Пушкіна.

Віртуальны музей Язэпа Пушчы (https://minskoy-rcb.by/читателям/литературны_свет-у-пытаннях/литературная-паличка/p-40953.html) [2; 3; 8] Мінскай раённай цэнтральнай бібліятэкі стаў вынікам даследавання творчасці пісьменніка, ушанавання памяці аўтара на яго малой радзіме – в. Каралішчавічы Мінскага раёна. На галоўнай

старонцы музея размешчаны кароткія біяграфічныя звесткі пра беларускага пісьменніка Язэпа Пушчу (1902–1964; сапр. Іосіф Плашчынскі) – аднаго з заснавальнікаў і актыўных удзельнікаў літаратурных аб'яднанняў «Маладняк» і «Узвышша», лідара авангардысцкага напрамку ў паэзіі, а менавіта такога напрамку, як вітаізм, які быў акрэслены ў адным з яго першых зборнікаў “Vita” (1926) [8, с. 4].

Сёння ў рамках віртуальнага музея размешчана каля 20 дакументаў з фондаў Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, сярод якіх варта адзначыць: пасведчанне аб нараджэнні Іосіфа Плашчынскага (Язэпа Пушчы), фатаграфіі: бацькоў пісьменніка Міхаліны Вікенцьеўны і Паўла Вікенцьевіча (1924); жонкі Станіславы Шпакоўскай (1926); Язэпа Пушчы (другая палова 1950-х гг.); фота пісьменнікаў літаратурнага аб'яднання «Маладняк» (1924–1925) і інш. З матэрыялаў музея асабліваю цікавасць выклікае відэафрагмент сустрэчы з сярэдняй дачкой Язэпа Пушчы Лідзіяй Іосіфаўнай, які падрыхтавалі вучні і настаўнікі Навадворскай сярэдняй школы Мінскага раёна ў 2008 г. Падчас сустрэчы Лідзія Іосіфаўна распавяла пра розныя факты з жыцця пісьменніка, якія маглі б зацікавіць яе гасцей.

Віртуальны музей, створаны раённай бібліятэкай, адрозніваецца ад раздзела, прымеркаванага да 120-годдзя Язэпа Пушчы ў рамках праекта Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі «На хвалі часу, у плыні жыцця». У ім больш увагі было нададзена перыяду творчасці пісьменніка, калі ён працаваў настаўнікам. Напрыклад, тут можна не толькі даведацца пра аўтара дзіцячых вершаў, вершаванай казкі «На Бабрыцы» (1960), але таксама паразгадваць крыжаванкі, рэбусы. Паэзія Язэпа Пушчы вывучаецца ў X класе па школьнай праграме. Таму для азнаямлення вучняў з творчасцю пісьменніка настаўнікі беларускай літаратуры могуць выкарыстоўваць матэрыялы, прадстаўленыя ў рэсурсе ў выглядзе прэзентацыйных матэрыялаў і відэаролікаў [8, с. 4].

Прэзентацыя віртуальнага музея Язэпа Пушчы адбылася на абласным круглым stole «Захаванне і папулярнызацыя гістарычнай памяці. Пісьменнікі-землякі: Язэп Пушча», які прайшоў 28 лютага 2023 г. у Гаўтаскай сельскай бібліятэцы-клубе. Мерапрыемства было арганізавана сумесна з Мінскай абласной бібліятэкай імя А. С. Пушкіна і Беларускім дзяржаўным архівам-музеям літаратуры і мастацтва пры ўдзеле Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, на круглым stole выступілі з дакладамі спецыялісты адзначаных вышэй устаноў. Па выніках абласнога конкурсу на стварэнне лепшага віртуальнага рэсурсу пра пісьменніка-земляка на афіцыйным сайце Мінская раённая цэнтральная бібліятэка была ўзнагароджана заахвочвальным дыпламам за актыўную працу па папулярнызацыі віртуальнага музея Язэпа Пушчы.

Віртуальны музей Паўлюка Труса (<http://uzdalib.by/virtualny-muzej-pavlyuka-trusa>) [1; 3; 5; 6] быў створаны Уздзенскай цэнтральнай раённай бібліятэкай імя П. Труса ў 2015 г. Адзін з самых папулярных аўтараў другой паловы 1920-х гг. Паўлюк Трус (1904–1929) нарадзіўся ў в. Нізок Уздзенскага раёна Мінскай вобласці. Узлёт творчасці паэта прайшоўся на час яго дзейнасці ў літаб'яднанні «Маладняк» [6].

У 2022–2023 гг. у рамках праекта «Пісьменнікі – ураджэнцы роднага краю» бібліятэкай працягвалася актыўная праца над віртуальным музеем П. Труса. Экспазіцыя змяшчае разнастайныя матэрыялы пра жыццё і літаратурную дзейнасць паэта, успаміны пра яго, аўдыёматэрыялы, ліставанне паэта з сябрамі і роднымі. Таксама цікавасць выклікае асобны раздзел, прысвечаны ўшанаванню памяці пісьменніка на яго малой радзіме. Сёння ў рамках віртуальнага музея размешчана 17 дакументаў з фондаў Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, сярод якіх варта адзначыць: фатаграфіі «Паўлюк Трус, Яўгенія Пфляўмбаўм, Андрэй Александровіч, Кузьма Чорны» (1920-я гг.), «Супрацоўнікі часопіса “Полымя”, сярод якіх і П. Трус» (1926–1927), «Пісьменнікі і паэты Усебеларускага аб’яднання “Маладняк” сярод чырвонаармейцаў падшэфнай часці» (1926) і іншыя. Не заўсёды раённая бібліятэка валодае магчымасцю выкарыстання на сваіх рэсурсах якасных матэрыялаў, таму партнёры дапамагаюць у гэтым. Так атрымалася з адным цікавым фотаздымкам – «Пахаванне Паўлюка Труса ў Мінску» (1929), які захоўваецца ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, а падчас працы над рэсурсам у 2023 г. гэты якасны фотаздымак замяніў выяву, якая была размешчана раней у рамках музея [6, с. 48].

16 мая 2024 г. у Уздзенскай цэнтральнай раённай бібліятэцы імя П. Труса прайшло літаратурна-музычнае свята «На сцэжках светлай вясны...», прымеркаванае да 120-годдзя з дня нараджэння Паўлюка Труса. На імпрэзу былі запрошаны літаратуразнаўцы, пісьменнікі, архівісты, бібліятэкары розных устаноў. Адна з гасцей – пісьменніца, Ганаровы архівіст Рэспублікі Беларусь, укладальнік кнігі выбраных твораў паэта Ганна Запартыка з цеплынёй узгадвала мерапрыемства, якое ладзілася да 100-годдзя з дня нараджэння паэта на яго малой радзіме ў в. Нізок у 2005 г. [4]. Па выніках абласнога конкурсу на стварэнне лепшага віртуальнага рэсурсу пра пісьменніка-земляка на афіцыйным сайце ў 2023 г. Уздзенская цэнтральная раённая бібліятэка імя П. Труса за гэты рэсурс была адзначана дыпламам 2-й ступені.

Віртуальны літаратурны музей Міколы Нікановіча (<http://smollib.by/музей/>) [10] створаны на сайце Смалявіцкай цэнтральнай раённай бібліятэкі імя Максіма Багдановіча, дзе сабраны матэрыялы пра беларускага пісьменніка Міколу Нікановіча (1902–1944?), які нарадзіўся ў в. Кляннік Смалявіцкага раёна Мінскай вобласці. Пры жыцці пісьменніка выйшаў шэраг празаічных зборнікаў: «Золак» (1926), «Радасць» (1926), «Крык працы» (1928), «Вясновы прамень» (1929) і іншыя, з якімі можна пазнаёміцца ў Нацыянальнай бібліятэцы і ў музеі Міколы Нікановіча на яго малой радзіме.

Для нападзення віртуальнага рэсурсу пра пісьменніка сканамі дакументаў і фотаматэрыяламі выкарыстоўваліся фонды: музея Міколы Нікановіча, што знаходзіцца на базе Клянніцкай базавай школы-сада; Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры; Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, а таксама – архіўныя сямейныя дакументы і фотаздымкі, атрыманыя ад унучатай

пляменніцы пісьменніка, мясцовай паэткі Яўгеніі Адамаўны Дзярках [10, с. 58]. У рамках віртуальнага літаратурнага музея размешчана 12 дакументаў з фондаў Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва. Асабліваю цікавасць выклікаюць архіўныя матэрыялы, прадстаўленыя ў раздзеле «Рукапісы»: аўтабіяграфія, напісаная рукой Нікановіча; ліст да В. Каваля; рэцэнзіі сяброў-пісьменнікаў на яго творы – Я. Скрыгана ад 14.04.1959, Н. Пашкевіча ад 06.02.1960 і Л. Царанкова ад 10.02.1961.

17 лістапада 2022 г. у Смалявіцкай цэнтральнай раённай бібліятэцы імя Максіма Багдановіча ў рамках праекта «Пісьменнікі – уладжэнцы роднага краю» прайшла тэматычная вечарына «Мікола Нікановіч – пісьменнік з Кленніка», прысвечаная 120-годдзю з дня нараджэння літаратара [9]. Мерапрыемства было арганізавана сумесна з Мінскай абласной бібліятэкай імя А. С. Пушкіна і Беларускім дзяржаўным архівам-музеям літаратуры і мастацтва. Падчас сустрэчы спецыялістамі ўстаноў-партнёраў былі перададзены бібліятэцы матэрыялы з фондаў архіва-музея і Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры для выкарыстання ў рамках падрыхтоўкі віртуальнага рэсурсу. Гэта імпрэза паклала пачатак працы па стварэнні на сайце ўстановы музея, прысвечанага пісьменніку-земляку. Па выніках абласнога конкурсу на стварэнне лепшага віртуальнага рэсурсу пра пісьменніка-земляка на афіцыйным сайце ў 2023 г. Смалявіцкая цэнтральная раённая бібліятэка імя Максіма Багдановіча была адзначана заахвочвальным дыпламам за сваю даследчую працу пры рэалізацыі віртуальнага літаратурнага музея Міколы Нікановіча.

Віртуальны музей Максіма Багдановіча (<https://sites.google.com/view/bogdanovich-virtual-museum>) [7] створаны на сайце Мінскай абласной бібліятэкі імя А. С. Пушкіна. Максім Багдановіч (1891–1917) – паэт, класік беларускай літаратуры. У 1916–1917 гг. ён быў сталым чытачом бібліятэкі, пра што згадаў у сваіх успамінах Змітрок Бядуля.

Матэрыялы для музея былі падрыхтаваны Мінскай абласной бібліятэкай сумесна з Літаратурным музеям Максіма Багдановіча (філіял Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры) і Беларускім дзяржаўным архівам-музеям літаратуры і мастацтва. У канцы 2024 г. у рэсурс былі далучаны матэрыялы бібліятэк, якія носяць імя паэта і актыўна папулярызуюць яго асобу: бібліятэка імя М. Багдановіча цэнтралізаванай сістэмы дзяржаўных публічных бібліятэк г. Мінска, Маладзечанская цэнтральная раённая бібліятэка імя Максіма Багдановіча і Смалявіцкая цэнтральная раённая бібліятэка імя Максіма Багдановіча.

Віртуальны музей налічвае 8 раздзелаў, якія аформлены ў адзіным стылі. Сёння ў рамках віртуальнага музея размешчана 18 дакументаў з фондаў Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, сярод якіх цікавасць выклікаюць 14 лістоў галоўнага бібліёграфа аддзела беларускай літаратуры Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна (сёння Нацыянальная бібліятэка Беларусі) Ніны Барысаўны Ватацы да стрыечнага брата Максіма Адамавіча Паўла Багдановіча. Для падрыхтоўкі тэкставых матэрыялаў віртуальнага рэсурсу выкарыстоўваліся матэрыялы пра пісьменніка з сайта <https://archives.gov.by>.

18 снежня 2023 г. у Мінскай абласной бібліятэцы імя А. С. Пушкіна прайшоў літаратурны вечар «Па Максімавых сцежках» сумесна з Літаратурным музеем Максіма Багдановіча і Беларускай дзяржаўнай архівам-музеем літаратуры і мастацтва, прысвечаны дню нараджэння песняра, на якім быў прэзентаваны віртуальны музей Максіма Багдановіча.

Пасля падвядзення вынікаў абласнога конкурсу Мінскай вобласці на стварэнне лепшага віртуальнага рэсурсу пра пісьменніка-земляка на афіцыйным сайце ў канцы 2023 г. і ўзнагароджання яго пераможцаў у сакавіку 2024 г. асобныя раённыя бібліятэкі працягваюць працаваць у рамках праекта: праводзяць мерапрыемствы і распрацоўваюць на сваіх сайтах віртуальныя музеі, старонкі, прысвечаныя знакамітым пісьменнікам-землякам. На сёння створана 16 новых віртуальных рэсурсаў пра знакамітых літаратараў на сайтах публічных бібліятэк Бярэзінскага, Барысаўскага, Капыльскага, Крупскага, Лагойскага, Любанскага, Маладзечанскага, Мінскага, Слуцкага, Смалявіцкага, Старадарожскага, Стаўбцоўскага раёнаў, цэнтральнай гарадской бібліятэкі г. Жодзіна, Мінскай абласной бібліятэкі імя А. С. Пушкіна, таксама праходзіла мадэрнізацыя ўжо размешчаных – у Салігорскім і Уздзенскім раёнах. Ідзе праца над рэалізацыяй рэсурсу пра Максіма Танка на сайце цэнтральнай бібліятэкі Мядзельскага раёна. Стварэнне віртуальных музеяў пра пісьменнікаў-землякоў і выкарыстанне іх у працы адкрывае для бібліятэк магчымасці дадатковага прасоўвання інфармацыйных рэсурсаў у інтэрнэт-прасторы, далучэння аўдыторыі, павелічэння зацікаўленасці карыстальнікаў у атрыманні новай інфармацыі, а таксама спрыяе наладжванню сувязей з музейнымі ўстановамі і архівамі.

Спіс крыніц

1. Драчан, А. Мы прыходзім у свет, каб уславіць яго... / А. Драчан // Краязнаўчая газета. – 2023. – № 12 (сак.). – С. 6.
2. Камлюк, М. А. Віртуальны музей як сродак захавання і папулярызацыі гістарычнай памяці / М. А. Камлюк // Матэрыялы XX Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў, Мінск, 18–19 крас. 2024 г. / Нац. б-ка Беларусі ; склад.: Т. У. Карнілава, Г. У. Кірэева, Н. В. Мужыла ; рэдкал.: В. Ф. Гігін (старш.) [і інш.]. – Мінск, 2024 – С. 270–277.
3. Лаўрык, Т. А. Стварэнне віртуальных рэсурсаў пра пісьменнікаў-землякоў публічнымі бібліятэкамі Мінскай вобласці / Т. А. Лаўрык // Матэрыялы XX Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў, Мінск, 18–19 крас. 2024 г. / Нац. б-ка Беларусі ; склад.: Т. У. Карнілава, Г. У. Кірэева, Н. В. Мужыла ; рэдкал.: В. Ф. Гігін (старш.) [і інш.]. – Мінск, 2024. – С. 286–290.
4. Лаўрык, Т. Беларускі Ясенін / Т. Лаўрык // Літаратура і мастацтва. – 2024. – 7 чэрв. – С. 15.
5. Лаўрык, Т. Імідж ствараюць землякі / Т. Лаўрык // Літаратура і мастацтва. – 2024. – 9 лют. – С. 4.
6. Лаўрык, Т. На радзіме Паўлюка Труса / Т. Лаўрык // Роднае слова. – 2024. – № 4. – С. 46–48.

7. Лаўрык, Т. Падвядзенне вынікаў абласнога праекта «Пісьменнікі – ураджэнцы роднага краю» / Т. Лаўрык // Бібліятэка прапануе. – 2024. – № 3. – С. 38–40 + 1 вокл.

8. Лаўрык, Т. Прэзентацыя віртуальнага музея Язэпа Пушчы на малой радзіме пісьменніка / Т. Лаўрык // Краязнаўчая газета. – 2023. – № 11 (сак.). – С. 4.

9. Марозаў, А. Мікола Нікановіч – пісьменнік з Кленніка / А. Марозаў // Бібліятэка прапануе. – 2023. – № 2. – 2-я с. вокл.

10. Мемарыяльныя віртуальныя музеі на сайтах бібліятэк : метады рэкамендацыі / Мін. абл. б-ка ; склад., рэд. Т. А. Лаўрык. – Мінск, 2024. – 93 с.

11. Шпакоўская, Т. Любоў у юных сэрцах / Т. Шпакоўская // Літаратура і мастацтва. – 2023. – 7 крас. – С. 3.

ІРЫНА МЫШКАВЕЦ

ВЯДУЧЫ НАВУКОВЫ СУПРАЦОЎНІК
СЕКТАРА ЎЛІКУ І ЗАХОЎВАННЯ ФОНДУ
М. БАГДАНОВІЧА ЛІТАРАТУРНАГА
МУЗЕЯ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

**РОЛЯ УЛАДЗІМІРА ДУБОЎКІ
ВА ЎШАНАВАННІ ПАМЯЦІ
МАКСІМА БАГДАНОВІЧА**

Уладзімір Дубоўка адыграў вызначальную ролю ў захаванні памяці Максіма Багдановіча. У 1920-я гг. ён арганізоўваў лекцыі, удзельнічаў у пошуках магілы паэта ў Ялце (1924), расшыфроўваў яго згарэлыя рукапісы для першага збору твораў. Дубоўка перадаў у Інбелкульт фотаздымкі магілы, а ў 1964 г. падарыў рэдкі экзэмпляр «Вянка» (1913) даследніку Д. Бугаёву. Ягоная дзейнасць аб'яднала навуковы аналіз і асабістае пакланенне перад Багдановічам, якога ён лічыў узорам для беларускай літаратуры.

Вызначальныя словы: Уладзімір Дубоўка, Максім Багдановіч, «Вянок», Ялта, рукапісы, Інбелкульт.

ІРИНА МЫШКОВЕЦ

ВЕДУЩИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК
СЕКТОРА УЧЁТА И ХРАНЕНИЯ ФОНДА
М. БОГДАНОВИЧА ЛИТЕРАТУРНОГО
МУЗЕЯ МАКСИМА БОГДАНОВИЧА

**РОЛЬ ВЛАДИМИРА ДУБОВКИ
В СОХРАНЕНИИ ПАМЯТИ
МАКСИМА БОГДАНОВИЧА**

Владимир Дубовка сыграв ключевую роль в сохранении памяти Максима Богдановича. В 1920-е гг. он организовывал лекции, участвовал в поисках могилы поэта в Ялте (1924), расшифровывал его сгоревшие рукописи для первого собрания сочинений. Дубовка передал в Инбелкульт фотографии могилы, а в 1964 г. подарил редкий экземпляр «Венка» (1913) исследователю Д. Бугаёву. Его деятельность объединила научный анализ и личное преклонение перед Богдановичем, которого он считал образцом для белорусской литературы.

Ключевые слова: Владимир Дубовка, Максим Богданович, «Вянок», Ялта, рукописи, Инбелкульт.

IRYNA MYSHKAVETS

LEADING RESEARCHER ACCOUNTING AND STORAGE
SECTOR OF THE M. BAHDANOVIČ FOUNDATION
LITERARY MUSEUM OF MAKSIM BAHDANOVIČ

**THE ROLE OF ULADZIMIR DUBOŪKA IN HONORING
THE MEMORY OF MAKSIM BAHDANOVIČ**

Uladzimir Duboŭka was instrumental in honoring Maksim Bahdanovič's legacy. In the 1920s, he lectured on Bahdanovič's work, located his grave in Yalta (1924), and deciphered fire-damaged manuscripts for the first collected edition. Duboŭka donated photos of the grave to Inbelkult and gifted a rare 1913 copy of "Vianok" to scholar D. Buhajoŭ in 1964. His efforts blended scholarly rigor with personal reverence, cementing Bahdanovič's status as a literary icon.

Keywords: Uladzimir Duboŭka, Maksim Bahdanovič, "Vianok", Yalta, manuscripts, Inbelkult.

Уладзімір Мікалаевіч Дубоўка – вядомы беларускі паэт, прэзаік, перакладчык, крытык. Шэраг яго літаратурных інтарэсаў можна працягваць бясконца, разгледзім іншы бок жыцця гэтага таленавітага чалавека, а менавіта яго дзейнасць па ўшанаванні памяці Максіма Адамавіча Багдановіча. Трэба аддаць належнае актыўнай і няўрымслівай працы У. Дубоўкі па папулярызацыі творчасці генія беларускай літаратуры, якога ён лічыў узорным для сябе і іншых, на якога імкнуўся быць падобным.

У маі 1992 г. Беларусь адзначала сумную дату – 75-годдзе адыходу ў вечнасць Максіма Багдановіча, а мінскі музей паэта атрымаў найкаштоўнейшы падарунак ад Дзмітрыя Якаўлевіча Бугаёва. На пастаяннае захоўванне ў фонды музея быў перададзены арыгінальны зборнік вершаў «Вянок» (Вільня, 1913 г.). Вядомы беларускі даследчык атрымаў гэтую каштоўную кнігу ад Уладзіміра Дубоўкі, пра што сведчыць надпіс на авантытуле: «Сардэчна паважанаму сябру, таленавітаму нашаму крытыку Д. Я. Бугаёву – на ўспамін нашага знаёмства – 2.02.1964 г. Масква. Ул. Дубоўка» [10]. Письменнік быў удзячны крытыку за вяртанне свайго імя ў літаратуру праз шэраг публікацый і артыкулаў, якія выльюцца ў крытыка-біяграфічны нарыс «Уладзімір Дубоўка», што ўбачыць свет у наступным пасля сустрэчы годзе.

Але авантытул зборніка вершаў захоўвае і яшчэ адзін уладальніцкі надпіс, зроблены значна раней, – «У. Дубоўка. Масква – 1922 » [10]. Вядома, што ў гэты час Уладзімір Мікалаевіч вучыўся ў Вышэйшым літаратурна-мастацкім інстытуце імя В. Я. Брусава, працаваў інструктарам беларускіх школ і метадыстам Народнага камісарыята асветы РСФСР. Аўтограф на кнізе, публікацыі тых часоў і пазнейшыя ўспаміны сяброў сведчаць, што пік яго дзейнасці ў справе ўшанавання памяці М. Багдановіча прыходзіцца на 1920-я гг. Некаторыя даследчыкі

(І. Багдановіч) выказваюць слушную думку, што з паэзіяй М. Багдановіча Дубоўка пазнаёміўся праз газету «Наша Ніва», якую выпісваў у 1912–1914 гг., калі быў вучнем Мядзельскага двухкласнага вучылішча.

Гаўрыла Гарэцкі ўзгадваў аб першай сустрэчы з Уладзімірам Дубоўкам, якая адбылася 30 мая 1921 г. у вёсцы Ліхаборы падчас маёўкі студэнтаў-беларусаў Пятроўскай сельскагаспадарчай акадэміі. Маёўка прысвячалася памяці Максіма Багдановіча, які менавіта ў маі пакінуў гэты свет. Удзел прымалі не толькі беларусы, да імпрэзы далучыліся расійскія і ўкраінскія студэнты, супрацоўнікі прадстаўніцтва Беларускай ССР і нават сакратар ЦК КП(б)Б Сцяпан Булат. Студэнт Гарэцкі выступіў з дакладам аб творчасці Багдановіча, ва ўспамінах адзначыў, што даклад быў «мінорным» і «ствараў сумны настрой у прысутных» [6, с. 13]. У абмеркаванні выступу прыняў удзел чырвонаармеец У. Дубоўка, які падчас адпачынку завітаў на маёўку. Як піша мемуарыст, «прамова Уладзіміра была трапяткая, палкая, глыбокая па змесце, пераканаўчая. Дубоўка даводзіў, што творчасць Максіма Багдановіча была не такая песімістычная, што ён быў упэўнены ў вялікай будучыні беларускага працоўнага народа, у росквіце гаспадаркі, культуры, навукі, літаратуры, перамогі над усімі перашкодамі» [6, с. 13]. Г. Гарэцкі ўзгадваў, што прамоўца падмацоўваў свае тэзісы паэтычнымі творамі М. Багдановіча, прычым «чытаў гэтыя вершы сапраўды па-мастацку, з выключнай артыстычнасцю, захапляў сваім словам усіх слухачоў» [6, с. 13].

У 1921 г. Уладзімір Дубоўка паступіў вучыцца ў Маскву, у Вышэйшы літаратурна-мастацкі інстытут. Ініцыятар стварэння гэтай навучальнай установы – вядомы расійскі пісьменнік Валерый Брусаў, які ў свой час быў адрасатам М. Багдановіча. У Расійскім дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва захоўваецца паштовая картка ад 26 красавіка 1912 г. Валерыю Якаўлевічу з подпісам: «С почтением неизвестный Вам М. Богданович» [13]. Сімвалічна, што Уладзімір Мікалаевіч стаў студэнтам літаратурнага інстытута, дзе, быў рэктарам умоўны настаўнік М. Багдановіча, і дзе, напэўна, з задавальненнем вучыўся б Максім, калі б у яго была такая магчымасць.

Яшчэ адну няздзейсненую мару Багдановіча ажыццявіў яго паслядоўнік – у 1922 г. Бюро беларускіх студэнцкіх арганізацый выдала літаратурна-навуковы зборнік «Маладая Беларусь», дзе былі апублікаваны тры вершы У. Дубоўкі. Калі ў 1911 г. у Санкт-Пецярбургу выйшаў альманах з такой самай назвай, то Максім Адамавіч шчыра вітаў новае беларускае выданне і марыў аб надрукаванні твораў: «Я прасіў “Н.<а-шу> н.<іву>” адаслаць да яго цыкл маіх вершаў “Старая спадчына”. Ці атрымалі? Ён увесь склаўся з абразцоў розных даўнейшых форм верша, каторымі я зацікавіўся, маючы на ўвазе не толькі іх красу, не толькі палепшанне версіфікатарскай снароўкі пры працы над імі, але і жаданнем прышчапіць да беларускай пісьменнасці здабыткі чужаземнага паэтычнага труда, памагчы атрымаць ёй больш еўрапейскі выгляд» [1, с. 244]. На жаль, творы М. Багдановіча ў зборнік «Маладая Беларусь» не патрапілі, выйшла ўсяго тры нумары.

У 1923 г. з’явіўся на свет першы зборнік вершаў Уладзіміра Дубоўкі «Строма», даследчык літаратуры і сябра паэта Гаўрыла Гарэцкі пісаў – «здольны лірычны паэт з’явіўся на Беларусі, як блізка ён стаіць каля творчай постаці Максіма Багдановіча» [6, с. 13]. Гэты зборнік мае прысвячэнне «Светлае памяці Ганулі Гарэцкай, як вяночак на могільку ў чужыне, прысвячаю. Аўтар», што пераклікаецца з назвай зборніка вершаў М. Багдановіча – «Вянок» – і прысвячэннем Сяргею Палуяну, які гэтак жа рана пайшоў з жыцця, як і сястра Гаўрылы Гарэцкага, але абодва пакінулі след у сэрцах родных і сяброў. Першы раздзел кнігі мае назву «На чужыне», і з’яўляецца яшчэ адной адсылкай да паэзіі Багдановіча, у якога ёсць верш з такой назвай.

Яшчэ адзін цікавы факт: М. Багдановіч і У. Дубоўка маюць аднаго рэцэнзента – гэта Антон Іванавіч Луцкевіч. Першая рэцэнзія на зборнік вершаў «Вянок» М. Багдановіча «Песняр чыстае красы» з’явілася ў газеце «Наша Ніва» (Вільня, 21 лютага 1914 г.), за подпісам Г. Б. (псеўданім А. Луцкевіча) [5, с. 2]. Рэцэнзія на першую кнігу вершаў «Строма» У. Дубоўкі была апублікавана ў газеце «Наша будучыня» (Вільня, 14 лютага 1923 г.) у рубрыцы «Бібліяграфія» за подпісам Ант. Навіна (яшчэ адзін псеўданім Антона Луцкевіча) [12, с. 5].

У 1924–1925 гг. У. Дубоўка працаваў выкладчыкам беларускай літаратуры ў Беларускам сектары Камуністычнага ўніверсітэту народаў Захаду. Г. Гарэцкі, выкладчык эканамічнай геаграфіі ў гэтай установе, узгадваў, як выпадкова патрапіў на адну з лекцый сябра, прысвечаную паэзіі Максіма Багдановіча. Ён назваў яе лекцыяй-імправізацыяй, бо ў выкладчыка не было пад рукою канспектаў, кніг – ніякіх папяровых дапаможнікаў. У чымсьці гэтая лекцыя пераклікалася з прамовай У. Дубоўкі на маёўцы 1921 г. – палымянасцю, захапленнем, глыбокай павагай да паэта, таксама многа вершаў ён чытаў на памяць. Але былі і важныя змены, У. Дубоўка выступаў як сур’ёзны даследчык: «больш увагі ў ёй (лекцыі. – *І. М.*) надавалася аналізу мастацкай вартасці твораў Багдановіча, іх вытокаў, параўнанням, арыгінальнасці, сацыяльнай накіраванасці, ідыёвасці, новым шляхам, новым формам, філасофскаму асэнсаванню, неўміручасці беларускага слова» [6, с. 13].

У часопісе «Узвышша» (№ 2, 1927 г.) апублікаваны матэрыял У. Дубоўкі «На багдановічавай магілцы» – запісы, як група маладых літаратараў, адпачываючы ў 1924 г. у Ялце, шукала месца пахавання паэта. Вядома, што ў 1917 г. на пахаванні Максіма родных не было, бацька, Адам Ягоравіч, спазніўся на чатыры дні. Ва ўспамінах напісаў так: «Похоронілі яго на ялтынском кладбище, что недалеко от Николаевской улицы по направлению к горам, на самой окраине кладбища внизу, в 3 сажнях от окраины, близ дороги, со стороны, противоположной к морю, т. е. со стороны гор. В головах поставлен небольшой белый крест с надписью на жестяной табличке его имени (студент Максим Адамович Богданович) и когда он скончался. В двух сажнях по прямой линии от изголовья похоронен студент Карлсон. Сообщаю как некоторую примету. Место выбрано чрезвычайно неудачно: ливни и потоки с крутого склона кладбища легко могли размыть могилу. Я нанял сторожа, чтобы могилу

укрепить и привести в порядок, оставил денег хозяйке, чтобы посадить кипарисы и розовый куст, просил блюсти за этим двух знакомых, в том числе дочь моего сослуживца, личную знакомую Максима, но сделано ли это – я не знаю» [4, с. 52–53].

Успаміны А. Багдановіч пісаў у 1923 г., фрагменты іх апублікаваў І. Замоцін у крытыка-біяграфічным нарысе. Зразумела, што літаратары ехалі ў Ялту, не ведаючы такіх дробязяў. У. Дубоўка паставіў сабе мэту адшукаць магілу, пра гэта сведчыць размова з Язэпам Дылам напярэдадні ад'езду, той даў «некаторыя звесткі, запісаныя ім ад Багдановічавага бацькі». У тым ліку інфармацыю, што каля Багдановіча было пахаванне «нейкага Карлсона», што стала важнай кропкай вызначэння магілы, бо таблічка з надпісамі дзеці скручвалі і коўзаліся на іх з гор. Уладзімір Мікалаевіч пісаў што «таблічка ад магілы з жалобным надпісам і негатывы фатаграфій перададзены Інстытуту Беларускай культуры пасля прыезду» [8, с. 158], а на магіле пастаўлены помнік паводле праекта Цішкі Гартнага. Фотаздымак помніка апублікаваны ў першым томе збору твораў М. Багдановіча (Мінск, 1927 г.), арыгінал фатаграфіі не захаваўся, знік разам з архівам пісьменніка падчас Другой сусветнай вайны, як і таблічка з надпісам. Але захаваліся іншыя фатаграфіі, зробленыя ў часе пошукаў, Уладзімір Мікалаевіч пісаў у лісце да дачкі З. Жылуновіча Галіны Дзмітрыеўны: «Я тады ўзяў фатографа, склаў нанова крыж, сфатаграфавалі і дадаткова, сустрэўшыся з вашым татам, звязіў яго на могілкі, паказаў месца» [2].

Адзін з арыгінальных фотаздымкаў, зробленых у Ялце, на Новых гарадскіх Ялцінскіх могілках, знаходзіцца сёння ў Літаратурным музеі Максіма Багдановіча. Гэтая фатаграфія патрапіла ў фонд музея ў складзе часткі архіва У. Дубоўкі. Згодна інфармацыі ў даведніку «Беларускі дзяржаўны архіў музей літаратуры і мастацтва» тут захоўваюцца два фотаздымкі магілы М. Багдановіча ў Ялце (1924) [3, с. 61]. Інфармацыю пра адзін з іх падае Ганна Вячаславаўна Запартыка ў артыкуле «Уладзімір Дубоўка і Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва». Марыя Пятроўна Клаўс-Дубоўка 5 сакавіка 1977 г. перадала ў фонды архіва сто прадметаў, якія належалі яе спачыламу мужу. Г. Запартыка паведамляе: «Вопіс другога паступлення складаюць аўтограф, выразкі з часопісаў і газет з творамі У. Дубоўкі, сярод якіх аўтарскі альбом з казкамі, паданнямі, вершамі, артыкуламі пра яго, які ўключае пяцьдзсят сем рукапісаў, значная колькасць біяграфічных дакументаў, матэрыялы аб святкаванні яго юбілеяў (60, 70, 75), фатаграфіі: індывідуальныя, з пісьменнікамі, з роднымі, фатаграфія магілы Максіма Багдановіча ў Ялце» [9, с. 88].

З 1925 г. Літаратурная камісія Інстытута Беларускай культуры рыхтавала да друку першыя поўныя зборы твораў М. Багдановіча, узначальваў камісію Іван Іванавіч Замоцін, на пэўным этапе ў склад камісіі ўваходзіў і У. Дубоўка. У лісце да Юльяна Пшыркова 11 сакавіка 1963 г. ён пісаў: «Што мы рабілі? Усёй справай кіраваў І. І. Замоцін, чалавек вельмі высокай культуры, шырокіх поглядаў, надзвычай спагадлівы да беларускае культуры і вельмі вялікі знаўца сваёй справы. Мы – толькі дапамагалі.

Нічога свайго мы не ўносілі. Адзінае, што было, – гэта замілаванне да памяці М. А. Багдановіча, з якім замілаваннем мы расшыфроўвалі кожны радок ягоных, напісаных бісерным почыркам, рукапісаў. Пры гэтым прыходзілася не выпускаць з рук павелічальнага шкла.

Іван Іванавіч з захапленнем спаткаў кожны расшыфраваны намі радок. Памятаю, я, усе мы былі рады расшыфраванаму катрэну (даю па памяці):

Ты яшчэ засвеціш, ясная зараначка,
Ты яшчэ асвеціш родны край!
Беларусь мая, краіна-браначка,
Прабудзіся, ўстань, шляхі шукай!» [7, с. 27].

У фондах Літаратурнага музея Максіма Багдановіча захоўваецца машынапіс «Даклад па пытанні аб падрыхтоўцы да выдання твораў Багдановіча», у якім І. Замоцін паведамляў: «З паловы красавіка ў склад камісіі вайшоў т. ДУБОЎКА Ул. М., які працаваў з перапынамі да 1-га чэрвеня. Пасля 1-га чэрвеня ён у камісію не даведваўся» [11]. Але за гэты кароткі тэрмін працы Уладзімір Мікалаевіч займаўся найскладанай працай, ён расчытваў аўтографы М. Багдановіча, якія абгарэлі падчас пажару ў Яраслаўлі ў 1918 г., Замоцін удакладняў: «...абгарэлыя краі рукапісу пры гэтым рассыпаліся пры першым датырканні, а з попелу аднаўляць тэкст было ўжо немагчыма» [11]. Дзякуючы працы камісіі, удалося расчытаць больш за дваццаць вершаў, некаторыя з іх былі амаль завершаныя, іншыя – эскізы, «не пазбаўленыя аднак мастацкага значэння» [11]. Мэту расчыткі даследчык акрэсліў так: «...перапісваліся з абгарэлае пачкі па магчымасці ўсё, што было магчыма, разабраць для таго, каб ня толькі выкарыстаць закончаныя творы поэты для друку, але й захаваць яго накіды і паасобныя радкі для будучага даследчыка яго стылю і поэтыкі ў шырокім сэнсе слова» [11].

Падводзячы вынікі, адзначаем, што Уладзімір Дубоўка да арышту ў 1930 г. вёў актыўную дзейнасць па захаванні памяці пра Максіма Багдановіча, пры любой нагодзе распавядаў пра паэта, ведаў шмат вершаў, чытаў лекцыі студэнтам. У 1924 г. разам з А. Александровічам і А. Ажгірэем адшукаў магілу паэта ў Ялце, арганізаваў фотафіксацыю месца пахавання, крыжа і помніка, фотаздымкі перадаў ў Інбелкульт, частку беражліва захоўваў ва ўласным архіве. Ул. Дубоўка прымаў удзел у падрыхтоўцы першага збору твораў М. Багдановіча, расчытваў аўтографы пісьменніка, што ледзь не згарэлі падчас пажару ў Яраслаўлі ў 1918 г.

Застаецца яшчэ шмат нявысветленых пытанняў, напрыклад, маскоўская крыніца з’яўлення арыгінальнага зборніка вершаў «Вянок» у зборы У. Дубоўкі. Выпрацоўваюцца кірункі далейшых пошукаў інфармацыі, адносна дзейнасці Уладзіміра Мікалаевіча ў багдановічазнаўстве. Інтэрэс для супрацоўнікаў музея ўяўляюць матэрыялы, якія захоўваюцца ў Беларускай дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, лісты яго да Ніны Барысаўны Ватацы, рукапіс Алесі і Элеаноры Бабарэкаў – спіс кніг з бібліятэкі У. Дубоўкі, складзены пасля яго смерці, фатаграфіі магілы М. Багдановіча ў Ялце. Спадзяёмся адшукаць

дадатковую інфармацыю ў архіве У. Дубоўкі ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Я. Коласа НАН Беларусі, дзе захоўваецца яго перапіска з Язэпам Дылам, Юльянам Пшырковым, Нінай Ватацы. Супрацоўнікі Літаратурнага музея Максіма Багдановіча будуць далей весці працу па выяўленні новых сведчанняў дзейнасці Уладзіміра Дубоўкі па ўшанаванні памяці свайго геніяльнага папярэдніка Максіма Багдановіча.

Спіс крыніц

1. Багдановіч, М. Поўны збор твораў : у 3 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – Т. 3 : Публіцыстыка, лісты, летапіс жыцця і творчасці. – 461 с., [4] л. іл.
2. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛІМ). Успаміны У. Дубоўкі пра Ц. Гартнага. – Ф. 15. Воп. 1. Спр. 91.
3. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. Даведнік. Вып. 2. Паступленні 1993–2009 : даведнік / Дэпартамент па архівах і справаводству Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь, Установа «Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва» ; уклад. В. Я. Данекіна, Г. В. Запартыка, У. Г. Кулажанка ; рэдкал.: У. І. Адамушка, С. У. Жумар, В. В. Жыбуль [і інш.]. – Мінск : Медысонт, 2012. – 336 с.
4. Богданович, А. Материалы к биографии Максима Адамовича Богдановича / А. Богданович // Шлях паэта. Успаміны і біяграфічныя матэрыялы пра Максіма Багдановіча : зб. – Мінск : Маст. літ, 1975. – С. 10–54.
5. Г. Б. Пясянр чыстый красы / Г. Б. (А. І. Луцкевіч) // Наша Ніва. – 1914. – 21 лют. – С. 2.
6. Гарэцкі, Г. Некалькі сустрэч з Уладзімірам Дубоўкам / Г. Гарэцкі // ЛіМ. – 1997. – 11 крас. – С. 13.
7. Дубоўка, У. Ліст да Ю. Пшыркова ад 11.03.1963 // Крыніца. – 1997. – № 8. – С. 27.
8. Дубоўка, У. На Багдановічавай магілцы / У. Дубоўка // Узвышша. – 1927. – № 2. – С. 157–159.
9. Запартыка, Г. Уладзімір Дубоўка і Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва / Г. Запартыка // Аўтограф : альманах : засн. у 2020 г. / Беларус. дзярж. архіў-музей літ. і маст. ; [аўт. праекта і ўклад. Г. В. Запартыка ; навук. рэд. В. В. Жыбуль]. – Мінск, 2020. – Вып. 1. – С. 86–89.
10. Багдановіч, М. «Вянок». – Вільня, 1913. Літаратурны музей Максіма Багдановіча. – КП 006895.
11. Замоцін, І. Даклад па пытанні аб падрыхтоўцы да выдання твораў Багдановіча. Літаратурны музей Максіма Багдановіча. – КП 008980.
12. Навіна, Ант. «Строма» – Уладзімер Дубоўка / Ант. Навіна // Наша будучыня. – 1923. – 14 лют. – С. 5.
13. Российский государственный архив литературы и искусства (РГАЛИ). Письмо Богдановича М. – Ф. 56. Оп. 2. Ед. хр. 48.

АЛЕНА МАРОЗАВА

КАНДЫДАТ ФІЛАЛАГІЧНЫХ НАВУК, ДАЦЭНТ КАФЕДРЫ
ТЭЛЕБАЧАННЯ І РАДЫЁВЯШЧАННЯ БЕЛАРУСКАГА
ДЗЯРЖАЎНАГА ЎНІВЕРСІТЭТА

**БЕЛАРУСКІЯ ПІСЬМЕННІКІ ЯК СЦЭНАРЫСТЫ
МІНСКАЙ СТУДЫІ ТЭЛЕБАЧАННЯ:
КАМУНІКАТЫЎНЫЯ СРОДКІ ЎВАСАБЛЕННЯ
ЛІРЫЗМУ**

Даследуецца роля беларускіх пісьменнікаў як сцэнарыстаў Мінскай тэлестудыі ў 1950–1960-х гг. Аналізуецца адаптацыя лірычных прыёмаў (аўтабіяграфічнасць, размяшчэнне «я»/«мы», вершы) для тэлевізійных перадач, пераадоленне тэхнічных абмежаванняў (прамы эфір, выява нізкай якасці). Адмысловая ўвага нададзена стратэгіям, якія дазваляюць усталяваць даверчы кантакт з аўдыторыяй праз асабісты досвед, эмацыйную шчырасць і візуальныя сродкі (фотаілюстрацыі).

Вызначальныя словы: беларускія пісьменнікі, тэлебачанне, лірызм, камунікатыўныя стратэгіі, аўтабіяграфічнасць, С. Грахоўскі, І. Мележ.

ЕЛЕНА МОРОЗОВА

КАНДИДАТ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК,
ДОЦЕНТ КАФЕДРЫ
ТЕЛЕВИДЕНИЯ И РАДИОВЕЩАНИЯ БЕЛОРУССКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

**БЕЛОРУССКИЕ ПИСАТЕЛИ КАК СЦЕНАРИСТЫ
МИНСКОЙ СТУДИИ ТЕЛЕВИДЕНИЯ:
КОММУНИКАТИВНЫЕ СРЕДСТВА ВОПЛОЩЕНИЯ
ЛИРИЗМА**

Исследуется роль белорусских писателей как сценаристов Минской телестудии в 1950–1960-х гг. Анализируется адаптация лирические приёмов (автобиографичность, местоимения «я»/«мы», стихи) для телевизионных передач, преодоление технических ограничений (прямой эфир, низкое качество изображения). Особое внимание уделено стратегиям установления доверительного контакта с аудиторией через личный опыт, эмоциональную искренность и визуальные средства (фотоиллюстрации).

Ключевые слова: белорусские писатели, телевидение, лиризм, коммуникативные стратегии, автобиографичность, С. Граховский, И. Мележ.

ALENA MOROZOWA

CANDIDATE OF PHILOLOGICAL SCIENCES (PHD EQUIVALENT), DOCENT PROFESSOR OF THE DEPARTMENT OF TELEVISION AND BROADCASTING AT THE BELARUSIAN STATE UNIVERSITY, MINSK, REPUBLIC OF BELARUS

BELARUSIAN LITERARY WRITERS AS SCREENWRITERS FOR MINSK TELEVISION STUDIO: COMMUNICATIVE MEANS OF LYRICISM EMBODIMENT

The article explores how Belarusian literary writers acted as screenwriters for Minsk TV Studio in the 1950s–60s. It examines their use of lyrical representations (autobiographical narratives, first-person pronouns, poetry) to connect with viewers despite technical constraints (live broadcasts, low image quality). The study highlights strategies for building trust through personal storytelling, emotional authenticity, and visual aids (photo reports), bridging literary traditions with early TV communication.

Keywords: Belarusian writers, television, lyricism, communication strategies, autobiography, Siarhiej Hrachouŭski, Ivan Mieliež.

Відавочна, што адной з асноўных асаблівасцей сучаснай электроннай аўдыявізуальнай камунікацыі, якая ажыццяўляецца пераважна пры дапамозе месенджэраў, сацыяльных сетак і відэахосцінгаў, з’яўляецца аўтабіяграфічнасць, то бок сувязь з паўсядзённым жыццём аўтара. Каб знайсці новыя перспектывы камунікатыўныя стратэгіі для яе рэалізацыі, неабходна звярнуцца да вопыту першых дзесяцігоддзяў развіцця беларускага тэлебачання, калі ў тым ліку класіцы беларускай літаратуры І. Мележ, С. Грахоўскі, П. Броўка, Г. Бураўкін, Р. Барадулін, У. Караткевіч і шматлікія іншыя стваралі перадачы, дзе таксама, як і ў сучасных блогах, гаварылі з гледачамі ад першай асобы, дзяліліся асабістым вопытам і меркаваннямі. Мы разумеем, што гледачоў у гэтых выпускаў было няшмат, так, у 1966 г. са 100 жыхароў Беларусі тэлевізары былі толькі ў 5 [8, с. 168]. Але тады выпрацоўваліся камунікатыўныя прыёмы, якія потым сталі распаўсюджанымі і сёння складаюць падставу для творчага пераасэнсавання.

Маўленчы вопыт пісьменнікаў у якасці сцэнарыстаў Мінскай (з 11 сакавіка 1964 г. – Беларускай) студыі тэлебачання доўгі час заставаўся неаднаасэнсаваным. Да першых спробаў яго крытычнага дыскурсу-аналізу можна аднесці работы аўтара гэтых радкоў, у тым ліку раздзелы кандыдацкай дысертацыі [7] і шэраг артыкулаў [3; 4; 6]. З мэтай пашырэння атрыманых ведаў у 2022 г. быў выдадзены вучэбны дапаможнік «Беларуская аўдыявізуальная журналістыка падарожжаў: ад ілюстраванага апавядання да сеткі камунікацыі» [5]. У гэтым артыкуле мы імкнёмся асэнсаваць раней неразгледжаныя аспекты тэмы. Згодна з нашай гіпотэзай важным фактарам маўленчага выбару пісьменнікаў – аўтараў перадач з’яўляецца тая прафесійная традыцыя, да якой яны сябе адносяць. Натуральна, што ў першых тэлевізійных сцэнарыях

распрацоўваліся камунікатыўныя механізмы, уласцівыя для трох родаў літаратуры – эпасу, драмы, а таксама лірыкі, на ёй мы спынімся падрабязней. З часоў Арыстоцеля лірыкай прынята называць маўленчы жанр, які прадугледжвае, што адрасант расказвае адрасатам пра сябе. Паняцце лірызму як праяўлення асаблівасцей лірыкі ў мастацкім творы ўвяла ў шырокія навуковы ўжытак доктар філалагічных навук, даследчыца беларускай літаратуры і прэсы Т. Дасаева [2]. Відавочна, што для карэктнага разумення функцый камунікатыўных сродкаў лірыкі ў тэксце неабходна ўлічваць аспекты як грамадска-палітычнага макракантэксту разглядаемага часу, так і мікракантэксту, да якога мы адносім у першую чаргу біяграфіі пісьменнікаў.

Матэрыялам гэтага даследавання сталі мікрафонныя папкі перадач аўтарства С. Грахоўскага і І. Мележа, аб'яднаныя тым фактам, што аўтары стварылі іх з нагоды сваіх кругасветных вандровак у складзе савецкіх дэлегацый: І. Мележ – на цеплаходзе «Перамога» ў 1956 г., С. Грахоўскі – на цеплаходзе «Тарас Шаўчэнка» ў 1966 г.

Узмацненне лірызму было неабходнасцю тэлебачання. У літаратурным творы чытач можа вярнуцца да пяпярэдняй інфармацыі, гэта дазваляе яму не губляць логікі паведання. Ва ўмовах «імгненнасці» тэлебачання, каб захаваць кантакт з гледачом, варта было размаўляць з ім сам-насам. Сэнсавая нагрузка на літаратурны тэкст як сістэму акустычных знакаў павялічвалася ва ўмовах істотнага недахопу візуальнай выразнасці перадач. Напрыклад, памер малюнка на экране тэлерадыёлы «Беларусь-5», якую Мінскі радыёзавод выпускаў з 1959 г., быў 36 на 27 см, то бок як у сучаснага невялікага ноутбука з дыяганаллю 13 дзюймаў, аднак якасць выявы была настолькі недасканалай, што вымяралася не ў кропках (пікселях), як зараз, а ў лініях і складала ўсяго 550 на 500 ліній супраць сучасных 4 096 на 3 072 кропак у фармаце 4К. Перадачы выходзілі ў прамым эфіры, аператар не меў тэхнічнай магчымасці мяняць буйнасць плана, выступоўца знаходзіўся ў кадры на сярэднім плане, другая камера здымала фотакарткі, якія асістэнт рэжысёра мяняў на пюпітры. Падчас перадачы рэжысёр рабіў пераключэнні паміж камерамі: на экране глядач мог бачыць то фотаздымак, то аўтара-выступоўцу. Камунікацыя ўскладнялася тым фактам, што практычна кожны глядач ужо меў у сваім уяўленні вобраз пісьменніка, бо чытаў яго творы, магчыма, слухаў выступленні па радыё. З вялікай верагоднасцю можна сцвярджаць, што гэтае ўяўленне не адпавядала рэчаіснасці, магчыма, было рамантычным. Каб усталяваць даверчы кантакт з гледачом, пісьменнік павінен быў супрацьпаставіць вобразу, які складваўся, іншы, больш яркі і запамінальны.

Пісьменнікі ўлічвалі гэтыя асаблівасці пры канструяванні дэйкісы роляў у тэкстах перадач: «Усё ж хоць і коротка, я хачу пазнаёміць вас з тым, што мы перажылі і адчулі. Спадзяюся, што ў гэтым дапамогуць вам фатаграфіі, якія вы ўбачыце» [9, с. 65]. Для стварэння дыялагізаванага маналогу (маналогу ў форме дыялогу) выкарыстоўваўся генератыўны займеннік «ты», які ў параўнанні з займеннікам «вы» дапамагае стварыць ілюзію больш непасрэднага, а значыць, магчыма,

і больш даверчага дыялогу аўтара і глядача. «Калі глядзіш на іх, мімаволі ўспамінаеш галандскую прымаўку, жарт пра тое, што зямлю стварыў бог, а Галандыю – галандцы», «Тут усюды ўбачыш каналы і канавы, якія пераразаюць палі ў розных кірунках» [9, с. 71]. Генератыўны займеннік «мы» аб'ядноўваў аўтараў і глядачоў перадач: «Усе *мы* захапляліся раманамі Дзікенса і Бальзака» [1, с. 2], – напісаў С. Грахоўскі ў сцэнарыі перадачы «Еўропа. Лета 1966 г.». Ствараўся вобраз аўтара, які знаходзіцца ў парадыгме еўрапейскай культуры, аднак спецыфіка была звязана з грамадска-палітычнымі задачамі пісьменнікаў – сцэнарыстаў перадач. Усведамляючы неабходнасць падкрэсліць еднасць савецкіх людзей, якія апынуліся ў варажай капіталістычнай краіне, аўтары пераважна выкарыстоўвалі займеннік «мы» ў спецыфічнай функцыі, як у наступных прыкладах: «пакінуўшы луўрскі палац, *мы* яшчэ доўга жылі яго незабыўным вялікім светам» [9, с. 79], «...з тым жа пачуццём пашаны да людзей Італіі і да яе зямлі *мы* хадзілі па вуліцах Рыма» [9, с. 88], «моцнае ўражанне зрабіў на нас музей скульптур пад адкрытым небам выдатнага шведскага ваяцеля Карла Мілеса» [1, с. 5]. Адметна, што займеннік «мы» ў прыведзеных тэкставых фрагментах указвае на той самы змест, што і займеннік «я», то бок спрыяе выражэнню глыбока асабістых думак і пачуццяў аўтара, і гэты прыём, безумоўна, дапамагае ва ўсталяванні міжчалавечай прыязнасці з глядачом.

Да запазычаных з літаратурнай практыкі камунікатыўных сродкаў увасаблення аўтарскага лірызму можна аднесці таксама *выкарыстанне* аўтабіяграфічных сцэн. Бадай што найбольш правільна будзе назваць такія эпізоды ліра-эпічнымі. Бо, з аднаго боку, аўтар распавядае пра герояў, але з другога – перадае ў тэлевізійным тэксце асабістыя адносіны да іх і ўласную ацэнку сітуацыі. Напрыклад, у «Падарожжы вакол Еўропы» І. Мележа ёсць сцэна, якая адбываецца «ля прычала Кіля» [9, с. 69]. Звяртае на сябе ўвагу не ўласцівы для гутарковага маўлення так званы тэлеграфны стыль І. Мележа: «Немцы. Заходняя Германія. Успамінаецца Адэнаўэр, рэмілітырызацыя» [9, с. 69]. Відавочна, што змена стылістыкі з апавядальнай на больш экспрэсіўную, дынамічную, неабходна пісьменніку для таго, каб вылучыць эпізод, звярнуць на яго ўвагу тэлевізійнага адрасата і адначасова перадаць напружанасць. Канфлікт звязаны з трагічнай памяццю пра недалёкае мінулае, савецкія турысты думаюць, загаварыць, ці не з немцамі на прычале. Нарэшце павіталіся і абмяняліся манетамі. «Насцярожанасць дзе-нідзе знікае, але не ўсюды. Вунь стаіць чалавек, строгі, халодны, з жанчынаю. Ён не адказаў на прывітанні» [9, с. 69]. Глыбінныя праблемы ўзаемаразумення людзей, якія застаюцца пасля заканчэння вайны, паказвае яе былы ўдзельнік І. Мележ. Адметна, што створаны ў гутарцы вобраз не звязаны з тэмай гераічнай перамогі, што стала ўласціва для шматлікіх перадач і дакументальных фільмаў 1960-х – 1970-х гг., аднак у ім ёсць пачуцці болю і незваротнасці, якія неабходна ўзгадваць, каб вайна не паўтаралася.

С. Грахоўскі выкарыстаў аўтабіяграфічны эпізод як спосаб акцэнтаваць некаторыя падзеі свайго падарожжа, надаць ім асаблівую змястоўную нагрукку. Напрыклад, пра Эйфелеву вежу пісьменнік адзначае: «Наш гід,

расказваючы пра будаўніцтва і гісторыю вежы, між іншым сказаў, што з яе скінулася больш за 300 самагубцаў. Гэты расказ больш за ўсё ўзрушыў мяне і не даваў спакою. <...> неўзабаве з’явіўся і верш» [1, с. 12]. Вершы, якія ў тэлеперадачах чыталі тэатральныя артысты або самі аўтары, відавочна, былі яшчэ адным, запазычаным з літаратурнай практыкі, сродкам выражэння лірызму. Так, гераіняй верша «Эйфелева вежа» стала «дзеўчынка з арабскага раёна», якая «пазычыла тры франкі на пад’ём» [10, с. 12] і скінулася з вежы, скончыла жыццё самагубствам. На першы погляд, можа падацца, што гэты твор выкрывае загану капіталістычнага грамадства. Аднак для сучаснага чытача гэта верш-роздум аб тым, што вымушае чалавека пераадолець натуральны страх смерці. Тым больш трывожна верш «Эйфелева вежа» гучыць для нас таму, што выконвае яго ў перадачы П. Дубашынскі, знакаміты беларускі тэатральны артыст з трагічным лёсам. Бадай што С. Грахоўскі нападўняе фінал твора натуралізмам для таго, каб звярнуць увагу на праблему міласэрнасці, цярапімасці, эмпатыі ў грамадстве. «Струменямі іскрыстае вады / Маўклівы абьякавы мужчына / Змывае з бруку ліпкія сляды» [1, с. 12]. Па нашым перакананні, вершы С. Грахоўскага, уведзеныя ў плынь перадачы «Еўропа. Лета 1966 г.», – гэта не проста ўражанні ад адной паездкі, а глыбокія філасофскія роздумы пісьменніка-гуманіста. Аб іх самастойнай ролі ў творчасці С. Грахоўскага сведчыць і той факт, што яны ўвайшлі ў зборнік «Тры вымярэнні», які пабачыў свет у выдавецтве «Беларусь» у наступным пасля паездкі Грахоўскага 1967 г. Так, верш «Рэкламны бусел» прысвечаны гіду Савецкай дэлегацыі С. Бярэзнікаву, якога «вывезлі бацькі ў Францыю дванаццацігадовым хлопчыкам» [1, с. 14]. Аўтар кажа аб тым, што Бярэзнікаў нагадвае яму вялікага бутафорскага бусла на адным гатэлі на ўзбярэжжы Сены. Над ім ляцяць у вырай іншыя буслы, а ён не можа скрануцца з месца, бо страціў сувязь з радзімай. Пры гэтым радзіма выразна вызначана ў перадачы як Беларусь. «Ляцяць буслы над Эйфелевай вежай / І кружацца, і клічуць: “Паляцім / На ціхія азёры Белавежы”, / Але маўчыць рэкламны пабрацім. / Яго даўно не слухаюцца крылы, / І вылінялі вочы ад тугі, / Ён не пабачыць узбярэжжы Ніла / І беларускіх рэчак берагі» [1, с. 14]. Відавочна, што самая доўгая рака на зямлі Ніл і любая беларускае рэчка ва ўспрыманні аўтара аднолькава велічныя. Падобную перцептыўную геаграфію стварыў таксама І. Мележ у «Падарожжы вакол Еўропы», калі сказаў: «Пейзаж Галандыі надзвычай падобны да нашага палескага. Такія ж нізіны, лугі, вербы, канавы, зацягнутыя зялёнай раскай, з лягушыным кваканнем» [9, с. 46].

Характэрна, што ўжо ў першых выпусках перадач аўтары пачалі не толькі пераасэнсоўваць літаратурныя, але і ствараць уласна аўдыявізуальныя камунікатыўныя сродкі. Так, важнае значэнне мела аўтарская *прасодыка*. У задачы рэжысёра ўваходзіла падказаць выступоўцу ў кадры, як найбольш трапна расставіць сэнсавыя націскі. Таму рэжысёрамі гутарак нярэдка станавіліся тэатральныя акцёры, напрыклад, у «Падарожжы вакол Еўропы» гэта Б. Вішкарэў, які на той час быў педагогам па сцэнічным маўленні Беларускага літаратурна-мастацкага інстытута. У 1950-я – 1960-я гг., калі перадачы выходзілі

ў прамым эфіры, ад унікальных інтанацый, паўз, тэмбру, мімікі, жэстаў і г. д. аўтара-вядучага, абумоўленых яго пачуццямі ў дадзены момант, залежалі змест і адценні сэнсу таго паведамлення, якое атрымлівала аўдыторыя. Адзначым, што ў самой назве першай тэлевізійнай формы – гутарка – ёсць значэнне размовы аўтара-вядучага з глядачом. Талент пісьменнікаў бадай што заключаецца ва ўменні асэнсаваць свой часам выключна цяжкі жыццёвы вопыт як гуманістычны і выказаць гэта ў маўленчым пасыле. Не маглі не выклікаць прыхільнасць і давер аўдыторыі вельмі стрыманы выгляд, крыху ўскалмачаныя валасы, адкрыты позірк, шчырая паўусмешка, простыя інтанацыі І. Мележа, які захаваў не толькі творчае імкненне, але непасрэднасць у адносінах з людзьмі, хоць шмат перажыў і пакутуе фізічна. На экране мы бачым яго, інваліда вайны, з ненатуральна прыціснутай да тулава правай рукой. Бадай што выклікае ў глядача пачуццё суперажывання і павагі поўны суму позірк С. Грахоўскага, стойка і пакутніка, які прайшоў праз пекла рэпрэсій, доўгія гады з незнятай судзімасцю, «з воўчым білетам», працаваў настаўнікам і навучыўся наладжваць адносіны з вельмі рознымі людзьмі, нават з тымі, якія папярэдне ставіліся да яго негатыўна. Сінтэз тэкставых і іканічных (візуальных і прасадыхных) знакаў стварае моцны рытарычны эфект перадачы.

Да аўдыявізуальных сродкаў увасаблення лірызму можна аднесці фотаздымкі, якія выкарыстоўвалі для ілюстрацыі перадач. Найбольш разнайнныя па візуальным радзе гутаркі ў 1960-я гг. пачалі называць ілюстраванымі апавяданнямі, і тут відавочна адсылка да літаратурнага дыскурсу. І. Мележ хутчэй за ўсё фатаграфаваным сам, аб чым сказана ў тэксце перадачы: «Калі здарылася затрымка руху на вуліцы, я, стоячы ля кромкі тратуара – якраз перад Операй, – зрабіў здымак» [9, с. 81]. С. Грахоўскі, чыё падарожжа адбылося праз дзесяць гадоў пасля кругасветкі І. Мележа, ужо меў магчымасць выкарыстоўваць прафесійныя ілюстрацыі. У сцэнарыі «Еўропа. Лета 1966 г.» пісьменнік выразна адмяжоўвае свой мастацкі свет ад погляду паважанага ім фотографа: «З намі разам плыў Леў Ігнатавіч Папковіч, яго здымкі ілюструюць і ўпрыгожваюць нашу перадачу» [1, с. 5]. Сапраўды, работы фотакарэспандэнта «Савецкай Беларусі» Л. Папковіча ствараюць самастойную плынь аповеду, якая змястоўна практычна не перасякаецца з тэкстам пісьменніка. Л. Папковіч паказаў някідкую прыгажосць мірнага жыцця: парыжанка вядзе вазок з малым дзіцем, а побач з ёю ідуць яшчэ двое пагодак; хлопчык-падлетак дапамагае даросламу мужчыну, магчыма, тату, падтрымліваючы паднос са здобай; пара сталага веку, мяркуючы па надпісах – гаспадары казіно, сфатаграфаваны ў яго інтэр’еры. Практычна на ўсіх здымках у цэнтры кампазіцыі знаходзіцца чалавек, яго твар лагодны і радасны. Разглядаючы гэты факт у кантэксце біяграфіі Л. Папковіча, інваліда вайны, можна прапанаваць меркаванне, што, на думку аўтара фотаздымкаў, шчасце заключаецца не ў гераізме, не ў вялікіх дасягненнях, звязаных з вялікім пераадоленнем цяжкасцей, а ў працэсе вольнай такоў паўсядзённай стваральнасці. Адметна, што хоць практычна кожная турысцкая паездка за мяжу прадугледжвала наведанне

завадаў і фабрык, але на фотаздымках Л. Папковіча гэта практычна не адлюстравана, наадварот, паказаны людзі, якія, хутчэй за ўсё, зарабляюць на жыццё індывідуальнай дзейнасцю, іх вобразы ўспрымаюцца як станоўчыя таму, што яны глыбока чалавечныя, а значыць, зразумелыя і блізкія кожнаму глядачу: мы бачым адкрыты позірк, шчырую ўсмешку. Дакументальную праўду, якую фіксуе фотаапарат, схаваць немагчыма, але разам з тым яна вельмі стрыманая, някідкая, таму ёй не хочацца супярэчыць. Так лірычнае мастацкае бачанне Л. Папковіча мякка і няяўна спрачаецца з абгрунтаваным палітычнымі ўмовамі часу і асяроддзя светаўспрыманнем.

Такім чынам, беларускія пісьменнікі – сцэнарысты Мінскай студыі тэлебачання здолелі ўвасобіць у створаных імі перадачах яскравы аўтарскі пачатак, выкарыстоўваючы пераважна літаратурныя сродкі, у тым ліку дэйкічныя (займеннік першай асобы), вершаваны радок, аўтабіяграфічныя сцэны. Важнае значэнне ў камунікацыі аўтара і глядача мелі прасадычныя сродкі (непасрэдна-гутарковы маўленчы пачынальнік), ужо ў першых перадачах пачалі выкарыстоўвацца рэпартажныя фотаздымкі, якія ўзмацнялі візуальны канал камунікацыі.

Спіс крыніц

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Ф. 201. Воп. 2. Спр. 97. Арк. 1–18.
2. Дасяева, Т. М. Паэтыка лірызму ў беларускай публіцыстыцы і мастацкай прозе : аўтарэф. дыс. ... д-ра філал. навук : 10.01.10. 10.01.01 / Дасяева Таццяна Мікалаеўна ; Беларус. дзярж. ун-т, фак. журналістыкі. – Мінск, 2002. – 39 с.
3. Марозава, А. І. Асаблівасці драматургіі і жанравыя формы падарожнага нарыса Беларускага тэлебачання ў перадачы «Падарожжа вакол Еўропы» І. Мележа (1956 г.) / А. І. Марозава // Журналістыка-2018: стан, праблемы і перспектывы : матэрыялы 20-й Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 15–16 ліст. 2018 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал. : В. М. Самусевіч [і інш.]. – Мінск, 2018. – С. 176–179.
4. Марозава, А. І. Аўтарская журналістыка падарожжаў на беларускім тэлебачанні 50–60-х гг. ХХ ст. (публіцыстыка І. Мележа і С. Грахоўскага) / А. І. Марозава // Слова ў кантэксце часу: да 90-годдзя праф. А. І. Наркевіча : зб. навук. прац / пад агул. рэд. В. М. Самусевіч. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2019. – С. 282–286.
5. Марозава, А. І. Беларуская аўдыявізуальная журналістыка падарожжаў: ад ілюстраванага апавядання да сеткі камунікацыі : вучэб. дапам. / А. І. Марозава. – Мінск : БДУ, 2022 – 115 с.
6. Марозава, А. І. Некаторыя жанравыя асаблівасці «гутарак» («ілюстраваных апавяданняў») аб падарожжах 1950–60-х гг. / А. І. Марозава // Журнал Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Журналістыка. Педагогіка. – 2018. – № 2. – С. 53–58.
7. Марозава, А. І. Падарожны нарыс на беларускім тэлебачанні: эвалюцыя жанру : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.10 / Марозава Алена Ігараўна ; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2020. – 23 с.
8. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 871. Воп. 2. Спр. 1175.
9. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 871. Воп. 8. Спр. 1. Арк. 65–103.

АЛЕНА КАРП

КАНДИДАТ ФІЛАЛАГІЧНЫХ НАВУК, СТАРШЫ НАВУКОВЫ
СУПРАЦОЎНІК ІНСТЫТУТА ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА ІМЯ
ЯНКІ КУПАЛЫ ЦЭНТРА ДАСЛЕДАВАННЯЎ БЕЛАРУСКАЙ
КУЛЬТУРЫ, МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ НАЦЫЯНАЛЬнай
АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ

ПАЎЛЮК ШУКАЙЛА ЯК ЛІТАРАТУРНЫ КРЫТЫК

Разглядаецца літаратурна-крытычная практыка П. Шукайлы. Увага засяроджана як на яго крытычных працах, так і на выяўленнях крытычнай і эстэтычнай думкі ў дэкларацыі Беларускай літаратурна-мастацкай камуны, вершах, фельетонах. Літаратурная крытыка П. Шукайлы аналізуецца таксама ў супастаўленні з творчасцю калег: М. Шалая, А. Кучара.

Вызначальныя словы: літаратурная крытыка, Паўлюк Шукайла, Беларуская літаратурна-мастацкая камуна, «Росквіт», Макар Шалай, Алесь Кучар.

ЕЛЕНА КАРП

КАНДИДАТ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК ИНСТИТУТА
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ ИМЕНИ ЯНКИ КУПАЛЫ ЦЕНТРА
ИССЛЕДОВАНИЙ БЕЛОРУССКОЙ КУЛЬТУРЫ, ЯЗЫКА
И ЛИТЕРАТУРЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
БЕЛАРУСИ

ПАВЛЮК ШУКАЙЛО КАК ЛИТЕРАТУРНЫЙ КРИТИК

Рассмотрена литературно-критическая практика П. Шукайлы. Внимание сосредоточено как на его критических трудах, так и на выражении критической и эстетической мысли в декларации Белорусской литературно-художественной коммуны, стихах, фельетонах. Литературная критика П. Шукайлы анализируется также в сопоставлении с творчеством его коллег: М. Шалая, А. Кучара.

Ключевые слова: литературная критика, Павлюк Шукайло, Белорусская литературно-художественная коммуна, «Росквіт», Макар Шалай, Алесь Кучар.

ALENA KARP

CANDIDATE OF PHILOLOGICAL SCIENCES, SENIOR RESEARCHER AT THE JANKA KUPALA INSTITUTE OF LITERARY STUDIES OF CENTER FOR RESEARCH ON BELARUSIAN CULTURE, LANGUAGE AND LITERATURE OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS

PAŬLIUK ŠUKAJLA AS A LITERARY CRITIC

The literary-critical practice of P. Šukajla is analyzed. Attention is focused both on his critical works and on the expression of critical and aesthetic thought in the Declaration of the Belarusian Literary and Artistic Commune, poems, feuilletons. Literary criticism of P. Šukajla is compared with the work of his colleagues, as M. Šalaj, A. Kučar.

Keywords: literary criticism, Paŭliuk Šukajla, Belarusian literary and artistic commune, “Roskvit”, Makar Šalaj, Alieś Kučar.

Імя Паўлюка Шукайлы (1904–1939) трывала асацыюецца з авангардызмам і эпатажам. Аднак, нягледзячы на яскравы вобраз гэтага літаратара, як справядліва адзначае Віктар Жыбуль, «ягоная асоба ніколі не была ў цэнтры ўвагі ў беларускай крытыцы й літаратуразнаўстве» [1, с. 220]. Уласна В. Жыбуль і прысвяціў шматлікія даследаванні таму, каб узнавіць жыццёвы і творчы шлях пісьменніка на розных яго этапах, абапіраючыся пры гэтым на невядомыя архіўныя дакументы [1–5]. Паэзію П. Шукайлы ў кантэксце свайго часу грунтоўна прааналізавала Ірына Багдановіч [6], яна ж падрыхтавала адпаведны артыкул у біябібліяграфічным слоўніку «Беларускія пісьменнікі» [7]. Звярталіся да яго творчасці таксама Мікалай Мікуліч [8] і Алесь Марціновіч [9]. Аднак літаратурны крытык – тая іпастась П. Шукайлы, якая не станавілася самастойным аб'ектам даследавання. Пры гэтым яго крытычная практыка, нягледзячы на адносна невялікую колькасць публікацый, варта ўвагі, бо дапаўняе ўяўленне пра беларускую літаратурную крытыку на мяжы 1920–1930-х гг., адлюстроўвае тагачасную літаратурную барацьбу, а таксама раскрывае творчае аблічча гэтага неардынарнага аўтара.

Разгляд крытычнай практыкі П. Шукайлы лагічна пачаць з яго эстэтычнай праграмы, якую ён, відавочна, мусіў мець як ініцыятар і стваральнік асобнага літаратурнага аб'яднання – Беларускай літаратурна-мастацкай камуны. Камуна была арыентаваная на авангарднае мастацтва, крыніцай натхнення і ўзорам для яе ўдзельнікаў былі рускія і ўкраінскія футурысты – «Левы фронт мастацтваў» і «Новая генерацыя» [10, с. 13]. Як правіла, новыя літаратурныя аб'яднанні ўзнікаюць у адказ на пэўны чытацкі запыт (напрыклад, таварыства «Тутэйшыя» імкнулася забяспечыць чытачоў запатрабаванай на той час формульнай літаратурай) або наспелую ўнутры літаратурнай супольнасці неабходнасць вырашаць новыя мастацкія задачы і ў звязку з гэтым змяняць паэтыку. Аднак у выпадку Беларускай літаратурна-мастацкай камуны,

як сведчаць успаміны яе ўдзельніка Я. Скрыгана, яе мастацкая праграма і адпаведная авангардная скіраванасць былі ідэяй і памкненнем выключна самога яе стваральніка: «І ў вершах ён (П. Шукайла. – А. К.) прызнаваў толькі бунт і таму адразу пачаў кіраваць нас на футурызм. Мы ў ім не разбіраліся, але Шукайлава энергія перадавалася і нам, і мы выпіналіся як маглі, каб толькі папасці ў той футурызм» [10, с. 6].

Калі фармальныя прыкметы авангарднай паэтыкі ўдзельнікі аб'яднання ўсё ж імкнуліся засвойваць ці хаця б пераймаць, то абгрунтаванне абранага напрамку літаратурнай дзейнасці, мэты аб'яднання, вытлумачаныя П. Шукайлам у дэкларацыі Камуны, аказаліся для іх цалкам нерэlevantнымі: «...Броўка, Шалай і я, – чыталі яе, і нашы сэрцы сціскаліся болем. Такая дэкларацыя была проці нашых перакананняў, яна як бы адбірала ў нас права на тое, што мы любілі, чым жылі: на Купалу, на Коласа, на тую манеру, якой мы дагэтуль умелі пісаць. Нам вельмі не хацелася, каб такая дэкларацыя рабіла нас адшчапенцамі. Абараняў яе толькі Шукайла, і калі з ціхага, спакойнага наш пратэст пачаў пераходзіць на раздражненне, калі выявілася наша аднадушная трывога ў выпадку яе паяўлення ў свеце і каб палажыць канец спрэчкам, я з нецярпліваю асалодаю вырваў гэтую старонку...» [10, с. 13].

Такім чынам, дэкларацыя была, па сутнасці, персанальнай праграмай П. Шукайлы, якую ён імкнуўся распаўсюдзіць і пашырыць, і адлюстроўвала яго бачанне дынамікі літаратурнага развіцця. Беларуская літаратурна-мастацкая камуна вызначалася ім як рэвалюцыйнае па сваёй скіраванасці аб'яднанне, якое абвяргае літаратурную традыцыю і праз сваю авангардную творчасць прыводзіць беларускую літаратуру да якаснага росту – росквіту. На карысць актуальных, надзённых адмаўляліся старыя тэмы, традыцыйная паэтыка, якая характарызавалася П. Шукайлам выключна пагардліва, а таксама ў духу свайго часу абнаўлялася стаўленне да самой літаратурнай працы: яна прыроўнівалася да вытворчасці, абслугоўвання палітычных, грамадскіх патрэб. Замест старых узораў пісьма прапаноўвалася літаратура як жыццёбудаўніцтва. Дэкларацыя ўражвала таксама сваёй гіпербалізацыяй, абвясціўшы мэтай аб'яднання «вызваленне чалавецтва ад прытухлых, заскарузлых конанаў, традыцый, архіўных вякоў» [10, с. 14]. Яе графічнае афармленне «лесвічкай» наслідавалася ад Уладзіміра Маякоўскага, а выказаныя заявы паўтаралі ідэі «ЛЕФа». Хоць тэрмін «літаратура факта» ў дэкларацыі не ўжываецца, аднак заяўленая праграма («[Беларуская літаратурна-мастацкая камуна] руйнуе! / літаратурна-мастацкія пляцені / і / забарыкаджанні...», «Сябры камуны / работнікі фабрыкі / літаратуры / і мастацтва; / вытворчасць – акорд жыцця» [10, с. 14]) адпавядае яго сутнасці: «Літаратура факта бярэ свой пачатак ад “производственничества”, якое абвясчала смерць мастацтва ў імя сцвярджэння рэчаіснасці. Адмовіўшы эстэтыку, літаратура факта адмаўляе таксама “хітрыкі” і “штукарствы” (г. зн. фікцыю, выдумку і вымысел)...» [11, с. 113].

Творчая праграма П. Шукайлы была разлічаная на перспектыву, але на справе паўнаватрасна не ўвасаблялася нават у яго ўласнай творчасці: «Авангардысцкая паэтыка была новай для лідара слувцкіх

маладнякоўцаў, і засваенне яе праходзіла павольна і з цяжкасцямі – на гэтым шляху ў Шукайлы было болей няўдачаў, чым поспехаў» [2, с. 142], – характарызуе В. Жыбуль яго публікацыі слуцкага перыяду. Тым больш сцвердзіць новы, авангардны стыль не маглі іншыя ўдзельнікі Камуны, якія, згодна з успамінамі Я. Скрыгана, не мелі для гэтага ні тэарэтычнай падрыхтоўкі, ні пэўнага, хаця б больш-менш сур’ёзнага абгрунтавання яе неабходнасці [10, с. 13].

Камуна, удзельнікі якой ядналися хутчэй па тэрытарыяльнай прыкмеце, чым паводле агульных эстэтычных прынцыпаў і «адзінага мэтавага імкнення» [12, с. 79], праіснавала прадказальна нядоўга. Але скіраванасць П. Шукайлы на авангарднае мастацтва і адпаведная творчая праграма яшчэ пэўны час заставаліся нязменнымі (пасля 1930 г. ён «з прапагандыста авангарднага, “левага” мастацтва ператварыўся ў заўзятага барацьбіта з ім» [4, с. 23]) і знаходзілі выяўленне ў тым ліку ў яго паэзіі. Так, напрыклад, верш «Маё каханне» В. Жыбуль разглядаў як «маніфест урбаністычнай паэзіі, які адмаўляў традыцыйную сялянскую вобразнасць, а таксама ідэалы хараства, сцверджаныя папярэднікамі й старэйшымі сучаснікамі, паэтамі-адраджэнцамі» [2, с. 145]. Падобную скіраванасць меў таксама верш «Эй, націсем, хлопцы» [13, с. 120–121], у якім супрацьпастаўлены вобразы васількоў, бур’янаў і сталёвых трактароў як увасаблення старога і новага, архаікі і сучаснасці ў жыцці і ў літаратуры; ранейшая сентыментальная, «хаўтурная» інтанацыя – ваўнічай, бадзёрай, пераможнай.

Заяўленая ў якасці пажаданай, ці нават болей – адзіна магчымай, эстэтычная парадыгма напрамую была абумоўленая ідэалагічнымі перакананнямі. І гэты другі бок творчай праграмы таксама быў выяўлены ў крытычнай практыцы П. Шукайлы. Уласная цвёрдая ідэалагічная пазіцыя сцвярджалася ім у палеміцы з неназваным апанентам у вершы «Аднаму з Заходняй Беларусі» (1928), у якім паэт вызначаў сваю творчасць як песню сусветнай Камуне і «гімн згіненьню прымусу» [13, с. 118] і адводзіў ад сябе ўсякія магчымыя абвінавачванні палітычнага характару: «І сказаць, / што я на бездарожжы, / нявытрыманы / і з дрэнным ухілам – / гэта толькі / той можа, / хто зрабіў Беларусь / з курганоў / і магілаў» [13, с. 119].

Адна з найбольш буйных крытычных прац П. Шукайлы «Літаратурнае сёння» ўяўляе сабой агляд сучаснага аўтару літаратурнага жыцця, у якім увага засяроджваецца найперш на яго праблемах. У падзагаловак вынесена рэзалюцыя «Не сячэце з галавы сякераю там, дзе трэба мазгамі варушыць», якая раскрывае палемічны характар артыкула і дазваляе дапусціць думку, што ў адрозненне ад крытычнай практыкі не названых пакуль апанентаў – адрасатаў дадзенай заўвагі, ён меўся быць узорам удумлівага асэнсавання літаратурнага працэсу. Напачатку развагі П. Шукайлы сапраўды адпавядалі такой інтэнцыі: ён абараняў разнастайнасць творчых пошукаў і даводзіў, што суіснаванне розных літаратурных аб’яднанняў, рэалізацыя імі абраных мастацкіх напрамкаў – з’ява станоўчая і натуральным чынам уласцівая літаратуры. П. Шукайла выкрываў манапалізацыю ўлады з боку «Маладняка», якая

нібыта мела сваім наступствам адсутнасць належных умоў для творчай рэалізацыі літаратараў па-за межамі гэтага аб'яднання: «Недазваленне некаторым пісьменьнікам выехаць на акругі для выступлення і наладжвання літаратурных вечароў, не друкаванне артыкулаў, якія даводзяць адмоўныя бакі творчасці “Маладняка” і шэраг іншых пагубных фактаў, якія яскрава кажуць аб незразумельні ці парушэнні палітыкі кампартыі ў галіне літаратуры і мастацтва» [14, с. 133]. Трэба, аднак, заўважыць, што тут мела месца асабістая зацікаўленасць П. Шукайлы: ён абараняў аўтараў, якія пасля расколу пакінулі «Маладняк», што мусіла экстрапаліравацца і на ўдзельнікаў Камуны. Спадзяванні на рэалізацыю ў ёй агульных ідэйных і эстэтычных прынцыпаў творчай дзейнасці не спраўдзіліся і не мелі на гэта дастатковых падстаў ужо на стадыі ўзнікнення аб'яднання. Аднак яшчэ адна мэта, якую пераследуюць новыя літаратурныя арганізацыі і якая, відавочна, мела месца ў выпадку Беларускай літаратурна-мастацкай камуны, – пераезд улады, спроба заявіць пра сябе і пераразмеркаваць рэсурсы.

Уводная частка артыкула П. Шукайлы ўяўляла сабой крытыку крытыкі. Аўтар у рэзкім тоне абвінавачваў калег у выкарыстанні літкрытыкі ў мэтах літаратурнай барацьбы і раскрываў групавы характар гэтай з'явы. Прытым памылкова або знарок, дзеля большай маштабнасці, А. Дудар у шэраг вульгарных крытыкаў быў залічаны двойчы – пад уласным іменем і пад псеўданімам: «Было-б паўбяды, каб Тодар Глыбоцкі быў адзінкаю, але ён знайшоў падтрыманьне ў асобе Алеся Дудара і яшчэ некаторых зь лягеру “васількова-бур'янных пяшчотнікаў”» [14, с. 133].

Прыступаючы непасрэдна да разгляду творчасці сучасных яму аўтараў, П. Шукайла падаваў ідэальную формулу, якой мусіць прытрымлівацца пісьменнік у змесце і ў форме: «Усё мэтаімкненьне пісьменніка мусіць быць накіравана на тое, каб праз літаратуру як частку культуры прымаць удзел у жыццёбудаўніцтве, будучы зброяю клясы, якая будзе формю агульна-чалавечага сужыцця – камунізм» [14, с. 134], – і такім чынам рабіў празрыстай сваю сістэму ацэньвання.

Аднак, насуперак чаканням, зададзеным уступнай часткай артыкула, і гэтая канкрэтная праца, і крытычная творчасць П. Шукайлы ў цэлым не стала альтэрнатывай тым негатыўным з'явам, супраць якіх ён выступаў. Яго крытыка таксама мела відавочна вульгарызатарскі характар: культура дыскусіі не вытрымлівалася, разглядаемыя аўтары атрымлівалі абразлівыя ярлыкі, пры аналізе мелі месца падтасоўка фактаў, маніпуляцыя; па сутнасці, яго крытыка ўяўляла сабой абвінавачванне і, за рэдкім выключэннем (якое складала ранняя творчасць Я. Пушчы), была цалкам негатыўнай, не давала ніводнай станоўчай характарыстыкі. Разглядаемыя аўтары ўспрымаліся ў першую чаргу як ідэйныя апаненты. Нягледзячы на заяўленую ролю фармальнага боку, у першай частцы артыкула ён практычна не разглядаўся. У падсумаванні разгляду першай групы (А. Дудара, А. Вольнага, У. Жылкі) П. Шукайла коратка, без належных доказаў і абгрунтавання вызначыў як слабую ў плане мастацкага афармлення паэзію А. Дудара і А. Вольнага [14, с. 136]. У. Жылка ў гэтай рэмарцы не згадваўся, аднак не было зроблена і адваротных

сцвярджэнняў наконт мастацкай вартасці яго творчасці. У вылучанай П. Шукайлам другой групе («паэты пяшчотных струн, ледзяных гітар, прырннага блажэнства і літаратурнай пустазвоніцы» [14, с. 137]) найбольш увагі ў плане мастацкага афармлення сваёй творчасці займае П. Трус, аднак крытык рабіў тыя ж несущыяльныя высновы ўключна з абвінавачваннем у плагіяце. Сярод разглядаемых аўтараў асобнае месца займае Я. Пушча, чья характарыстыка была не такой адназначнай, паколькі яго творчасць падзялялася на два перыяды – ранні, авангардны, і сучасны, паводле П. Шукайлы, упадніцкі. На першым этапе крытык атэстоўваў аўтара як «буйнога паэта Беларусі» [15, с. 50], яго ранняя творчасць вызначалася як «нацыянальная па форме, сялянская па абхапленню і пралетарская па мэтаімкненню» [15, с. 52], што ацэньвалася П. Шукайлам як аптымальнае спалучэнне, і прываблівала сваім наватарскім характарам, выяўленнем ў ёй імажынізму, футурызму, што, аднак, мела не пераймальны характар. Паэзія Я. Пушчы вылучалася сваёй адметнасцю, музычнасцю, удалай кампазіцыяй. У першы перыяд сваёй творчасці Я. Пушча ўспрымаўся П. Шукайлам як аднадумца і паплечнік, паколькі зместам сваёй паэзіі, настроем, эстэтычнай арыентацыяй трапляў у зададзеную крытыкам парадыгму і цалкам задавальняў яго крытэрыям ацэнкі. Станоўчая ацэнка яго ранняй творчасці выяўлялася настолькі ж экспрэсіўна («Паэта, які... ударыў па літаратурных машчох, гвіздануў па заскарузлых трантах фармальнай стар’ёўшчыны»; «прымусіў шайнакатрыншчыкаў, круцялёў старых літаратурных путаў, са скрыгаценьнем зубоў – прызнаць новую гармонію, музыку і форму» [15, с. 50–51]), як і пазней цалкам адмоўная.

Крытыкуемыя аўтары: А. Дудар, У. Жылка, А. Вольны, П. Трус, Я. Пушча, С. Дарожны, В. Маракоў – у сваёй творчасці не выяўлялі мэтаімкнення, абазначанага П. Шукайлам як актуальнае, запатрабаванае часам, і гэта станавілася асноўнай нагодай для крытыкі, трэба заўважыць, яскрава эмацыйна афарбаванай, з’едлівай і нават абразлівай («...аўтару “Табе” (А. Вольнаму. – А. К.) можна параіць палячыцца, пакуль ня позна» [14, с. 135–136]). П. Шукайла адмаўляў названым паэтам у актуальнай тэматыцы, адлюстраванні сучаснай Беларусі, належным асэнсаванні абноўленага грамадскага ладу. Стандартнымі для вульгарызатарскай крытыкі былі закіды наконт індывідуалізму, выбару прыватных тэм замест паказу калектыўнага будаўніцтва, мастацтва для мастацтва, містыцызму, рэлігійнай сімволікі, так званага ўпадніцтва, прыхільнасці і наследавання традыцыйным літаратурным узорам замест рэвалюцыйнага абнаўлення формы і зместу.

У межах той літаратурнай барацьбы, якую праводзіў П. Шукайла, абвінавачванні ў бок аўтараў скіроўваліся таксама на адрас «Маладняя» як творчай арганізацыі, на якую крытык ускладаў адказнасць за ідэйнае выхаванне і літаратурную вучобу сваіх удзельнікаў: «...“Маладняяк”, як літаратурная кузья, калектыў не загартоўвае сваіх сяброў. <...> Патрэбен ліхтар у літаратурным падарожжы, патрэбна больш калектыўнай супрацоўнасці, цывярозасці ў поглядзе на жыццёвыя зьявы...» [15, с. 141].

Крытыка П. Шукайлы, скіраваная да ўдзельнікаў іншых літаратурных аб'яднанняў, мела пад сабой выразны ідэалагічны грунт, і адначасова ён высмейваў празмерную ідэалагізаванасць, уласцівую тагачасным выданням. Так, яго верш «Паравоз», змешчаны ў часопісе «Росквіт», суправаджаўся заўвагай (як мяркуе А. Марціновіч, аўтарства самога П. Шукайлы [9, с. 298]), згодна з якой верш не быў прыняты да друку ў адной з рэдакцый праз адмову аўтара памяняць словы «чорны паравоз» на «чырвоны паравоз». Гэты факт выклікае саркастычнае пытанне: «Цікава, што зрабіла-б рэдакцыя, калі-б паэта прынёс верш, у якім пісалася-б пра “чорнага ад сажы трубачыста” ці пра “чорную сажу”. Няўжо-ж члены рэдакцыі сталі-б вымагаць, каб і сажа зрабілася чырвонай, дзеля ідэалёгічнае вытрыманасці?» [16, с. 144]⁸. Падобная пазіцыя, размежаванне рэальнай і фіктыўнай, паказной ідэалагічнасці, вытрымліваецца і ў фельетоне «Людзі і быдла» (1928) [17]. Першая частка яго была прысвечаная вершу А. Жаўрука, галоўнымі заганамі якога бачыліся неадэкватнае адлюстраванне вясковай рэчаіснасці, замоўчванне рэальных праблем і выяўленне ідэалагічнай вытрыманасці выключна ў знешняй атрыбутыцы.

Між тым П. Шукайла цягам усёй сваёй крытычнай практыкі праводзіў думку пра класавы характар мастацтва і абслугоўванне пануючай класы, г. зн. пралетарыяту, як аптымальную і адзіна магчымую аўтарскую стратэгію. Уяўленне пра літаратуру як вытворчасць і адпаведныя адносіны «аўтар – чытач» было выразна і адназначна сцверджана ім у палемічнай рэакцыі на паэму Я. Пушчы «Лісты да сабакі» [18, с. 113]: «...так, ты машына ў працэсе агульнай вытворчасці, а мы – “гандлярская крама”, якая купляе той тавар твайго вырабу, які карысны нашаму спажывателю – рабочай клясе, як сродак дзеля арганізацыі жыцця, дзеля яго будавання.

Мастацтва ва ўмовах існавання клясаў было і будзе толькі машынай, якая была і будзе вырабляць тавар для тэй ці іншай клясы... Лятаць-жа ў сваёй творчасці ў паднябессі – гэта перасказаць, пераносіць у беларускую літаратуру даволі паношаныя і ізбытыя тэорыі аб незалежнасці мастацтва ад клясы, яго “агульна-чалавечнасці”, ці, іначэй кажучы, мастацтва для мастацтва» [15, с. 55]. Такім чынам, П. Шукайла адмаўляў індывідуальны характар творчасці, а пазакласавасць, універсальнасць прыроўніваў да «паслугоўвання іншай, зусім варажой рабочаму ці сялянскаму паэту клясе» [15, с. 55]. Звяртае на сябе ўвагу той факт, што крытык выкарыстоўвае займеннік «мы» і такім чынам далучае сябе да шырокай супольнасці (хоць і не канкрэтызуе яе) і прадстаўляе класавы погляд на літаратуру як агульнапрыняты. Акрамя таго, у гэтым абвінавачванні Я. Пушчы ў класавай варажасці практыкуецца прынцып «хто не з намі, той супраць нас», у чым таксама выяўляецца дваістая пазіцыя

⁸ Намёк на гэты канфлікт утрымліваўся таксама ў разглядаемым артыкуле: «Праўда, у нас яшчэ ёсць такія “тыпусы” (якім-бы месца пад сядлом у Ісуса Хрыста, пры яго вербнай паездцы ў Ерусалім, а не ў савецкіх органах), якія патрабуюць іншы раз, каб усё было афарбавана ў чырвонае (і бусел, і паравоз). Яны гэтым самым хочуць даказаць сваю рэвалюцыйнасць і праданасць пралетарыяту і затушаваць сваю палітычную прастытуцюзнасць» [15, с. 55].

П. Шукайлы. Так, радкі А. Дудара: «Хто ня з намі – зацкаваць сабакамі, // ня жыцьцё таму ў сьвеце белым» [19, с. 10], – неаднойчы цытуюцца ў артыкуле і трактуюцца як стратэгія маладнякоўцаў у літаратурнай барацьбе, якая адназначна ацэньваецца П. Шукайлам як непрымальная і не адпаведная партыйным пастановам у галіне мастацтва, што падаецца дастаткова вольным дапушчэннем. Аднак у кантэксце класавай барацьбы П. Шукайла салідарызаваўся з радкамі У. Маякоўскага, якія неслі па сутнасці той жа пасыл: «...Это плевое дело – / если-б революция захотела / со счетов Особых отделов / эту мелочь списала бы в расход» [15, с. 55].

Такім чынам, артыкул выявіў хутчэй публіцыстычныя здольнасці П. Шукайлы і, як і яго крытычная практыка ў цэлым, характарызаваўся безапеляцыйнасцю, негатывізмам, эмацыйнасцю стылістычнага афармлення, экспрэсіўным сінтаксісам і дваістым, супярэчлівым характарам. Разам з тым некаторыя ўзнятыя праблемы сапраўды былі вострымі і патрабавалі свайго вырашэння. Акрамя вульгарызатарства і групаўшчыны ў крытыцы (якім, аднак, аўтар нічога не супрацьпаставіў і выступіў у тым жа духу, але з пазіцыі іншага аб'яднання), П. Шукайла акрэсліваў праблему суадносін традыцыі і наватарства, а менавіта яго хвалявала рыгіднасць, супраціўленне наватарству ў навуковых літаратуразнаўчых колах, якія, наадварот, мусілі б быць найбольш адкрытымі, успрымальнымі і прафесійнымі. Гэтая праблема дэманстравалася крытыкам на прыкладзе рэакцыі на раннюю творчасць Я. Пушчы з боку так званых «тагачасных першамесьнікаў у шэрагах беларускае літаратуры і іх чытачоўскага кадру» [15, с. 52]. П. Шукайла не называў імёнаў гэтых найвышэйшых прадстаўнікоў літаратурнай іерархіі, аднак у меру сваіх сіл спрычынаўся да яе расхістання, перафарматавання праз недавер да кампетэнцый, выяўлены ва ўласцівай яму рэзкай, грубай манеры: «Лысыя і тупыя, як пень, “тоже учёные” культурнікі, крычалі з давераных ім савецкай уладай катэдр:

– Гвалт, ратуйце!

Ня сьпеў, а рыканьне!..»; «культуры малавата, традыцый многа ў “тоже учёных” і іх прыхільнікаў» [15, с. 52–53].

Ацэнка крытычнай дзейнасці П. Шукайлы з боку іншых удзельнікаў згуртавання была хутчэй негатыўнай, пра што сведчаць і асобныя дакументы аб'яднання, і пазнейшае па часе падсумаванне Я. Скрыгана: «Раздзел крытыкі не толькі граміў класіку і традыцыі – ён абвяшчаў вайну наогул усяму таму, што ляжала па-за межамі “Літкамуны”. Як я бачу, дык і цяпер многія “наватары” ідуць не далей вось такога зухаватага крыку...» [10, с. 13]. Разам з тым можна меркаваць пра пэўны ўплыў выказаных П. Шукайлам ацэнак і поглядаў на крытычную практыку М. Шалае, чые працы таксама былі прадстаўленыя ў «Росквіце». Так, у апублікаванай ім рэцэнзій на зборнік А. Александровіча «Угрунь» заўважаецца падабенства іх крытэрыяў ацэнкі і нават лексікі. Тыя якасці, якіх П. Шукайла не знаходзіў у крытыкуемых ім аўтараў, М. Шалае дэманстравалі ў творчасці А. Александровіча, характарыстыка якога была ў выніку цалкам станоўчай: «Аўтар менш карыстаецца абслюнялымі,

сэзоннымі для некаторых маладых паэтаў выразамі, а робіць спробу пісаць моваю нашай сучаснасці, а ня лётаючых у “паднябессі” “паэтаў-чудакоў”, якія здатны наконт сіне-сінейшых вачэй васількоў⁹, “лунных лап” і г. д. Чытачу абрыдзелі гэтыя перапевы старых рамансаў, і Александровіч робіць папытку перашагнуць літаратурную фармальна-мастацкую стар’ёўшчыну» [20, с. 142]. Вызначаную П. Шукайлам задачу мастацкай літаратуры быць класавай зброяй у пабудове камунізму не рэалізоўваў П. Трус, аднак у поўнай меры выканаў А. Александровіч, што дазваляла М. Шалаю ўпэўнена сцвярджаць пралетарскі характар яго творчасці. Зместавае падабенства, супадзенне крытэрыяў ацэнкі і непасрэдна ацэнкі (напрыклад, рэзка негатыўная рэакцыя на рэцэнзію М. Байкова, прысвечаную зборніку паэзіі У. Жылкі «З палёў Заходняй Беларусі» [21, с. 78]) і лексікі вынікала з агульных метадалагічных падыходаў і поглядаў на літаратуру, якія, зрэшты, найперш зазналі істотны ўплыў «ЛЕФа». М. Шалай падтрымліваў ідэю пра абавязковы класавы характар літаратуры, а таксама выказваўся пра яе першачарговыя задачы: «адлюстраваньне працэсу вялікага сацыялістычнага будаўніцтва»; «паказ сапраўднага чалавека, карыснага справе рэвалюцыі»; «высьвятленьне ў яскравым, зразумелым малюнку настройў рабочых, сялян, нашай савецкай інтэлігенцыі, высьвятленьне яго з такім разрахункам, каб у творы было заложана здаровае мэтаімкненьне, каб твор канцэнтраваў грамадскую думку на карысьць рэвалюцыі» [22, с. 67]. Як вынікае, у частцы мэтаў і зместавага напаўнення літаратурнай творчасці погляды М. Шалая адпавядалі ідэям, выказаным у прапанаванай П. Шукайлам дэкларацыі аб’яднання. Такім чынам, пры нешматлікасці крытыкі ў часопісе «Росквіт» усё ж можна казаць пра пэўную яе агульную лінію, «мэтаімкнёнасць».

У крытычнай практыцы П. Шукайлы назіраецца тэндэнцыя разглядаць у якасці аб’екта не толькі пэўных аўтараў, але і тых удзельнікаў літаратурнага працэсу, якія на іх уплываюць (кіраўніцтва літаб’яднання, крытыкаў, калі іх ацэнка не супадала з выказанай П. Шукайлам, як, напрыклад, у артыкуле «Пресвятая Богородица, спаси нас» [23]). Гэта сведчыць пра выразнае разуменне ролі літаратурных інстытутаў, сістэмных падыход да сучаснага літаратурнага працэсу. Такая стратэгія не была цалкам арыгінальнай і наватарскай: так, апанент П. Шукайлы, М. Байкоў вылучаў У. Жылку як аднаго з найлепшых паэтаў свайго пакалення, і хібы яго творчасці, а менавіта стылістычныя недарэчнасці, прыпісваў уплыву «Маскоўска-крыўскага слоўніка» Вацлава Ластоўскага і даваў іранічную ацэнку мовазнаўчай працы апошняга [24]¹⁰.

⁹ Для параўнання працытуем радкі П. Шукайлы, які ў якасці збаналізаванага і шырокаўжыванага прыводзіў якраз вобраз сінявы: «А слова “просінь”, дастойнае слова, якое атрымала колькасны конкурс як выручаючае пры падборы рыфмы. Мы, “бязумоўна”, не адкідаем магчымасць карыстацца вобразамі некалькі раз, але пашкадуўце чытача і не ляпайце адныя і тыя ў кожным радку, у кожным вершы» [14, с. 139].

¹⁰ Цікава, што П. Шукайла і М. Байкоў супадаюць нават у выбары антыфразіса (ужыванне слова ў супрацьлеглым значэнні) як сродка выяўлення сваёй іроніі: П. Шукайла называе М. Байкова «паважаным крытыкам» (у двукоссі) [23, с. 64], М. Байкоў – В. Ластоўскага «выдатным “знаўцам” беларускай мовы» [24].

Больш нестандартным варыянтам было перанесці падобную практыку крытычнай дзейнасці ў паэтычную творчасць: так, асобны фрагмент паэмы «Акорды дзён» П. Шукайлы прысвечаны паэту Валерыю Маракову і крытыку Алесю Кучару. Па-першае, П. Шукайла ў метафарычнай форме высмейвае перайманне В. Мараковым састарэлай сентыментальнай паэтыкі (у артыкуле «Літаратурнае сёння» гэты аспект раскрываўся больш падрабязна, ажно да абвінавачвання паэта ў плагіяце рускіх рамансаў [15, с. 58]), шкодны ўплыў Я. Пушчы, што выявіўся ва ўпадніцкім настроі. Аднак далей такая неактуальнасць паэтыкі В. Маракова падаецца як следства ўплываў. Такім чынам, паэт разглядаўся як суб'ект, недастаткова самастойны ў сваім выбары («Эх, карэты, / і старыя гітары, / І надломная кволасць / Пажоўклых лістоў! / Пашто юнака заляйцалі, / Каб ён пёр / супроць ветру гадоў...» [13, с. 84]), таму падавалася, што шкодным уплывам можна прапанаваць альтэрнатыву, пераарыентаваць паэта на сучаснасць, прадуктыўнасць: «...Падаю аўто, / Уключаю ток / Мільёнаў сіл, / Сядай, браток. / ... Пакуль лістом, / Пажоўклым, / За сялом / Ня згніў» [13, с. 84].

Па-другое, увагу літаратуразнаўцаў прыцягнуў наступны пажар:

Калі Кучар фота
Пачынаў вярцець,
Не чалавек выходзіў,
А катлета [13, с. 85].

Менавіта гэтыя радкі з крытычнай практыкі П. Шукайлы вылучыў Міхась Мушынскі, які патлумачыў іх у кантэксце метадалагічных разыходжанняў розных літаб'яднанняў: «...часопіс “Маладняк” і “часопіс Жылуновіча”, г. зн. “Полымя”, па-рознаму ставіліся да БелАПП, да рамантызму і дыялектыка-матэрыялістычнага метаду. У беларускай дыялектыка-матэрыялістычны метада, як мы бачым, выключаў рамантызм, палымянцы ж услед за крытыкамі Літфронту не схільны былі лічыць гэты метада беззаганым. Яны бачылі яго абмежаванасць, таму і гаварылі пра “наивное отображательство”. Адсюль намёк Шукайлы на “фатограф”, які механічна ўзнаўляе рэчаіснасць, а не пераўтварае яе па законах мастацтва» [25, с. 293]. В. Жыбуль каментыраваў гэтыя радкі з улікам кіназнаўчай дзейнасці П. Шукайлы і адпаведных яго зацікаўленасцей: «Нас у дадзеным выпадку цікавяць вобразныя сродкі, якімі П. Шукайла даводзіў недасканаласць і абмежаванасць крытычнага метаду А. Кучара. Параўноўваючы крытыка з фатографам, паэт быццам бы намякае на тое, што А. Кучар бачыць і паказвае сучаснікаў толькі ў адной плоскасці, без паглыблення ў іх унутраны свет» [3, с. 9].

Разам з тым, паколькі дадзены закід быў інспіраваны працай А. Кучара «Валеры Маракоў: Літаратурны партрэт» («Маладняк», 1929, № 7), можна лічыць, што тут мае месца лагічная адсылка да жанру – партрэт як праца фатографа, і празрысты намёк на няўдалую яго рэалізацыю як следства няўважлівага, аднабаковага крытычнага прачытання. Тады як больш паспяховым мог быць глыбокі дыяхранічны аналіз – «рэнтген крытыкі», што дазволіў бы выявіць біяграфічныя і псіхалагічныя перадумовы настрояў і матываў паэта.

Рэпутацыя А. Кучара як вульгарызатарскага крытыка – дастатковая прадпасылка для таго, каб успрымаць іранічную ацэнку яго дзейнасці П. Шукайлам як трапную і дарэчную. Аднак звяртае на сябе ўвагу той факт, што адлюстраванне творчасці В. Маракова ў паэме таксама застаецца аднабаковым. Па сутнасці, П. Шукайла не змяняе свайго погляду, выказанага раней у артыкуле «Літаратурнае сёння». Супастаўленне таго, як характарызуюць паэзію В. Маракова абодва крытыкі, высвятляе яшчэ больш парадаксальную рэч: А. Кучар аказваецца значна больш лаяльным да аўтара і не настолькі катэгарычным, як П. Шукайла. Для нагляднасці супаставім іх ацэнкі паводле адных і тых жа крытэрыяў, падмацаваўшы паэтычнае выказванне П. Шукайлы цытатамі з артыкула «Літаратурнае сёння»:

Літаратурная вучоба, крыніцы літаратурных уплываў

П. Шукайла: «Ці не пакусаў / Пушчын сабака / за сялом» [13, с. 83]; «Валеры Маракоў выявіў сябе з першых часоў як паэта, які цалкам успрыняў гэтае задрыпанае рыззё за аснову ўсёй вытворчасці. Ён ня браў жыццё, як крыніцу, адкуль бярэцца сырызна для вырабу літаратурнага матар’ялу, а ўзяў Надсона, Есеніна, зборнікі старых рамансаў...» [15, с. 57].

А. Кучар: «З поэтаў ён любіць: Блока, Есеніна, Чарота і Лермантава. Валеры кажа, што яны прыгожа пішуць (толькі не ў калёграфічным сэнсе)» [26, с. 82].

Актуальнасць тэматыкі і паэтыкі

П. Шукайла: «Валеры Маракоў / Надрывае гітару / старую» [13, с. 83]; «...зачым ты юнаком / Лез у старыя карэты» [13, с. 84]; «...пёр / супроць ветру гадоў...» [13, с. 84]; «Гэтакі юнак / з размахам дум, / І з зорамі вачэй, / Захацеў / Стары фрак / перашыць / для сваіх плячэй» [13, с. 84]; «Гэта ня кладка на шляху да росквіту беларускай літаратуры, а груба-нахальніцкая спроба запрудзіць яго карчамі аджыўшага дзерава» [15, с. 58]; «Маракоў карыстаецца старымі формамі...» [15, с. 59].

А. Кучар: «...ўспрымае сапраўдны пульс жыцця і рэвалюцыі, радуецца разам з гэтым жыццём...» [26, с. 82]; «Ён піша на тыя-ж тэмы, што скарыстоўваюцца іншымі ... і між тым, мастацкае яго чуцьцё, дыкцыя яго творчасці здольна пановаму, з эмоцыянальнай напружанасцю ўспрымаць гэтыя тэмы» [26, с. 86]. «...Маракоў мастацкі можа ўспрыняць тое, што нам патрэбна, таму, што ён можа адчуць вялікасць таго, што мы творым, што ён успрымае сучасныя актуальныя тэмы...» [26, с. 86–87].

Агульны настрой творчасці

П. Шукайла: «Можа быць, / рэнгенам крытыкі / Мы знойдзем нязнаную боль, / Што зрабіла / з чалавека – ныцкіка, / І сьлязьмі залівае агонь» [13, с. 84].

А. Кучар: «Тое, што Маракоў ... часткова і цяпер, блукае бяз значанага шляху, без паказання “сацыяльнага паходжанья” ягонай творчасці, прывяло яго да пэсымізму і да самай разнастайнай тэматыкі ў сваёй творчасці – ад бадзёрых эмоцыянальна-вобразных радкоў

да “балючага плачу сэрца”» [26, с. 80]; «...маракоўскія настроі пялёсткавай пары штохвілінна зьмяняліся ад радасна-жыцьцёва палкіх да сумных-пэсымістычных, што чаргаваліся нават да апошняга часу» [26, с. 81].

Класавасць

П. Шукайла: «Валеры Маракоў... знаходзіцца ў стане дэкладывана-сьці» [15, с. 58].

А. Кучар: «...відавочна нельга рабіць вывад, што Маракоў негатыўна адносіцца да нашай сучаснасьці...» [26, с. 82]; «Маракоў запальваецца клясавай помстай... і разам з тым праз адну старонку далей хоча за ўсё “дабром плаціць”» [26, с. 85]; «...першы “пялёсткавы” этап у творчасьці Маракова характарызуецца адсутнасьцю клясавага твару поэты...» [26, с. 85].

У адрозненне ад П. Шукайлы А. Кучар разглядаў паэзію В. Маракова не статычна, а ў дынаміцы, і паслядоўна падкрэсліваў яе амбівалентнасьць, адзначаў слабыя і моцныя бакі. Як і П. Шукайла, ён кіраваўся даволі жорстка зададзенымі ўстаноўкамі адносна абавязковага класавага светапогляду, недапушчальнасьці пэсімізму, але адзначаў пераадоленне паэтам сваіх недахопаў, яго эвалюцыю. П. Шукайла, як вынікае з паэмы, лічыў выпраўленне В. Маракова, пераарыентацыю яго на актуальную, пралетарскую па сваім характары, авангардную паэтыку калі і магчымымі, то толькі дзякуючы знешнім уплывам – знаёмству з узорами такой творчасці, канструктыўнай крытыцы. Тады як А. Кучар бачыў і задаткі В. Маракова да пралетарскай літаратуры, і іх рэалізацыю, і перспектывы росту («У Маракова хапае творчае эмоцыі адбіць рэвалюцыю. Хопіць гэтае эмоцыі і адбіць наша творчае будаўніцтва» [26, с. 87]).

Істотна таксама, што А. Кучар у сваім літаратурным партрэце спыняўся на біяграфіі аўтара, з якой выводзіў спецыфіку выбару тэм, на адметнасцях яго характару і светаўспрымання, што натуральным чынам адбілася на паэзіі: «У Маракова вялізарнае поэтычнае пачуцьцё. Ён чулы, як мэмбрана (як аб ім казаў на адным з выступленьняў проф. Піотуховіч), ён здольны ўспрымаць ад жыцьця ўсё: і радасьць, і сум, і гора. У гэтым сэнсе лепш было-б назваць Маракова вольтамэтрам, які чула ўспрымае напружаньне току радасьці, суму, але другая справа, што гэты вольтамэтр успрымае часамі ўсё без разбору і не адфільтроўвае мішурнага суму» [26, с. 81]. Прынцыповая розніца ў ацэнцы двух крытыкаў заключалася яшчэ і ў тым, што А. Кучар падкрэсліваў і абгрунтоўваў мастацкую вартасць паэзіі В. Маракова. Урэшце, па-за зададзенымі крытэрыямі ацэнкі, насуперак ідэалагічнасьці П. Шукайлы, які вымяраў каштоўнасьць мастацкай творчасці яе карысцю для чытача-пралетарыя, здольнасьцю перабудоўваць жыцьцё, А. Кучар уводзіў як крытэрыі ацэнкі фактар эстэтычнага і эмацыйнага ўздзеяння: «Каштоўнасьць маракоўскай творчасці можна вымяраць, і мы павінны вымяраць толькі колькасьцю пачуцьцёва-радасных хваляваньняў, што выклікае яго поэзія ў чытача» [26, с. 82]. Такім чынам, якраз П. Шукайла дэманстравалі аднабаковы падыход, тады як апраўдальнай у дачыненні

да творчасці В. Маракова была праца А. Кучара.

Артыкул П. Шукайлы «Праблема суб'ектыўнага і аб'ектыўнага ў мастацкім творы» 1932 г. [27] адзначаны, па-першае, пераломам у яго светапоглядзе (прынамсі, дэклараваным), адыходам ад былых ідэалаў, варожасцю да фармалізму; па-другое, зменай статусу. П. Шукайла займеў рэальную ўладу і ўплыў на літаратурны працэс: да гэтага часу ён ужо меў досвед працы палітрэдактарам у Галоўліце СССР (1930–1931), да 1931 г. з'яўляўся кіраўніком Маскоўскай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў, з 1932 г. займаў пасаду віцэ-прэзідэнта Дзяржаўнай акадэміі мастацтваў [28, с. 481], і артыкул уяўляў сабой адрэдагаваную стэнаграму дакладу ў Камуністычнай акадэміі пры ЦВК СССР.

У разгорнутай тэарэтычнай частцы аўтар выразна пазіцыянаваў сябе як марксісцкага літаратуразнаўцу, які кіруецца метадам дыялектычнага матэрыялізму, і абазначаў асноўныя задачы і прынцыпы літаратуразнаўства, а таксама функцыі мастацкай літаратуры, што падаваліся як аксіёмы: літаратуразнаўства аналізуе сацыяльную сутнасць мастацтва; мастацтва з'яўляецца арганізуючай сілай, кожны мастацкі твор мае класавую функцыю і выяўляе ідэалогію свайго аўтара. Тое, што ў прыярытэт ставілася ідэалагічнасць і класавасць, не разыходзілася з папярэдняй крытычнай практыкай П. Шукайлы. Удакладненні займелі пэўныя эстэтычныя прынцыпы. Так, калі Беларуская літаратурна-мастацкая камуна ў сваёй дэкларацыі падтрымлівала ідэі «ЛЕФа», у тым ліку літаратуру факта, то ў артыкуле 1932 г., калі фактаграфія ўжо сутыкнулася з крытыкай, непрыманням і не апраўдала сябе як праект [11, с. 106–109], П. Шукайла падкрэсліваў, што рэчаіснасць у творы павінна быць не механічна знятая, а па-мастацку перапрацаваная: «Усвядомленая рэчаіснасць, якая стварае вобраз у творы мастака, не механістычнае фотографавацьне, а індывідуальна працуючая кампозыцыя, якая адкінула ўсё лішняе непатрэбнае і сконцэнтравала выдатнае, надзвычайнае» [27, с. 131].

Таксама П. Шукайла вяртаўся да вобразу васількоў, які падаваўся ўжо не проста як сімвал састарэлай традыцыйнай паэтыкі, а становіўся ўвасабленнем пэўнага светапогляду і адпаведнай яму літаратурнай праграмы. Такім чынам П. Шукайла пераносіў супрацьстаянне са сферы эстэтычнай у ідэалагічную, сцвярджаючы, што для Я. Пушчы васількі былі эмблемай нацыянальнай адметнасці, а для самога П. Шукайлы – тармажэння і адступлення ад пралетарскага характару літаратуры [27, с. 162].

Патлумачыўшы свой падыход да літаратуры і абазначыўшы яго як цалкам адпаведны марксісцкаму літаратуразнаўства, П. Шукайла пераходзіў да разгляду творчасці Я. Пушчы, у якім паўтараў тэзісы, цытаты з ранейшага артыкула «Літаратурнае сёння», але істотна радыкалізаваўся. Характарыстыка Я. Пушчы была цалкам знішчальнай, спадзяваннў на тое, што паэт зможа перабудавацца, ужо не выказвалася. Наадварот, яго творчасць катэгарычна вызначалася як варожая пралетарыяту, а аўтар атрымліваў ярлык «разьюшанага кулацкага песняра» [27, с. 163]. Пры гэтым П. Шукайла свядома браў на сябе функцыю выкрывальніка

варожых тэндэнцый у літаратуры і тлумачыў яе актуальнымі задачамі марксісцкай крытыкі.

У першую чаргу звяртае на сябе ўвагу тое, што літаратурная крытыка П. Шукайлы мае выключна негатыўны, а часта і выкрывальніцкі характар. Яна амаль цалкам складаецца з *pars destruens* і ў сваёй аснове заўжды мае канфлікт. Або гэта быў канфлікт інтарэсаў, у якім крытыка ўспрымалася як сродак групавой барацьбы і выкарыстоўвалася са стратэгічнымі мэтамі атрымаць больш рэсурсаў і магчымасцей; або канфлікт ідэйна-эстэтычны, што выяўляўся ў агрэсіўным сцвярджанні авангарднай эстэтыкі і пралетарскага зместу і поўным адмаўленні традыцыі. Штопраўда, пасля 1930 г. пытанні авангардызму ўжо не мелі для П. Шукайлы былой актуальнасці, а канфлікт перамясціўся пераважна ў сферу ідэалогіі. Літаратурная творчасць у трактоўцы П. Шукайлы была пазбаўленая ўсякага рамантычнага флёру і разглядалася як праца з канкрэтнымі мэтамі (у выпадку савецкай літаратуры – службы перабудове жыцця, усталяванню камуністычнага ладу) дзеля канкрэтнага спажыўца. Зыходзячы з такіх устаноў, П. Шукайла ацэньваў творчасць сучаснікаў паводле іх мэтаймкнення, «здаравага» або «нездаравага», варожага, і такім чынам не практыкаваў у сваёй крытыцы індывідуальны падыход.

З пазіцый сённяшняга дня яго крытыка можа выклікаць адмаўленне. Выказаныя ацэнкі, іх катэгарычнасць і незтычнасць, непаслядоўнасць і ўнутраныя супярэчнасці не дазваляюць ацаніць яе як пазітыўны факт у гісторыі беларускай літаратуры. Разам з тым пры ўсёй яе неадназначнасці і злоўжываннях, часам наўмысных, крытычная практыка П. Шукайлы засведчыла яго сістэмны падыход да літаратуры, якая разглядалася ім як сукупнасць узаемазвязаных інстытутаў, таму яго працы ніколі не абмяжоўваліся адным канкрэтным выданнем ці аўтарам як аб'ектам крытычнага аналізу. Яго крытыку вылучае схільнасць да тэрэтызавання, маштабнасць, яскравы публіцыстычны стыль, што мог бы займець лепшае прымяненне, аднак нясе на сабе адбітак і сведчанне свайго часу.

Спіс крыніц

1. Жыбуль, В. В. «Чалавек неўтамаванай натуры»: Паўлюк Шукайла ва ўспамінах сучаснікаў / В. В. Жыбуль // Філалагічныя навукі: маладыя вучоныя ў пошуку : матэрыялы навук. канф., прысв. 80-годдзю Белдзяржуніверсітэта, Мінск, 20 крас. 2001 г. / адк. рэд. С. А. Важнік. – Мінск, 2001. – С. 220–223.
2. Жыбуль, В. У горадзе салодкіх бэраў: слуккі перыяд жыцця і творчасці Паўлюка Шукайлы / В. Жыбуль // Тэксты. – 2013. – № 4. – С. 129–159.
3. Жыбуль, В. В. З паэзіі – у кіно: творчая эвалюцыя Паўлюка Шукайлы / В. В. Жыбуль // Роднае слова. – 2015. – № 1. – С. 8–10.
4. Жыбуль, В. В. З паэзіі – у кіно: творчая эвалюцыя Паўлюка Шукайлы / В. В. Жыбуль // Роднае слова. – 2015. – № 2. – С. 23–25.
5. Жыбуль, В. В. «Квакаю для вёскі віславухае...»: расонскія старонкі жыцця Паўлюка Шукайлы / В. В. Жыбуль // Роднае слова. – 2019. – № 12. – С. 9–12.
6. Багдановіч, І. Э. «Трэба ўмець і шпалы кахаць, і цалаваць сэмафор...», або «Акорды дзён» Паўлюка Шукайлы супраць «ледзяных гітар» Тодара Кляшторнага / І. Э. Багдановіч // Авангард і традыцыя: беларуская паэзія на

хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Э. Багдановіч. – Мінск, 2001. – С. 349–368.

7. Багдановіч, І. Э. Паўлюк Шукайла / І. Э. Багдановіч // Беларускія пісьменнікі : біябібліягр. слоўнік : у 6 т. / Дадатак Ін-т літ. імя Я. Купалы АН Беларусі ; Беларус. энцыкл. ; Нац. навук.-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны ; пад рэд. А. В. Мальдзіса ; рэдкал.: І. Э. Багдановіч [і інш.]. – Мінск, 1995. – Т. 6. – С. 387–388.

8. Мікуліч, М. У. Паэзія Паўлюка Шукайлы / М. У. Мікуліч // Актуальныя праблемы выкладання мовы і літаратуры ў сярэдняй і вышэйшай школе : матэрыялы рэсп. навук. канф., 16 крас. 2004 г., г. Гродна / адк. рэд. У. І. Каяла. – Гродна, 2004. – С. 158–164.

9. Марціновіч, А. Згарэў чырвонаю зарою. Паўлюк Шукайла / А. Марціновіч // Бяссонне Млечнага Шляху / А. Марціновіч. – Мінск, 2016. – С. 287–315.

10. Скрыган, Я. Світанак / Я. Скрыган // Некалькі хвілін чужога жыцця / Я. Скрыган. – Мінск, 1990. – С. 6–22.

11. Заламбани, М. Літаратура факта. От авангарда к соцреализму / М. Заламбани ; пер. с итал. Н. В. Колесовой. – СПб. : Акад. проект, 2006. – 224 с.

12. Статут Беларускай Літаратурна-Мастацкай Камуны // Росквіт. – 1928. – № 2. – С. 79–80.

13. Шукайла, П. Акрываўленая зямля / П. Шукайла. – Мінск : Белдзяржвыдавецтва, 1930. – 143 с.

14. Шукайла, П. Літаратурнае сёння / П. Шукайла // Росквіт. – 1928. – № 1. – С. 132–141.

15. Шукайла, П. Літаратурнае сёння / П. Шукайла // Росквіт. – 1928. – № 2. – С. 50–61.

16. Увага рэдакцыі // Росквіт. – 1928. – № 1. – С. 144.

17. Шукайла, П. Людзі і быдла. Пра паэзію, мазгі і аб людской прыказцы – «Не стрымаеш таго, што ўцякло» / П. Шукайла // Савецкая Беларусь. – 1928. – 4 вер. – С. 3.

18. Пушча, Я. Лісты да сабакі / Я. Пушча // Збор твораў : у 2 т. / Я. Пушча. – Мінск, 1993. – Т. 1 : Вершы, паэмы, артыкулы. 1922–1930. – С. 112–117.

19. Дудар, А. Трыумф / А. Дудар // І залацісцей, і сталёвей / А. Дудар. – Мінск, 1926. – С. 9–11.

20. Шалай, М. Андрэй Александровіч. «Угрунь» / М. Шалай // Росквіт. – 1928. – № 1. – С. 142.

21. Г. і Ш. (М. Шалай). «Полымя», № 1, 1928 / Г. і Ш. // Росквіт. – 1928. – № 2. – С. 75–78.

22. Шалай, М. Паэты і пісьменнікі Полаччыны / М. Шалай // Росквіт. – 1928. – № 2. – С. 66–72.

23. Шукайла, П. «Пресвятая богородица, спаси нас» (Агляд творчасці Ёладзімера Жылкі і Міколы Байкова) / П. Шукайла // Росквіт. – 1928. – № 2. – С. 61–65.

24. Байкоў, М. «З палёў Заходняй Беларусі» / М. Байкоў // Звезда. – 1928. – 18 сак. – С. 3.

25. Мушынскі, М. І. Беларуская крытыка і літаратуразнаўства (20–30-я гады) / М. І. Мушынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 374 с.

26. Кучар, А. Літаратурныя партрэты. Валеры Маракоў / А. Кучар // Маладняк. – 1929. – № 7. – С. 79–89.

27. Шукайла, П. Праблема суб'ектыўнага і аб'ектыўнага ў мастацкім творы / П. Шукайла // Наступ. – М., 1932. – Кн. 1. – С. 127–164.

28. Міхнюк, У. М. Шукайла Паўлюк / У. М. Міхнюк // Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / Беларус. энцыкл. ; рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2003. – Т. 17. – С. 481–482.

ЕЛЕНА ТРЕТЬЯК

ВЕДУЩИЙ АРХИВИСТ ОТДЕЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ДОКУМЕНТОВ И ИНФОРМАЦИИ
БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА
КИНОФОТОФОНОДОКУМЕНТОВ

**ГОЛОСА НАРОДНЫХ ПОЭТОВ БЕЛАРУСИ.
ФОНОЗАПИСИ ИЗ ФОНДОВ БЕЛОРУССКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА
КИНОФОТОФОНОДОКУМЕНТОВ**

В Белорусском государственном архиве кинофотофонодокументов хранятся редкие аудиозаписи голосов всех народных поэтов Беларуси, на которых они читают свои произведения, переводы, дают интервью. Благодаря им у нас есть возможность, даже спустя годы, слышать их и ощущать их творческую манеру чтения вслух.

Ключевые слова: БГАКФД, культурное наследие, народные поэты, радиопередачи, фонозаписи.

АЛЕНА ТРАЦЦЯК

ВЯДУЧЫ АРХІВІСТ АДЗЕЛА ВЫКАРЫСТАННЯ
ДАКУМЕНТАЎ І ІНФАРМАЦЫІ БЕЛАРУСКАГА
ДЗЯРЖАЎНАГА АРХІВА КІНАФОТАФОНАДАКУМЕНТАЎ

**ГАЛАСЫ НАРОДНЫХ ПАЭТАЎ БЕЛАРУСІ.
ФОНАЗАПІСЫ З ФОНДАЎ БЕЛАРУСКАГА
ДЗЯРЖАЎНАГА АРХІВА
КІНАФОТАФОНАДАКУМЕНТАЎ**

Беларускі дзяржаўны архіў кінафотафонадакументаў захоўвае рэдкія фоназапісы галасоў усіх народных паэтаў Беларусі, на якіх яны чытаюць свае творы, пераклады, даюць інтэрв'ю. Дзякуючы ім мы маем магчымасць нават праз гады чуць іх, адчуваць іх творчую манеру чытання ўслых.

Вызначальныя словы: БДАКФД, культурная спадчына, народныя паэты, радыёперадачы, фоназапісы.

ALIENA TRACCIAK

SENIOR ARCHIVIST OF THE BELARUSIAN STATE
ARCHIVE OF FILMS, PHOTOGRAPHS, AND SOUND
RECORDINGSVOICES OF BELARUS'S NATIONAL POETS. AUDIO
RECORDINGS FROM THE HOLDINGS OF THE BELARUSIAN
STATE ARCHIVE OF FILMS, PHOTOGRAPHS, AND SOUND
RECORDINGS

The Belarusian State Archives of Film, Photo, Phonographic, and Audio Documents houses a unique collection of audio recordings of all the People's Poets of Belarus. These recordings, which include readings of their poetry and translations, as well as interviews, provide a rare opportunity to hear their voices and analyze their distinctive performance styles years after their passing.

Keywords: BSAFPPAD, cultural heritage, People's Poets, radio broadcasts, phonographic recordings.

Лев Николаевич Толстой заметил, что «поэзия есть огонь, загорающийся в душе человека. Огонь этот жжёт, греет и освещает... Настоящий поэт сам невольно и страданием горит, и жжёт других, и в этом всё дело». В истории белорусского народа XX в. стал веком реального становления собственно белорусской национальной государственности. Начало этому было положено 1 января 1919 г. с момента образования Социалистической Советской Республики Белоруссии (ССРБ). Правда, становление мирной жизни на этой территории стало возможно лишь в 1921 г., после второго провозглашения БССР и Рижского мирного договора.

Вместе с развитием социально-экономической сферы в БССР активно шло становление общественно-политической и культурной сферы. 15 мая 1925 г. в культурной жизни республики произошло знаковое событие – в связи с 20-летием творческой деятельности правительство БССР присвоило звание народного поэта БССР Янке Купале. В дальнейшем этого звания были удостоены ещё 7 белорусских поэтов – Якуб Колас (1926 г.), Петрусь Бровка (1962 г.), Аркадий Кулешов и Максим Танк (1968 г.), Пимен Панченко (1973 г.), Нил Гилевич (1991 г.), Рыгор Бородулин (1992 г.).

В настоящий момент в фондах Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов хранятся фонозаписи выступлений народных поэтов БССР во время проведения различных мероприятий и тематических радиопередач. Однако особый интерес в фондах архива представляют записи стихов поэтов, прочитанных самими авторами. Примером тому могут служить три стихотворения Янки Купалы. Первое, «Трэба нам песень», было написано им к I Всесоюзному съезду советских писателей, проходившему в 1934 г. в г. Москве. Второе – «Песня

будаўніцтву», такжэ напісана в 1934 г. [1; 207]. Трэцьё стихотворение, «Беларускім партызанам» (1941), прозвучала в исполнении Янки Купалы на Белорусском радио в 1942 г. в эвакуации.

Что касается фонозаписей стихов в исполнении второго народного поэта БССР – Якуба Коласа, то, к сожалению, в его авторском исполнении в фондах архива представлено только одно стихотворение «Савецкія дні», написанное в 1952 г. [1; 206].

После Великой Отечественной войны первым поэтом, которому в 1962 г. было присвоено звание «Народный поэт БССР», стал дважды лауреат Сталинской премии и лауреат Ленинской премии Петр Устинович Бровка (Петрусь Бровка). В фонотеке архива представлено более 40 стихотворений в авторском исполнении поэта. Так, в радиокomпозиции «Ад вясны да восені» прозвучали такие стихи, как «Вясны мастацтва», «Неба», «Мы ўсе яе тады кахалі». В фонотеке представлены в авторском исполнении и стихи Петруся Бровки, написанные им после участия в XIV сессии Генеральной ассамблеи ООН и вошедшие в сборник «Далёка ад дому». Среди них «На чужыне», «Маякоўскі каля Бруклінскага моста», «Сцяжынка над Нью-Ёркам» и другие. Отдельно можно выделить радиокomпозицию «Семьёй единой». В ней прозвучало три стихотворения в исполнении автора – «Хаджу я многа год няспынна», «Мой дом просторный», «Я так ответил», причём два последних стихотворения были прочитаны автором на русском языке в переводе Валентина Корчагина. В 1969 г. Белорусское радио подготовило две передачи, посвящённые творчеству Петруся Бровки: «Голас сэрца» и «Петрусь Бровка. Новыя вершы». Во время первой радиопередачи в эфире в исполнении автора прозвучали стихи «Пахне чабор», «Імя», «З Мінска да Масквы дарога блізкая...», «Дзень добры, хлопцы» и другие, а во второй слушатели познакомились с тремя новыми стихотворениями поэта – «Будан», «У парку курортным», «Конь сталёвы». Вновь к творчеству поэта редакция Белорусского радио обратилась в 1970 г., когда в эфире прозвучала передача «Стихи народного поэта БССР, лауреата Ленинской премии П. У. Бровки». Слушателям в исполнении автора было представлено одиннадцать стихотворений. Среди них – «Я на раку выходзіў смела», «Першы раз гром прагучыць», «Зіма адходзіць шляхам санным», «Ракета», «У век адкрыццяў знамянальных...». В 1976 г. слушатели снова смогли услышать голос Петруся Бровки во время радиопередачи «Новые стихи народного поэта Белоруссии, лауреата Ленинской премии П. У. Бровки». Тогда в авторском исполнении прозвучали стихотворения «Даруй, рака» и «Мяне чужынец мо на жарты...» [1, с. 202–203].

В 1968 г. звания народных поэтов БССР были удостоены Аркадий Александрович Кулешов и Максим Танк (Евгений Иванович Скурко).

В настоящий момент в фонотеке архива хранится 7 стихотворений в авторском исполнении Аркадия Кулешова. Ещё до присуждения Аркадию Кулешову звания народного поэта БССР в 1966 г. в эфир Белорусского радио вышла передача «Лауреат Государственной премии СССР Аркадий Александрович Кулешов читает свои стихи». Во время эфира в исполнении автора прозвучали стихи «Пра асіны», «Сябры, каго вайна

скасiла...», «Бег цень мой на гару...» [1, с. 206]. В фонотеке архива хранится фрагмент записи творческого вечера народного поэта БССР Аркадия Кулешова от 25 апреля 1972 г. Во время мероприятия прозвучали стихи Аркадия Кулешова в исполнении артистов белорусских театров, а ансамблем «Песняры» были исполнены песни на стихи поэта. Самим поэтом в конце творческого вечера было прочитано три стихотворения. Это переведённые им на белорусский язык стихи Кайсына Кулиева «Паэзія» и «Хай уцёс, як горы, не праслаўлены», а также Михаила Лукошина «Тым, хто прыйшоў з вайны» [1, с. 115]. Стихи о коммунистической партии – неотъемлемая часть творчества поэтов советской эпохи. В фондах архива находится радиопередача от 27 февраля 1976 г. «Партия – розум, гонар, сумленне нашай эпохи». Во время радиопередачи прозвучало стихотворение Аркадия Кулешова «Камуністы» в авторском исполнении [1, с. 214].

Огромный пласт фонодокументов, более 120 единиц учета – стихи в авторском исполнении народного поэта БССР, члена КПЗБ, лауреата Сталинской, а также Ленинской и Государственной премий Белорусской ССР имени Янки Купалы, Героя Социалистического Труда, академика АН БССР Максима Танка. Самые первые фонозаписи стихов Максима Танка в авторском исполнении датируются 1955 г. Это радиопередачи «Стихи польского поэта А. Мицкевича в переводе белорусского поэта Максима Танка» и «Стихотворения белорусского поэта Максима Танка в авторском исполнении». В первом радиосборнике прозвучало десять стихотворений Адама Мицкевича в переводе Максима Танка, во втором – одиннадцать стихотворений, в дальнейшем вошедших в сборник стихов Максима Танка «След бліскавіцы». В 1957 г. радиослушатели смогли снова услышать голос поэта. На этот раз в авторском исполнении прозвучали такие его стихи, как «Афрыка», «Неапаль», «Авэ Марыя», «У краіне міфаў», «Стамбул», «Чарнаморскія чайкі». В дальнейшем радиопередачи под названием «Стихотворения белорусского поэта М. Танка в исполнении автора» звучали в эфире Белорусского радио с 1960-го по 1977 г. Общая продолжительность звучания эфирных фонозаписей, хранящихся в фондах архива, составляет более 2 часов. Прозвучавшие в эфире стихи поэта отразили самые различные аспекты его творчества [1, с. 209].

В 1973 г. звание народного поэта БССР было присвоено поэту, переводчику, публицисту, члену Союза писателей СССР с 1938 г. Пимену Емельяновичу Панченко. Самые ранние фонозаписи стихов в его исполнении в фондах архива датируются 1965 г. Это радиопередача «Стихи белорусского поэта П. Панченко», во время которой в эфире прозвучали стихи «Жаданне», «Апельсін», «Акiян», «Дзеці над возерам», «Край паэтаў», «Лінія высокага напружання» [1, с. 207–208]. В 1970-х гг. в эфире Белорусского радио в передаче «В гостях у народного поэта Белоруссии П. Панченко» из цикла «Рамантыкі запрашаюць» прозвучало интервью поэта, в котором он рассказал о своем творчестве и изданных книгах, исполнил ряд уже опубликованных в печати стихов. Пимен Панченко дважды – в 1972 и 1979 гг. – выступал в эфире радиожурнала «Поэзия»

[1, с. 217–218], а также в радиопередаче «Творческий портрет народного поэта Белоруссии, кавалера двух орденов Трудового Красного Знамени, лауреата Государственной премии БССР Пимена Панченко в честь 60-летия со дня его рождения» в 1977 г. [1, с. 118].

В очередной раз звание народного поэта было присвоено в 1991 г. кандидату филологических наук, профессору, члену Союза писателей СССР, лауреату Государственной премии Белорусской ССР имени Янки Купалы Нилу Семёновичу Гилевичу. В фонотеке архива представлен радиожурнал «Поэзия» (эфирная запись – июнь 1976 г.), в котором Нил Гилевич исполнил 5 стихотворений, в том числе его переводы стихов югославских поэтов на белорусский язык [1, с. 217]. Затем 6 произведений в исполнении автора прозвучали в 1982 г. в эфире радиопередачи из цикла «За рабочим столом писателя». Среди них «Лес і песня», «Выпадковы госць» и др. [1, с. 218].

Уже после обретения Беларусью независимости в 1992 г. звание народного поэта Беларуси был удостоен поэт и редактор, член партии БНФ, почётный гражданин Ушачского района Георгий Иванович Бородулин (Рыгор Бородулин). В фондах архива хранится репортаж с творческого вечера белорусского поэта Р. Бородулина в Государственном академическом театре им. Я. Коласа, во время которого автор прочитал четыре своих стихотворения «Аўтограф на бесказырцы», «Чорны вол маёй трывогі, белы вол маёй надзеі», «Памяць босых ног», «Планета ўся ў радзімках родных рэк». Помимо этого, в фонотеке архива представлено два выпуска радиожурнала «Поэзия», вышедших в эфир 28 марта 1973 г. и в июне 1973 г. В первом в исполнении автора прозвучало стихотворение «Радзіма», а во втором – «Чалом табе, Енісею» [1, с. 217]. Стихи поэта в авторском исполнении звучали в эфире таких радиопередач, как «Да яснай явы», «Беларусь мая, сінявокая», «У вянок Купалу» [1, с. 202]. Отдельно следует отметить радиопередачу из цикла «За рабочим столом писателя» 1982 г., в которую вошли произведения, написанные под впечатлением визита в Чехословакию. В эфире прозвучало двадцать семь его стихотворений, такие как «Урок чэшскай мовы», «Тапалёвая готыка», «След Скарыны» [1, с. 218]. Также в фонотеке архива хранится запись 1984 г., сделанная во время творческого вечера, посвященного 50-летию белорусского поэта Р. Бородулина. На творческом вечере прозвучали не только стихи Рыгора Бродолина на русском и белорусском языках, но и была исполнена песня «Трэба дома бываць часцей» на его слова и музыку И. Лученка.

Таким образом, хранящиеся в фондах Белорусского государственного архива фонозаписи стихов в авторском исполнении народных поэтов Беларуси позволяют нам и через годы услышать их голоса и почувствовать их творческую манеру чтения вслух.

Список источников

1. Белорусский государственный архив кинофотофонодокументов: справочник. Ч. 2. Фонодокументы / авт. предисл., сост.: П. В. Жумарь; редкол.: В. В. Баландин (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Проф-Пресс, 2013.

ДМИТРИЙ ДРОЗД

МЛАДШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК ИНСТИТУТА
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ ИМЕНИ ЯНКИ КУПАЛЫ ЦЕНТРА
ИССЛЕДОВАНИЙ БЕЛОРУССКОЙ КУЛЬТУРЫ, ЯЗЫКА
И ЛИТЕРАТУРЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
БЕЛАРУСИ

**ИДЕНТИФИКАЦИЯ ГЕРОЕВ БЫЛИЦЫ ВИНЦЕНТА
ДУНИНА-МАРЦИНКЕВИЧА «ХАЛИМОН НА
КОРОНАЦИИ» ХАЛИМОНА ЗАБОЛОТНОГО И БАЗЫЛЯ
ШЕВЕЛЯНЧИКА**

Статья исследует загадки поэмы Винцента Дунина-Марцинкевича «Халимон на коронации», фокусируясь на исторической достоверности событий и прототипах героев. Автор анализирует противоречивые трактовки произведения: одни исследователи видят в нём верноподданнический пафос, другие – антицарскую сатиру. Уточняется, что коронация, описанная в поэме, относится к 1856 г. (Александр II), а не к 1826-му (Николай I). На основе архивных документов идентифицируются реальные прототипы героев – сельские старшины Андрей Заболотный (Городецк) и Василий Шевелянчик (Стахово), участвовавшие в торжествах. Подробно разбираются их социальный статус, обязанности и механизм приглашения на коронацию. Выявлено, что В. Дунин-Марцинкевич использовал официальный «Церемониал коронации» для деталей описания, но изменил имена и возраст персонажей, добавив художественный вымысел.

Ключевые слова: Винцент Дунин-Марцинкевич, былица, сельские старшины, исторический прототип, белорусская литература.

ДЗМІТРЫЙ ДРОЗД

МАЛОДШЫ НАВУКОВЫ СУПРАЦОЎНІК ІНСТЫТУТА
ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ ЦЭНТРА
ДАСЛЕДАВАННЯЎ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ, МОВЫ
І ЛІТАРАТУРЫ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ АКАДЭМІІ НАВУК
БЕЛАРУСІ

**ІДЭНТЫФІКАЦЫЯ ГЕРОЯЎ БЫЛІЦЫ ВІНЦЭНТА
ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА «ХАЛІМОН НА КАРАНАЦЫІ»
ХАЛІМОНА ЗАБАЛОТНАГА І БАЗЫЛЯ ШАВЯЛЯНЧЫКА**

Артыкул даследуе загадкі паэмы Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча «Халімон на каранацыі», факусуецца на гістарычнай дакладнасці падзей і прататыпах герояў. Аўтар аналізуе супярэчлівыя трактоўкі твора: адны даследчыкі бачаць у ім вернападданніцкі пафас, іншыя – антыцарскую сатыру. Удакладняецца, што каранацыя, апісаная ў паэме,

адносіцца да 1856 г. (Аляксандр II), а не да 1826-га (Мікалай I). На аснове архіўных дакументаў ідэнтыфікуюцца рэальныя прататыпы герояў – сельскія старшыні Андрэй Забалотны (Гарадзецк) і Васіль Шавялянчык (Стахава), якія ўдзельнічалі ва ўрачыстасцях. Падрабязна разбіраюцца іх сацыяльны статус, абавязкі і механізм запрашэння на каранацыю. Выяўлена, што В. Дунін-Марцінкевіч выкарыстаў афіцыйны «Цырыманіял каранацыі» для дэталёвага апісання, але змяніў імёны і ўзрост персанажаў, дадаў мастацкія выдумкі.

Вызначальныя словы: Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, быліца, сельскія старшыні, гістарычны прататып, беларуская літаратура.

DZMITRYJ DROZD

JUNIOR RESEARCHER AT THE YANKA KUPALA INSTITUTE
OF LITERARY STUDIES OF CENTER FOR RESEARCH ON
BELARUSIAN CULTURE, LANGUAGE AND LITERATURE OF
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS

**IDENTIFICATION OF CHALIMON ZABALOTNY
AND BAZYŹ ŠAVIALIANČYK, THE CHARACTERS
OF VINCENT DUNIN-MARCINKIEVIČ'S POEM
“CHALIMON AT THE CORONATION”**

The article explores the mysteries of Vincent Dunin-Marcinkievič's poem “Chalimon at the Coronation”, focusing on the historical accuracy of events and prototypes of its characters. The author analyzes conflicting interpretations: some scholars see loyalist pathos, others – anti-tsarist satire. It is clarified that the coronation described refers to 1856 (Alexander II), not 1826 (Nicholas I). Archival documents identify the real prototypes – village elders Andrej Zabalotny (Haradieck) and Vasiľ Ševieliančyk (Stachava), who participated in the ceremonies. Their social status, duties, and the mechanism of invitation to the coronation are examined in detail. Dunin-Marcinkievič used the official “Coronation Ceremonial” for descriptions but altered names and ages, adding artistic fiction.

Keywords: Vincent Dunin-Marcinkievič, realistic poem, Alexander II's coronation, village elders, historical prototype, Belarusian literature.

Рифмованная повесть, или, как назвал её сам Винцент Дунин-Мар-цинкевич, быліца «Халимон на коронации» является самой загадочной в творчестве писателя в плане интерпретации: что же нам хотел сказать автор своим произведением?

На какую коронацию ездил Халимон?

В 2008 г. на конференции, посвящённой 100-летию рождения В. Дунина-Марцінкевича доктор филологических наук А. К. Кавко утверждал: «У крытыцы адносна вобраза Халімона заўважаюцца супярэчлівыя трактоўкі: носьбіт працарысцкіх вернападданніцкіх настрояў; стоены

выкрывальнік каранацыйнай урачыстасці як буфанаднага дзейства» [1, с. 273–274]. А доктор филологических наук, профессор Адам Иосифович Мальдис не только пришёл к выводу, что этим произведением В. Дунин-Марцинкевич «па сутнасці развянчаў ліберальныя ілюзіі, іранізаваў над верай Забалотнага ў тое, што “царок дабрэнькі” выслушае яго, прадстаўніка сялян, і задаволіць іх патрэбы» [2, с. 123–124], но и однозначно назвал эту былицу «а н т ы ц а р с к і твор» [2, с. 124, разрядка А. Мальдиса. – Д. Д.].

Не меньшим вопросом остаётся: откуда сам писатель узнал о подробностях этой поездки, был ли сам в Москве? Даже в вопросе, какого императора короновали, некоторое время существовала путаница. Так, В. Липский на основе произведения «Халімон на каранацыі» предполагал, что 18-летний Викентий Марцинкевич был «по блату» включён на коронацию Николая I в 1826 г. минским епископом Матвеем Липским [3, с. 81–82]. На что ему возразил Я. Янушкевич, который единственным подходящим вариантом назвал коронацию Александра II, что состоялась в Москве 26 августа 1856 г. Якобы по свежим впечатлениям и было написано произведение «Халімон на каранацыі». Я. Янушкевич сформулировал причины, вынудившие его провести проверку этого факта: «Пісьменніцкае аматарства пошуку ўласных радаводных шляхоў справакавала на больш грунтоўную праверку павярхоўных фантазій, дазволіўшы ўдакладніць, на якую ўсё ж каранацыю ездзіў Халімон Забалотны» [4, с. 23].

Приведём в защиту В. Липского тот факт, что задолго до него академик НАН Беларуси И. Я. Науменко утверждал: «Даволі лёгка ўзгадваюцца падзеі, якія ляглі ў аснову быліцы-паэмы, – каранацыя новага цара Мікалая Першага, дзеля якой у далёкую Маскву былі выкліканы прадстаўнікі ўсіх саслоўяў імперыі, у тым ліку і беларускі селянін Халімон Забалотны» [5, с. 140]. Поэтому В. Липский просто обратил внимание на это и дополнил своими вымыслами ту информацию, что уже была научным фактом, так как была опубликована в научном издании авторитетным учёным. А в том, что ошибки бывают не только у «белетрыстаў», но и у опытных учёных, мы убедимся чуть ниже.

Сам же Я. Янушкевич не пошёл дальше определения, на какую же именно коронацию ездил Халімон Заболотный и не сделал попытку идентифицировать личность этого персонажа. Приглядимся внимательнее к нему, что нам известно?

Городок, Городец, Городецк?

Сначала нам нужно установить, что означает имя героя – оно достаточно необычное для современного слуха. Однако это всего лишь традиционная белорусская форма имени Филимон, и мы встречаем её и в архивных документах того времени, о чём будет сказано ниже.

Наш герой появляется уже в авторском эпиграфе к рифмованной повести «Быліцы, расказы Навума» [6, с. 307]:

Паслухайце, браткі, Навума старога!
Ён у час дасужны дзянэчка святога

Будзе весці расказы або розны быліцы,
Што здарыліся намесь у нашай зяміцы:
Аб братах Калетках і паганай жонцы,
Старым Заболотным і аб Шаволонцы,
Аб каранаванні, прыгодах маскоўскіх
Вы зроду не чулі аб дзівах такоўскіх!

Потом он упоминается в конце первой былицы «Злая жонка»: «Старшына паважны з сівай барадою» попросил пива и закусок и предложил [6, с. 320]:

...Ты, пане Акула, пакінь наракання,
Слухай лепш расказу аб каранавання,
У Маскве якія аглядаў я дзіва,
Як мне ў дарозе вялося шчасліва.
Прашу ж цябе, кумок, сядзь тут са мной разам,
Аб усім, што бачыў, пацешу расказам.

Таким образом, не только перекидывается мостик между двумя бы-лицами, но и устанавливается связь: Халимон является кумом Акулы – отца «злой жены» Ульяны. Обратим внимание: автор указывает, что он уже пожилой человек. Старшина начинает свой рассказ с описания между-народного положения: закончена война и «цар маскоўскі аб’явіў указ такоўскі, што абойме бацькаў трон» [6, с. 322]. На коронацию он приглашает гостей:

Падумаў царок дабрэнькі,
Што вось Халімон старэнькі,
Гарадэцкі старшына,
На прозвішча Забалотны,
Мо’а б, дзеткі, быў ахвотны
Спазнаць сваяго цара.

Итак, Халимон Заболотный – городецкий старшина. К сожалению, подобная должность не даёт нам возможности даже однозначно определить, от какого населённого пункта она происходит – от Городок, Городец или другого подобного названия. И хотя от слова Городок может быть образовано определение «городокский», мы не можем игнорировать указание самого автора, который неоднократно прямо указывает: «Там ужо, дзеткі, чакалі із Гарадка старшыну» [6, с. 325], «Хош, штоб з Гарадка старшына / пайшоў к злomu на пахмель» [6, с. 327] і «Вялеў, штоб старшына з Гарадка явіўся...» [6, с. 338].

Именно как житель Городка некий Заболотный указан в подписчиках на перевод «Пана Тадэвуша»: «Zabołotny Kmieć z Horodka» [7, с. 209]. Первым на это обратил внимание Я. Янушкевич ещё в 1984 г. в статье «Прыбраны ў мужыцкую сярмягу»: «Забалотны – селянін з Гарадка, прататып вясэлага апавядальніка з быліцы “Халімон на каранацыі”» [8, с. 209]. Публикуя этот список в сборнике документов «Марцінкевіч герба Лебедзь», Г. В. Киселёв прокомментировал: «Герой аповесці “Халімон на каранацыі”» [7, с. 212]. А в именном указателе: «Заболотны (Zabołotny) Халімон (?), селянін з Гарадка былой Магілёўскай губ. Валасны (?) старшына. У 1859 г. падпісаўся на марцінкевічаўскі пераклад

“Пана Тадэвуша”. Удзельнік каранацыйных імпрэз у Маскве 1856 г. З вялікай сімпатыяй выведзены Д-Мчам у вершаванай аповесці “Халімон на каранацыі” (1857)» [7, с. 421]. Обратим внимание на этот список и на комментарий к нему.

Посмотрим, какие варианты возможны вообще. Даже если мы исключим из списка населённые пункты, которые образуют другое определение (вроде Городище – городищский или городищенский), такие названия очень популярны на территории современной Беларуси. Общее их число вместе с различными городками, имеющими уточняющие определения вроде Давид-Городок, Сёмков Городок, Острошицкий городок и подобные, насчитывает несколько десятков. В. Дунин-Марцинкевич оставил нам несколько подсказок, которые позволяют нам значительно сузить поиск нужного населённого пункта. Так, Халимона Заболотного вызывают в канцелярию в Могилёв – тогда центр губернии. А стало быть, именно в ней нам нужно искать нужный Городок-Городец. Я. Янушкевич указывает даже более точную локализацию «з-пад Магілёва» [4, с. 22], но мы не нашли такого указания в самом тексте. Но и «Список населённых мест Могилёвской губернии» [9] предлагает несколько вариантов (согласно современному административно-территориальному делению они расположены в трёх областях): 1) Городец (белор. Гарадзец) – деревня в составе Холстовского с/с Быховского р-на Могилёвской обл. (тогда волостной центр Быховского уезда); 2) Городец (белор. Гарадзец) – агрогородок, центр Городецкого с/с Рогачёвского р-на Гомельской обл. (тогда волостной центр Рогачёвского уезда); 3) Городецк (белор. Гарадзецк) – деревня в составе Михеевского с/с Дрибинского р-на Могилёвской обл. (тогда волостной центр Чаусского уезда); 4) Высокий Городец – деревня в Толочинском р-не Витебской обл. (тогда волостной центр Сенненского уезда).

Были и менее значительные населённые пункты: село Городец Любиничской вол. Горецкого уезда; село Городец Шумячской вол. Климовичского уезда; д. Городок Ослянской вол. Мстиславского уезда; д. Городец Радомльской вол. Чаусского уезда; д. Городецк Краснопольской вол. Чериковского уезда и др. Таким образом, решить эту задачу с наскака нам не удалось. А вот с партнёром Халимона ситуация оказалась однозначной.

«Базыль Стаховский»

Возможность идентификации личности и второго героя путешествия в Москву – Василя Шевеляничка является не менее важной, тем более что он напрямую был связан с Пинским уездом. Но вначале нас ждёт ещё несколько примеров того, что Я. Янушкевич назвал «няўважліва ўчытаўся ў змест знакамітага твора» ... Если уж мы начали с цитаты из книги В. Липского, то с неё и продолжим: «Такія звесткі Халімон атрымаў ад смаленскага старшыні Стахоўскага... Стахоўскі таксама ездзіў на каранацыю...» [3, с. 85]. У самого ж Я. Янушкевича в статье «Калі Халімон ездзіў на каранацыю?» иначе: «На якім “каранаванні” быў герой Халімон Забалотны, “старшына паважны” з-пад Магілёва, са сваім

калегам, гэтакім самым валасным старшынёй Базылём Стахоўскім па мянушцы Шавалончык, які “з Пінска вёў род свой”?» [4, с. 22]. И ещё вариант: «Сваіх герояў – старшыну Халімона Забалотнага і яго напарніка Базыля Шавалончыка, Стахоўскага, старшыну з-пад Пінска…» [5, с. 141–142]. И так, кем же был Базыль Стаховский? Смоленский старшина? Волостной старшина? Старшина из-под Пинска?

Начнём с того, что Базыль не был Стаховским! Внимательно вчитаемся [6, с. 325]:

Смаленскам горад той зваўся; // Там, на шчасце, я спазнаўся
Са Стахоўскім старшыной: // Базылём яго храсцілі,
Шавалончыкам манілі, – // Ён з Пінска вядзе род свой.

В. Дунин-Марцинкевич пишет однозначно: Стаховский старшина. Именно так, Халимон Заболотный – Городецкий, а его коллега Базыль Шавалончык – Стаховский старшины. Т. е. Стаховский – это не фамилия. В этом случае значительно проще, чем с локализацией Городка: «Стахава – вёска ў Столінскім р-не Брэсцкай вобл. Беларусі. Уваходзіць у склад Плотніцкага с/с». Этот населённый пункт находится приблизительно в 40 км от Пинска и 30 км от Ольпени. Прямая от Ольпени в Пинск проходит как раз через Стахово. Добавим от себя, что исследователям было легко ошибиться, так как фамилия Стаховский, действительно, существует, и связана она именно с этим населённым пунктом. И поиск по описям в Национальном историческом архиве Беларуси по Стахову сразу же принёс плоды, о чём немного ниже.

То, что Халимон служил не в обычном помещицьем имении, видно из самого текста. Доказательство этого оставил нам и сам В. Дунин-Марцинкевич в тексте произведения [6, с. 322]:

Зазваў вялікі паняты // Дый у Імушчэства Палаты
Прыказаў пісаць указ, // Штоб старшыну адшукалі,
На дарогу грашэй далі, // У Маскву выслалі ўраз!

Именно Палаты государственных имуществ (ПГИ) занимались казёнными имениями. Сам В. Дунин-Марцинкевич оставил нам подсказку, в каких фондах архивов нам искать сведения о Халимоне Заболотном и его коллегах, а также об обстоятельствах поездки волостных старшин в Москву на коронацию Александра II. Это важное дополнение поможет нам значительно сузить поиск нужных населённых мест, откуда был сам Халимон Заболотный, ограничив его только казёнными имениями. Т. е. нам нужен не просто Городок-Городец, а именно центр государственного имения, точнее, место, где находилось одноимённое сельское управление. Тем более что подобная подсказка касается и места, где разворачиваются и события первой былицы [6, с. 308]:

Вось пры беразе Дняпровым, // Гдзе шыбуюць байдакі,
У сяле да у скарбовым // Жылі браты-рыбакі.

И так, богатый крестьянин, рыбак Апанас Калетак со своими сыновьями: старшим Тодаром и младшим Саком жили в государственном имении на берегу Днепра. Однако найти такое имение на берегу Днепра не удалось.

Кем работали Заболотный и Шевелянчик?

Есть ещё одно важное уточнение к находкам наших предшественников. Я. Янушкевич называет Халимона и Базыля коллегами, а стало быть, надо понимать, что оба они были волостными старшинами. Однако должность волостного старшины была введена только после реформы 1861 г.: «Старшина волостной, должностное лицо крестьянского общественного управления, созданного в России по крестьянской реформе 1861. С. в. избирался волостным сходом на 3 года, утверждался мировым посредником...» [10]. А, как мы помним, Я. Янушкевич убедительно доказал, что действие поэмы происходит в 1856 г. Каким же образом в поэме появились «гости из будущего»?

Дело в том, что и здесь произошла ошибка (отметим, что всегда внимательный к деталям Г. В. Киселёв поставил после определения «валасны» вопрос). Для того, чтобы её установить нам нужно внимательно изучить «Высочайше утверждённый проект учреждения о управлении государственными имуществами в губерниях», который был принят 30 апреля 1838 г. [11, с. 405]. Согласно ему вся территория Российской империи с привязкой к уездам делилась на округа. Если количество гос. крестьян было невелико, то округ мог объединять и два, и даже три уезда. Округ делился на волости, в которые объединялись несколько соседних сельских обществ общим количеством до 6 000 ревизских мужских душ. Для руководства ими были учреждены окружные, волостные и сельские управления. В первом руководил окружной начальник, во втором – волостной голова, и в третьем, нижнем, – сельский старшина. Вот эту должность и занимали наши герои. Заболотный был сельским старшиной Городецкого сельского общества, а Шевелянчик – Стаховского.

В рамках этого доклада нет возможности подробно расписать все обязанности сельских старшин, но понимать их нужно для лучшего представления о наших героях. Волостное правление и сельское управление представляли собой пример крестьянского самоуправления, и на руководящие должности в этих учреждениях крестьяне сами выбирали достойных кандидатов из своего сельского общества. Срок службы составлял три года, но не ограничивался одним сроком, и, если люди хорошо исполняли свои обязанности, они могли быть выбраны ещё неограниченное число раз. При этом сначала избирались выборщики (по два от каждого десяти дворов), которые потом выбирали достойных кандидатов и голосовали за них. Требования к кандидатам были следующие:

«103. Избираемые должны быть не моложе 25 лет от роду, хорошего поведения, не бездомовные, рачительные к хозяйству.

104. Воспрещается избирать в сельские и волостные должности телесно наказанных или оставленных в подозрении по приговорам общих судебных мест; также подвергшихся в течение последних 10 лет телесному наказанию, или в продолжении года, предшествовавшего выборам, содержанию под стражею или общественным работам, вместо телесного наказания, по приговорам сельской расправы» [11, с. 563].

В каждом сельском обществе учреждались: 1. По делам общественным, сельский сход. 2 Для управления обществом, сельское начальство. 3. По делам судебным гос. крестьян, сельская расправа. Сельский сход был, по сути, формой самоуправления и, можно даже сказать, демократии в гос. имениях. Правда, это народовластие строго управлялось и контролировалось свыше окружным начальством и губернскими ПГИ, которые проверяли все кандидатуры на выборы, а потом утверждали всех избранных местных начальников. Но самим чиновникам Палаты, окружному начальству, как и любым другим посторонним, запрещалось присутствовать на этих собраниях. Именно сельский сход избирал на каждое трёхлетие: сельского старшину, сельских старост, сборщика податей, смотрителя сельского запасного хлебного магазина, добросовестных сельской расправы, полесовщиков к общественным и казённым лесным дачам, пожарных старост к казённым лесным дачам, сотских и трёх кандидатов на каждую из волостных должностей. После такие же выборы проходили и на волостном уровне.

Избрание в волостное или сельское правление, кроме власти местного масштаба, приносило и значительные преимущества. Так, все избранные не только сами освобождались от обычной крестьянской работы, т. е. барщины, и других работ, это распространялось и на их семьи. Все они за свою работу получали зарплату: «Сельскому старшине определяется за отправление должности, смотря по большей или меньшей значительности заведываемого им сельского общества, жалованье от 120 до 180 рублей в год на счёт общественного сбора; а до учреждения оно, на счёт сбора для мирских расходов. Вместо денежного производства, сельское общество может, с разрешения Начальника губернии, в следствие представления к нему ПГИ, назначить от себя старшине известное количество хлеба или отвести из общественных угодий, при изобилии оных, в пользование земли более, нежели сколько следовало бы ему по сравнению с прочими гос. крестьянами» [11, с. 607–608]. Однако и обязанности, которые возлагались на старшину, были по-настоящему значительными:

«49. Предметы ведомства сельского старшины суть: 1) Созыв и распускание сельского схода и соблюдение на оном должного порядка. 2) Исполнение приговоров сельского схода. 3) Наблюдение за благоустройством сельского общества и принятие мер для отвращения беспорядков. 4) Наблюдение за исполнением обязанностей подчинёнными ему сельскими начальниками, отвращение и пресечение всяких со стороны их упущений и злоупотреблений. 5) Представление Волостного правления по предметам, зависящим от разрешения сего правления или высшего начальства. 6) Приведение в исполнение предписаний и распоряжений Волостного правления и высшего начальства» [11, с. 608]. Старшина подчинялся непосредственно волостному правлению, а вот всё сельское начальство зависело от него, в том числе и сельская расправа – низшая ступень суда. Да, сельскому управлению полагалась своя тюрьма. В случае неповиновения старшина мог заключить

виноватого в тюрьму, а при повторе пьянства или развратного образа жизни мог вне очереди отправить человека в рекруты или даже на переселение. Безусловно, сельский старшина в масштабе одной или даже нескольких деревень был не только очень авторитетным человеком, но и человеком, наделённым большой властью. Однако в масштабах империи это были незначительные начальники. Как же они попали на коронацию императора Александра II?

Приглашение на коронацию

2 мая 1856 г. вышел указ по 1-му Департаменту государственных имуществ «О назначении, по Высочайшему повелению, волостных голов для бытности при Коронации», который повелевал:

«Государь Император, в 23 день прошлого апреля, Высочайше повелеть соизволил: быть при торжественном и священном действии Коронования Его Величества, от сословия сельских свободных обывателей, по одному из заслуженных и достойнейших волостных голов, из каждой губернии. В исполнение сего Высочайшего повеления, Г. Министр Ги поручил гг. управляющим ПГИ:

1. Избрать для сего отличнейшего и во всех отношениях достойнейшего из подведомственных им волостных голов, распорядиться, чтобы избранный имел вполне приличную обмундировку, и отправить его к 1 числу будущего августа в Москву.

2. Избранным головам выдать подорожные и прогоны на счёт остатков общественного сбора, каждому на две лошади в оба пути, с предоставлением ехать, как признают для себя более удобным и выгодным, лишь бы прибыли в Москву к 1 августа и отнюдь не позже 6 числа того же месяца.

3. На содержание в пути выдать им, на счёт тех же остатков, на три месяца, т. е. с 1 июля по 1 октября, по 50 коп. сер. в сутки.

4. Обязать избранных голов, чтобы, по прибытии в Москву, явились к управляющему тамошнюю ПГИ, в ведении которого они будут состоять во время пребывания в Москве и по распоряжению которого будет отведено им удобное, по их быту, помещение и выдано добавочное за целый месяц содержание, по одному рублю сер. в сутки, независимо от суточного содержания по 50 коп., которое они получают на месте.

И 5. О том, кто именно будет назначен, донести немедленно Министру, с приложением формулярного списка, и уведомить управляющего Московскою ПГИ.

Сообщая о сем, Министр Ги присовокупил, что он не сомневается, что настоящая мера будет принята гос. крестьянами как новое и лестное доказательство Монаршего внимания к сему сословию, и что выбор голов будет вполне соответствовать важности назначения» [12, с. 16–17].

Судя по всему, было такое же распоряжение и о приглашении сельских старшин, так как дальше в документах они фигурирует наравне с волостными головами. Мы можем сравнить, как это распоряжение нашло отражение в былице. «Выдать подорожные и прогоны» [6, с. 323]:

«Дарагенькі мой старшынка
Вось расчыненая скрынка
І царска міласць табе:
Бяры грошы, сколька стане,
Паедзь на каранаванне –
Цар у госці жджэ к сабе»...
Згроб карбованцы у шапку,
Хваціў бумагі ў ахапку,
Панкам нізкі паклон даў,
На квацеры апынуўся
Дый кажухом апрануўся,
Ўсе рэчы свае звязаў [6, с. 324]

«Две лошади в оба пути»: «Чакаць – мужыцкая прывычка; // Аж тут два кані і брычка...» [6, с. 324]. Отметим, что и здесь, обладая такими большими деньгами на проезд, белорусские крестьяне сумели сэкономить. После знакомства в Смоленске наши герои дальше отправились в одной брычке, что В. Дунин-Марцинкевич устами Заболотного прокомментировал так [6, с. 327]:

Так мы ў дальшую дарогу
З Базылём вась – хваліць Богу! –
Ў адной брычцы пацяглі;
І нам было весяленька,
Да і кішэні схадненька –
Папалам мы кошт вялі.

Даже в Москве мы встречаем фрагменты вышеприведённого указа. Например, о командировочных и квартире [6, с. 330]:

Няма чаго казаць! – чэсна прынімалі,
Па два карбованцы у дзень нам давалі,
І квацера наша малявана, красна,
Чыста, весяленька, абалона ясна.

Откуда взят текст былицы?

Все исследователи, которые так или иначе писали о былице «Халімон на каранацыі», были уверены, что так подробно описать это торжество мог только человек, который там присутствовал лично. И на этом основании перемещали в Москву и самого В. Дунина-Марцинкевича. Однако многие моменты коронации можно было узнать и без личного присутствия.

Безусловно, коронация императора была исключительным событием в истории Российской империи, поэтому и малейшей детали нельзя было не упустить, не пустить на самотёк. В наши дни всё это хорошо понятно: все значительные мероприятия, будь то открытие или закрытие Олимпиады, да и любое другое массовое мероприятие, расписаны по минутам. И многое будет понятным о коронации, если сказать, что и во время её всё было точно так же. Незадолго до торжества был напечатан и распространён «Высочайше утверждённый Церемониал торжественного въезда в первопрестольный град Москву и священнейшего коронавания ЕИВ Государя Императора Александра Николаевича, Самодержца

Всероссийского» [13]. Эта брошюра была одобрена цензурой 10 августа 1856 г. (цензор И. Лажечников). Книга состояла из 46 страниц и описывала мельчайшие детали коронации. Сравним отдельные места из Церемониала и былицы в виде таблицы:

Церемониал...	«Халімон на каранацыі»
В назначенный ЕИВ день для торжественного въезда из Петровского Дворца в Москву, по данному, сигналу, девятью выстрелами, из поставленных противу Чудова Монастыря пушек, начнётся благовест от Большого Успенского Собора, и все войска построятся на определённых им местах [13, с. 1]	На гарадской вежы выбіла дзесята, // І вось адазвалася вялікая гармата // Яна разы дзевяць страшна заравела, // І новым вяселлем Масква закіпела... // Ў Чудоўскім касцэле да вышня мацара // Ксяндзы шлюць малітвы за доўгі дні цара [6, с. 329]
При вступлении в столицу произведён будет 71 выстрел из пушек, и у въезда в оную встретит Его Величество Московский Военный Генерал-губернатор... [13, с. 5]	Пад'язджаюць к месту; гарматы гульнулі // Семдзсят выстралаў і адзін плюнулі; // Тут цара ваенны губернатар стрэціў, // У яго сталіцы чэсцію прывеціў [6, с. 330]
У въезда в Земляный город встречает Городская Дума и Магистраты [13, с. 5]	З землянога ж града гарадскія чыны // Спатыкаюць госця, вядуць да Крэмлины [6, с. 330]
В Белом городе – Московский Губернский предводитель, с Дворянством [13, с. 5]	Вось к гораду белу царок прыхіліўся, // І шляхецкі маршал яму пакланіўся [6, с. 330]
При Воскресенских воротах... Их Императорские Величества и Их Высочества изволят сойти с лошадей и выйти из экипажей, для поклонения образу Иверской Божией Матери [13, с. 5–6]	А пры Васкрасенскіх варотах прысталі, // Злезці з каня госцю, хто змог, памагалі. // Там Іверска Мацер – быццам у святыні, // Памалілісь крыху цар, князі, княгіні [6, с. 330]
У Спасских ворот встречает московский комендант, с состоящими под его начальством Штаб- и Обер-Офицерами [13, с. 6]	Да ізноў на места свае прысядаюць // І к Спасскім варотам важна пад'язджаюць. // Камендант чакае царыцу, царочка, // З кучай анаралаў, ад бела дзянёчка
У Успенского Собора Правительствующий Сенат [13, с. 6]	Пры Успенскай цэркві санацкі вьялможы [6, с. 330]
По вступлении во Храм произведётся пальба, 85-ю выстрелами из пушек [13, с. 7].	І знову гармата агню даваць стала, // Восемдзсят і пяць разы закрычала [6, с. 330]
...Верховный Маршал, с президентом и Членами Московской дворцовой Конторы поднесут Его Величеству хлеб и соль [13, с. 7]	А што ж было далей, мае вы міленькі! // Як папытаў хлеба, солі цар дабрэнькі? [6, с. 332]
В сие время последует 101 выстрел из пушек и во всех Церквах начнётся колокольный звон, продолжающийся во весь день, а ввечеру город будет иллюминирован [13, с. 7]	Сколькі ёсць ў Маскве званоў, загудзелі, // Сколькі было гармат, усе заравелі... // Вечарам паўсюды агні заблішчалі... [6, с. 332]

<p>4. Волостные Головы гос. крестьян, по одному из каждой губернии; три должностных лица от иностранных поселенцев; головы крестьян Удельных, Дворцовых и Гос. Имений, от каждого по одному, по три в ряд (как и все нижепоказанные лица); но в Церковь не входят [13, с. 25]</p>	<p>Парадак рабілі царскія камісары, // Яны устаўлялі нас па трох да пары; // Са мной Шавалончык дый другі старшына, // З Віленскай зямелькі, – роўнага нам чына... // У касцёл Успення нас не дапусцілі: // Баяліся, відна, штоб не задавілі [6, с. 338]</p>
---	--

Как мы видим, часто описание идёт один в один с Церемониалом, правда, в переводе на своеобразный крестьянский язык, как его понимал Винцент Дунин-Марцинкевич. В некоторых местах сходство настолько очевидно, что у нас не вызывает никаких, что при создании былицы В. Дунин-Марцинкевич использовал или сам Церемониал или какие-то его перепечатки. Тем более что вряд ли сам Заболотный мог так хорошо запомнить названия всех частей Москвы, да ещё успеть подсчитывать с такой точностью пушечные выстрелы. Можно предположить, что Церемониал был роздан всем участникам коронации. Но въезд императора описан максимально подробно, а после описание идёт фрагментами. Однако нельзя не упомянуть такой факт. В том же журнале Министерства Государственных имуществ был опубликован и подробный отчёт «О поднесении Их Императорским величествам хлеба-соли головами государственных крестьян», который я тоже приведу целиком:

«По соизволению государя Императора, для присутствия при Священнейшем короновании Его Величества были вызваны в Москву от гос. крестьян и колонистов волостные головы и старшины, по одному из каждой губернии Европейской России. Сии представители свободного сословия, подведомого МГИ, по Высочайше утверждённому Церемониалу, участвовали в день Коронования в торжественном шествии, и один из почётнейших голов был допущен в Успенский Собор, во время священнодействия.

На другой день, 27 августа, волостные головы и старшины удостоились приносить всеподданнейшее поздравление государю Императору Государыне Императрице в Андреевском зале Кремлёвского Дворца, и имели участие поднести Их Императорским Величествам, по древнему отечественному обычаю, хлеб-соль, на особо изготовленном, от всего их сословия, серебряном большого размера блюде, с золотыми и эмалевыми украшениями. Блюдо было несено тремя почётнейшими головами, с ассистентами. Государь Император, милостиво приняв поздравление и хлеб-соль, изволил удостоить голов и старшин следующими словами: “Спасибо вам; искренно благодарю вас за вашу преданность и усердие; вы лучше всего доказали их в годину минувшей войны. Я уверен, что впредь вы докажете Мне свою преданность. Молитесь Богу, чтобы Он помог Мне в трудах Моих; а я буду молиться за вас. Передайте это всем гос. крестьянам и колонистам”.

Эти милостивые слова Венценосца отзовутся в сердцах двадцати миллионов верных Его подданных чувством неизреченной благодарности за все Монаршия милости и попечения к упрочению учреждений, дарованных их сословию Августейшим Родителем возлюбленного Государя. Представители, избранные от гос. крестьян, в молитве ко Всевышнему, изливавшейся за них из души Царя в столь торжественную минуту, чувствовали благословение любящего их отца, которое они разнесут по отдалённым краям Русского Царства и передадут его детям своим, и детям детей своих. На призыв Царя они отзовутся, как и всегда, исполнением своего верноподданнического долга; на молитву Царя отзовутся молитвою о Нём для благоденствия и славы России: “Да даст Тебе Бог от росы небесныя свыше и от тук земнаго; да исполнит Дом Твой множество пшеницы, вина и елея, и да работают Тебе языцу и да поклонятся Тебе Князи” (Быт. Кн. 1. XXVII. 28 и 29)» [14, с. 21–22].

Так вот, этот знаменательный момент встречи императора с депутатами от гос. крестьян вообще не попал в былицу – в ней действие сворачивается на следующий день после коронации. Хотя торжества в Москве продолжались ещё до 17 сентября. Более того, В. Дунин-Марцинкевич вкладывает в уста Заболотного обиду, что император так с ним и не встретился:

Назаўтра падумаў: царок кончыў дзела, // Яму з Забалотным бачыцца б прыспела;

Да гдзе там, браточкі! [6, с. 339].

Безусловно, рассказывай эту былицу сам Заболотный, он бы поведал именно об этом моменте с наибольшими подробностями и гордостью, а не то, что император так с ним и не встретился. Напоследок гости получили по 100 руб. на обратную дорогу и серебряную медаль. Речь идёт об наградной медали «В память коронавания императора Александра II». Вот что награда представляет собой: «Лицевая сторона: портрет Александра II без головного убора, повёрнутый вправо. По краю медали надпись: “Б.М. АЛЕКСАНДРЪ II ИМПЕРАТОРЪ И САМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕРОС”. Под портретом надпись в две строки: “КОРОНОВАНЪ В МОСКВЕ 1856”. Обратная сторона: под императорской короной – Государственный герб Российской империи. Выше герба, по краю медали, надпись: “СЪ НАМИ БОГЪ”» [15, с. 114].

Базыль Шевелянчик

После изучения десятков архивных дел – метрических книг, ревизских сказок, уголовных дел и инвентарей имений нам удалось в целом воссоздать биографию Василя Шевелянчика, составить его генеалогическое древо, найти потомков и даже узнать некие подробности его семейной жизни. Просмотр дел Минской губернской ПГИ за нужный период позволил нам выявить десяток документов Стаховского сельского управления, которые были подписаны Василием Гавриловичем Шевелянчиком. Точнее, не подписаны, а пропечатаны его печатью, а имя и фамилия написаны местным писарем. Это, значит, что сам старшина был неграмотным. Первый найденный с такой подписью документ

датирован 30 октября 1851 г. [16, л. 83], а это значит, что он был выбран на это место не один раз. В октябре 1860 г. эту должность уже занимал Данила Туча [17, л. 25 об.].

По метрическим книгам удалось достоверно установить, что Василий Шевелянчик умер 27 июня 1873 г. в возрасте 77 лет. Правда, по ревизской сказке, близкой к времени коронации, в 1858 г. ему было 69 лет. А, значит, в 1873 г. ему могло быть около 84 лет. К сожалению, пока не выявлена запись о рождении и крещении Василия, точные годы его жизни установить нельзя. Кстати, его фамилия иногда записана как Шевелянский. Интересно, что первые годы его жизни связаны с именем Завидчицы, в котором предположительно родная тётя В. Дунина-Марцинкевича Катерина вместе со своим мужем Франтишком Корибут-Дашкевичем в 1781 г. купили участок земли [18, л. 1975–1976 об.]. После он жил в деревне Гольцы (сейчас это Каллауровичский с/с Пинского р-на Брестской обл.), но на время исполнения обязанностей старшины должен был находиться в селе Стахово.

Выявленные инвентари и ревизские сказки за 1858 г. [19, л. 682, 718 об., 719, 719 об., 720] дали полное представление о семье Василия Шевелянчика. Она была небольшая по сельским меркам: сыновья: Андрей, Онуфрий, Осип и Филипп, как минимум один сын, Тимофей, умер в младенчестве. Василий был женат дважды, известно имя его второй жены – Анна Ивановна, по первому мужу Побережная. От этого брака у неё был сын Максим, который рос в семье Шевелянчиков.

Удалось найти и короткую характеристику на самого Василия. 27 октября 1853 г. он обратился с просьбой об освобождении его сына Осипа от штатно-служительской должности при Пинском Богоявленском монастыре земли [20] (ранее, в 1851 г. от такой же службы был освобождён другой сын Василия – Онуфрий, который, по утверждению игумена, «скитается в городе Пинске, не имея оседлости» [20, л. 3 об.]). Однако настоятель не согласился, объяснив это тем, что на четырёхлетнее обучение Осипа кузнечному ремеслу и оборудование кузницы монастырём были понесены большие издержки. А сам Осип Шевелянчик 15 марта 1853 г. самовольно отлучился из монастыря и скрывался у отца, что считалось серьёзным преступлением, по сути, побегом. На это 2 января 1854 г. Шевелянчик ответил, что «Игумен Леонид, имея к его сыну Осипу, находящемуся в том Монастыре в штатных служителях, какое-то неудовольствие, жестоко наказывает его розгами» [20, л. 2–3 об.]. После этого управляющий Минской ПГИ С. И. Калакуцкий обратился непосредственно к его высокопреосвященству Михаилу, Архиепископу Минскому и Бобруйскому. В своей записке он указал: «...Входя в семейное положение старшины Стаховского СУ Василя Шевелянчика, похвальное и полезное служение его старшиною несколько уже лет и находя, что при настоящей его должности он может разориться в своём хозяйстве, имея одного только работника, справедливым долгом считаю и имею честь всепокорнейше просить Ваше Высокопреосвященство, о сделании распоряжения, дабы игумен Леонид не отстранял перемены Осипа Шевелянчика другим штатным служителем, годным для монастырской

службы» [20, л. 2–3 об.]. В конце концов замена удалась, что, впрочем, не решило всех семейных проблем Василия Шевелянчика и его сыновей. Подробнее о нём и его семье мы планируем рассказать в отдельной статье.

Халимон или не Халимон?

В конце я не могу не вернуться к персоне главного героя поэмы – Халимону Заболотному, тем более что здесь нас ждёт одна великая загадка. К сожалению, Могилёвская губерния не отличается сохранностью дел, и восстанавливать биографию Заболотного нам пришлось по фрагментам. Дела Могилёвской ПГИ сохранились очень плохо, по сути, за нужный период их единицы. Первый просмотр сохранившихся инвентарей гос. имений с подходящим названием не дал нам ничего по причине... отсутствия у крестьян фамилий. К сожалению, подобное неуважительное отношение к крестьянам характерно для Могилёвской и Витебской губерний. Фамилии у белорусских крестьян были ещё со времён ВКЛ, но ни в метрические книги, ни в ревизские сказки, ни даже в судебные дела во времена Российской империи их не записывали до начала XX в. То, что в некоторых инвентарях встречалось имя Халимон (именно в таком написании!) не дало нам ничего. Нужно было отыскать имение, где старшиной был Заболотный и указано его отчество. Для этого нами были просмотрены все имеющиеся косвенные дела и найден документ следующего содержания:

«М.Г.И., Могилёвская палата Государственных имуществ
по отделению хозяйственному, стол 2
июля 23-го дня 1856 года, № 8053, г. Могилёв
О построенном в Городецке магазине
Г. Гражданскому инженеру Туровичу

Городецкое сельское управление при рапорте от 1 февраля за № 46 представили в палату отчётность о приходе и расходе суммы издержанной Сельским старшиною на постройку в С. Городецке Сельского запасного магазина из перевезённого из упразднённого фольварка Софиянполя Горыгорецкого имения амбара, с актом об освидетельствовании сей постройки и мирским приговором крестьян. Вследствие чего означенная отчётность с приложенными к оной документами передана была из хозяйственного в контрольное для надлежащего обревизования, которое рассмотрев означенные документы нашло: 1-й, что по тетради записана приход позаимствованных у крестьянина Заболотного 200 руб. 4 коп... Донести Палате для дальнейшего распоряжения... об удовлетворении старшину Заболотного по заимствованным у него на постройку магазина 200 руб. 4 коп...» [21, л. 4].

Итак, благодаря этому документу место, где служил Халимон, было точно локализовано. Как видим, Заболотный был довольно обеспеченным крестьянином. В том же деле есть и акт приёмки сельского запасного магазина:

«1857 года апреля 26 дня Гражданский инженер Нейман и помощник Мстиславльского Окружного начальника Пржевалинский по

распоряжению Могилёвской ПГИ от 23.07.1856 за № 8053 осматривали построенный в селе Городецке сельским старшиною Заболотным магазином в 1853 г. и нашли... 2-е устроенный магазин старшиною Заболотным на 1 500 четвертей ещё прочный и может по исполнению предположенных дополнительных работ по смете № 2 в течение многих лет быть полезным для общества. Принимая в внимание, признали необходимым устроенный магазин старшиною Заболотным на 1 500 четвертей; оставить для общества с производством работ нужных для прочности одного по смете № 2...» [21, л. 29–30].

Таким образом, нами было установлено, что герой былицы «Халимон на каранацыі» был сельским старшиной в 5-й части большого казённого Горы-Горецкого имения с центром в селе Городецк Чаусского уезда – ныне это Городецк (белор. Гарадзецк) – деревня в составе Михеевского с/с Дрибинского р-на Могилёвской обл. Почему В. Дунин-Марцинкевич называет его Городком и переносит на берег Днепра, до ближайшей пристани на котором – местечка Шклов 25–30 вёрст [22, л. 1в]? Запишем это в новые вопросы «Халимона на каранацыі».

То, что Городецк – это село, упрощало нам поиск нужного прихода, однако до сего дня нами не выявлено ни одной метрической книги по Городецкой церкви! Поэтому дальнейший поиск нам приходилось проводить только по косвенным делам. В итоге были выявлены ещё несколько документов за подписью Заболотного, однако имени в них не было. Наиболее важным оказалось дело с малообещающим названием «Дело о снабжении продовольствием казённых крестьян...» [23]. В описи была довольно большая временная разбежка – от 7 февраля 1856 г. до 13 декабря 1863 г., да и касалось оно всей губернии, но именно в нём и оказался сенсационный документ. Так мирский приговор Городецкого сельского схода, относящийся непосредственно ко дням, когда сельский старшина был в Москве, 14 августа 1856 г., был подписан: «За Сельского старшину Феодор Орловский» [23, л. 431–432]. Такая же подпись была и в документе за 25 сентября (надо полагать, что Заболотный ещё не вернулся). Вполне логично, что на время отъезда сельского старшины его кто-то заменял. А вот в подписи рапорта Городецкого сельского управления, ещё до отъезда на коронацию, за 21 мая 1856 г. нас ждал сюрприз. Да, именно там было проставлено и имя сельского старшины. Документ был подписан: «сельский старшина Заболотный... Андрей» [23, л. 270–270 об.].

Конечно, одного этого документа было мало для того, чтобы сделать какие-то выводы. Интерпретировать его было можно по-разному, даже как описку писаря (все документы составлял и писал сельский писарь Иван Дежков). Однако то, что напротив имени и фамилии не стояло печати сельского старшины, а стояла его подпись, свидетельствовало, что Андрей Заболотный, в отличие от множества своих коллег, в том числе Базыля Шевелянчика, был грамотным. Вспомним, что в подписчиках на перевод «Пана Тадэвуша» (т. е. не в литературном произведении) Заболотный указан без имени. И тот же внимательный Г. В. Киселёв поставил после его имени Халимон вопрос.

Важным был и следующий выявленный документ за 17 ноября 1860 г. Под ним уже стояла подпись: «Сельский старшина Фёдор Орловский». Следующий документ сократил этот разрыв ещё на год – подпись Орловского стояла уже 15 сентября 1859 г. [24, л. 236]. То, что выборы проходили в ноябре, значит, что смена сельских старшин произошла между ноябрем 1856 и ноябрем 1858 г., т. е. уже на следующих за коронацией выборах.

Следующее дело [25] дало нам десяток не вызывающих сомнений упоминаний в документах Андрея Заболотного, а вместе с ним и Феодора Орловского. Оно позволило значительно продвинуть время жизни нашего героя (умер не ранее 1872 г.) и узнать, что он вёл довольно активную экономическую деятельность, а именно арендовал у Могилёвской ПГИ мельницы. Так, по контракту от 10 июля 1858 г. они арендовали на 24 года за платёж 30 руб. сер. в год водяную мукомольную мельницу на реке Проне при дер. Сеньково Горецкого уезда. А потом эту мельницу они сдавали в субаренду евреям. Мы видим, что ещё до реформы 1861 г. гос. крестьяне могли вести коммерческую деятельность. Правда, ни в одном из документов этого дела ни Андрей, ни Феодор не названы сельскими старшинами, так как эту деятельность они осуществляли не от имени сельского общества, а как частные лица. И это была далеко не единственная мельница, которую они арендовали.

Ограниченность выявленных дел в НИАБ заставило нас обратиться в РГИА, где сохранился фонд Департамента земледелия Министерства земледелия, в котором было выявлено ещё одно важное дело [26]. Изучение его впервые дало отчество Андрея Заболотного – Васильевич. А также, что не менее важно, и имя его сына – Артемий, который по доверенности помогал отцу разобраться с его проблемами. Из дела можно сделать вывод, что на 31 марта 1884 г. Андрей был ещё жив. Три поколения дали нам возможность вернуться к выявленному ранее инвентарю имения Городецк за 1847 г., где и была найдена нужная семья, проживающая в деревне Ермаки:

«Номер двора 1. Тяглых 1 / Полутяглых 0 / Огородников 0 // Андрей Васильев (30), жена Катерина (33), сыновья их: Михайло (13), Артём (10), Осип (8), дочь Домна (3), племянник Андрей (31), жена его Татьяна (24), сын Мирон (10), дочери: Александра (4), Ефимия (3), Матрона (1). // Число наличных душ: работников: муж. 2, жен. 2, прочих: муж. 4, жен. 4. Имущество крестьян: Строений: жилых 2, хозяйственных 8. Число скота: лошадей 10, волов 0, коров 6, овец и коз 15, свиней 2, ульев пчёл 15. // Количество крестьянской земли: усадебной 1,00 дес. // пахотной: хорошей 3,50 дес., / худой 7,00 дес., / итого: 10,50 дес. // Сенокосной: луговой: хорошей 0 / посредственной 0 / худой 2,00 дес. / болотной посредственной 0 / худой 0 / итого 2,00 дес. // Повинности крестьян: оброк за землю: усадебные 1,30 руб., пахотные и сенокосные 8 1/2 руб., итого 9,3 1/2 руб. Общественные работы: строительные: тяглых 3 дня, полутяглых 3 дня, для общественной запашки тяглых 8, полутяглых 8 дней [22, л. 56 об.–57]».

Выходит, что Андрей Заболотный родился около 1817 г., а, стало быть, на момент поездки в Москву в 1856 г. ему было менее 40 лет (39).

Таким образом, изображение его в виде старика с седой бородой вызывает у нас много вопросов. Как минимум: видел ли В. Дунин-Марцинкевича своего героя?

Однако все эти документы не давали стопроцентной уверенности, что Го-родецкого старшину, который ездил на коронацию, звали Андрей, а не Халимон. Но следующее выявленное дело расставило все точки над і. В деле из Канцелярии Министерства Императорского Двора под заголовком «Дело о вызове к коронации голов имений крестьян удельных, государевых и дворцовых» [27] на листе 33 (о поездке на коронацию) значатся и сельский старшина Минской губ. Швелелянчик Василий, и сельский старшина Могилёвской губ. Заболотный Андрей. Они же упоминаются на листе 51 о выдаче серебряной медали.

Почему же Винцент Дунин-Марцинкевич назвал Андрея Заболотного Халимоном? Ответа пока нет.

Список источников

1. Каўка, А. К. Халімон у Маскве. Быліца В. Дуніна-Марцінкевіча / А. К. Каўка // Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч у еўрапейскім кантэксте : матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф., прысвеч. 200-годдзю Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (Мінск, 2008 г., 5–6 лют.) / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы ; нав. рэд. В. А. Максімовіч. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – 295 с.
2. Мальдзіс, А. В. Дунін-Марцінкевіч і польская літаратура // Адам Мальдзіс / Выбранае ; уклад. В. Грышкевіч ; прадм. Г. Кісялёў, В. Чамярыцкі. – Мінск : Кнігазбор, 2007. – 464 с. [8] с. : іл.
3. Ліпскі, У. Я. Праўдзівы аповяд пра твой і мой радавод / У. Ліпскі. – Мінск : Беларусь, 1998. – 318 с.
4. Янушкевіч, Я. Калі Халімон ездзіў на каранацыю? : быліца «Халімон на каранацыі» Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча / Язэп Янушкевіч // Роднае слова. – 2008. – № 1.
5. Навуменка, І. Я. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч / І. Я. Навуменка ; Акад. навук Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 214, [2] с.
6. Дунін-Марцінкевіч, В. Збор твораў / В. Дунін-Марцінкевіч ; рэд. В. В. Барысенка, Ю. С. Пшыркоў. – Мінск : Дзярж. выд-ва БССР, 1958. – 432 с.
7. Марцінкевіч герба Лебедзь : Дакументы і матэрыялы пра класіка беларускай літаратуры XIX ст. Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча / уклад., падрыхт. тэкстаў, пер. і камент. Г. Кісялёва. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – 472 с.
8. Янушкевіч, Я. Прыбраны ў мужыцкую сярмягу // За архіўным парогам. Беларуская літаратура XIX–XX стагоддзяў у святле архіўных пошукаў / Я. Янушкевіч. – Мінск : Маст. літ., 2002. – 381 с.
9. Список населённых мест Могилёвской губернии. Издание Могилёвского Губернского Статистического Комитета. Гор. Могилёв. Губернская типография. 1910.
10. Большая советская энциклопедия : в 30 т. – 3-е изд. – М. : Совет. энцикл., 1969–1986 : ил., карт.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том 13. Отделение первое. 1838. Санкт-Петербург. В типографии II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии. 1839. № 11189. Высочайше

утверждённый проект учреждения о управлении гос. имуществами в губерниях.

12. Журнал Министерства государственных имуществ. 1856. Ч. LX. От. 1.

13. Высочайше утверждённый Церемониал торжественного въезда в первопрестольный град Москву и священнейшего коронования Его Императорского Величества Государя Императора Александра Николаевича, Самодержца Всероссийского. СПб., 1856.

14. Журнал Министерства государственных имуществ. 1856. Ч. LXI. От. 1.

15. Фролов, Е. Медали и жетоны, выпущенные во время коронации Александра II / Е. Фролов // Антиквариат, предметы искусства и коллекционирования. – 2009. – № 64 (январь-февраль).

16. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). – Ф. 27. Оп. 5. Д. 315.

17. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). – Ф. 27. Оп. 5. Д. 316.

18. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). Пинский земский суд 1779–1781. – Ф. 1777. Оп. 1. Д. 12.

19. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). – Ф. 333. Оп. 9. Д. 1133.

20. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). Дело по отношению Управляющего Минскою ПГИ об освобождении из числа штатных служителей Пинского Богоявленского Монастыря Осипа Шевелянчика. – Ф. 136. Оп. 1. Д. 25214.

21. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). Дело о постройке запасного хлебного магазина в казённом селении Городецке Чаусского уезда (23 июля 1856 – 22 сентября 1860). – Ф. 2189. Оп. 1. Д. 67.

22. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). Инвентарь казённого имения Горы-Горецкого 5-й части Могилёвской губ. Чаусовского уезда, составленный в 1847 году. – Ф. 2189. Оп. 1. Д. 295.

23. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). Дело о снабжении продовольствием казённых крестьян, заготовке хлеба магазинами, определении цен на продовольствие и др. – Ф. 2189. Оп. 1. Д. 64.

24. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). – Ф. 2189. Оп. 1. Д. 79.

25. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). Дело о разрыве контракта надворной советницей Краузе с гос. кр-ми Чаусского у. Заболотным и Орловским на аренду Сеньковской мельницы. – Ф. 2005. Оп. 1. Д. 59. Нач. 26.07.1868. Ок. 2.08.1872.

26. Российский государственный исторический архив (РГИА). Об удовлетворении кр. Андрея Заболотного за убытки, понесённые от устранения его от содержания Новоприбужской и Кленевичской мельниц Могилёвской губ. (крайние даты: 21 июня 1882 г. – 10 августа 1884 г.). – Ф. 398. Оп. 46. 1 разряд. Д. 15158.

27. Российский государственный исторический архив (РГИА). Дело о вызове к коронации голов имений крестьян удельных, государевых и дворцовых. – Ф. 472. Оп. 9. Д. 88.

АЛЕСЬ ХИТРУН

НАВУКОВЫ СУПРАЦОЎНІК ЛІДСКАГА ГІСТОРЫКА-
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ

**У БАЯХ ПАСІВЕЎ МАЛАДЫМ: ПЯРО ЯК ШТЫК –
ГАЛОЎНЫ АТРЫБУТ ВАЛЯНЦІНА ТАЎЛАЯ
Ў ПЕРЫЯД ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ**

Артыкул даследуе лёс беларускага паэта Валянціна Таўлая (1914–1947) у гады вайны – арышт гестапа ў Лідзе (1943), спрэчнае вызваленне (з удзелам калабарантаў і партызан) – і яго літаратурную спадчыну (вершы, нарысы). Адмысловая ўвага нададзена адносінам з дзвюма жонкамі – яўрэйкай-адвакатам Кірай Брандт і Лідзіяй Казлоўскай, захавальніцай яго архіва.

Вызначальныя словы: Валянцін Таўлай, беларуская літаратура, Вялікая Айчынная вайна, падполле, Ліда, паэзія, архівы.

АЛЕСЬ ХИТРУН

НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК ЛИДСКОГО ИСТОРИКО-
ХУДОЖЕСТВЕННОГО МУЗЕЯ

**В БОЯХ ПОСЕДЕЛ МОЛОДЫМ: ПЕРО КАК ШТЫК –
ГЛАВНЫЙ АТРИБУТ ВАЛЕНТИНА ТАВЛАЯ В ПЕРИОД
ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ**

Статья исследует судьбу белорусского поэта Валентина Тавлая (1914–1947) в годы войны: арест гестапо в Лиде (1943), спорное освобождение (с участием коллаборантов и партизан) и его литературное наследие (стихи, очерки). Особое внимание уделено отношениям с двумя жёнами – еврейкой-адвокатом Кирой Брандт и Лидией Козловской, сохранившей его архив.

Ключевые слова: Валентин Тавлай, белорусская литература, Великая Отечественная война, подполье, Лида, поэзия, архивы.

ALEŚ CHITRUN

RESEARCHER OF THE LIDA HISTORICAL ART MUSEUM

**WHEN YOUNG HE TURNED GREY IN BATTLES: A PEN AS
THE BAYONET, VALIANCIN TAŬLAJ'S ATTRIBUT DURING
THE SECOND WORLD WAR**

The article explores the complex wartime fate of Belarusian poet Valiancin Taŭlaj (1914–1947), a member of the anti-nazist resistance. It highlights his arrest by the Gestapo in Lida (1943), controversial rescue (involving collaborators and guerrillas), and literary legacy—including

clandestine poems and essays. The text also examines his relationships with two wives, Kira Brandt (a Jewish lawyer) and Lidzija Kazloŭskaja, and their roles in preserving his archives.

Keywords: Valiancin Taŭlaj, Belarusian literature, WWII, resistance, Lida, poetry, archives.

Вялікая Айчынная вайна – падзея, якая незагойнай ранай пульсуе на працягу 80 гадоў у сэрцах, у памяці тых, хто бачыў на свае вочы зверствы, расправы, крывапраціці. Усё гэта шчымліва тлумачыць нам паняцце «вайна». І з кожным разам нагадвае нам, сучаснікам, каб не забываліся на тых страшэнных пакуты. На жаль, непасрэдных, рэальных сведкаў таго часу становіцца ўсё менш і менш. Але жывых відавочцаў для падтрымання сацыяльнай памяці пакаленняў замяняюць іншыя артэфакты памяці. У першую чаргу гэта кнігі. Беларуская літаратура багатая на творы, прысвечаныя Вялікай Айчыннай вайне. Для многіх беларускіх літаратараў словы Уладзіміра Маякоўскага «Я хачу, каб да штыка прыраўнялі пяро» не былі метафарай. Яны звярталіся праз газеты і лістоўкі, натхнялі людзей, падымалі іх дух і такім чынам дапамагалі ў барацьбе супраць ворага. Ручка з пяром або аловак знаходзіліся побач са штыком або аўтаматам.

У гісторыі беларускай літаратуры засталіся сотні твораў, напісаныя на франтах альбо ў партызанскіх атрадах. У зонах, дзе разгортваўся партызанскі рух, пашыралася масавая паэзія, не спынялі дзейнасць пісьменнікі, якія сталі партызанамі або падпольшчыкамі. Каля 250 пісьменнікаў Беларусі – ўдзельнікі Вялікай Айчыннай вайны.

Сярод такіх барацьбітоў быў Валянцін Таўлай, чыё 110-годдзе з дня нараджэння было адзначана ў 2024 г. Складаны лёс выпаў на яго долю. Ён фарміраваўся як грамадзянін і паэт у Заходняй Беларусі ў перыяд паланізацыі. Змаганне за нацыянальную і сацыяльную тоеснасць ператварыла юнака ў абаронцу роднай зямлі. Увесь час у змаганні, увесь час на лязе нажа, – так можна каротка ахарактарызаваць яго дзейнасць як паэта.

Горад Ліда адыграў значную ролю ў яго жыцці. Тут ён у 9-гадовым узросце напісаў свой першы верш «Верабейкі», жыві і працаваў з канца кастрычніка 1939-га па чэрвень 1941 г., праз чатыры гады, падчас Вялікай Айчыннай вайны, быў кінуты ў фашысцкую турму. Верш «Аб маіх вершах», які потым сталі лічыць праграмным, будзе апошнім, напісаным у доме, у якім цяпер размяшчаецца Дом-музей Валянціна Таўлая (фота 1). Праз пару дзён паэт пакіне дом і горад Ліда. Прычынай гэтаму стаў вераломны напад фашысцкай Германіі на СССР. Пад вершам – дата «7 чэрвеня 1941 г., Ліда». Гэты верш – парада паэтам-пачаткоўцам несці адказнасць за кожнае слова, якое неабходна шліфаваць, не шкадуючы сіл.

Ваенная сітуацыя застала маладога паэта ў Лідзе, які жыў там з жонкай Кірай Брандт, яўрэйкай па нацыянальнасці (фота 2, 3). Здаецца, жыццё ў іх ішло ладам. Ён – літаратурны супрацоўнік газеты «Уперад». Яна – адвакат. Два інтэлігенты. Але ўсё ж сцяжынка жыцця іх разышлася ў розныя бакі.

Доўгі час пра далейшы лёс Валянціна з Кірай, на адносінах якіх адбілася пачатая вайна, не было вядома. Першым крокам у даследаванні стала кніга «Выбраныя творы. Валянцін Таўлай» з серыі «Беларускі кнігазбор» за 2014 г. У прадмове «Змагарная паэзія Валянціна Таўлая», а менавіта ў яе раздзеле «Ваенныя і пасляваенныя шляхі-дарогі...» вядомы беларускі пісьменнік Анатоль Клышка пісаў наступнае: «І ўсё так абрынулася ў першы ж дзень вайны. Жанчына, з якой Таўлай павязалі сваё сямейнае жыццё, знерваваная, што ён так беражліва і пільна, а таму і вельмі марудна перабірае розныя паперы – рукапісы сваіх твораў, калі трэба было чым хутчэй пакідаць горад, схавала іх і выкінула ў выграбную яму. А гэта было яго найдаражэйшае, сутнаскае, захаванае падчас на газетным абрыўку, вынесенае сябрамі з турмы [...] В. Таўлай падаўся да сваіх былых сяброў на Наваградчыну. Там сустрэне яго новы сямейны лёс – жанчына, з якой суровыя жыццёвыя дарогі пойдучы далей разам аж да заўчаснага канца паэта ў 1947 годзе...» [12, с. 37].

Другая жанчына, узгаданая А. Клышкам, – Лідзія Казлоўская, у 1941 г. – студэнтка чацвёртага курса Ленінградскага інстытута кінаінжынераў (фота 4). У сваіх успамінах «Падарожжа ў мінулае» яна прыгадвае: «Працуючы напярэдадні вайны ў лідскай газеце “Уперад”, часта выступаў Таўлай з дакладамі на палітычныя і грамадскія тэмы на прадпрыемствах і ва ўстановах раёна. Першыя бомбы, скінутыя гітлераўцамі на Ліду, таксама засталі яго і супрацоўніка той жа газеты Якуба Міско на мітынг у галёшняй фабрыцы “Ардаць”. Па сямейных абставінах не змог ён падацца ў першыя гадзіны вайны на Усход. Заставацца ў Лідзе, хоць была там хата бацькоў, было нельга: зашмат людзей ведала ў гэтым горадзе пра рэвалюцыйную дзейнасць яго ў буржуазнай Польшчы, пра актыўную грамадскую работу пасля вераснёўскіх дзён. Сховішча ў Скрыбаве, дзе працаваў на чыгунцы бацька паэта, праз некалькі тыдняў таксама стала ненадзейным – спісы актывістаў, якіх трэба схавіць, дайшлі і туды. З даўніх часоў славілася падпольнай рэвалюцыйнай работай Наваградчына. Шмат сяброў па заходнебеларускім падполлі было там. Таму Таўлай вырашыў падацца ў тыя мясціны» [19, с. 274].

Менавіта на Наваградчыне адбылося знаёмства маладых людзей. Яны пабраліся шлюбам 29 кастрычніка 1941 г. Яна стала яму другой жонкай і, між іншым, уратавала ўвесь архіў паэта, які зараз захоўваецца ў некалькіх музеях, бібліятэках, архівах Беларусі, у прыватнасці ў Беларускаму дзяржаўным музеі-архіве літаратуры і мастацтва.

У сваіх успамінах Л. Казлоўская піша, што ў 1945 г. «прыехаўшы ў Мінск, Валянцін заняўся падрыхтоўкай да выдання свайго першага зборніка вершаў, які быў цалкам падрыхтаваны ім яшчэ ў яго лідскі перыяд жыцця (кастрычнік 1939 – чэрвень 1941 года) і рукапіс якога ганебна загінуў у першыя ж гадзіны вайны. Калі Валянцін 22.VI.41 года выступаў разам з Якубам Міско на галёшняй фабрыцы “Ардаць”, усё падрыхтаванае да друку было выкінута ў вочка прыбіральнай напалоханай хуткім надыходам фашысцкіх войск Кірай Брант, у якой тады жыў Таўлай. Пазней паэту праз усю вайну давялося ўзнаўляць з памяці (каторы раз!) радок за радком усе свае ранейшыя творы...» [20, с. 325].

Чаго так баялася Кіра? Слонімскі даследчык заходнебеларускай літаратуры Сяргей Чыгрын у матэрыяле «Жанчыны ў лёсе Валянціна Таўлая» зазначае: «Дзяцей у Валянціна з Кірай не было. Ды і адносіны складваліся ў іх з цягам часу не вельмі добра. Ёсць версія, што Кіру Брандт завербавала НКУС, каб сачыць за кожным крокам Таўлая і дакладваць куды трэба...» [23, с. 114–119].

Да нядаўняга часу ніхто не ведаў, як сапраўды склаўся лёс Кіры пасля іх расставання з В. Таўлаем у 1941 г. Выказваліся розныя версіі. Напрыклад, Алесь Рачыцкі, настаўнік Дзітрыкаўскай сярэдняй школы, у газеце «Уперад» у матэрыяле «Народны дэпутат» да 100-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы (19 сакавіка 1982 г.) паведамляў: «Настаўніца Стэра Таўлай (першая жонка В. Таўлая, яўрэйка, немцы растралілі яе ў кастрычніку 1941 года, пахавана ў брацкай магіле ў лесе на поўнач ад Ліды) горача вітала Янку Купалу ад імя інтэлігенцыі горада» [15]. Не вядома, адкуль А. Рачыцкі чэрпаў гэтыя звесткі. Магілы яўрэйка-ахвяр нацысцкага генацыду знаходзяцца ў Лідзе на вуліцы Чырвонаармейскай. Адна брацкая магіла належыць расстраляным у сакавіку 1943 г., і дзве брацкія магілы, у адной з якіх захоўваюцца рэшткі аж 6 700 яўрэйкаў, – расстраляным 8 мая 1942 г. Як бачым, датыроўкі розныя, не супадаюць.

Аўтару дадзеных радкоў дапамаглі праліць святло на лёс Кіры «Дзённікі» Максіма Танка, змешчаныя ў 9-м і 10-м тамах яго збору твораў, выдадзеных у 2010 г. Разгледзім занатоўкі за 1944 г. (змяшчаю іх у кароткай форме – А. Х.):

«31.VII. І так, зноў у Вільні. Прайшоў праз прадмесце Новы Свет, праз Вострую Брану. На вуліцы Канарскага, дзе некалі жыў з Аляксандрам і Мікалаем Хадзінскімі, наведваў сваіх былых гаспадароў – Шаф’янскіх, ад якіх даведаўся, што маці Любашы (Ганны Асаевіч, цешчы М. Танка – А. Х.) жыве на сваёй Буковай вуліцы...

У хаце застаў Кіру – жонку В. Таўлая, якая ўсю вайну па падробленаму пашпарту пра жыла ў яе...

1.VIII. Наведаў ксяндза Адама Станкевіча. Кіра расказвала, што ён уратаваў ад расправы групу камсамольцаў і памог вызваліць з нямецкіх лап В. Таўлая...

1/IX. Трэба будзе перавезці Любашыну маці ў Мінск. Усю вайну жыла з ёй і зараз жыве былая жонка Валянціна Таўлая – Кіра Бранд, якую яна ўратавала ад немінучай смерці ў Віленскім гета. Цікавыя суседзі пачаліся ў старой: “Хто ў цябе жыве?” Яна ўсім адказвала, што гэта незаконнанароджаная яе дачка, якая толькі пасля смерці мужа прыехала да яе... Зараз хоча, каб я памог уладкавацца на нейкую работу, каб я пазнаёміў яе (Кіру – А. Х.) з літоўскімі пісьменнікамі, бо яна збіраецца выдаць зборнік вершаў В. Таўлая і ўжо дамовілася з нейкім мастаком-афарміцелем» [17, с. 379–381].

Аўтар звярнуўся да дачкі паэта Ірыны Яўгенаўны, каб даведацца, ці Ганна Асаевіч вызваліла Кіру з Віленскага гета, ці можа яна прэтэндаваць на званне Праведніка народаў свету? У адказе Ірына Яўгенаўна прыгадала, што жанчыну, якую выратавала цешча М. Танка, клікалі Мартай.

Новы паварот у даследаванні прыцягнуў зноў да тых жа «Дзённікаў», але ўжо пасляваеннага часу. Прыводжу ніжэй вытрымку:

«1.1.1978 г. – ...Збіраецца ў пераведы да нас прыехаць Марта. Хоча перадаць мне рукапісы В. Таўлая. Сумняваюся, што ў яе захаваліся нейкія вершы Валянціна, бо ніколі яна імі не цікавілася» [18, с. 346].

Не цікавілася творамі мужа-паэта? Выкінула іх у выграбную яму? Штосьці шмат спрэчнага накіравана ў бок адваката Кіры. Яшчэ раней Максім Танк пісаў: «24.IV.1975 г. – Ражко прыслаў свае ўспаміны пра В. Таўлая. Не знаю толькі, ці “Полымя” іх надрукуе, бо яны вельмі разыходзяцца з успамінамі яго другой жонкі. Агулам, ацэнкі блізкіх, як і самаацэнкі, трэба прымаць з асцярогамі. Яны могуць быць цікавымі, але і далёкімі ад праўды» [18, с. 279]. На чым жа баку праўда?

Аб быццам бы негатыўных адносінах Кіры да Валянціна нам вядома ад другой яго жонкі Л. Казлоўскай. Максім Танк апісваў першую жонку В. Таўлая з пэўнай насцярогай: «01.09.1944. ...Прызнацца, хоць гэта Кіра – чалавек і адукаваны, культурны, мне не спадабалася: абсалютна не арыентуецца ні ў палітыцы, ні ў жыццёвых справах. Не ведаю, як з ёю Таўлай сышоўся. Што магло быць супольнага ў іх? Мне асабліва не спадабалася пасля расказаў старой, зграванай Любашынай маці, як гэта Кіра сябе паводзіла з ёю. Напалохаўшы старую, што немцы могуць арыштаваць яе за падораныя ёй некалі сваячніцай дзве дарагія, з цудоўным сярэбраным акладам іконы, прадала іх некаму. Або як угаворвала сваіх сяброў Фядэцкіх, што выпадкова пачула маці, каб яны прыносілі старой мыць сваю бялізну. І гэта тады, калі гэта старая пакутавала з пераламанай рукой...» [17, с. 381].

У сваім «Дзённіку» М. Танк паведамляе са слоў К. Брандт, што пісьменнік-святар Адам Станкевіч выратаваў з нямецкага лагава Валянціна Таўлая. Бяспрэчна, А. Станкевіч і В. Таўлай былі добра знаёмы. Даследчык Анатоль Сідарэвіч сцвярджае са слоў Янкі Брыля, што «госцем у ксяндза Станкевіча не раз і не два бываў камуніст-падпольшчык Валянцін Таўлай. Ад айца Адама ён прывёз у наваствораны музей Янкі Купалы рукапіс “Паўлінкі” ды іншыя аўтографы...» [13]. А. Сідарэвіч таксама перадае згадкі Арсеня Ліса, што 27 ліпеня 1944 г. да айца забягаў і Максім Танк: «...Выходзячы з кватэры ксяндза, паэт сутыкнуўся з пэўным суб'ектам, якога надта цікавіла, што робіць савецкі афіцэр у святара. Максім Танк сунуў яму пад нос пасведчанне карэспандэнта франтавой газеты і пайшоў сваёй дарогай. Што за айцом Адамам сачылі, тое не навіна. Навіной было б, калі б за ім не сачылі. Мне цікава: ці падбягаў той суб'ект і да Валянціна Таўлая, ці патрабаваў дакумент? І што паказваў ці казаў яму паэт?..» [13].

У даследаванні аўтара дапамагла архіўна-дакументальная аповесць Леаніда Дранько-Майсюка «Усе бачылі нястачу віна...» пра ксяндза Адама Станкевіча (2020 г.), напісаная па архіўных звестках (фота 5). З яе вынікае, што ў канцы 1944 г. каталіцкі святар А. Станкевіч быў арыштаваны ў Вільні 2-м аддзелам НКДБ ЛССР, на яго была заведзена следчая справа № 2661. 27 лістапада яго першы раз дапыталі і загалі скласці жыццяпіс. У гэтым дакуменце А. Станкевіч занатаваў: «Во время

немецкой оккупации... имел контакты с партизанами (В. Тавлай, бел. поэт в Новогрудке, А. Брант, виленская коммунистка, сохранял я у себя на квартире её вещи)»¹¹ [10, с. 101].

Вядома, гэты жыццяпіс святар напісаў пад прымусам следчага, калі знаходзіўся ў жахлівай сітуацыі, пад моцным псіхалагічным ціскам. Ініцыял Кіры «А» быў памылкай, але мог быць пазначаны так таму, што святар ведаў яе імя па-бацьку – Аляксандраўна (Азрыэлеўна).

Вернемся да лідскай тэмы. 22 верасня 1943 г. ў Мінску ў выніку смелай дыверсійнай аперацыі быў забіты кіраўнік акупацыйнай адміністрацыі Беларусі гаўляйтэр В. Кубэ. У спіс падазроных трапіла сям’я Таўлаяў. Яе арыштавалі 23 верасня і пасадзілі ў лідскую турму на вул. Сыракомлі (у нашы дні адрас тагачаснай турмы – вул. Мапроўская, 4; там размяшчаецца вытворчая пляцоўка «Лідская мэблевая фабрыка» ААТ «Івацэвічдрэў», але захаваліся кратаы і камеры). Ніна, сястрычка Валянціна, была выпушчана турэмным урачом, а сам паэт прабыў за фашысцкімі кратамі тры тыдні. Да нядаўняга часу меркавалася, што В. Таўлая выкупілі сябры з Вільні, якія сабралі каштоўныя рэчы і грошы ў якасці хабара. Але гэта не дапамагло, бо, як прыгадвае Л. Казлоўская, яна вызваліла мужа з дапамогай нямецкага паслугача Якуцэвіча, начальніка БСП з Навагрудка.

Дык: ксёндз А. Станкевіч ці паслугач Якуцэвіч выратавалі паэта? Якуцэвіч і Таўлай. Што звязвала іх паміж сабою?

Спачатку трэба сказаць, што дзейнасць В. Таўлая падчас вайны – гэта загадка. Ён меў сувязі з партызанамі, з’яўляўся сувязным брыгады імя Катоўскага, супрацоўнічаў з дыверсійнай групай «Буравеснік». Але пры гэтым меў зносіны з калабарацыяй. Як піша Анатоль Клышка, па заданні групы «Буравеснік» ён «быў удзельнікам Другога ўсебеларускага кангрэса, які адбыўся на самым пярэдадні ўваходу у Мінск Савецкай Арміі (фота 6). Пабываў тады на кватэрах многіх дзеячоў, што супрацоўнічалі з нацыстамі, у прыватнасці наведаў Наталлю Арсенневу. Янка Брыль, якому Таўлай апавядаў пра гэта, спытаўся ў яго: “Як жа ты не баяўся, цябе ж маглі заспець савецкія салдаты? Вось-вось яны павінны былі ўвайсці ў горад”. – “А ў мяне пад падэшваю была зашыта партызанская даведка”, – адказаў паэт. Майсей Сяднёў пасля ўспамінаў, як Валянцін Таўлай добра тады парупіўся пра фатаграфіі. Сёння мы разумеем: усё было абдуманая загадка, паэт выконваў падпольнае заданне. ...Усе так званыя калабаранты стуліліся разам, а Валянцін Таўлай стаіць крыху адасоблена ад усіх астатніх, каб, здаецца, нажніцамі можна было лёгка аддзяліць на фатаграфіі яго ад іх...» [12, с. 43].

А. Клышка раскрывае асобы некаторых калабарантаў з узгаданага фотаздымка. Адзін з іх меў шчыльныя агульныя справы з фашыстамі і, безумоўна, выдаў бы і В. Таўлая, калі б упэўніўся, што той – савецкі падпольшчык. Але для яго В. Таўлай заставаўся тым, хто супрацоўнічаў

¹¹ З архіва Леаніда Дранько-Майсюка, скарыстанага ў Lietuvos upatingasis archyvas (Літоўскі асобы архіў, LYA,) F. K – 1, ap. 58, b. P – 12505, b.b., I. 160 ap. У кнізе «Усе бачылі нястачу віна: архіўна-дакументальная аповесць пра ксяндза Адама Станкевіча» змешчаны толькі ўрывак з дакумента.

з Саюзам беларускай моладзі і друкаваўся ў калабарацыйных выданнях. Л. Казлоўская тлумачыла гэта наступным чынам [19, с. 292–293]:

«Каб раскалоць адзінства беларускага народа, замаскаваць сваю знішчальную і грабежніцкую палітыку, гітлераўцы спрабавалі стварыць усялякія прафашысцкія нацыяналістычныя арганізацыі... У чэрвені 1943 года быў створаны Саюз беларускай моладзі (СБМ). Усе гэтыя арганізацыі, прыкрываючыся як быццам бы дабрачыннымі мэтамі сарганізавання беларусаў “у адну згодную сям’ю”, каб “перамагаць усе цяжкасці, гаіць раны, зробленыя вайной для нашай Бацькаўшчыны, і будаваць лепшую будучыню”... павінны былі памагаць гітлераўцам у зняволенні і знішчэнні беларускага насельніцтва – асноўнай мэты акупантаў. Пра яўна не “апалітычны характар” сведчыла і тое, што на чале БСП у Навагрудку быў пастаўлены нехта Якуцэвіч, у падуладных яму аддзелах (у Любчы, Карэлічах, Дзятлаве) сядзелі адданыя яму памочнікі. Было вядома пра вялікую пашану да Якуцэвіча з боку гітлераўскіх мясцовых улад. Ён быў памешчыкам, уцёк за мяжу, служыў там у антысавецкіх арганізацыях. Валянцін ведаў пра дзейнасць і сутнасць гэтага чалавека, як аказалася, значна больш. Ведаў, што Якуцэвіч быў членам фашысцкай нацыянал-сацыялістычнай партыі і агентам СД... Тое, што Таўлай паэт, стала вядома новагрудскім “дзеячам” пасля з’яўлення яго ў горадзе (падчас жыцця нашага ў Ваўкавічах Валянцін імкнуўся, каб пра гэта як мага менш ведалі). Дазнаўся і Якуцэвіч і прапанаваў заняцца пытаннямі культуры ў яго ўстанове. Магчымасць хоць чымсь уплываць і на гэтым фронце, асабліва на моладзь, выкрываць хлусліvasць фашысцкай прапаганды, дапамагчы разабрацца ў становішчы, канечне, не магла не прывабіць Таўлая. Добра абдумаўшы ўсе плюсы і мінусы такой пасады, параіўшыся з партызанскім камандаваннем, Валянцін даў згоду. Новая пасада давала магчымасць падарожнічаць у Вільню, Дзятлава, Баранавічы, нават у Мінск. Гэтыя паездкі скарыстоўваліся для пашырэння сувязей з патрэбнымі людзьмі. Нашы наведванні Ліды (як быццам да бацькоў) і Вільнюса з гэтага часу сталі асабліва частымі».

Астравецкая журналістка Ганна Чакур у матэрыяле «Постаці. Да 110-годдзя Адольфа Клімовіча» піша, што Адольф Клімовіч быў правай рукой ксяндза А. Станкевіча. Пазней ён стаў адным з ідэолагаў і кіраўнікоў нацыянальнага кааператыўнага руху ў Заходняй Беларусі. З прыходам нямецкай улады, праз пэўны час А. Клімовіч пераязджае ў Ліду (кастрычнік 1941 г.) і ўзначальвае акружны адзел Беларускай народнай самапомачы. Ён лічыў, што немцы дадуць беларусам незалежнасць. Ведаў, у якія неспрыяльныя палітычныя абставіны пры гэтым трапляе, але выкарыстоўваў любы момант для актыўнай легальнай беларускай дзейнасці. Зрэшты, не толькі легальнай – калі за сувязь з партызанамі гестапаўцы арыштавалі паэта В. Таўлая, Адольф з рызыкай для ўласнага жыцця змог яго выратаваць [1].

Яшчэ адну версію вызвалення В. Таўлая прыводзіць слонімскі даследчык Сяргей Чыгрын у матэрыяле «Ён моцна любіў родны край», прысвечаным Уладзіміру Урбанавічу, беларускаму краязнаўцу з вёскі Валёўка ў Навагрудскім раёне. С. Чыгрын знаёміць чытача з шэрагам

лістоў ад пісьменнікаў, у тым ліку з лістом Уладзіміра Сіўко з Любчы ад 29 студзеня 1992 г. Прыводжу вытрымкі з яго [22, с. 54]:

«...Пра тое, што ён (Таўлай – А. Х.) жыві і працаваў сакратаром Валковіцкай воласці ў часы нямецкай акупацыі, я сам даведаўся з успамінаў яго жонкі, а перад арыштам ён працаваў у Навагрудскай БНС, якую ўзначальваў тады спадар Якуцэвіч. І, напэўна (гэта мая думка), калі Таўлай папаў у Лідзе ў лапы гестапа, Барыс Рагуля і Павел Якуцэвіч вырашылі яго ратаваць супольнымі сіламі. Як ніяк, але Таўлай быў нам знаёмы, як добры паэт, і шкада было, каб яго талент загінуў без пары.

Вядома ж, ратаваць яго спадручней было Барысу, паколькі ў яго была большая магчымасць атрымаць транспарт у нямецкіх уладаў. Ён гэтую магчымасць выкарыстаў. Узяў у сваё распараджэнне некалькі машын, загадаў мне, Крамко Язэпу, Янку Прасняку і яшчэ некалькім хлопцам збірацца ў дарогу. Мэту паездкі не скрываў, а сказаў: “Паедзем ратаваць, вызваляць з рук Лідскага гестапа Валянціна Таўлая...” Гэтыя яго словы помню як сёння. Вядома ж, мы адчулі сябе ў вялікай адказнасці за выкананне гэтай незвычайнай (на той час) місіі. Хаця мы разумелі, што з рук гестапа жывым мала хто выходзіў. Праўда, сваёй ролі ў выкананні гэтага задання мы не ўяўлялі. Перш за ўсё мы былі ўзброеныя аўтаматамі, аховай Барыса і яго нямецкіх спадарожнікаў, бо дарога да Ліды была небяспечнай, маглі наскочыць на міну, а то нарвацца на партызанскую засаду. Тым больш, што ў той час на Лідчыне швэндаліся яшчэ польскія Акаўцы.

У Ліду заехалі без прыгод, затрымаліся там перад будынкам гестапа. Барыс са сваімі спадарожнымі немцамі зніклі ў тым змрочным будынку, а мы чакалі каля машын. Праз пэўны час Барыс вярнуўся і, праходзячы каля машын, сказаў: “Усё добра, заўтра яго выпускаць”.

На гэтым наша вызваленчая місія скончылася і мы паехалі дамоў у Навагрудак. Вось і ўсё, што я магу Вам распавесці пра вызваленне Таўлая з рук Лідскага гестапа...» [11].

Даследчыку гісторыі Сяргею Яршу давялося занатаваць успаміны Уладзіміра Сіўко ў чэрвені 1996 г. Ён дапаўняе вышэй змешчаныя звесткі:

«У 1943 годзе Барыс Рагуля арганізаваў швадрон. Казармы ў яго каля Замкавай гары былі невялікія. ...З часу існавання швадрону памятаю такі выпадак. На Наваградчыне працаваў паэт Валянцін Таўлай, якога я ведаў асабіста. Сям’я яго жыла ў Лідзе. Спачатку Таўлай працаваў у Ваўкавічах сакратаром сельскай управы, а пасля ў Беларускай Народнай Самапомачы. І вось, калі Таўлая арыштавалі ў Лідзе, Барыс Рагуля яго выратаваў. Хоць сягоння там нехта будзе гаварыць, што яго выратаваў Ян Якуцэвіч, каторы быў старшынёй Беларускай Народнай Самапомачы Наваградзкай акругі. Хаця й ён прылажыўся да гэтага, бо Таўлай у яго рабіў. Якуцэвіч быў былы царскі афіцэр. Сам ён не паехаў у Ліду вызваляць Таўлая. Ездзіў Барыс Рагуля, я, Язэп Крака і Іван Прасняк. Усе яны калісьці вучыліся ў беларускай гімназіі ды пасля апынуліся ў швадроне. Адзін час я быў камандзірам швадрону, а яны камандзірамі звязаў. Барыс Рагуля ўзяў нас і нямецкую жандармэрыю і на легкавых аўтамабілях мы паехалі ў Ліду... З Барысам я не хадзіў

у будынак. Мы сядзелі ў машынах і чакалі, пакуль Барыс выйдзе. Ён там пагаварыў і выйшаў да нас. Кажа, што Таўлая немцы вызвалілі. Вось такая гісторыя. Дадам толькі, што ў Ліду мы паехалі па ўласнай ініцыятыве. Сам жа Таўлай быў сьведамы беларус, але камуніст. Сям’ю ж яго немцы не адпусьцілі, і я ня ведаю дакладна, ці яе зьнішчылі, ці вывезьлі куды ў Нямецчыну».

Аб тым, што ў справе вызвалення ўдзельнічалі сябры з Вільні, нам вядома. Але хто? Адказ даюць матэрыялы з Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, а менавіта ўспаміны Янкі Шутовіча, занатаваныя ў 1960-я гг. Прыводжу вытрымку з іх [6]:

«Кіра Брандт, – як яна мне расказывала, – была разам з мужам у вадным часе ў падпольлі, мела мянушку “Марфа”. Была сувязной. І калі папаў у гестапаўскія лапы Валянцін, яна яго выкупіла за 100 тысяч рублёў (у пераліку на старыя грошы)».

Такім чынам у якасці «сяброў з Вільні» выступае былая жонка В. Таўлая. Валянцін і Кіра не гублялі сувязь.

Аднак што сталася потым з К. Брандт? Гэта пытанне турбавала мяне не адзін год. І зноў адказ быў знойдзены ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва. Ва ўспамінах Я. Шутовіча знаходзім наступнае [7]:

«Першая жонка В. Таўлая, паважаная Кіра Брандт, якую я часамі наведваю, апошнім часам мяне ўзбагаціла новымі весткамі пра жыццё Таўлая, і таксама новымі творамі аўтабіяграфічнага і адначасна грамадскага гучання.

Таўлай вельмі паважаў і любіў сваю жонку і даў гэтым пачуццям літаратурны выраз. Мне тав. Кіра Брандт ласкава дазволіла апублікаваць атрыманыя ад яе і прысвечаныя ёй аўтарам творы. Яны хвалююць сваёй шчырасцяй, ідэйным сацыяльным і палітычным зместам, высокай культурай поэтыцкага слова.

Брандт мне расказала, што, пажаніўшыся, у 1939 г. і да нападу вэраломнага Гітлера на Савецкі Саюз у 1941 г., яна з мужам пражывала у г. Лідзе: яна працавала адвакатам, муж – у раённай газэце. Наглы раптоўны напад Гітлера не дазволіў ім уцячы ў глыб Савецкага Саюза. Яны, уцякаючы, не дайшлі нат і да Маладзечна, вярнуліся дахаты. Напачатку хаваліся абое: ён – у сваёй роднай вёсцы, а жонцы парадзіў паехаць у Вільню і перахоўвацца ў цешчы Максіма Танка, гр. Асаевіч, якая жыла ва ўласным доме. Гэтак і паступіла Кіра Брандт.

Пасля некаторага часу Таўлай уліўся ў партызанскі рух, быў сувязным. Будучым у партызанах атрымаў вестку, што жонка Кіра гестапаўцамі злоўлена і расстраляна. Таўлай палічыў сябе свабодным ад жанімскага абавязкаў перад Кірай і, пазнаёміўшыся з партызанкай Лідай Сяргееўнай, жаніўся на ёй. Ліда Сяргееўна такім чынам сталася другой з чаргі жонкай Таўлая.

Аказалася, што вестка пра смерць Кіры была фальшывай. Кіра засталася пры жыцці.

Поэтыцкім водгукам на ўяўную, як аказалася смерць Кіры, і ўяўляецца гэты прыгожы эмацыянальны, урачыста ўзвышаны верш:

Дзе ж ты, мілая? Нашто было нам
 Сцежкі родныя асірачаць.
 На балючым і крутым заломе
 Ставіць развітальную пячаць?
 Дзе табе дванаццаць з веж прабілі
 І калі удар апошні змоўк?
 У якой няведамай магіле
 Вочы, згасшы, дзівяцца ў пясок?
 Па табе сумую, дружа родны,
 Дзе той залп, які свінцом шугнуў
 І зваліў цябе на жвір халодны –
 Без мяне – маленькую, адну.
 Не змагу і так я, дарагая,
 На зямлі здзічэла век дажыць, –
 Хай душа агнём апошнім дагарае,
 Гэты свет – бязлітасны чужы...
 Нам яго ўзарваць або загінуць,
 Але сцежкаю ісці б адной
 Ах, чаму не легчы разам за краіну
 На магілы брацкай тое ж дно?
 Я тады б упаў табе на грудзі,
 Утуліўшы спазм свае любві
 У сон, якога залпы не разбудзяць
 Ні гарачай капанне крыві...
 20.10.1941. В.

Гэта ўзрушаны, эмацыянальны адказ паэта на вестку пра смерць дарагой яму Кіры і яркі выраз любоўных пачуццяў да яе. Калі хутка па сваёй уяўнай “смерці” Кіра спаткалася з Таўлаем і выразіла здзіўленне, што ён так хутка звязаўся з новай жанчынай, паэт паклікаўся на цяжкія ўмовы партызанскага жыцця, што ён, маўляў, дзеля аблягчэння іх, сабе ажаніўся ў другі раз, аднак жа любіў Кіру і моцна перажыў яе “загубу”. “– Ня верыш мо ў вернасць маіх пачуццяў да Цябе? – пытае паэт Кіру, – а вершам маім верыш?” “– Веру, веру, – пачуў у адказ. І любімая жонка атрымала на памятку ад мужа вышэй поўнасьцю цыціраваны дакументальны верш.

Больш таго, у маі 1944 г., ужо пасля некалькі год жыцця з новай жонкай, Лідзіяй Сяргееўнай, атрымала ад яго арыгінал-партрэт, на адвароце якога знаходзім прысвечаныя ёй і ўласнаручна напісаныя паэтам такія радкі:

Роднай сястронцы мае душы –
 На ўспамін таго, што было,
 На залог таго, што будзе.
 І далей:
 Калі шляхі мае і сцежкі
 Густою зарастуць травой, –
 Успамінай мяне з усмешкай,
 Не затуманенай слязой
 В. Таўлай. 06.05.1944».

Вядома, што падчас вайны Валянцін наведваў тэрыторыю Літоўскай генеральнай акругі. Хочацца верыць, што ў Вільні ён сустракаўся з Кірай і ведаў, што яна ў надзейных руках Г. Асаевіч, цешчы М. Танка. Згодна ўспамінам Я. Шутовіча, былая жонка ўплывала на творчасць паэта нават на адлегласці: «Падчас нямецкай акупацыі пастаянна была ў кантакце з мужам. Жывучы і працуючы ў Вільні, старалася выдаць зборнік твораў Валянціна, дзеля чаго, паводле свайго эстэтычнага густу, запраектавала вокладку і графічную старану зборніка. Валянцін, як расказвае Кіра Аляксандраўна, вельмі пахвальна і радасна аднёсся як да праекту выдання, так і да мастацкага афармлення зборніка. Праект мастацкага афармлення зборніка быў перададзены аднаму з вядомых польскіх графікаў, здаецца праф. Гоппену (яна сёння добра не памятае) да выканання, нажаль запраектаваны зборнік дзеля аб'ектыўных перашкод ня быў выданы» [5].

Згаданыя выявы эскіза вокладкі зборніка «Шляхі і краты» (фота 7) захоўваюцца ў Беларускаім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва [2]. Успаміны Я. Шутовіча каштоўны тым, што раскрываюць іх аўтарства, паколькі доўгі час яно заставалася не вядомым.

Дзякуючы Я. Шутовічу мы таксама можам па-іншаму глянуць на адносіны К. Брандт да твораў В. Таўлая. Аказваецца, да таго, як знішчыць іх у пачатку вайны, яна ўдзельнічала ў іх выратаванні ў 1939 г., калі паэт адбываў зняволенне ў Гродзенскай турме. Аўтар успамінаў апавядае: «У трывожную летнюю пару 1939 года з'яўляецца да мяне родны брат Валянціна Таўлая Аляксандр (Саша). Прыносіць вялікую пачку рукапісаў і дзённікаў – сшыткаў паэта» [3]. За Шутовічам таксама сачылі «польскія тайнікі». Аднак надзейнае месца знайшлося ў літоўскай пісьменніцы Ганны Міцюты, якая жыла ў Вільні, на вуліцы, што знаходзілася пад гарой «Панамары». «Добра “забінтавалі” паперай і картонам тую пачку “крамолы” Таўлая. Выкапалі пад гарой “Панамары” ямку і закапалі. Пачка шчасліва дачакалася і свайго вызвалення з падземелля. Мы яе адкапалі і ўручылі жонцы паэта Кіры Брандт. Гэта адбылося ўжо па вызваленні Вільні гераічнай Чырвонай Арміяй, у павераснёўскім часе. Кіра ў гэтым часе звязала свой лёс з паэтам-рэвалюцыянерам» [3].

Ён раскрывае наступныя абставіны [6]:

«...Кіра Брандт была першай спадарожніцай жыцця Валянціна Таўлая. Яна – вельмі сымпатычная, культурная і добрая жанчына. Пазнаёмілася з паэтам яшчэ на вучнёўскай лаўцы ў Слоніме, калі вучылася там у гімназіі, а Валянцін вучыўся ў педагагічным вучылішчы, у г. званай “Парандзе”. І калі Таўлай звольніўся з гродзенскай турмы ў 1939 годзе, адразу ж з ёю ажаніўся.

Я са свайёй нарачонай (Янка Шутовіч і Ганна Міцюта – А. Х.) былі вельмі рады, што ўдалося шчасліва перахаваць творчы дабытак паэта у цяжкім пераломным і небяспечным для жыцця часе. Перахаваныя творы былі пазней скарыстаны і надрукаваны ў пасмертным зборніку паэта. Як цвердзіць Кіра Брандт (сёння па другім мужу Рольнік), некаторыя творы з тае перахаванай намі пачкі пазычыў нехта із знаёмых ейных і, выязджаючы ў Польшчу забраў іх з сабою...».

Адсылка да другога прозвішча – Рольнік – дазваляе прасачыць лёс Кіры ў пасляваенны час. З мемуараў Марыі Рольнікайтэ [16], дачкі літоўскага юрыста яўрэйскага паходжання Гіршы Абелевіча Рольнікаса (1898–1973), мы даведваемся, што яе бацька пазнаёміўся з Кірай Брандт падчас акупацыі, калі яна жыла ў Вільні і падтрымлівала сувязь з партызанамі, і ажаніўся з ёю 12 мая 1945 г. У іх нарадзілася агульная дачка Ганна, меўшая сіндром Даўна і памерлая напрыканцы 1973 г. Кіра памерла праз 11 год пасля дачкі. Яна была пахавана разам з другім мужам і дачкой. Каля іх магілы сям’я Рольнікаса усталявала другі помнік з надпісам «Памяти погибших от рук гитлеровских фашистов. Тайбы, Рольникене, Раечки, Рольникайте, Рувика, Рольникаса». Смерць К. Брандт у 1984 г. таксама фіксуецца ў дзённіку М. Танка: «16.11.1984 г. Памерла Кіра Брандт. Цікава, ці засталіся ў яе якія рукапісы В. Таўлая» [18, с. 469].

У перыяд Вялікай Айчыннай вайны В. Таўлай напісаў не шмат твораў, але кожны з напісаных меў ёмкі змест. Паэт друкаваў свае творы пад псеўданімамі Мсцівец, Алесь Шыпшына ў падпольных газетах. Адзін з такіх твораў – «Яго, бандыта, на прыцэл вазьмі!», напісаны ў Навагрудку 9 сакавіка 1944 г. Янка Брыль у 1957 г. згадваў: «Напрадвесні сорок чацвёртага года ў партызанскую друкарню, што працавала пры штабе Стаўбцоўскага міжрайцэнтра, на поўдні Налібоцкай пушчы, адзін з разведчыкаў Асоба-казацкага атрада прывёз вершы невядомага паэта, засакрэчанага па ўсёй строгасці баявых законаў. Мы, супрацоўнікі рэдакцыі сатырычнай газеты “Партызанскае жыгала”, не дапытваліся, вядома, пра аўтара, а далі яго вершам “зьялёную вуліцу”. За першай ластаўкай – паляцелі другія. І толькі ў канцы года, пазнаёміўшыся з Таўлаем ужо ў вызваленым Мінску, я даведаўся, што ён – той наш засакрэчаны супрацоўнік, вершамі якога захапляліся і наборшчыкі, і мініёры» [8, с. 319–320].

В. Таўлай быў аўтарам заклікаў для партызанаў напрыклад: «У фашыста рукі ў крыві і душа не чыста», «Партызан, не шкадуў кулі і прыкладу на фашысцкага гада», «Беларусь! Распраўляйце шырэі плечы, ганіце прэч фашысцкую нечысьць» [14].

В. Таўлай працягваў пісаць нават пасля таго, як яго сям’я апынулася ў лідскай нацысцкай турме. Яго муза гнеўна вырвалася на паперу. І ўжо назаўтра, 23 верасня 1943 г., ён пачаў сачыняць вершы, што ўвайшлі ў цыкл «Лісты з турмы». У Беларускай дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва быў вынайздзены чарнавы варыянт верша «Сон Гітлера», пад якім Валянцін Таўлай уласнаручна пазначыў: «Лідская турма, верасень 1943 г.». Першы чытач пазнаёміўся з гэтым творам ужо пасля вызвалення Беларусі – ён быў надрукаваны ў навагрудскай газеце «Звязда» пад назвай «Навагодні сон Гітлера» і ў агітплакаце «Раздавім фашысцкую гадзіну» ў лістападзе 1944 г. Іншыя творы цыкла былі надрукаваны пазней: «Рыбак» – у снежні 1944 г., «Фрау Германія» – у красавіку 1945 г., але ўжо пад рэальным прозвішчам паэта.

Неабходна згадаць, што ў мірны час паэт аднаўляў свае вершы, працэс якога называў «вытрасаннем з галавы» [19, с. 302].

Ды ўсё ж ёсць творы, народжаныя ў ваеннае ліхалецце: напрыклад, як у Ваўкавічах – «Кветкалюбы» (1941), «Настаўніку» (1942), у Лідзе – прысвечаныя сястрычцы Ніне «Малой сястрычцы» і «Дзяўчынка-свінка» (у адзін дзень – 23.02.1943 г.), у Навагрудку – песня «Хлопцы» (1943), «Бацькава пісьмо» (15 лістапада 1943 г.), «Рыбак» (4 сакавіка 1944 г.), «Свінк» (24 сакавіка 1944 г.) і інш.

В. Таўлай не абыходзіў і жанр нарыса, у якім прасочваецца тэма партызанскай барацьбы. У нарысе «Катоўцы» – пра гісторыю і эпізоды баявой дзейнасці партызанскага атрада імя Катоўскага. Пра крымінальныя злачынствы гітлераўцаў на беларускай зямлі распавядае нарыс «Ворагу не ўцячы ад расплаты», а пра масавы расстрэл яўрэяў і іншых мірных людзей у Навагрудку – нарыс «Гэта было ў снежні 1941 года», напісаны праз 3 гады пасля падзей. Шчымлівым адгалоскам да нас даносіцца нарыс «Марыя Гурына» пра маці-патрыётку, якая, ведаючы, што яе і дзяцей чакае непазбежная расправа ад фашыстаў, не выдала партызанаў. Жанчыну з дзецьмі загадалі расстраляць, а потым спаліць. Дзеці загінулі, а яна засталася жывой: цяжка параненая, выбралася з палаючага гумна. Падзея была апісана пасля сустрэчы з галоўнай гераіняй. Магчыма, як мяркую Анатоля Клышка, нарыс паўплываў на творчасць Янкі Брыля, які жыў у Мінску ў адным пакойчыку з В. Таўлаем і пазней у суаўтарстве напісаў кнігу «Я – з вогненнай вёскі». У 1959 г., калі на Вучоным савеце Інстытута літаратуры Акадэміі навук БССР вырашалася пытанне пра лёс кандыдацкай дэсертацыі пра творчасць В. Таўлая, была выказана думка, што тонкі зборнік паэта не можа быць для яе падставаю. Міхась Лынькоў, член Вучонага савета, на гэта запырачыў: «Аднаго нарыса “Марыя Гурына” ўжо даволі...» [12, с. 41].

У адной з партызанскіх газет В. Таўлай пісаў аб гэтай фашысцкай расправе: «Гэта ўсяго пяць кропель у моры беларускай крыві, і ў кожнай кроплі мы бачым яркі адбітак твару бесчалавечных забойцаў, фашысцкага зверства. Калі перамогшае чалавецтва будзе судзіць гэтых вырадкаў, наш беларускі народ, які панёс гэтыя ахвяры, прадставіць акты аб Трасцянеццы, Калдычаве і сотнях іншых масавых магіл, не забудзе прывесці на вялікі суд свайго сведку – гэту маці-пакутніцу са шрамам на твары» [9].

Кароткае жыццё паэта кампенсуецца яго насычаным лёсам. Многія аспекты яго дзейнасці патрабуюць далейшага даследавання. Будзем спадзявацца, што ў школьнай навучальнай праграме знойдзецца месца для падрабязнага вывучэння творчасці Валянціна Таўлая, вартай для спазнання гераічнага ваеннага мінулага сучасным пакаленнем.

Спіс крыніц

1. Чакур, Г. Постаці : да 110-годдзя Адольфа Клімовіча / Ганна Чакур // Астравецкая праўда. – 2010. – 5 мая. – URL: www.ostrovets.by/news/obshchestvo/persony/news1431.html (дата звароту: 22.05.2024).
2. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Фонд 68. Воп. 1. Спр. 200. Арк. 1, 2, 3, 4.

3. БДАМЛМ. – Фонд 68. Воп. 1. Спр. 17. Арк. 5.
4. БДАМЛМ. – Фонд 68. Воп. 1. Спр. 17. Арк. 6.
5. БДАМЛМ. – Фонд 68. Воп. 1. Спр. 17. Арк. 6, 7.
6. БДАМЛМ. – Фонд 68. Воп. 2. Спр. 17. Арк. 6.
7. БДАМЛМ. – Фонд 68. Воп. 2. Спр. 17. Арк. 14, 15.
8. Брыль, Я. Памяці Валянціна Таўлая / Янка Брыль // Беларускі кнігазбор. Валянцін Таўлай. Выбраныя творы. – Мінск : Беларуская навука, 2014. – С. 317–320.
9. Грабёнкін, М. Маці Марыя / Мікалай Грабёнкін // Памяць. Навагрудскі раён : Гістарычна-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / навук. рэд.: М. П. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1996. – 559 с.
10. Дранько-Майсюк Л. Усе бачылі нястачу віна: архіўна-дакументальная аповесць пра ксяндза Адама Станкевіча / Леанід Дранько-Майсюк. – Мінск : Кнігазбор, 2019. – 168 с.
11. Ёрш, С. Вецер паразносіў нас па ўсіх краінах і кантынентах... / Сяргей Ёрш / Беларускі рэзыстанс : часопіс найноўшай гісторыі. – 2010. – № 2 (9). – С. 12–13.
12. Клышка, А. Змагарная паэзія Валянціна Таўлая. Ваенныя і пасляваенныя шляхі-дарогі... / Анатоль Клышка // Беларускі кнігазбор. Валянцін Таўлай. Выбраныя творы. – Мінск : Беларуская навука, 2014. – С. 5–44.
13. Мы – нацыя / Сідарэвіч Анатоль. Разведчыкі і «калабаранты»: беларусы за беларусаў. – 2011. – 8 чэрв. – URL: belarus.kulichki.net/index.php?option=com_content&task=view&id=839 (дата звароту: 22.05.2024).
14. Партизаны Беларусі. Спецпроект Издательского дома «Беларусь сегодня» и Национального архива Беларусі / Поэт и боец. Из серии очерков ветерана войны Гребенкина Николая Ивановича, участника партизанского движения на Беларусі. – URL: <https://partizany.by/battles/poet-i-borets/> (дата обращения: 22.05.2024).
15. Рачыцкі, А. Народны дэпутат: да 100-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы / А. Рачыцкі // Уперад. – 1982. – 19 сак. – С. 2.
16. Рольнікайте Марія Григорьевна. Наедине с памятью. – URL: [http://lit.lib.ru/r/rolnिकाjте_m_g/text_0100.shtml](http://lit.lib.ru/r/rolnিকাjте_m_g/text_0100.shtml) (дата обращения: 22.05.2024).
17. Танк, М. Збор твораў. У 13 т. Т. 9 : Дзённікі (1960–1994) / Максім Танк. – Мінск : Беларуская навука, 2010.
18. Танк, М. Збор твораў. У 13 т. Т. 10 : Дзённікі (1960–1994) / Максім Танк. – Мінск : Беларуская навука, 2010.
19. Таўлай, Л. Падарожжа ў мінулае / Лідзія Таўлай // Беларускі кнігазбор. Валянцін Таўлай. Выбраныя творы. – Мінск : Беларуская навука, 2014. – С. 273–278.
20. Таўлай, Л. Гэта ўсё знаёмыя шляхі / Лідзія Таўлай // Таўлай, В. Выбраныя творы. – Мінск : Беларуская навука, 2014. – С. 324–378.
21. Хітрун, А. Пошукі Таўлая. Уладзімір Калеснік. Аповесць пра Таўлая / Алесь Хітрун // Ад лідскіх муроў : літаратурна-мастацкі зборнік. – 2020–2021. – № 10. – С. 276–382.
22. Чыгрын, С. Ён моцна любіў родны край / Сяргей Чыгрын // Беларускі грамадска-культурны штотомсячнік “Czasopis”. – 2015. – № 7–8. – С. 54.
23. Чыгрын, С. Жанчыны ў лёсе Валянціна Таўлая / Сяргей Чыгрын // Маладосць: штотомсячны літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны ілюстраваны часопіс. – 2019. – № 8. – С. 114–119.

ФОТА ДА АРТЫКУЛА

Фота 1. Пасляваенны выгляд дома ў Лідзе, дзе з кастрычніка 1939 да чэрвеня 1941 г. жыў Валянцін Таўлай, 1939 г.

Фота 2. Валянцін Таўлай і Кіра Брандт у Лідзе, 1941 г.

Фота 3. Валянцін Таўлай і Кіра Брандт падчас адпачынку, 1941 г.

Фота 4. Лідзія Казлоўская, 1939 г.

1600000

№. №.	№. №.
быв. Умань), а также несколько некрологов, рецензии о концертах но не только по музыкальной, а также более враждебный советскому Союзу я пишу себе уже не разрешаю име. <p>Во все время немецкой оккупации я работал в Космине и школе Учреждениях с партизанами (В. Мухоморов, Жавлак, Гр. Поди в Новорудке, Ю. Мухоморов, А. Бранд, белорусская Коммунистическая Коллежия, у себя на квартире в Космине Венди), сохраняя у себя на квартире председателя из Коммунистической Секции в Ошине (55 км. в восточном на Вильнюс) защищая Гр. Кане малышей, которых спасет устроит на и защита тактовая. Немцы как я сказал в первой своей автобиографии, несколько раз служил мне меня используют в своих целях: раздувая наземные руны, требовали в Москве. Космос команда не говорить по телефону только по белорусски, приехали в Косминь сармизм 7. Вильнюс и Говори работайте политический приказывали ехать в Минск и ромить Умань и Ивановна, требовали ехать в Минск какой-то белорусский (С'езд).</p>	

Фота 5. Копія дакумента з прыватнага архіва Л. Дранько-Майсюка

Фота 6. Беларускія пісьменнікі падчас так званага II Усебеларускага кангрэса ў Мінску, 27 чэрвеня 1944 г.: Валянцін Таўлай, Тодар Лебядка, Алесь Салавей, Масей Сяднёў, Сяргей Хмара, Уладзімір Сядура, Хведар Ільшэвіч

Фота 7. Эскіз вокладкі зборніка «Шляхі і краты»

***XXII Архіўныя чытанні.
30 кастрычніка 2024 г.***

МИХАИЛ ШУМЕЙКО

КАНДИДАТ ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК, ПРОФЕССОР
КАФЕДРЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ БЕЛОРУССКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

**СОТРУДНИЧЕСТВО АРХИВОВ, МУЗЕЕВ,
БИБЛИОТЕК В ДЕЛЕ НАКОПЛЕНИЯ, СОХРАНЕНИЯ
И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДОКУМЕНТАЛЬНОЙ ПАМЯТИ
БЕЛОРУССКОГО НАРОДА**

Статья посвящена анализу исторического и современного взаимодействия архивов, музеев и библиотек Беларуси как ключевых институтов памяти. Рассматривается эволюция их сотрудничества и конкуренции в деле формирования, сохранения и использования Национального архивного фонда (НАФ). Особое внимание уделяется законодательным изменениям, закрепившим за государственными архивами исключительное право постоянного хранения документов государственной части НАФ, а также текущим совместным проектам в цифровую эпоху. Автор прослеживает историю вопроса с 1920-х гг., отмечая как периоды активного сотрудничества, так и этапы административного вмешательства. Делается вывод о сохраняющейся актуальности проблемы эффективного партнёрства этих учреждений в условиях цифровой революции.

Ключевые слова: архивы, музеи, библиотеки, Национальный архивный фонд, документальная память, сотрудничество, законодательство, цифровая революция.

МІХАІЛ ШУМЕЙКА

КАНДЫДАТ ГІСТАРЫЧНЫХ НАВУК, ПРАФЕСАР КАФЕДРЫ
КРЫЊІЦАЗНАЎСТВА БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА
УНІВЕРСІТЭТА

**СУПРАЦОЎНІЦТВА АРХІВАЎ, МУЗЕЯЎ, БІБЛІЯТЭК
У СПРАВЕ НАЗАПАШВАННЯ, ЗАХАВАННЯ
І ВЫКАРЫСТАННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНОЙ ПАМ'ЯЦІ
БЕЛАРУСКАГА НАРОДА**

Артыкул прысвечаны аналізу гістарычнага і сучаснага ўзаемадзеяння архіваў, музеяў і бібліятэк Беларусі як ключавых інстытутаў памяці. Разглядаецца эвалюцыя іх супрацоўніцтва і канкурэнцыі ў справе фармавання, захавання і выкарыстання Нацыянальнага архіўнага фонду (НАФ). Адмысловая ўвага надаецца заканадаўчым зменам, якія замацавалі за дзяржаўнымі архівамі выключнае права сталага захоўвання дакументаў дзяржаўнай часткі НАФ, а таксама бягучым сумесным праектам у лічбавую эпоху. Аўтар прасочвае гісторыю пытання з 1920-х

гг., адзначаючы як перыяды актыўнага супрацоўніцтва, так і этапы адміністрацыйнага ўмяшання. Робіцца выснова аб актуальнасці праблемы эфектыўнага партнёрства гэтых устаноў ва ўмовах лічбавай рэвалюцыі.

Вызначальныя словы: архівы, музеі, бібліятэкі, Нацыянальны архіўны фонд, дакументальная памяць, супрацоўніцтва, заканадаўства, лічбавая рэвалюцыя.

MICHAIL SHUMEIKO

CANDIDATE OF HISTORICAL SCIENCES, PROFESSOR OF THE
DEPARTMENT OF SOURCE STUDIES AT THE BELARUSIAN
STATE UNIVERSITY

**COOPERATION OF ARCHIVES, MUSEUMS, AND LIBRARIES
IN THE ACCUMULATION, PRESERVATION, AND USE OF
THE DOCUMENTARY HERITAGE OF THE BELARUSIAN
PEOPLE**

The article analyzes the historical and contemporary interaction of archives, museums, and libraries in Belarus as key memory institutions. It examines the evolution of their cooperation and competition in forming, preserving, and using the National Archival Foundation (NAF). Particular attention is paid to legislative changes, which granted state archives the exclusive right for the permanent storage of the state part of the NAF, as well as current joint projects in the digital age. The author traces the history of the issue back to the 1920s, noting both periods of active collaboration and stages of administrative intervention. The conclusion is drawn about the continuing relevance of the problem of effective partnership between these institutions in the context of the digital revolution.

Keywords: archives, museums, libraries, National Archival Foundation, documentary heritage, cooperation, legislation, digital revolution.

Архивы, музеи, библиотеки как родственные институции выполняли и в значительной степени продолжают выполнять одни из важнейших, возложенных на них обществом и государством функций по накоплению, сохранению и использованию документальной памяти человечества, не только взаимодействуя, но и порой конкурируя между собой. На это, в частности, указывал бывший руководитель архивной службы Беларуси в статье, посвящённой 100-летию со дня её создания. Ссылаясь на иногда развёртывавшиеся дискуссии по поводу сходства архивов, музеев и библиотек из-за схожести выполняемых ими функций, он отмечал, что «государственные архивы, музеи и библиотеки Беларуси, имея общие цели и направления взаимодействия, активно сотрудничают между собой: ежегодно осуществляют десятки совместных проектов, которые сочетают в себе специфику и специализацию каждого участника» [1]. Разумеется, ведущую роль при этом играют архивные

учреждения, сохраняющие львиную долю Национального архивного фонда Беларуси (из составляющих его на 2013 г. 13,3 млн ед. хр. лишь 1,2 млн находилось в государственных музеях и библиотеках, а также в отраслевых фондах) [2]. Полагаю, что подобное соотношение вряд ли существенно изменилось, а если и изменилось, то только в пользу архивных учреждений, сохраняющих, по данным нынешнего руководителя архивной службы, приведённым им на пресс-конференции в Бел-прессцентре накануне Дня архивиста 2 октября 2024 г., 13 млн 840 тыс. дел.

Принятый 18 апреля 2022 г. Закон Республики Беларусь «Об изменении Закона “Об архивном деле и делопроизводстве в Республике Беларусь”» в своей 18-й ст. наделил государственные архивы республики исключительным правом постоянного хранения документов государственной части НАФ, в то время как ранее этим правом обладали также музеи и библиотеки. Объяснение причин, повлёкших принятие изменённой нормы Закона «Об архивном деле и делопроизводстве в Республике Беларусь» от 25 ноября 2011 г., содержится в комментариях руководителя архивной службы Беларуси: «В музеях и библиотеках хранится определённая, в целом не очень значительная часть документов, относящихся к государственной части НАФ. Так как в функциональные обязанности музеев и библиотек не входит обеспечение постоянного хранения архивных документов, обозначенная норма не может определяться на законодательном уровне. В этой связи вновь принятый закон чётко регламентирует, что постоянное хранение документов государственной части НАФ Республики Беларусь осуществляют именно государственные архивы, а упоминание в этом контексте музеев и библиотек из законодательного акта исключено. При этом практическая реализация закреплённой в Законе нормы не означает, что те документы НАФ Республики Беларусь, которые хранятся в фондах музеев или библиотек, будут оттуда изъяты и переданы в архивы. Место хранения этих документов останется прежним».

С учётом данного обстоятельства докладчик уделяет далее преимущественное внимание именно архивам как основным центрам хранения документальной памяти белорусского народа, приоритетная роль которых в деле накопления, сохранения и использования документной информации вылилась в созданный интернет-портал «Партизаны Беларуси» [3], шеститомный сборник документов «Без срока давности. Преступления нацистов и их пособников против мирного населения на оккупированной территории БССР в годы Великой Отечественной войны», многочисленные виртуальные тематические выставки и др. [4].

О более чем отдалённом сотрудничестве архивных, музейных и библиотечных учреждений Беларуси докладчик уже говорил ранее [5], поэтому далее он сосредоточит основное внимание на подобной проблематике, возникавшей в XX в. и получившей, как выше уже отмечалось, своё продолжение в нынешнем, XXI столетии.

С возникновением в 1922 г. Центрархива республики, созданием сети архивных, музейных и библиотечных учреждений вопрос

о разграничении между ними функций по собиранию, сохранению и использованию находившихся в них документов и материалов приобретает особую значимость. Он подогревается ведущимися среди архивного сообщества России дискуссиями, начиная с доклада И. Л. Маяковского «О разграничении понятий архива, библиотеки и музея», с которым учёный выступил на Первой всероссийской конференции архивных деятелей осенью 1923 г. (участником этой конференции был и Д. И. Довгялло, возглавлявший в то время Могилёвское губернское архивное бюро, находившееся ещё в ведении Центрархива РСФСР), и последующими его выступлениями на состоявшемся в марте 1925 г. Первом съезде архивистов России (в качестве делегата с правом решающего голоса в работе съезда участвовал представитель Гомельского архивного бюро, в то время ещё входившего в состав архивной службы РСФСР, К. И. Ермоленко и представлявший Центрархив БССР М. В. Мелешко, имевший право совещательного голоса).

Обсуждение в Беларуси вопроса о взаимодействии архивных учреждений с музейными и библиотечными получило продолжение на 2-м совещании архивных работников республики, состоявшемся в декабре 1927 г. [6]. Доклад выступавшего на нём М. В. Мелешко назывался «Связь Центрархива БССР с истпартотделами ЦК КП(б)Б, краеведческими обществами, музеями и библиотеками». Отсутствие среди материалов совещания текста доклада, равно как и записей развернувшихся по нему дискуссий, не даёт возможности представить в полном объёме мнения его участников. Тем не менее, по некоторым выступлениям можно понять, что основное внимание было обращено на необходимость установления тесных связей архивных учреждений с музейными, оставление в последних хранившихся там рукописных архивных материалов при условии взятия их на учёт архивными органами, обеспечение музейных учреждений соответствующими методическими рекомендациями и т. п. В принятой по докладу резолюции подчёркивалась необходимость и далее поддерживать сотрудничество с музеями, библиотеками и другими учреждениями, «передавая им те архивные материалы, которые не обязательно хранить в архивных учреждениях и устанавливая контакт коллективного выявления и собирания архивных, музейных и библиотечных вещей» [7].

Сфабрикованное органами госбезопасности Союза ССР «академическое дело» (в Беларуси его аналогом стало дело о «Саюзе вызвалення Беларусі») привело к массовой проверке и взятию под контроль архивных органов, а во многих случаях и к изъятию хранившихся в музеях и библиотеках архивных документов и материалов и передаче их в архивные учреждения. Эту преследовавшую сугубо политические цели акцию можно рассматривать и как своеобразное «принуждение к сотрудничеству» между архивными, музейными и библиотечными учреждениями в части хранения и использования документов и материалов.

В конце 1929 г. приказом руководителя Наркомпроса республики «в целях распределения функций между Центрархивом,

Государственной библиотекой и музеями» создаётся комиссия под председательством недавно назначенного на должность заведующего ЦАУ БССР А. Р. Иодко, до этого занимавшего должность зав. Орготдела Центрархива РСФСР. В её состав входят директор Госбиблиотеки И. Б. Симановский, научный сотрудник Белгосмузея А. В. Бурдейко (зав. музеем В. Ю. Ластовский к этому времени фактически был отстранён по политическим мотивам от руководства) и представитель Музея революции. Комиссии поручалось пересмотреть архивные, библиотечные и музейные фонды с целью распределения их по соответствующим учреждениям. В итоге было выработано и утверждено Положение, состоявшее из трёх разделов, определявших объекты комплектования трёх институций. Оно обязывало все библиотеки, музеи, научные и другие учреждения, подчинённые Наркомпросу, сдать Центрархиву все хранившиеся у них архивные документы и материалы независимо от того, каким образом они туда поступили. Материалы, необходимые для текущей научно-исследовательской и экспозиционной работы музейных и библиотечных учреждений, могли быть оставлены в последних.

С другой стороны, передаче в Госбиблиотеку подлежали наряду с книжными собраниями, ликвидированными библиотеками, складами печатных изданий и поступившие в архивы книжные собрания или библиотеки учреждений, чьи архивные фонды были переданы туда в своё время. Объектами комплектования Госбиблиотеки являлись и «старопечатные книги, а также рукописный материал, который имеет книжную обработку и оформление, это значит, индивидуальные произведения письменности или науки и вообще материал, обработанный для общественного пользования, в том числе жизнеописания, кроме летописей, хроник, столбцов, инвентарей и т. п.» [8].

В качестве дополнения к Положению был принят своего рода «манифест о сотрудничестве» между архивными, библиотечными и музейными учреждениями. Последние брали на себя обязательства наладить на основе взаимодействия дальнейшее выявление, собирание и обработку соответствующих материалов путём организации и проведения совместных экспедиций и командировок, взаимной информации о потенциальных источниках комплектования. Основываясь на принципе уважения к архивному фонду, признавалось, что «в случае, когда в то или иное учреждение поступит хотя бы и связанная происхождением часть материалов, которая разбивает цельность коллекции, которая находится в другом учреждении, эта часть должна быть передана в место хранения основной коллекции согласно определённой в Положении специализации» [9].

Библиотека брала на себя обязательство оказывать помощь архивам и музеям в комплектовании их библиотек за счёт передачи туда дублетных экземпляров, остатков «обязательных экземпляров».

К сожалению, этот «манифест о сотрудничестве» между архивными, музейными и библиотечными учреждениями в значительной своей части так и остался своеобразной «декларацией о намерениях».

Подготовленный архивистами республики более четверти века тому назад справочник о документах Национального архивного фонда (НАФ)

Республики Беларусь, хранящихся в Национальной библиотеке и музеях системы Министерства культуры и печати, до сих пор служит едва ли не основной доступной для исследователей информацией о сегменте НАФ, сохраняемом вне пределов архивных учреждений [10]. Правда, с появлением современных средств коммуникации информация об архивных документах, сохраняемых в национальных и государственных музеях и библиотеках, представлена на их сайтах, интернет-порталах. Однако методика представления существенно отличается от применяемой архивными учреждениями. Будучи частью НАФ Республики Беларусь, хранящиеся в музеях и библиотеках фонды и коллекции не стали по понятным причинам объектом Фондового каталога государственных архивов Республики Беларусь.

В условиях происходящей в мире «цифровой революции» проблема взаимодействия архивных, музейных, библиотечных учреждений приобретает особую актуальность. Это заметно по тем дискуссиям, которые ведутся среди архивного, музейного, библиотечного сообществ стран Центральной и Восточной Европы, интересу, вызванному проектом «Роль музеев – библиотек – архивов в информационном обеспечении исторической науки». Белорусские историки и архивисты, в меньшей степени работники музейных и библиотечных учреждений, понимая важность и значимость данной проблемы, также принимают участие в её разработке и осмыслении. В рамках Государственной программы научных исследований «Общество и гуманитарная безопасность белорусского государства», утверждённой постановлением Совета Министров РБ Беларусь 24 июля 2020 г. (подпрограмма «История»), предусмотрена рассчитанная на 2021–2025 гг. НИР «Архивы, музеи, библиотеки как основа информационного обеспечения исторической науки в Республике Беларусь». Целью её является разработка теоретических, методических и прикладных аспектов формирования и использования документального наследия, хранящегося в архивах, музеях и библиотеках Республики. Задачей исследования наряду с обобщением зарубежного и отечественного опыта в части изучения и использования документального наследия, хранящегося в архивах, музеях и библиотеках, сравнительного анализа отечественных и зарубежных электронных ресурсов для определения современных методов использования документов НАФ Республики Беларусь является разработка методических рекомендаций по выявлению, учёту, описанию и использованию в исторических исследованиях документов НАФ.

Для магистрантов исторического факультета БГУ, обучающихся по специальности «Документоведение и архивоведение» (профилизация «Управление архивами»), читается специальный курс под названием «Архивы, музеи, библиотеки как сокровищница документальной памяти белорусского народа».

Все это, на наш взгляд, будет способствовать более эффективному освоению накопленного белорусским народом за его многовековую историю документального наследия, хранящегося в архивах, музеях и библиотеках страны.

Список источников

1. Кураш, В. И. Архивная служба Беларуси сегодня // Архивы и делопроизводство. – 2022. – № 5. – С. 5–6.
2. Кочеткова, А. В. Документы государственной части Национального архивного фонда Республики Беларусь в музеях и библиотеках страны // Архивы и делопроизводство. – 2013. – № 6. – С. 93.
3. Указом Президента Республики Беларусь № 453 от 30 декабря 2022 г. проект «Партизаны Беларуси» удостоен специальной премии Президента Республики Беларусь. – URL: <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=P32200453> (дата обращения 25.01.2025)
4. URL: https://edu.gov.by/by-be/kalendar-meropriyatij/respublikanskiy-plan-meropriyatij-po-provedniyu-v-2022-godu-goda-istoricheskoy-ramyati/?special_version=N (дата обращения: 25.01.2025).
5. Шумейко, М. Ф. Архивы, музеи, библиотеки как сокровищница документальной памяти белорусского народа // История и архивы. – 2023. – № 2. – С. 84–100.
6. Второе совещание архивных работников Беларуси 19–24 декабря 1927 г.: Док. и материалы / сост. М. Ф. Шумейко. – Минск : БелНИИДАД, 2001. – 74 с.
7. Второе совещание архивных работников Беларуси 19–24 декабря 1927 г.: Док. и материалы / сост. М. Ф. Шумейко. – Минск : БелНИИДАД, 2001. – С. 33.
8. Национальный исторический архив Беларуси (НАРБ). – Ф. 249. Оп. 1. Д. 297. Л. 39.
9. НАРБ. – Ф. 249. Оп. 1. Д. 297. Л. 40.
10. Добычина, О. А. Документы НАФ РБ в Национальной библиотеке и музеях системы Министерства культуры и печати Республики Беларусь / сост. О. А. Добычина, В. И. Пташникова. – Минск : БелНИИДАД, 1995.

ГАННА ЗАПАРТЫКА

ГАНАРОВЫ АРХІВІСТ БЕЛАРУСІ

ВИЗУАЛЬНАЯ СПАДЧЫНА АЛАІЗЫ ПАШКЕВІЧ (ЦЁТКІ)

Артыкул прысвечаны даследаванню візуальнай спадчыны беларускай пісьменніцы і грамадскай дзяячкі Алаізы Пашкевіч (Цёткі). Асноўная ўвага нададзена аналізу нешматлікіх фатаграфій, іх атрыбуцыі і датыроўцы. Аўтар прасочвае складаную гісторыю архіва Цёткі, разбірае распаўсюджаныя памылкі ва ўсталяванні часу і месцы стварэння здымкаў, высювае гіпотэзу аб аўтарстве аднаго з рамантычных партрэтаў, прыпісваючы яго рэвалюцыянеру і фатографу Барысу Вігілёву. На прыкладзе канкрэтных фотадакументаў артыкул раскрывае не толькі біяграфічныя дэталі, але і працэс фарміравання візуальнай выявы вызначальнай постаці беларускай культуры.

Вызначальныя словы: Алаіза Пашкевіч, Цётка, візуальная культура, фатаграфія, архіў, атрыбуцыя, Тыберый Ходзька, Барыс Вігілёў, Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва.

АННА ЗАПАРТЫКО

ПОЧЕТНЫЙ АРХИВИСТ БЕЛАРУСИ

ВИЗУАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ АЛОИЗЫ ПАШКЕВИЧ (ТЁТКИ)

Статья посвящена исследованию визуального наследия белорусской писательницы и общественной деятельницы Алоизы Пашкевич (Тётки). Основное внимание уделено анализу немногочисленных сохранившихся фотографий, их атрибуции и датировке. Автор прослеживает сложную историю архива Тётки, разбирает распространенные ошибки в установлении времени и места создания снимков и выдвигает гипотезу об авторстве одного из романтических портретов, приписывая его революционеру и фотографу Борису Вигилёву. На примере конкретных фотодокументов статья раскрывает не только биографические детали, но и процесс формирования визуального образа ключевой фигуры белорусской культуры.

Ключевые слова: Алоиза Пашкевич, Тётка, визуальная культура, фотография, архив, атрибуция, Тыберий Ходько, Борис Вигилёв, Белорусский государственный архив-музей литературы и искусства.

HANNA ZAPARTYKA

HONORARY ARCHIVIST OF BELARUS

THE VISUAL LEGACY OF ALAIZA PAŠKIEVIČ (CIOTKA)

This article investigates the visual legacy of the Belarusian writer and public figure Alaiza Paškievič (Ciotka). The focus is on the analysis of the few

surviving photographs, their attribution, and dating. The author traces the complex history of Ciotka's archive, debunks common errors in determining the time and place of the photos' creation, and puts forward a hypothesis about the authorship of one of the romantic portraits, attributing it to the revolutionary and photographer Boris Vigiliov. Using specific photo documents as examples, the article reveals not only biographical details but also the process of forming the visual image of a key figure in Belarusian culture.

Keywords: Alaiza Paškievič, Ciotka, visual legacy, photography, archive, attribution, Tybieryj Chodźka, Boris Vigiliov, Belarusian State Archive-Museum of Literature and Art.

У 1961 г. Цэнтральны дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва БССР прыняў на захаванне ад Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Літоўскай ССР комплекс дакументаў, які ў хуткім часе ў беларускім архіве стаў фондам № 3 пад назвай «Калекцыя дакументаў аддзела рукапісаў Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў г. Вільня». Сярод многіх унікальных дакументаў, якія толькі што атрымаў літаратурны архіў, звяртала на сябе ўвагу невялікая тэчка з надпісам: «Личные документы белорусской писательницы “Цётки” Алоизы Пашкевич. 1910 г.» Пошук рукапісаў Цёткі, спачатку даследчыкі гісторыі беларускай літаратуры, а пасля і архівісты, вялі ад 1920-х гг. Першым паміж усіх быў Максім Гарэцкі, які рыхтаваў «Гісторыю беларускай літаратуры» і ў якой упершыню ў 1920 г. змясціў артыкул пра Цётку-пісьменніцу. Асноўнай крыніцай для яго на той час служылі выдадзеныя зборнікі паэтыкі «Срыпка беларуская», «Хрэст на свабоду» (яны былі выдадзены ў Жоўкве ў 1906 г. лацінскім і кірылічным шрыфтам), газета «Наша Ніва», некралогі, кароткія ўспаміны сяброў і папличнікаў (Я. Хлябцэвіча, А. Навіны (псеўданім А. І. Луцкевіча) і інш.). Жыццё і творчасць Цёткі на працягу ўсяго XX ст. даследавалася не адным дзесяткам літаратуразнаўцаў, гісторыкаў, вучоных-педагогаў. У 1956 г. пабачыла свет і першая манаграфія «Цётка (Алаіза Пашкевіч): крытыка-біяграфічны нарыс». Аўтарам яе стала Лідзія Львоўна Арабей (1925–2015), літаратуразнавец і пісьменніца. Менавіта яна адкрывала многія невядомыя факты біяграфіі Цёткі і менавіта яна ўпершыню звярнула ўвагу ў Цэнтральным дзяржаўным архіве Літвы на тэчку з надпісам: «Личные документы белорусской писательницы “Цётки” Алоизы Пашкевич. 1910 г.» Лідзія Львоўна ў прыватнай размове згадвала, як яна вымаліла ў архіўнага супрацоўніка магчымасць зрабіць некалькі копій фотаздымкаў у суседнім фотаатэлье, бо архіў на той час такой паслугі даследчыкам не мог аказаць. Пра гэта сведчаць і два яе запісы 5 лютага і 28 ліпеня 1954 г. ў «літоўскім» лістку выкарыстання архіўнай справы [1, а. 42].

Дзесяццю гадамі раней ад манаграфіі Лідзіі Арабей у Дзяржаўным выдавецтве БССР было запланавана выданне зборніка выбраных твораў Цёткі. Пачатак працы быў адзначаны некалькімі публікацыямі з нагоды яе 70-годдзя, сярод аўтараў якіх быў пісьменнік Міхась Клімковіч, тагачасны рэдактар выдавецтва. Менавіта ён звярнуўся ці ў Нацыянальны

музей у Львове, ці наўпрост да ўкраінскага музеязнаўцы Іларыёна Свянціцкага, які цягам 47 гадоў, ад 1905 г. да 1952 г., быў першым і нязменным яго кіраўніком. У адказ І. Свянціцкі напісаў невялікі ўспамін, у якім і расказаў гісторыю з’яўлення ў Цэнтральным дзяржаўным архіве Літвы дакументаў Цёткі:

«Вельмі шаноўны Рэдактар,

У адказ на Ваш ліст 13 чэрвеня 1946 г. паведамляю, што, згодна асабістых папер Алаізы Пашкевіч-Кейрыс у актах філасофскага факультэта цэнтральнай канцылярыі Львоўскага ўніверсітэта 1908/10, яна нарадзілася 2 мая 1883 г. у Пяшчыне, на Беларусі, у бацькі Стафана. Яе асабістыя ўніверсітэцкія паперы (індэкс, пасведчанне) былі выдадзены з абменных фондаў Нацыянальнага музея 19 мая 1931 г. для Беларускага музея ў Вільні» [2, с. 305].

Ці мог памыліцца І. Свянціцкі ў некаторых датах біяграфіі Цёткі, пра гэта развагі ў асобным артыкуле. На дадзены момант для нас важны факт, што вядомыя нам дакументы ў Беларускі музей у Вільні паступілі ў 1931 г. Значыць, даследчыкі, якія пісалі пра Цётку ў 1920-я гг., пра іх існаванне проста не ведалі. У 1945 г. Беларускі музей у Вільні быў ліквідаваны, а частка яго архіўных збораў перададзена ў Цэнтральны дзяржаўны архіў Літоўскай ССР. Праз некаторы час супрацоўнікі названнага архіва прыступілі да навуковай апрацоўкі атрыманых дакументаў. Да перадачы ў 1960–1961 гг. у Беларусь была апрацавана якраз тая частка архіва, у вопісы якой трапілі дакументы Цёткі.

Пошукі рукапісаў і матэрыялаў, звязаных з біяграфіяй Цёткі, вяліся не адно дзесяцігоддзе. Пад уплывам доказаў прафесара Адама Мальдзіса ўласна аўтарам гэтых радкоў былі напісаны звароты ў архівы Літвы, дзе меркавана яны маглі апынуцца. Адказы былі атрыманы адмоўныя. Спадзяванні і сэння застаюцца, вось толькі ўспаміны Сцяпонаса Кайрыса, мужа Алаізы Пашкевіч – Цёткі, не дадаюць аптымізму: «Ваенныя гады і пасляваенныя падзеі шмат што змянілі і ў маім жыцці. Пасля нямецкай акупацыі Вільні мы з жонкаю перабраліся з Звярынца ў места ды асяліліся на Пясковай вуліцы. У гэтым памяшканні перажыў я да 1918 г. У канцы гэтага года, з пачаткам адбудовы незалежнай Летувы, я выехаў з Вільні ў Утэскі павет на арганізацыю мясцовага самаўраду і назад не вярнуўся, – Вільню заняла Чырвоная Армія, і з Капсуком (маецца на ўвазе В. С. Міцкевіч-Капсукас (1880–1935), літоўскі і беларускі грамадскі і дзяржаўны дзеяч. – Г. Запартыка) сустрэцца мне не давалася. Пакінутыя ў памяшканні мае рэчы – кнігі і Цётчыны рукапісы – узялі пад сваю апеку і перахавалі мае прыяцелі. Не знайшоў пазней толькі двух партрэтаў Цёткі, рысаваных вугалем мастаком Станейкам (літоўскім мастаком і дыпламатам Адальбэртасам Станейкам. – Г. Запартыка). Крыху пачакаўшы, знайшлася магчымасць забраць свае рэчы ў Коўню, дзе я асяліўся на стала. Сярод захаваных рэчаў была і скрынка з рукапісамі Цёткі. Пасля я іх перагледзеў і сярод іх нічога не знайшоў, што ўжо не паказалася ў беларускім друку, хіба найбольш у літаратурна-мастацкім і навукова-папулярным часопісе “Лучынка”. Гэта былі чарнавікі друкаваных Цётчыных вершаў і апавяданняў ды колькі

незакончаных варыянтаў на тья самыя тэмы. Адабраў тое, што выдавалася мне найбош вартасным, у асобную папку і чакаў нагоды для навязання лучнасці з Цётчыным братам Вацлавам, каб выясніць, якой беларускай арганізацыі гэтую спадчыну перадаць. Зрабіць гэта мне не ўдалося. І калі я ўлетку 1944 года ўпотаікі пакінуў Коўню, Цётчыны рукапісы засталіся там. Ці хоць нешта з мае собскасці, мае бібліятэкі і рукапісаў яшчэ сёння існуе, – вельмі сумляваюся» [2, с. 241].

Зразумела, што пошук асабістых матэрыялаў Цёткі вяла і аўтар першай манаграфіі пра яе Лідзія Арабей, і аўтар першага і адзінага рамана «Крыж міласэрнасці» Валянціна Коўтун. Зсталіся сведчанні іх вялікай працы ў архівах Вільні, Львова, Санкт-Пецярбурга, Гродна. Сустрэкаліся яны і з тымі, хто ведаў пісьменніцу, і найперш з яе малодшай сястрой Каралінай – апошняй на той час з некалі вялікай сям’і Пашкевічаў. Адзін момант з успамінаў Л. Арабей пра тую сустрэчу: «Я на лістку паперы малюю ёй магілу Цёткі, помнік на магіле, паказваю на малюнку, дзе пахавана Феліцыя, нічога гэтага пані Караліна не бачыла і не ведае. Потым пытаюся ў яе: “Скажыце, пані Караліна, можа, у вас захаваліся якія дакументы ці фатаграфіі вашай сям’і?” “Няма, мілая, нічога, – з горыччу адказала яна. – Тое, што табе Станіслаў прывёз, па людзях назбіралі, а я спаліла ўсё. Хварэла надта, думала, памру ўжо, дык узяла і ўсё спаліла”. Я жахнулася: “Навошта было паліць?”. “А каб не валялася пасля маёй смерці... А то валяцца будзе, дзеці будуць цягаць... Плакала і паліла, нікога з нашага роду не засталася, адна я дажываю веку...”» [2, с. 399].

Цяпер звернемся да дакументаў, якія захаваліся ў тэчцы з даўнім надпісам «Личные документы белорусской писательницы “Цётки” Алоизы Пашкевич. 1910 г.». Вынікі даследавання, ці, дакладней, распазнавання дэталей гэтых дакументаў, кожнага паасобку, выкладзены ў некалькіх раздзелах. На гэты раз увазе аўдыторыі прадстаўляецца раздзел пад назвай «Фатарафгіі і фатографы Алаізы Пашкевіч».

Візуальная спадчына Цёткі ўвогуле не вельмі багатая на фотаздымкі. Захавалася ўсяго тры індывідуальныя здымкі, адзін з невядомай дзяўчынкай і адзін сямейны, дзе бацька, маці, браты і сёстры. Гэтыя здымкі шырокавядомыя і друкаваліся неаднойчы ў самых розных выданнях. Згаданыя тут дакументы, якія з’яўляюцца часткай фонда № 3 у Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва, якраз і захавалі для нас тья самыя тры індывідуальныя здымкі. Самы ранні з іх (фота 1) адносіцца да часу вучобы Алаізы Пашкевіч у прыватным вучылішчы Веры Міхайлаўны Прозаравай (з 1894 г.). Здымак, у якасці пацвярджэння асобы, прымацаваны да «Свідетельства» аб тым, што Алаіза Пашкевіч «с разрешения попечителя С-Петербургского учебного округа, подвергалась при С.-Петербургской Первой гимназии в мае 1904 г. испытанию из латинского языка в объёме гимназического курса, причем показала по этому предмету удовлетворительные познания» (фота 2) [1, с. 8]. Як і ўсякі афіцыйны дакумент, «Свідетельство» мае абазначэнне месца і дакладную дату яго выдачы: «С-Петербург 3 июня 1904 г.». Менавіта гэтая акалічнасць у далейшым дала падставу

лічыць месцам стварэння здымка Санкт-Пецяярбург і датай 1904 г. На паспарт здымка папросту не звярталі ўвагу.

Мяркую, што зроблены ён у апошні, выпускны з прыватнага вучылішча В. М. Прозаравай, 1901 г. На гэта ўказваюць некаторыя дэталі: гімназічны строй Алаізы (пры павелічэнні нават можна разгледзець фартух), кніга ў руках. Але галоўнае ў анатаванні гэтага здымка – паспарту фотаатэлье знакамітага віленскага фатографа і грамадскага дзеяча Тыберыя Ходзькі (1840–1908), на якім чытаем: «Т. Ходзька м. Вільна».

Праз вялікія страты любы здымак Т. Ходзькі сёння лічыцца вялікай каштоўнасцю. Зважаючы на гэтую акалічнасць, колькі слоў пра асобу фатографа. Т. Ходзька паходзіў са шляхецкай сям’і в. Валейкавічы, што бліз Жодзішак Віленскай губерні. Да 1863 г. служыў сакратаром Ігната Ходзькі. За ўдзел у паўстанні ў 1864 г. быў высланы ў Вяцкую губерню, дзе правёў 27 гадоў. Пасля вяртання з высылкі пасяліўся ў Ломжы, дзе адчыніў сваю першую фотастудыю. Праз некаторы час стварыў фотастудыю ў Пётркуве, Плоцку, Друскеніках. У Ломжы быў прызначаны сябрам Урадавай камісіі па прамысловым падатку, кіраваў бухгалтэрыяй Ломжынскага ссуднага фонду прамыславікоў; супрацоўнічаў з аматарскім тэатрам. У 1890-я гг. пабудаваў у Ломжы дом, у якім так і не паспеў пажыць. Будынак перад ад’ездам перадаў гораду. У міжваенны час там размяшчалася гімназія. У 1900 г. пераехаў у Вільню, дзе таксама адчыніў фотастудыю. У 1901 г. атрымаў дазвол на фатаграфаванне мясцін. Т. Ходзька спецыялізаваўся ў партрэце і гарадскім пейзажы. Падрыхтаваў фотаальбомы вёсак, асвячэння вуглавога каменя Відзскага касцёла, Крэўскага замка. Памёр у 1908 г. і пахаваны ў Вільні. Яго фатаграфіі захоўваюцца ў Паўночна-Мазавецкім музеі ў Ломжы, Нацыянальным музеі Літвы.

Здымак Алаізы Пашкевіч сведчыць пра выдатнае майстэрства фатографа Т. Ходзькі. У вобразе маладой дзяўчыны ён змог не толькі ўбачыць прыгажосць, але і ў нейкай ступені прадбачыць яе будучыню паэткі і змагаркі. Партрэцік гэты, мяркуючы па прабоінах зверху і знізу, быў прымацаваны да цвёрдай асновы і, магчыма, упрыгожваў пакой у родным доме. Калі тэрмінова спатрэбіўся фотаздымак для такога важнага дакумента, як «Свидетельство в том, что она, подвергалась при С-Петербургской Первой гимназии в мае 1904 г. испытанию из латинского языка в объеме гимназического курса», Алаізе Пашкевіч прыйшлося выкарыстаць здымак, які меўся на той час. Тое, што ён стаў часткай «пецяярбургскага» дакумента 1904 г., спарадзіла памылку ў датаванні і месцы здымка: «Алаіза Пашкевіч у Пецяярбургу. 1904 год».

Існуе яшчэ адзін здымак Алаізы Пашкевіч (фота 3) з фотастудыі Тыберыя Ходзькі. Належаў у свой час Беларускаму музею імя Івана Луцкевіча ў Вільні. Цяпер з’яўляецца ўласнасцю Нацыянальнага гістарычнага музея Беларусі. На здымку ў нацыянальных строях Алаіза Пашкевіч з дзяўчынкай-падлеткам. Здымак вельмі часта выкарыстоўваецца ў якасці ілюстрацыі да шматлікіх выданняў і публікацый і мае наступную легенду: «Алаіза Пашкевіч з сястрой Каралінай». Дата здымка найчасцей адсутнічае альбо пазначана ўмоўна цэлым дзесяцігоддзем ад

1901 г. Тое, што гэты здымак мог быць створаны таксама ў 1901 г., факт відавочны. Але, мяркую, на здымку побач з Алаісай не Караліна, а невядомая асоба, магчыма, пляменніца. Караліна Пашкевіч нарадзілася ў 1883 г., і ў 1901 г. ёй было ўжо 18 гадоў.

Наступны здымак (фота 4) «упрыгожвае» таксама афіцыйны дакумент – INDEX LEKTIONUM – студэнцкую кніжку, аформленую 26 верасня 1912 г. на імя Алаізы Кайрыс. На ім мы бачым Алаізу ў капелюшы. Здымак капійны, яго памер вытрыманы ў адпаведнасці з патрабаваннямі да афармлення студэнцкага дакумента. Пра тое, што існаваў арыгінальны здымак і меў ён некаторыя дэталі, адсутныя на нам вядомым, падказваюць успаміны М. Лужаніна пра Янку Купалу:

«У руках Купалы з’яўляецца скрынка з-пад шыкоўнага набору парфумернае фірмы “Бракар”. Иван Дамінікавіч дастае адтуль фота, паказвае твары сяброў, знаёмых. Часамі кідае слова ці два: чым знаная тая ці іншая асоба, як трапіла на яго жыццёвыя сцэжкі.

Няхітры спосаб разважыць сябе і гасцей працягваецца аднастайна, як шум дажджу на панадворку. Раптам Купала смутнее і выпростваецца. Перад вачыма картка, з яе ўсміхаецца малады жаночы твар пад саламяным капялюшыкам, абапал яго, як на ветры, разлятаюцца стужкі.

Купала прыгашвае папяросу і робіць рукой рух – нібыта адганяе дым ці імглу часу з таго светлага аблічча. Мы паспяваем заўважыць, што раз вачэй у жанчыны не пасуе да ўсмешкі, а яшчэ больш да тых, крыху легкаважных, стужак на капялюшыку. Задуменне і смутак дыхаюць з яе вачэй, адчуваецца ў іх настойлівая, трывожная рупнасць. – Акравак маланкі! – кажа Купала і, убачыўшы на нашых тварах, што не пазнаем, бо проста не ведаем, хто гэта, дадае: – Цётка!» [2, с. 282].

Пазней з’явіцца яшчэ адна копія з гэтага здымка (фота 5), старанна апрацаваная рэтушорам, на якім Цётка ўжо без капялюшыка. Сама ж, па ўспамінах Я. Хлябцэвіча, не любіла «капялюшніц». Так і вырашылі прыбраць капялюш з галавы рэвалюцыянеркі Алаізы Пашкевіч.

Прыгадаем яшчэ раз: «з яе ўсміхаецца малады жаночы твар пад саламяным капялюшыкам, абапал яго, як на ветры, разлятаюцца стужкі». Калі і кім быў зроблены гэты здымак? Не падобна на тое, што дзеля гэтага здымка Алаіза Пашкевіч наведала фотаатэль у Вільні ці Львова. Вельмі ён рамантычны, пачуццёвы. Усё ў гэтым вобразе гаворыць пра асобу незвычайную, як і пра адносіны да яе таго, хто фатаграфавалі. Майстар, несумненна, выдатны. Да гіпотэзы пра асобу фатографа схіляе згадка сучаснікаў Алаізы Пашкевіч пра аднаго з яе паплечнікаў па рэвалюцыйных выступленнях і блізкага сябра Барыса Вігілёва, пра якога згадаў Яўген Хлябцэвіч ва ўспамінах пра Цётку: «...Цётка выступала ў Вільні і Нова-Вілейску заўсёды следам за вядомым таварышам Сцяпанам Вігілёвым, які карыстаўся надзвычайна вялікім уплывам на рабочых і вучняў г. Вільні...» [2, с. 250].

Барыс Дзмітрыевіч Вігілёў (1883–1924), рэвалюцыйны і грамадскі дзеяч, нарадзіўся ў Маскве. У 1886 г. сям’я бацькі, Дзмітрыя Вігілёва – рэгент, настаўніка спеваў і кампазітара, пераехала ў Вільню, дзе прайшлі дзіцячы і юнацкія гады Барыса. Скончыў Віленскую 2-ю гімназію

і ў 1901 г. паступіў у Маскоўскі ўніверсітэт, аднак у хуткім часе быў выключаны і арыштаваны за ўдзел у студэнцкіх выступленнях. Пасля вызвалення вярнуўся у Вільню, дзе ўключыўся ў актыўную рэвалюцыйную працу: стаў членам віленскага і абласнога камітэта Паўночна-Заходняга саюза РСДРП. Яго найбольш ведалі пад партыйнымі псеўданімамі Сцяпан, Сцяпанаў, Літвінаў. У 1905 г. выступаў на мітынгх працаўнікоў шматлікіх прадпрыемстваў, у тым ліку і ў Нова-Вілейскай псіхіятрычнай лякарні, дзе мог пазнаёміцца і зблізіцца з Алаіза Пашкевіч. У красавіку 1906 г. прыняў удзел у IV з'ездзе РСДРП, які праходзіў у Стакгольме, а па вяртанні ў Вільню быў арыштаваны. Паліцэйскі пераслед, зняволенне ў турму, дзе ён захварэў на сухоты, вымусілі яго выехаць, спачату ў Фінляндыю, а пасля ў Італію, адкуль перабраўся ў Кракаў. У 1908 г. паступіў у Ягелонскі ўніверсітэт на той жа, што і Цётка, філасофскі факультэт. Ёсць яшчэ адно супадзенне. Прыехаўшы ў Закапанэ ў канцы красавіка 1907 г., Цётка пасялілася па адрасе вул. Сянкевіча 12. У гэты ж час Б. Вігілёў жыў у Закапанэ па адрасе вул. Сянкевіча, 10. Алаіза Пашкевіч і Барыс Вігілёў ратаваліся ў Татрах ад адной і той жа хваробы. Вучобу ў Ягелонскім універсітэце Б. Вігілёў з-за хваробы ў хуткім часе вымушаны быў спыніць і назаўсёды пасяліцца ў Закапанэ. Прымаў актыўны ўдзел у працы прыродазнаўчага, этнаграфічнага, геалагічнага і іншых таварыстваў, быў актыўным дзеячам Кракаўскага саюза дапамогі палітзняволеным, падтрымліваў сувязі з сацыял-дэмакратамі. Б. Вігілёў быў знаёмы і сябраваў з многімі вядомымі літаратарамі, палітычнымі і грамадскімі дзеячамі свайго часу. Быў вядомы як фатограф і стаў аўтарам фотопартрэтаў некаторых з іх. Яго здымкі Леніна, з якім быў добра знаёмы і які быў частым госцем у яго доме ў Закапанэ, захоўваюцца і сёння ў архівах і музеях Расіі і Польшчы. Верагодна, што здымак Алаізы Пашкевіч, з якога «ўсміхаецца малады жаночы твар пад саламяным капялюшыкам», таксама належыць аўтарству Барыса Вігілёва. Магло гэта адбыцца ў вясновую ці летнюю пару 1907 г. Копію менавіта з гэтага здымка Алаіза Сцяпанаўна і скарыстала ў 1912 г. для афармлення студэнцкай кніжкі. Апошняя дата стала лічыцца датай стварэння здымка.

У Закапанэ Цётка пражыла амаль да канца 1907 г. Пасля кароткага наведання Вільні яна ў хуткім часе вярнулася ў Львоў. Па ўспамінах І. Свянціцкага, «Цётка жыла тады па вул. Ябланоўскіх, д. 46 з нейкаю сяброўкаю-медычкаю, брала ў мяне ўрокі грэчаскай мовы, каб здаць такім чынам свой даўні экзамен на атэстат сталасці і стаць звычайнай студэнткай універсітэта. Экзамен здала яна ў гімназіі св. Кацярыны (?) у Санкт-Пецярбургу ў 1909 годзе, экзаменаваў вядомы аўтар па класічнай філалогіі, член Беларускай грамады Цыбульскі (?). У Львоў прыехала Цётка ў лютым 1908 года з Вільні, дзе яе перадалі мне пад апеку беларускія грамадзяне перад адыходам цягніка. Была яна па асабліваму разгубленая, неспакойная, у гутарцы пераскоквала з тэмы на тэму, ва ўсім выяўляла сваю нервовасць і нейкую неўраўнаважанасць» [2, с. 305]. У тым жа годзе Цётка выехала ў Кракаў, дзе стала слухачкай гуманітарнага аддзялення Ягелонскага ўніверсітэта. У гэты ж год, як ужо было сказана, паступіў у Ягелонскі ўніверсітэт і Барыс Вігілёў. Праз год

Цётка зноў вярнулася ў Львоў. У Львове паступіла вольнай слухачкай на філасофскі факультэт Львоўскага ўніверсітэта. Марыла стаць «звычайнай» студэнткай універсітэта, а для гэтага ёй трэба было мець атэстат сталасці, для атрымання якога не хапала толькі пасведчання аб здачы экзамена па грэчаскай мове. Яна бярэ ўрокі мовы ў І. Свянціцкага і ў канцы 1909 г. ці пачатку 1910 г. адпраўляецца ў Санкт-Пецярбург, каб вытрымаць адпаведны экзамен. Экзамен вытрымала і ў лютым 1910 г. атрымала пасведчанне. Гэтае пасведчанне таксама мае здымак Алаізы Пашкевіч, знешні воблік якой моцна розніцца з воблікам на апісаным вышэй здымку. Многія даследчыкі жыцця і творчасці Алаізы Пашкевіч датуюць гэты здымак 1914 г., відавочна, беручы пад увагу змены ў знешнасці Алаізы Пашкевіч, звязваючы гэта з хваробай і жыццёвымі абставінамі. Але гэтаму пярэчыць тое самае «Свидельство» аб тым, што была дапушчана «в Особом испытательном комитете при С-Петербуржском Учебном Округе к экзамену по греческому языку из курса восьми классов мужской гимназии и оказала в нем удовлетворительные познания», на якім стаіць дата «Февраля 6 дня 1910 года» [1, с. 12].

«Пра эlegantнасць знешняга выгляду яна зусім не дбала» – згадвала пра тую пару яе сяброўка Меланья Бордун [2, с. 301]. Магчыма, што гэты здымак і быў зроблены ў Санкт-Пецярбургу, адмыслова для афармлення пасведчання. А «дбаць пра эlegantнасць» не дазваляў клопат пра экзамен. Прыгажосць Цёткі выяўлялася ў іншым. Вось некалькі штрыхоў да партрэта Алаізы Пашкевіч з успамінаў яе знаёмай па Закапанэ і спадарожніцы ў вандроўцы па Італіі ў 1908 г. Юліі Білюніене, жонкі літоўскага пісьменніка Ёнаса Білюнаса:

«Вельмі цікавая дзяўчына: вясёлая, артыстычная, дэкляматарка, актыўная дзяўчка. Зорка тагачаснай маладой беларускай літаратуры...»

«Маладая, вясёлая, з прыгожымі косамі, вочы блішчаць, бы блакітныя зоркі. Пачалі смяяцца, гаманіць – як старыя знаёмыя. Пазьней прыходзіла падлячыць зуб. З таго часу наведвалася да нас абаіх часцей. Вясёлая, з гумарам, і артыстычна ўмела распавядаць. Адрозна ажывілася наша кватэра...»

«З аблічнасці не была прыгожая з першага погляду. Пабыўшы, пагаманіўшы, рабілася прыгожай і прывабнай. Муж таксама сьвятлеў ад размоваў з ёю. Ведаў у галіне мастацтва мела яна нямаля, завязваліся цікавыя размовы...»

«Гэтая мая Алаіза (беларуска зь Менску) выдатная была дзяўчына. Хоць не прыгажуня, затое разумная, жвавая, як ртуць, усюль пасьпявала, жартаўніца...»

«Атрымаўшы грошы, селі ў аўтобус. Насупраць сядзеў адзін італіец – сапраўдны Апалён. Мы смяяліся, рагаталі, пазіраючы на таго прыгожага італійца. Алаіза сказала: “Кінуся я яму ў абдоймы”. Я ўстрымала яе. Бачым, што з нашых жартаў нешта зразумеў, што зацікавіліся ім. Як запяў любіўную арыю – усіх здзівіў. Аўтобус спыніўся, мы выйшлі, а паненка саскочыла па-джэнтльмэнску, развіталася. Сьветлавалася, а прыгожыя косы, дзяўчына зь іскрамі. Усім было сьмешна» [3, с. 564–568].

Разгляд візуальнай спадчыны Цёткі важны не толькі з пункту гледжання гістарычнай каштоўнасці або разумення культурных асаблівасцей эпохі. Важна захаванне аўтэнтычнасці візуальнага вобразу вядомай пісьменніцы. Фотаздымак 6 я ўпершыню ўбачыла ў часопісе «Алеся», № 11 за 2010 г. Была вельмі здзіўлена подпісу «Партрэт А. Пашкевіч (Цёткі)». Партрэт ілюстраваў публікацыю Л. Кашанковай «Славутыя дзяячкі Гродзеншчыны» [4]. На фатаграфіі маладая прыгожая дзяўчына, апранутая і прычасаная ці не ў стылі 1920-х гадоў. Паказала публікацыю са здымкам В. Коўтун. Яна была гэтаксама здзіўлена і абурана. Даследчыца жыцця і творчасці Цёткі мела цвёрды намер звярнуцца ў рэдакцыю. Але ці споўніла яго – пра тое мне невядома. Вельмі хутка гэтае фота стала своеасаблівым «вірусам» у іканаграфіі Цёткі. Яго можна бачыць пры публікацыях, у інтэрнэт-прасторы і нават на вокладцы кнігі, прысвечанай Цётцы. І можа гэта невядомая нам дзяўчына сапраўды мела імя Алаіза і прозвішча Пашкевіч, але гэта не Цётка. Вельмі крыўдна, што праз гэтую памылку чытачы губляюць-забываюць сапраўдны вобраз нястомнай нацыянальнай працаўніцы Алаізы Сцяпанаўны Пашкевіч.

Спіс крыніц

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Ф. 3. Воп. 2. Спр. 4.
2. Цётка. Выбраныя творы. – Москва : МГА Беларускі кнігазбор, 2001.
3. Гарбацкі, У. Дзяўчына зь іскрамі (з успамінаў пра Цётку) / У. Гарбацкі // Запісы БІНІМ. – 2023. – Вып. 43. – С. 562–569.
4. Кашанкова, Л. Славутыя дзяячкі Гродзеншчыны / Лілія Кашанкова // Алеся: Работніца і сялянка : часопіс жанчын Беларусі. – 2010. – № 10. – С. 34–37.

ФОТА ДА АРТЫКУЛА

Фота 1

Фота 2

Фота 3

Фота 4

Фота 5

Фота 6

ІРЫНА МЫШКАВЕЦ

ВЯДУЧЫ НАВУКОВЫ СУПРАЦОЎНІК
СЕКТАРА ЎЛІКУ І ЗАХОЎВАННЯ ФОНДУ М. БАГДАНОВІЧА
ЛІТАРАТУРНАГА МУЗЕЯ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА,
МІНСК, РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ

**СУПРАЦОЎНІЦТВА БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА
АРХІВА-МУЗЕЯ ЛІТАРАТУРЫ І МАСТАЦТВА І
ЛІТАРАТУРНАГА МУЗЕЯ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА
Ў СПРАВЕ ПРЭЗЕНТАЦЫІ СПАДЧЫНЫ ПІСЬМЕННІКА
І ЯГО РОДНЫХ**

У артыкуле разглядаюцца кірункі супрацоўніцтва паміж Літаратурным музеем Максіма Багдановіча і Беларускай дзяржаўнай архівам-музеем літаратуры і мастацтва, якія з'яўляюцца важнымі інструментамі захавання і папулярнага беларускай гістарычнай спадчыны. Аб'яднанне рэсурсаў і кампетэнцый дзвюх устаноў дазваляе ствараць больш паўнаватарскія праекты, якія прэзентуюць дакументальныя і матэрыяльныя сведчанні жыцця сям'і Багдановічаў. Асобная ўвага надаецца сумесным выставам, лічбаваму архівавэнню і навуковай апрацоўцы збораў. Артыкул можа быць карысным для музейных супрацоўнікаў, архівістаў, гісторыкаў і ўсіх, хто цікавіцца захаваннем культурнай спадчыны.

Вызначальныя словы: музей, Максім Багдановіч, Беларускай дзяржаўнай архіў-музей літаратуры і мастацтва, экспазіцыя, выставачны праект, музейныя даследаванні, музейныя выданні.

ІРИНА МЫШКОВЕЦ

ВЕДУЩИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК
СЕКТОРА УЧЁТА И ХРАНЕНИЯ ФОНДА М. БОГДАНОВИЧА
ЛИТЕРАТУРНОГО МУЗЕЯ МАКСИМА БОГДАНОВИЧА,
МИНСК, РЕСПУБЛИКА БЕЛАРУСЬ

**СОТРУДНИЧЕСТВО БЕЛОРУССКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
АРХИВА-МУЗЕЯ ЛИТЕРАТУРЫ И ИСКУССТВА
И ЛИТЕРАТУРНОГО МУЗЕЯ МАКСИМА БОГДАНОВИЧА
В ДЕЛЕ ПРЕЗЕНТАЦИИ НАСЛЕДИЯ ПИСАТЕЛЯ
И ЕГО РОДНЫХ**

В статье рассматриваются направления сотрудничества между Литературным музеем Максима Богдановича и Белорусским государственным архивом-музеем литературы и искусства, которые являются важным инструментом сохранения и популяризации белорусского исторического наследия. Объединение ресурсов и компетенций двух

учреждений позволяет создавать более содержательные проекты, представляющие документальные и материальные свидетельства жизни семьи Богдановичей. Особое внимание уделяется совместным выставкам, цифровому архивированию и научной обработке коллекций. Статья может быть полезна музейным сотрудникам, архивистам, историкам и всем, кто интересуется сохранением культурного наследия.

Ключевые слова: музей, Максим Богданович, Белорусский государственный архив-музей литературы и искусства, экспозиция, выставочный проект, музейные исследования, музейные издания.

IRYNA MYSHKAVETS

LEADING RESEARCHER ACCOUNTING AND STORAGE
SECTOR OF THE M. BAHDANOVIČ FOUNDATION
LITERARY MUSEUM OF MAKSIM BAHDANOVIČ,
MINSK, REPUBLIC OF BELARUS

COOPERATION OF THE BELARUS STATE ARCHIVES- MUSEUM OF LITERATURE AND ART AND OF THE LITERARY MUSEUM OF MAKSIM BAHDANOVIČ IN THE PRESENTATION OF THE HERITAGE OF THE WRITER AND HIS RELATIVES

This article explores the collaborative efforts between the Maxim Bogdanovich Literary Museum and the Belarusian State Archives-Museum of Literature and Art, which serve as vital instruments for preserving and promoting Belarusian historical heritage. By combining the resources and expertise of these two institutions, more comprehensive projects can be developed to showcase documentary and material evidence related to the life of the Bogdanovich family. Special attention is given to joint exhibitions, digital archiving, and the scholarly processing of collections. The article may be of interest to museum professionals, archivists, historians, and anyone engaged in cultural heritage preservation.

Keywords: museum, Maksim Bahdanovič, Belarusian State Archives-Museum of Literature and Art, exposition, exhibition project, museum research, museum publications.

Літаратурны музей Максіма Багдановіча як установа культуры пачаў сваю дзейнасць у 1981 г., калі ўрачыста адзначалася 90-годдзе з дня нараджэння пісьменніка. Зразумела, што на той момант многія матэрыялы, якія тычыліся жыцця і творчасці класіка беларускай літаратуры, ужо патрапілі на захаванне ў іншыя ўстановы навукі і культуры Беларусі і замежжа. Таму на першых этапах дзейнасці стаялі дзве важныя задачы – фарміраванне музейнага фонду і наладжванне супрацоўніцтва з установамі, захавальнікамі памяці пра пісьменніка.

Пра гісторыю з’яўлення фонду М. Багдановіча ў Беларускаім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва падрабязна распавядалася ў артыкуле Г. В. Запартыкі «...Светлы ж след будзе вечна жывым»: да гісторыі архіўнай спадчыны Максіма Багдановіча» [1]. Адзначым, што на сённяшні дзень у гэтым фондзе захоўваюцца каштоўныя матэрыялы, звязаныя не толькі з паэтам, але і з яго бацькамі, братамі, цёткамі, стрыечнымі братамі і сёстрамі, знаёмымі сям’і. Сярод унікальных матэрыялаў – аўтографы, фотаздымкі, лісты, дакументы, мастацкія працы, прадметы побыту, якія цікавяць для супрацоўнікаў музея, могуць выкарыстоўвацца ў навукова-экспазіцыйнай, навукова-даследчай, навукова-асветніцкай дзейнасці.

Можна вылучыць некалькі кірункаў супрацоўніцтва паміж музеем і архівам, адны з кірункаў набывалі актуальнасць на пэўным этапе, іншыя застаюцца актуальнымі па сённяшні дзень. Адным з важнейшых напрамкаў супрацоўніцтва стала стварэнне пастаяннай экспазіцыі музея Максіма Багдановіча. З пачатку існавання ўстанова ішоў збор экспанатаў, падрыхтоўка навуковай канцэпцыі і тэматыка-экспазіцыйнага плана, у сярэдзіне 1980-х гг. супрацоўнікі музея і члены мастацкай групы прыступілі да стварэння экспазіцыі, у якой, акрамя ўласна музейных, прэзентаваліся матэрыялы з розных устаноў. Архіў-музей выдаў прадметы для вырабу муляжоў і копій, у першай экспазіцыі былі прадстаўлены матэрыялы, звязаныя з малодшым братам Львом Адамавічам Багдановічам, – індывідуальныя і групавыя фотаздымкі, атэстат аб заканчэнні Яраслаўскай мужчынскай гімназіі, бальнік, вучнёўскія сшыткі, дакументы ваеннай службы. Таксама ў выглядзе копій прадстаўлены фотаздымкі маці Марыі Апанасаўны Багдановіч, пасведчанне аб навучанні ў Санкт-Пецярбургскай земскай настаўніцкай школе, фотаздымкі цёткі паэта Стэфаніды Апанасаўны Секяржыцкай, стрыечных братоў – Уладзіміра Францавіча і Яўгена Францавіча Секяржыцкіх.

Другі важкі кірунак супрацоўніцтва дзвюх устаноў – гэта арганізацыя, стварэнне і прэзентацыя сумесных выставачных праектаў. За гэты час было арганізавана некалькі буйных часовых экспазіцый у Літаратурным музеі Максіма Багдановіча, узгадаем толькі некаторыя з іх, створаныя за апошнія пяць гадоў. У 2021 годзе адзначалася некалькі важных для багдановічазнаўства дат – 130-годдзе з дня нараджэння М. А. Багдановіча, 105-годдзе з дня вяртання паэта на радзіму, 105-годдзе з часу напісання паэмы «Страцім-лебедзь». У мэтах ушанавання памяці паэта, прыцягнення ўвагі грамадства да юбілеяў у музеі пачала працу мастацка-дакументальная выстава «Пад знакам Страціма». Куратар праекта, аўтар навуковай канцэпцыі – Ірына Уладзіміраўна Мацяс, загадчык навукова-экспазіцыйнага аддзела. Аўтар мастацкай канцэпцыі – Генадзь Рыгоравіч Чысты, вядучы мастак Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры. Ён стаў аўтарам мастацкіх канцэпцый усіх наступных сумесных выставачных праектаў.

Часовая экспазіцыя «Пад знакам Страціма» створана пры падтрымцы дзяржавы, праект атрымаў грант Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, што дало магчымасць паказаць каштоўныя прадметы сям’і Багдановічаў,

якія захоўваюцца ў іншых музеях, архівах Беларусі. У выставе прэзентаваліся экспанаты з фондаў Літаратурнага музея Максіма Багдановіча, Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь, Дома-музея М. Багдановіча ў Гродна (літаратурнага аддзела Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея). З фондаў архіва-музея прэзентаваны сямейны альбом Багдановічаў з 49 фатаграфіямі родных і блізкіх паэта, гаршчок для выпечкі велікодных булак, металічная каробка для гарбаты, а таксама газета «Вольная Беларусь» (№ 19, 26.05.1918) з першай пасмяротнай публікацыяй паэмы пісьменніка «Страцім-лебедзь». Да часовай экспазіцыі «Пад знакам Страціма» быў створаны электронны каталог выставы для самастойнага, больш падрабязнага азнаямлення наведвальнікаў з экспанатамі, якія захоўваюцца ў розных установах навукі і культуры Беларусі.

У лютым 2024 г. музей урачыста адзначыў 155-годзе з дня нараджэння Марыі Багдановіч (у дзявоцтве Мякота). Сярод разнастайных мерапрыемстваў, прысвечаных ушанаванню памяці маці класіка беларускай літаратуры, важнае месца займаў сумесны экспазіцыйны праект – выстава «Мілая мая Марылька» (куратар – І. В. Мышкавец). Мэта выставы – апавед пра жыццё маці праз ліставанне яе з мужам А. Я. Багдановічам, сёстрамі яе і Адама Ягоравіча, сябрамі. Важнымі экспанатамі з’яўляліся, акрамя лістоў, матэрыяльныя памяткі яе жыцця, якія захоўваюцца ў архіве-музеі. Для стварэння выставы былі прадстаўлены высакаякасныя электронныя копіі прадметаў, сярод іх – фатаграфіі Марыі Апанасайны, здымкі яе родных і знаёмых – П. Я. Багдановіч, М. А. Сямакінай, І. С. Пляхана, «Пасведчанне» Мінскага 3-класнага жаночага вучылішча (Мінск, 1882 г.), «Пасведчанні» вучаніцы 2-га і 3-га класа Санкт-Пецярбургскай земскай настаўніцкай школы М. А. Мякоты (Санкт-Пецярбург, 1887, 1888 гг.), газета «Гродзенскія губернскія ведамасці» (Гродна, 1893 г.) з апавяданнем «Накануне Рождества», «Білет» Мінскага паліцэйскага ўпраўлення з дазволам на пражыванне ва ўсіх гарадах Расійскай імперыі (Мінск, 1888 г.), пасведчанне аб смерці М. А. Багдановіч, выдадзенае Гродзенскім Сафійскім саборам (Гродна, 1899 г.). Выстава «Мілая мая Марылька» карысталася вялікай папулярнасцю ў наведвальнікаў музея, суправаджалася правядзеннем куратарскіх экскурсій, у кастрычніку 2024 г. прэзентавана ў Чэрвеньскім краязнаўчым музеі, на радзіме Марыі Багдановіч.

У кастрычніку 2024 г. пачаў працу яшчэ адзін сумесны экспазіцыйны праект – «Мая сям’я». Асноўныя мэты выставы – прыцягненне ўвагі грамадства да інстытуту сям’і, паказ, як гэты інстытут трансфармаваўся на працягу стагоддзяў, якую ролю адыгрываў у жыцці Максіма Багдановіча, якія традыцыі захоўваюцца да сённяшняга дня. Сярод асноўных задач – прэзентацыя дакументальнай і рэчавай спадчыны, якая захоўваецца ў музеі М. Багдановіча, у архіве-музеі і звязана з прадстаўнікамі радаводнага дрэва пісьменніка. Выстава ўмоўна падзялялася на пяць блокаў, першыя звязаны з самымі блізкімі для Максіма людзьмі, яго сям’ёй, астатнія – прысвечаны цёткам паэта па лініі маці і па

лініі бацькі і іх сем'ям. На жаль, у выставе не прэзентаваліся каштоўныя прадметы побыту, якія захоўваюцца ў архіве-музеі, арыгінальныя матэрыялы былі прадстаўлены ў выглядзе копій.

Наступны кірунак сумеснай працы музея пісьменніка і архіва-музея – гэта навукова-даследчая дзейнасць і прэзентацыя вынікаў даследаванняў. У ліку найбольш важных – выданні «Архіўныя матэрыялы да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча» (Сшыткі 1–4). «Сшытак 1» убачыў свет у 1996 г., у зборнік увайшлі матэрыялы, якія захоўваліся ў Літаратурным музеі М. Багдановіча, Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, Інстытуце літаратуры АН Беларусі, Дзяржаўным архіве Мінскай вобласці, Гродзенскім музеі Максіма Багдановіча, Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі, Ялцінскім гісторыка-літаратурным музеі. З фонду Багдановічаў архіва-музея прэзентавана апавяданне Марыі Багдановіч «Накануне Рождества», апублікаванае ў 1893 г. у газеце «Гродзенскія губернскія ведамасці». На жаль, укладальнікі сшытка не ўказалі месцазнаходжанне газеты і сінтэты, адсутнічаюць уступнае слова і каментары да гэтага раздзела выдання.

Выданне «Сшытак 2» падрыхтавана і выдадзена ў 1997 г. Большую частку матэрыялаў склалі матэрыялы з архіва-музея – лісты малодшага брата паэта і да яго. Ва ўступным слове да раздзела «Перапіска Адама Багдановіча і Льва Багдановіча» даследчык М. В. Трус звяртаецца да гісторыі фарміравання фонду Багдановічаў у архіве-музеі, згадвае, што лісты «ўпершыню былі паказаны на ўсеагульны агляд у Літаратурным музеі Максіма Багдановіча на выставе, прысвечанай 135-годдзю з дня нараджэння Адама Багдановіча (25.03.1997 г.)» [2, с. 5–6]. Лісты прысвечаны вучобе Л. А. Багдановіча ў Імператарскім Маскоўскім універсітэце, навучанню ў Аляксандраўскім ваенным вучылішчы, знаходжанні ў дзеючай арміі. Для багдановічазнаўства асабліва важнай з'яўляецца паштоўка Адама Ягоравіча ад 21 мая 1917 г. аб смерці Максіма, крапаваная гучаць словы бацькі: «Мой милый сынок. Нас постиг очередной удар: Максим скончался в ночь на 14 мая в Ялте. Он ничего мне не писал о своем здоровье: оказалось, что последнее время он чувствовал себя плохо: кровь 3 раза начинала идти. Умер совсем одиноко и похоронили его без меня. Все горе да горе» [2, с. 50].

Наступнае музейнае выданне «Сшытак 3» выйшла больш чым праз два дзесяцігоддзі. Ініцыятарам падрыхтоўкі навуковых музейных выданняў стаў М. А. Бараноўскі, загадчык філіяла «Літаратурны музей Максіма Багдановіча». У «Сшытак 3» былі ўключаны лісты з фондаў музея, перапіска родных паэта, а таксама «Тэстамент Адама Багдановіча» з фондаў архіва-музея. Укладальнікі выдання падкрэслілі мэтазгоднасць уключэння дакумента ў зборнік, адзначылі, што «там утрымліваецца нямала важных для багдановічазнаўства звестак» [3, с. 150]. Так, у тэстаменце бацька гаворыць пра кнігі, найбольш значныя ў яго бібліятэцы, якія павінны заставацца сямейнай уласнасцю і захоўвацца ў старэйшых у родзе, – гэта «Творы» М. Багдановіча (першы поўны збор у двух тамах, Мінск, 1927–1928 гг.), зборнік вершаў М. Багдановіча «Вянок» (Вільня,

1913 г.). У дакуменце бацька паэта дае яшчэ адно важнае распараджэнне: «Мои карманные часы передать Павлу на память, взамен переданных им Николаю часов Максима» [3, с. 156]. Павел Адамавіч і Мікалай Адамавіч – браты М. Багдановіча, сыны Адама Ягоравіча і Аляксандры Апанасаўны Багдановічаў. Гадзіннікі сёння захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь. На жаль, у выданнях «Архіўныя матэрыялы да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча. Сшытак 2» і, адпаведна, «Сшытак 3» не ўказаны архіўныя сігнатуры, але, паколькі вядома месцазнаходжанне дакументаў, а архіў мае тапаграфічныя вопісы, знайсці іх у архіўным фондзе можна без праблем.

Як бачым, супрацоўніцтва Літаратурнага музея Максіма Багдановіча і Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва пачалося ад моманту стварэння музея паэта ў Мінску і працягваецца да дня сённяшняга. Каштоўныя матэрыялы, якія захоўваюцца ў архіве-музеі, у фондзе Багдановічаў, актыўна выкарыстоўваюцца ў навукова-даследчай, навукова-экспазіцыйнай, навукова-асветніцкай дзейнасці. Копіі архіўных матэрыялаў прэзентуюцца ў пастаяннай экспазіцыі музея, у часовых выставах музея і ў сумесных экспазіцыйных праектаў дзвюх устаноў. Дакументальныя матэрыялы з архіва-музея актыўна выкарыстоўваюцца ў навукова-даследчай дзейнасці музейных супрацоўнікаў; частка важных лістоў, дакументаў, фотаздымкаў была апублікавана ў «Архіўных матэрыялах да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча», артыкулах, дакладах. Мэтазгодна працягнуць практыку ўвядзення ў навуковы абарот дакументаў, звязаных з сям'ёй М. Багдановіча, з ушанаваннем яго памяці. Спадзяемся, што супрацоўніцтва архіва-музея і музея пісьменніка ў розных кірунках будзе ажыццяўляцца і далей, разам мы зможам адкрыць яшчэ шмат цікавых фактаў біяграфіі зоркі беларускай літаратуры Максіма Багдановіча.

Спіс крыніц

1. Запартыка, Г. «...Светлы ж след будзе вечна жывым» : да гісторыі архіўнай спадчыны Максіма Багдановіча / Ганна Запартыка // Роднае слова. – 2011. – № 12. – С. 8–13.
2. Трус, М. Перапіска Адама Багдановіча і Льва Льва Багдановіча / Мікола Трус // Архіўныя матэрыялы да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча. Сшытак 2 / склад.: В. Бяляўская, П. Качаткова, А. Лапцёнак, М. Трус. – Мінск, 1997. – С. 3–6.
3. Багдановіч, А. Тэстамент Адама Багдановіча / Адам Багдановіч // Архіўныя матэрыялы да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча. Сшытак 3 / склад.: Ю. Б. Мацук, М. А. Бараноўскі, І. В. Мышкавец. – Мінск : БудМедыяПраект, 2020. – С. 150–156.

ТАТЬЯНА ГЕРНОВИЧ

КАНДИДАТ ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК, ДОЦЕНТ, ДОЦЕНТ
КАФЕДРЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ БЕЛОРУССКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

**ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ:
СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К СОХРАНЕНИЮ,
ИЗУЧЕНИЮ И ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИСТОРИЧЕСКОГО
НАСЛЕДИЯ**

В статье рассматриваются современные подходы к сохранению и изучению исторической памяти в цифровую эпоху, где онлайн-архивы, виртуальные музеи и интерактивные платформы становятся новыми «местами памяти». Автор выделяет основные тенденции: создание цифровых коллекций публичной истории, визуализацию количественных и географических данных исторических источников, 3D-моделирование объектов наследия, визуализацию документальных памятников и развитие новых форм популяризации истории. Делается вывод о том, что цифровизация способствует демократизации доступа к истории, но одновременно несёт риски искажений и поверхностного восприятия прошлого, что требует критического и научно обоснованного подхода к созданию проектов цифровой истории.

Ключевые слова: цифровая история, историческая память, историческое наследие, онлайн-архив, 3D-моделирование объектов наследия, цифровая публикация документа, сторителлинг, лонгрид.

ТАЦЦЯНА ГЕРНОВІЧ

КАНДЫДАТ ГІСТАРЫЧНЫХ НАВУК, ДАЦЭНТ, ДАЦЭНТ
КАФЕДРЫ КРЫНІЦАЗНАЎСТВА БЕЛАРУСКАГА
ДЗЯРЖАЎНАГА ЎНІВЕРСІТЭТА

**ГІСТАРЫЧНАЯ ПАМЯЦЬ У ЛІЧБАВУЮ ЭПОХУ:
СУЧАСНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА ЗАХАВАННЯ, ВЫВУЧЭННЯ
І ВЫКАРЫСТАННЯ ГІСТАРЫЧНАЙ СПАДЧЫНЫ**

У артыкуле разглядаюцца сучасныя падыходы да захавання і вывучэння гістарычнай памяці ў лічбавую эпоху, дзе анлайн-архівы, віртуальныя музеі і інтэрактыўныя платформы становяцца новымі “месцамі пямяці”. Аўтар вылучае асноўныя тэндэнцыі: стварэнне лічбавых калекцый публічнай гісторыі, візуалізацыю колькасных і геаграфічных даных гістарычных крыніц, 3D-мадэляванне аб’ектаў спадчыны, візуалізацыю дакументальных помнікаў і развіццё новых формаў папулярызацыі гісторыі. Робіцца выснова аб тым, што лічбавізацыя спрыяе дэмакратызацыі доступу да гісторыі, але адначасова нясе рызыкі скажэнняў і павярхоўнага ўспрымання мінулага, што патрабуе

крытычнага і навукова абгрунтаванага падыходу да стварэння праектаў лічбавай гісторыі.

Вызначальныя словы: лічбавая гісторыя, гістарычная памяць, гістарычная спадчына, анлайн-архіў, 3D-мадэляванне аб'ектаў спадчыны, лічбавая публікацыя дакумента, сторытэйлінг, лонгрыд.

TATSIANA HIARNOVICH

CANDIDATE OF HISTORICAL SCIENCES, DOCENT
PROFESSOR OF THE DEPARTMENT OF SOURCE
STUDIES AT THE BELARUSIAN STATE UNIVERSITY

HISTORICAL MEMORY IN THE DIGITAL AGE: MODERN APPROACHES TO THE PRESERVATION, STUDY, AND USE OF HISTORICAL HERITAGE

The article examines modern approaches to the preservation and study of historical memory in the digital age, where online archives, virtual museums, and interactive platforms become new “places of memory”. The author highlights key trends: the creation of digital collections of public history, visualization of quantitative and geographical data from historical sources, 3D modeling of heritage objects, visualization of documentary monuments, and the development of new forms of history popularization. The article concludes that digitalization contributes to the democratization of access to history but simultaneously carries risks of distortion and superficial perception of the past, necessitating a critical and scientifically grounded approach to the creation of digital history projects.

Keywords: digital history, memory studies, historical heritage, online archive, 3D modeling of heritage objects, critical digital edition, scholarly digital editions, storytelling, longread.

В условиях цифровой трансформации общества происходят значительные изменения в подходах к исследованию исторических событий, а также к сохранению, изучению и популяризации культурного наследия. Цифровая среда становится своего рода «новым пространством» памяти, в котором продолжают действовать описанные Пьером Нора механизмы символизации, ритуализации и институционализации. Однако в цифровую эпоху эти процессы приобретают динамичный, многопользовательский и технологически сложный характер.

Пьер Нора в своей концепции «мест памяти» (*lieux de mémoire*) подчёркивал, что это не только физические объекты или локальные точки, но и символические элементы, в которых кристаллизуется и сохраняется коллективная память. Архивы, памятники, музеи, национальные праздники, культурные образы – все они служат материализованными якорями, позволяющими обществу конструировать историческое сознание. Согласно его концепции, поворот от «сред памяти» (*milieux de mémoire*), связанной с естественной передачей памяти между

поколениями, к «местам памяти» (*lieux de mémoire*) произошёл в момент, когда живая память начала утрачивать свою спонтанность, уступив место академическим и документированным свидетельствам прошлого [7].

Цифровая эпоха трансформирует представление о «местах памяти». Виртуальные музеи, онлайн-архивы, цифровые коллекции (фотографии, видеозаписи, тексты), форумы и социальные сети становятся важнейшими платформами, где прошлое сохраняется, изучается и заново интерпретируется. Например, физические мемориалы и памятники всё чаще сопровождаются интерактивными технологиями: QR-кодами, приложениями дополненной (AR) и виртуальной реальности (VR), позволяющими углубить пользовательский опыт и расширить рамки исторического восприятия. Эти новые технологии создают гибридные формы памяти, в которых традиционное и цифровое сосуществуют в едином пространстве.

«Места памяти» в цифровой среде выходят за пределы физических локаций, превращаясь в сетевые и гибридные структуры. Теперь в фокусе историков оказываются не только традиционные исторические источники, но и виртуальные пространства, такие как сайты-памятники, онлайн-архивы, блоги, посвящённые историческим событиям, или даже хэштеги, вокруг которых формируются сетевые сообщества памяти. Например, виртуальные мемориалы в социальных сетях или коллаборативные проекты, посвящённые ключевым историческим событиям, становятся объектами исследования, так как именно в этих пространствах происходит неформальная коллективная работа с прошлым.

Таким образом, традиционное понятие мест памяти расширяется, интегрируя цифровую среду как важный компонент современного исторического сознания. Важнейшими чертами цифровых «мест памяти» становятся их многослойность, гипертекстуальность, интерактивность и транскультурность. Прошлое больше не фиксируется исключительно институциональными акторами – оно активно конструируется и переосмысливается пользователями сети, что позволяет говорить о демократизации исторической памяти, но также ставит новые вызовы перед исследователями.

Тенденции в репрезентации прошлого через цифровую историю. Цифровая история представляет собой не только новую область исторической науки, но и важный методологический инструмент, который радикально трансформирует подходы к исследованию и репрезентации прошлого. Это направление, прошедшее путь от технологической новации до полноценной научной дисциплины, дополняет традиционные методы изучения исторических данных и открывает новые перспективы в осмыслении коллективной памяти¹².

¹² В 2002 г. в монографии Ларри МакКранка «Historical Information Science: An Emerging Discipline» был представлен детальный анализ развития цифровой истории и обширная библиография, включающая труды исследователей из разных стран, включая советскую и российскую школы [12]. В 2004 г. вышла книга Оскара Боонстры, Лео Брере

Особое значение для развития цифровой истории имеет глобальная оцифровка исторических источников и создание на их основе разнообразных интернет-ресурсов. Эти процессы не только обеспечивают доступ к ранее недоступным архивным материалам, но и способствуют демократизации исторических знаний, позволяя широкой аудитории участвовать в конструировании и интерпретации прошлого. Интерес исследователей к цифровой истории стал проявляться ещё в конце XX в., а к началу XXI в. направление приобрело научную институционализацию [3].

Современные цифровые проекты демонстрируют широкий спектр инновационных подходов к репрезентации прошлого. Среди них можно выделить следующие ключевые тенденции: создание цифровых коллекций публичной истории, визуализация количественных и географических данных исторических источников, моделирование исторических объектов, визуализация документальных памятников, популяризация истории (лонгриды, сторителлинг, игры на основе исторических событий и т. д.).

Создание цифровых коллекций публичной истории. Отличительной особенностью цифровой истории стала направленность не только на решение исключительно научных исторических проблем. Начиная с 90-х гг. XX в. в её рамках создаётся целый ряд проектов публичной истории (Public History), которая изучает связь общества и истории, а также формирует исторические нарративы для широкой общественности и вместе с ней. Так, например, проект “The Valley of the Shadows” (Долина Тени), который в 1993 г. был сначала представлен на CD-ROM, а затем (и по сей день) в интернете, посвящён жизни двух общин США – одной южной (конфедеративной), другой северной – до, во время и после Гражданской войны в США¹⁵. Проект был создан Институтом передовых технологий в гуманитарных науках (IATH) и представлял собой цифровую коллекцию различных первичных и вторичных источников по истории региона. Так, для проекта были оцифрованы документы из коллекции рукописей Вирджинского университета, фотодокументы, карты, церковные записи, газеты, официальные документы, книги, отчёты, мемуары, личная переписка [13, с. 22–28].

В 90-е гг. XX в. создаётся ряд центров, целью которых была поддержка проектов в сфере цифровой истории. Они уделяли большое внимание не только академическим исследованиям, но и проектам в области публичной истории – то есть инициативам, ориентированным на широкую аудиторию вне академических кругов.

В Вирджинском университете (США) в 1997 г. был основан Вирджинский центр цифровой истории (Virginia Center for Digital History, VCDH).

и Питера Доорна «Past, Present and Future of Historical Information Science», в которой авторы предприняли попытку обобщить достижения цифровой истории и обозначить перспективы её дальнейшего развития [8].

¹⁵ Архивная версия проекта “The Valley of the Shadows”. – URL: <https://valley.lib.virginia.edu> (дата обращения: 22.12.2024); Обновленная версия проекта “The Valley of the Shadows”. – URL: <https://valley.newamericanhistory.org> (дата обращения: 22.12.2024).

Его создатели, американские исследователи Э. Айерс и У. Томас, специализировались на создании и поддержке крупных цифровых проектов по американской истории, а также занимались разработкой проектов публичной истории. При поддержке Центра разрабатывались интерактивные базы данных, создавались электронные архивы и онлайн-ресурсы. Кроме того, Вирджинский центр цифровой истории участвовал в образовательных инициативах, помогая историкам и преподавателям применять цифровые инструменты в исследовательской и педагогической работе.

Кроме вышеназванного проекта “The Valley of the Shadow” («Долина тени») при поддержке Вирджинского центра цифровой истории были созданы проекты “Race and Place” («Раса и местность») и “Virtual Jamestown” («Виртуальный Джеймстаун»). “Race and Place” («Раса и местность») представлял собой электронный архив, посвящённый афроамериканской истории в Шарлотсвилле и округе Албемарл, штат Виргиния. Его цель заключалась в том, чтобы показать, как расовые отношения и вопрос неравенства влияли на жизнь сообщества в разные эпохи (XVIII–XX вв.)¹⁴. “Virtual Jamestown” («Виртуальный Джеймстаун») представлял собой проект по ранней истории английской колонизации в Северной Америке (начиная с поселения Джеймстаун). Он содержал оригинальные карты, документы, судебные записи, давая возможность «оживить» исторический материал и сделать его доступным для посетителей из любой точки мира¹⁵.

В 1994 г. при содействии Роя Розенцвейга в Университете Дж. Мейсона (США) был открыт Центр истории и новых медиа (Center for History and New Media, CHNM). Он фокусировался на использовании цифровых технологий в исторических исследованиях и обучении. Рой Розенцвейг полагал, что миссией Центра истории и новых медиа является использование цифровых технологий и медиа «для демократизации прошлого – включения многих голосов, достижения различных аудиторий, поощряя общественное участие в представлении и сохранении прошлого»¹⁶. Поэтому первые его сайты реализовывались при поддержке Проекта социальной истории Америки и создавались совместно и для учителей [17].

Результатом этой работы стали проекты, которые представляли методические и практические материалы для учителей и учащихся. Так, проект “History Matters” (совместный проект с Американским проектом социальной истории, ASHP/CML) содержал учебные планы, различные первоисточники, мультимедийные материалы и методические рекомендации, облегчающие работу учителя истории. Другой проект,

¹⁴ “Race and Place” («Раса и местность»). – URL: <http://www2.vcdh.virginia.edu/afam/raceandplace/> (дата обращения: 22.12.2024).

¹⁵ “Virtual Jamestown” («Виртуальный Джеймстаун»). – URL: <https://www.virtualjamestown.org> (дата обращения: 22.12.2024).

¹⁶ Центр истории и новых медиа (Center for History and New Media, CHNM). – URL: <https://rrchnm.org> (дата обращения: 22.12.2024.).

“Teachinghistory.org”, представлял собой образовательную платформу, на которой размещались ссылки на разнообразные цифровые ресурсы, методические рекомендации, планы занятий и другие материалы, которые делали преподавание истории более увлекательным и эффективным для учеников.

Другим направлением Центра Р. Розенцвейга стало создание архивных коллекций цифровых документов. Наибольшую известность получил проект “September 11 Digital Archive” («Цифровой архив 11 сентября»), который был создан для сбора и сохранения цифровых материалов, связанных с событиями 11 сентября 2001 г., когда в результате серии террористических атак, организованных группировкой «Аль-Каида», в США погибло большое количество человек. В архиве представлены тысячи воспоминаний, фотографий, видеозаписей, а также оцифрованные документы и мультимедийные свидетельства. Проект был призван помочь обществу увековечить и осмыслить эту трагедию¹⁷.

Другим известным проектом Центра Р. Розенцвейга является проект “Hurricane Digital Memory Bank” («Цифровой банк памяти об ураганах»), который был создан для документирования последствий ураганов «Катрина» и «Рита» 2005 г. в США. Для проекта были собраны устные истории, фотографии, карты, видео и другие материалы о масштабах бедствия и о том, как люди справлялись с его последствиями. «Цифровой банк памяти ураганов» пошёл дальше, добавив к собираемым материалам данные геолокации публикуемых материалов, а также обратившись к помощи многочисленных активистов, установив партнёрские отношения с несколькими десятками университетов, музеев, государственных учреждений, СМИ, некоммерческих организаций и групп¹⁸.

В отличие от проектов Вирджинского университета, архивные коллекции “September 11 Digital Archive” («Цифровой архив 11 сентября») и “Hurricane Digital Memory Bank” («Цифровой банк памяти об ураганах») имели в основе своей документы, которые ещё ранее не находились на постоянном хранении. Фактически эти проекты подобно традиционному архиву стали местом хранения и предоставляли доступ к документам, а не просто выступали площадкой в интернете для доступа к цифровым копиям документов, оригиналы которых хранятся в других физических хранилищах [18].

Также значительный интерес представляли проекты “Bracero History Archive” (Исторический архив программы Брасеро), в котором были собраны материалы (интервью, фотографии, документы) о “Bracero Program” (государственной программе США по привлечению рабочих-мигрантов из Мексики в 1940–1960-х гг.). Проект был направлен на предоставление исторической информации широкой публике

¹⁷ “September 11 Digital Archive”. – URL: <https://911digitalarchive.org> (дата обращения: 01.11.2024).

¹⁸ “Hurricane Digital Memory Bank”. – URL: <https://hurricanearchive.org> (дата обращения: 01.11.2024).

и исследователям о жизни и труде мигрантов, а также об их вкладе в экономику США¹⁹.

В Российской Федерации при поддержке Центра Роя Розенцвейга был реализован проект «Гулаг: много дней, много жизней и объектов истории». Он объединил несколько российских музеев, Национальный музей американской истории и Службу национальных парков США для создания цифрового архива и публикации цифровой экспозиции. На сайте были собраны воспоминания заключённых, фотографии, архивные документы и интерактивные материалы (карты, таймлайны), позволяющие увидеть, как формировалась и функционировала система лагерей, а также понять повседневную жизнь и судьбы людей, которые через неё прошли²⁰.

Визуализация количественных и географических данных исторических источников. Благодаря развитию технологий проекты цифровой истории стали активно использовать различные способы визуализации информации исторических источников. Визуализация стала средством, с помощью которого проекты цифровой истории привлекали к себе широкие круги пользователей и устанавливали «мосты» между наукой и обществом.

Уже в первых проектах Вирджинского центра цифровой истории (VCDH) и Центра истории и новых медиа (CHNM/RRCHNM) применялись средства визуализации количественных данных (графики, диаграммы, временные ряды и т. д.), осуществлялась нанесение исторических данных на географические карты и т. д. Так, например упоминавшийся выше проект “The Valley of the Shadow”, кроме того, что содержал значительный архив документов, включал в себя количественный анализ (например, демографические данные переписей, статистику военных потерь) в формате диаграмм и карт, сравнивающих две общины в Пенсильвании и Виргинии накануне и во время Гражданской войны в США.

Визуализация количественных исторических данных (демография, экономика, культура, криминалистика и т. д.) с помощью графиков, диаграмм, временных рядов и карт (ГИС) позволяет исследователям и широкой публике фокусироваться на динамике, сравнениях и корреляциях в исторических данных, выходя за рамки простого «смотрения на карту». Так, например, одним из ярких примеров проекта, использующего визуализацию исторических данных, является “American Panorama” («Американская панорама»), который был создан Университетом Ричмонда²¹. Это интерактивный «цифровой атлас» США, где представлены разные исторические сюжеты в картографической форме: перемещения населения, развитие каналов и железных дорог, миграции по территории Америки и т. д. Пользователи могут переключаться между

¹⁹“Bracero History Archive”. – URL: <https://braceroarchive.org> (дата обращения: 01.11.2024).

²⁰ GulagHistory.org (Gulag: Many Days, Many Lives). – URL: <https://gulaghistory.org> (дата обращения: 01.11.2024).

²¹ “American Panorama”. – URL: dsl.richmond.edu/panorama/ (дата обращения: 01.11.2024).

временными периодами, сравнивать статистические показатели и наблюдать, как менялась география страны под влиянием социальных и экономических факторов. Такой формат делает исследования наглядными и увлекательными, расширяя аудиторию за счёт интуитивного интерфейса и возможности «путешествовать» во времени через карту.

Проект Стэнфордского университета “Mapping the Republic of Letters” («Картографирование Республики Писем») посвящён анализу и визуализации переписки мыслителей эпохи Просвещения (XVII–XVIII вв.). С помощью интерактивных карт и диаграмм показывается, как информация и идеи распространялись между учёными и философами по всей Европе и за её пределами²². Проект объединяет метаданные из обширных архивов писем – кто кому писал, откуда и когда, а также краткую информацию о содержании. Основной массив данных включает имена философов, учёных, политических деятелей (например, Вольтера, Руссо, Галилея, Лейбница, Ньютона, Франклина) и их корреспондентов. На основе данных переписки в проекте строятся графы взаимодействия, выявляются ключевые «узлы» (самых активных корреспондентов), а также анализируются «мосты», соединяющие разные научные и культурные центры Европы и мира. Благодаря визуализации и обработке больших данных проект позволяет пересмотреть устоявшиеся представления об «изолированности» отдельных учёных и о роли географической удалённости.

Университет Хартфордшира и Университет Шеффилда (Великобритания) выбрали для объекта визуализации информацию судебных протоколов Лондонского уголовного суда за 1674–1913 гг.²³. Составленный на основе этих исторических источников проект “Old Bailey Online” («Суд Олд-Бейли онлайн») предлагает кроме текстов документов и научных статей также графики, диаграммы, временные ряды и статистические отчёты, составленные на основе данных сотни тысяч записей и показывающие количественную динамику преступлений, приговоров и т. д. [19].

В русскоязычном сегменте проекты, как правило, представляют собой базы данных, которые дают пользователям статичный набор записей, извлечённых из документов. Такие базы данных дополняются гиперссылками на цифровые копии документов. Эти проекты не предусматривают дополнительной визуализации информации документов в виде графиков и интерактивных карт. Так, например, белорусские проекты «Сожжённые деревни»²⁴ и «Партизаны Беларуси»²⁵ не содержат визуализированной аналитической информации и не позволяют проследить динамику развития исторических процессов.

Однако можно отметить некоторые крупные русскоязычные проекты, которые предоставляют такую возможность. Например,

²² “Mapping the Republic of Letters”. – URL: republicofletters.stanford.edu (архивная страница, т.к. проект завершён, но материалы доступны) (дата обращения: 01.11.2024).

²³ “Old Bailey Online”. – URL: oldbaileyonline.org (дата обращения: 01.11.2024).

²⁴ «Сожжённые деревни». – URL: <http://db.narb.by> (дата обращения: 01.11.2024).

²⁵ «Партизаны Беларуси». – URL: <https://partizany.by> (дата обращения: 01.11.2024).

визуализированную информацию можно найти в проекте Минобороны Российской Федерации «Память народа», который был создан как государственная инициатива по объединению и систематизации архивных документов о Великой Отечественной войне (1941–1945). На сайте собраны: цифровые копии боевых донесений, приказов и других документов, информация о боевом пути частей и соединений, геометки боевых действий, данные о потерях и награждениях. С помощью проекта пользователи могут найти детальные сведения о том, где и когда воевала конкретная воинская часть, в отдельных разделах можно искать фамилии воинов, награждённых орденами и медалями, а также сведения о погибших и пропавших без вести и др. Кроме информации документов, проект также содержит интерактивные карты, на которых отображаются основные фронтовые операции, места сражений, направление наступлений и оборонительных линий²⁶.

Другим русскоязычным проектом с функциями визуализации является проект «Открытый список», который был создан обществом «Мемориал». В проекте были собраны сведения о жертвах политических репрессий в СССР. Помимо карт, в проекте существуют таблицы и графики (по годам, регионам, типам репрессий), которые можно просматривать в числовом формате²⁷.

Моделирование исторических объектов. Одной из наиболее современных и технически сложных форм изучения культурного наследия являются виртуальные трёхмерные модели (3D-модели). Первые попытки моделирования исторических объектов и событий были приняты в 1970–1980-е гг., и в основном они ограничивались статическими моделями. В это время моделирование было связано с созданием карт и моделированием исторических ландшафтов, с помощью которых можно было отображать, например, передвижения армий или изменения в географии в различные исторические эпохи. Также в этот период создаются базы данных о материальной культуре, которые содержат оцифрованные археологические данные (например, для каталогизации артефактов).

В 1990-е гг. с развитием технологий 3D-графики и виртуальной реальности начали появляться более сложные и интерактивные цифровые проекты по моделированию исторических объектов. В 1990 г. в Великобритании начали внедрять методы 3D-моделирования в археологических исследованиях, создавая визуализации памятников, строений и мест археологических раскопок. В 1990 г. П. Рейли (P. Reilly), один из пионеров применения компьютерного 3D-моделирования и визуализации для изучения археологических объектов, ввёл в научный оборот в своей работе термин «виртуальная археология» (virtual archaeology) [15]. Популярность моделирования в археологии привела к его теоретическому оформлению в качестве отдельного направления [5].

В 2000-е гг. моделирование исторических объектов становится неотъемлемой частью цифровой истории и археологии. GIS (Geographic

²⁶ «Память народа». – URL: pamyat-naroda.ru (дата обращения: 01.11.2024).

²⁷ «Открытый список». – URL: ru.openlist.wiki (дата обращения: 01.11.2024).

Information Systems) становятся важным инструментом для моделирования не только исторических ландшафтов, но и социальных и культурных структур. Программы, такие как ArcGIS, начали использоваться для создания карт, на которых можно отслеживать изменения в историческом контексте. Одним из самых крупных проектов является “Rome Reborn” (Возрождённый Рим) (начало 2000-х гг.), который был посвящён воссозданию Древнего Рима с помощью 3D-моделей зданий, улиц и общественных пространств, начиная с его основания и до поздней античности. Этот проект активно использует археологические, исторические и художественные данные для создания детализированных моделей города в разные исторические периоды²⁸.

Также интересным является проект виртуальной реконструкции Помпей. 3D-модель Помпей (Шведский проект) “Pompeii 3D Explorer” от Tesseract. Этот проект создаёт цифровые реконструкции целых кварталов Помпей с помощью 3D-сканирования, включая знаменитую виллу Луция Цецилия Юкунда. Шведский проект сочетает новейшие технологии с традиционными археологическими методами для создания детализированных интерактивных моделей Помпей. Как отмечают разработчики проекта, их интересовали ответы на вопросы о влиянии визуальных образов фресок и мозаик на траектории движения людей. Благодаря использованию игрового движка Unity, волонтеры могут перемещаться и рассматривать 3D-модели. Впоследствии их движения сравниваются с моделями, предсказанными с помощью пространственной сети и графа видимости, что позволяет скорректировать наши представления о влиянии изображений на траектории передвижения²⁹.

В Республике Беларусь с помощью технологии моделирования исторических объектов был реализован авторский проект энтузиаста Ахрема Белабровика при научном консультировании Андрея Шулаева под названием VKL-3D, в котором были созданы 3D-версии Кревского и Гольшанского замков – такими, какими они были в XV–XVII веках. Проект был осуществлён благодаря технологии виртуальной реальности Samsung Gear VR. Однако в настоящее время этот проект не доступен широкой публике³⁰. В интернете доступны 3D-модели Гольшанского, Кревского, Лидского, Любчанского, Мирского, Новогрудского и Старого замка в г. Гродно, которые были разработаны отделом совместных программ космических и информационных технологий Государственного научного учреждения «Объединённый институт проблем информатики Национальной академии наук Беларуси»³¹.

²⁸ “Rome Reborn”. – URL: <https://www.flyoverzone.com/rome-reborn-flight-over-rome> (дата обращения: 22.11.2024).

²⁹ “Pompeii 3D Explorer”. – URL: <https://tesseract.uark.edu/virtual-pompeii> (дата обращения: 22.11.2024).

³⁰ Уникальный интерактивный макет Кревского замка представят в Национальном историческом музее. – URL: <https://belta.by/culture/view/unikalnyj-interaktivnyj-maket-krevskogo-zamka-predstavjat-v-natsionalnom-istoricheskom-muzee-340556-2019> (дата обращения: 22.11.2024).

³¹ URL: <http://spadchyna.basnet.by:8080/clbel/model3d.html> (дата обращения: 22.11.2024).

В России Государственный Эрмитаж при содействии Сибирского федерального университета уже несколько раз проводил международные конференции «Виртуальная археология»³². Тематика цифровой фиксации и виртуальной реконструкции археологических памятников, исторической архитектурной реконструкции широко представлена в работах группы «Археолого-географические информационные системы» (АГИС) ИА РАН (рук. Д. С. Коробов) и кафедры исторической информатики исторического факультета МГУ (рук. Л. И. Бородкин) [1; 2; 4].

В России наиболее интересным является проект «Страстной монастырь VR», который представляет собой виртуальную реконструкцию московского Страстного монастыря. Этот исторический объект в центре Москвы был основан в 1591 г. и снесён в 1929 г. Монастырь играл важную роль в религиозной и культурной жизни города, а его территория и архитектура значительно изменялись на протяжении веков. С помощью VR-технологий пользователи могут исследовать монастырь конца XIX – начала XX вв., включая собор, келии монахов, внутренний двор и сад. Проект включает исторические документы и аудиоматериалы, объясняющие значимость монастыря и его архитектуру. Он позволяет погрузиться в атмосферу монастыря и познакомиться с его историей. Проект ориентирован на активное взаимодействие пользователя с виртуальной реальностью. Посетители могут прогуляться по монастырю, перемещаться по территории и входить в различные здания. Можно изучать детали архитектуры, рассматривать фрески, воспроизводить звуки монастыря и погружаться в атмосферу молитвы и работы монахов³³.

Современные проекты цифровой истории активно используют искусственный интеллект и машинное обучение для анализа и воссоздания исторических данных, а также для создания виртуальных пространств. Примером может служить проект “CyArk”, который с 2003 г. создаёт 3D-реконструкции исторических памятников и объектов по всему миру³⁴.

Виртуальные исторические музеи и глобальные проекты по сохранению наследия, такие как “Google Arts & Culture”, активно используют сферические видео исторических мест, позволяя пользователям их «посетить» удалённо³⁵.

Визуализация документальных памятников. Первые шаги по визуализации документальных памятников в интернете тесно связаны с развитием цифровых технологий и интернет-среды в конце 1990-х – начале 2000-х гг. Этот период ознаменовался началом оцифровки исторических документов и их публикации на веб-сайтах. Однако качество

³² Проект «Виртуальная археология». – URL: <http://www.virtualarchaeology.ru/index.php?lang=ru> (дата обращения: 22.11.2024).

³³ «Страстной монастырь VR». – URL: <https://strastnoy.historyrussia.org> (дата обращения: 22.11.2024).

³⁴ CyArk. (n.d.). CyArk: Digital Preservation of Cultural Heritage. Retrieved from. – URL: <https://www.cyark.org> (дата обращения: 22.11.2024).

³⁵ Google Arts & Culture. (n.d.). Explore art, history, and culture. – URL: <https://artsandculture.google.com> (дата обращения: 22.11.2024).

первых сканированных документов зачастую оставляло желать лучшего, так как технологии того времени обеспечивали лишь низкое разрешение изображений.

Характерной чертой ранних проектов была их минималистичность: интерфейсы отличались простотой и предлагали пользователям лишь ограниченные возможности для навигации и работы с материалами. Эти инициативы, как правило, носили локальный характер и реализовывались отдельными архивами, библиотеками или университетами. Они были нацелены на сохранение и популяризацию конкретных коллекций, но доступ к таким ресурсам зачастую оставался затруднённым из-за использования платных подписок или сложных процедур регистрации.

На этом этапе также начали появляться первые базы данных, которые объединяли текстовые описания документов с их изображениями, создавая тем самым основу для будущих цифровых коллекций. Однако пользователи таких проектов не могли масштабировать изображения, выполнять поиск по тексту или анализировать содержимое с использованием цифровых инструментов.

Примером подобных инициатив могут служить первые цифровые коллекции Библиотеки Конгресса США, которые предоставили доступ к ключевым историческим материалам, или проекты по оцифровке архивов, реализованные на европейских библиотечных порталах. Эти начинания положили основу для дальнейшего развития визуализации документальных памятников, и привели в итоге к двум сложившимся подходам по отображению документа: популярно-ознакомительному и археографическому (научно-критическому).

Первый – популярно-ознакомительный – характерен для библиотечной сферы и предлагает пользователям цифровые изображения документов высокого качества, которое могут сопровождаться информационными материалами об истории документального памятника или коллекции цифровых изображений с метаданными и возможностью поиска по в ней информации по заданным пользователем критериям.

Примером могут служить: *Europeana*, панъевропейский цифровой архив, предоставляющий доступ к миллионам исторических документов, артефактов, фотографий и аудиовизуальных материалов³⁶; *Gallica*, цифровая библиотека Национальной библиотеки Франции (BNF), включающая книги, рукописи, гравюры и исторические архивы³⁷; *Deutsche Digitale Bibliothek* (DDB), немецкая цифровая библиотека публикующая цифровые копии, хранящиеся в архивах, библиотеках, музеях Германии³⁸; *Polona*, один из крупнейших цифровых архивов Польши, созданный Национальной библиотекой Польши³⁹; *DIGAR*, цифровой архив Национальной библиотеки Эстонии, содержащий старинные

³⁶ URL: europeana.eu (дата обращения: 22.11.2024).

³⁷ URL: gallica.bnf.fr (дата обращения: 22.11.2024).

³⁸ URL: www.deutsche-digitale-bibliothek.de (дата обращения: 22.11.2024).

³⁹ URL: www.polona.pl (дата обращения: 22.11.2024).

книги, периодику и фотографии⁴⁰; *ePaveldas* (Электронное наследие), национальный цифровой проект Литвы, посвящённый сохранению и публикации культурного и документального наследия⁴¹; *Отдел рукописей Российской национальной библиотеки (РНБ)*, проект РНБ, в котором представлены факсимиле, автографы рукописей (Остромирово Евангеле, Лаврентьевская летопись, Русская правда и др.), а также справочные материалы о документальных памятниках РНБ⁴² и др.

Похожую роль выполняют публикации цифровых копий документов на сайтах архивных учреждений. Так, например, Национальный архив США (National Archives and Records Administration (NARA) (США)) предоставляет доступ к ключевым документам американской истории, включая Конституцию, Декларацию независимости и др.⁴³, Литовский государственный исторический архив (Lietuvos valstybės istorijos archyvas) публикует метрические книги, документы XIX–XX веков и материалы о литовской диаспоре⁴⁴, Российский государственный архив древних актов (РГАДА) представляет на своих страницах цифровые копии грамот, исторических хроник и актов Московской Руси⁴⁵, Национальный цифровой архив Польши (Narodowe Archiwum Cyfrowe, NAC) содержит цифровую коллекцию фотографий, карт, аудиовизуальных записей⁴⁶.

Такие проекты могут быть как простыми, так и интерактивными, однако они все ставят своей целью лишь ознакомление с документальным памятником, публикуя исключительно его изображение и не сопровождая его текст информацией, позволяющей погрузиться в исторический и культурный контекст его создания. Для неспециалиста в этом случае документ становится музейным артефактом, который иллюстрирует культурно-исторический контекст, но остаётся непонятен как по содержанию, так и по его месту в истории.

Так, например, в 2009 г. цифровая публикация фрагмента Синайского кодекса, хранящегося в Британской библиотеке, которая была размещена на её официальном сайте, привлекла в течение нескольких дней миллион просмотров пользователей. Однако ни один из них впоследствии не подготовил научного исследования. В то же время за предыдущие 25 лет только четыре исследователя смогли познакомиться с этим источником «вживую», все они были признанными специалистами в этом вопросе, и все написали впоследствии научные труды [16].

На глубокое научное изучение направлены проекты второго типа – археографические (научно-критические) цифровые публикации (critical digital edition, scholarly digital editions). Они размещают дополнительные научные комментарии, аннотации специалистов и справочные материалы. Первые подобные публикации были основаны на

⁴⁰ URL: www.digar.ee (дата обращения: 22.11.2024).

⁴¹ URL: www.epaveldas.lt (дата обращения: 22.11.2024).

⁴² URL: <https://nlr.ru/manuscripts> (дата обращения: 22.11.2024).

⁴³ URL: <https://www.archives.gov/founding-docs> (дата обращения: 22.11.2024).

⁴⁴ URL: archyvai.lt (дата обращения: 22.11.2024).

⁴⁵ URL: rgada.info (дата обращения: 22.11.2024).

⁴⁶ URL: nac.gov.pl (дата обращения: 22.11.2024).

цифровых копиях традиционных научных публикаций, которые были выпущены ранее в бумажной форме. Их тексты переводились в цифровой вид и сопровождались цифровыми изображениями документов и гиперссылками на комментарии и научно-справочный аппарат. В изданиях этого типа оцифрованный текст документа транскрибируется и размечается, и в его структуре выделяются не только отдельные элементы (географические объекты, персоналии, исторические понятия и др.), но и осуществляется связь через гиперссылки с научно-критическим аппаратом (комментариями, библиографическими ссылками и др.) [10; 11].

Наиболее ярким примером могут служить различные временные версии проекта “Monumenta Germaniae Historica (MGH)”, одного из старейших проектов в Германии, публикующего ключевые исторические источники Средневековья, который изначально был создан в традиционном бумажном формате, а в настоящее время перезапущен в виде цифрового проекта Мюнхенского института⁴⁷.

В конце 1980-х гг. как ответ на растущую необходимость систематического подхода к цифровому представлению и анализу текстов в гуманитарных науках был создан Text Encoding Initiative (TEI) – международный консорциум, разрабатывающий стандарты и рекомендации для цифровой разметки текстов в гуманитарных и социальных науках. Основная цель TEI – обеспечить единый формат кодирования текстовых данных, чтобы их можно было легко анализировать, хранить и обмениваться ими. Рекомендации TEI используют XML (eXtensible Markup Language), что делает их совместимыми с современными технологиями и инструментами. TEI позволяет описывать структуру текста (главы, абзацы, стихи), метаданные (автор, дата, источник), лингвистические особенности, комментарии и даже нестандартные элементы, что делает его незаменимым при создании цифровых проектов на основе исторических источников. Так, например, при оцифровке древней рукописи TEI помогает закодировать: структуру текста (например, разделы, строки), палеографические особенности (сокращения, повреждения), метаданные (автор, датировка, место создания) и др.⁴⁸.

Последние проекты археографических цифровых изданий документов, как правило при отображении документа используют двухчастное представление документа на экране: когда в одной части располагается факсимильное изображение, а во второй части его транскрипция. Так, например проекты цифровой публикации «Синайский кодекс»⁴⁹,

⁴⁷ URL: <https://www.mgh.de/de> (date of access: 22.11.2024); подробнее об этом проекте см. Assmann B., Sahle P. Digital ist besser Die Monumenta Germaniae Historica mit den dMGH auf dem Weg in die Zukunft – eine Momentaufnahme. – URL: <https://www.i-d-e.de/wp-content/uploads/dmgh.pdf> (date of access: 22.11.2024).

⁴⁸ Официальный сайт TEI. – URL: <https://tei-c.org/>. Содержит полные руководства, примеры документов и инструменты для работы. (дата обращения: 22.11.2024).

⁴⁹ URL: codexsinaiticus.org (date of access: 22.11.2024).

«Лаврентьевская летопись»⁵⁰, «Супральская летопись»⁵¹, «Берестяные грамоты»⁵² и ряд др. выполнены таким способом.

Цифровая публикация документа требует транскрибирования текста. Автоматическое распознавание рукописных текстов до недавнего времени представляло значительную сложность. Традиционные OCR-системы (Optical Character Recognition) были разработаны только для печатного текста, поэтому исследователи транскрибировали рукописные тексты в ручном режиме.

В связи с этим использовались различные инструменты, облегчающие и ускоряющие самостоятельное транскрибирование текста, такие как T-PEN (Transcription for Paleographical and Editorial Notation), которые предлагали удобный интерфейс и позволяли осуществлять транскрипцию, добавлять примечания и редакторские комментарии⁵³.

Для ускорения обработки больших объёмов документов создавались коллаборативные проекты, привлекающие добровольцев к ручному транскрибированию. Одним из таких проектов является «Гражданский архивист» (Citizen Archivist) Национальных архивов США, который сочетает краудсорсинг и современные технологии для распознавания, транскрипции и анализа исторических рукописей, связанных с Гражданской войной в США⁵⁴. Другим купным проектом подобного рода является “Europeana Transcribathon”, который предлагает пользователям возможность принять участие в процессе транскрипции рукописных документов, используя онлайн-инструменты платформы Europeana 55. Участие добровольцев в таких проектах позволяет не только ускорить процесс оцифровки, но и привлечь внимание общественности к сохранению исторического наследия.

Тенденцией последних лет стало быстрое развитие технологий автоматического распознавания рукописного текста. Современные технологии Handwritten Text Recognition (HTR) активно развиваются благодаря достижениям в области искусственного интеллекта, машинного обучения и компьютерного зрения. Современные системы используют глубокое обучение (Deep Learning), в частности: свёрточные нейронные сети (CNN) для извлечения признаков из изображений, рекуррентные нейронные сети (RNN) и их улучшенные версии (LSTM, GRU) для анализа последовательностей символов. Технология HTR создаёт возможность автоматического распознавания текста на разных языках, включая латиницу, кириллицу, арабскую вязь, китайские иероглифы и другие системы письма. Для повышения точности распознавания HTR-модели обучаются на больших наборах данных, таких как IAM

⁵⁰ URL: https://expositions.nlr.ru/LaurentianCodex/_Project/page_Show.php (date of access: 22.11.2024).

⁵¹ URL: <http://suprasliensis.obdurodon.org> (date of access: 22.11.2024).

⁵² URL: <http://gramoty.ru/birchbark/about-site> (date of access: 22.11.2024).

⁵³ Сайт проекта T-PEN (Transcription for Paleographical and Editorial Notation). – URL: <https://t-pen.org/TPEN> (дата обращения: 22.11.2024).

⁵⁴ URL: <https://www.archives.gov/civil-archivist> (дата обращения: 22.11.2024).

⁵⁵ URL: <https://europeana.transcribathon.eu> (дата обращения: 22.11.2024).

Handwriting Database (английский язык), RIMES (французский язык) или CASIA-HWDB (китайский язык).

Однако для повышения точности распознавания кириллических текстов требуется проводить работу по дополнительному обучению моделей распознавания. Так, например, в проекте «Цифровой Пётр» для работы с почерком Петра I, известным своей сложностью и неоднозначностью, для повышения точности распознавания использовался обширный корпус оцифрованных рукописей императора. После завершения этапа обучения благодаря технологиям компьютерного зрения, обработки естественного языка и графы знаний разработчикам проекта удалось добиться качества расшифровки в 97 %, при этом время распознавания составляет 35 страниц в минуту, тогда как у историков на расшифровку каждой страницы столь сложного почерка уходит по несколько часов⁵⁶.

Системы распознавания рукописного текста (HTR) в последние годы значительно продвинулись вперед, предлагая широкий спектр инструментов для работы с историческими документами. Одной из наиболее заметных является Transkribus – платформа, специально разработанная консорциумом READ-COOP SCE для распознавания старинных рукописей. Она объединяет передовые технологии искусственного интеллекта (включая нейронные сети и машинное обучение) с инструментами для ручной коррекции, что позволяет работать с рукописными текстами, старопечатными книгами и даже сложными документами с повреждениями или нестандартным форматированием. Transkribus поддерживает множество языков и шрифтов, включая латиницу, кириллицу и исторические алфавиты, а также предоставляет доступ к предобученным моделям⁵⁷.

С начала 2000-х гг. в сфере археографических цифровых публикаций накоплен значительный опыт. Тенденцией последних лет стало появление ресурсов, публикующих ссылки на наиболее значительные проекты в этой области. Так, на платформе International Image Interoperability Framework (IIIF) размещены ссылки на публикации оцифрованных рукописей, хранящихся в крупнейших библиотеках и архивах мира, включая Британскую библиотеку, Ватиканскую библиотеку, Национальную библиотеку Франции и многие другие⁵⁸. На странице Европейской ассоциации цифровых гуманитарных наук (EADH), которая входит в Альянс организаций цифровых гуманитарных наук (ADHO), представлен Каталог цифровых изданий⁵⁹.

Значительный интерес представляет исследовательский опыт Института документологии и научного редактирования (IDE), объединяющего исследователей цифровых гуманитарных наук,

⁵⁶ Цифровой Петр. – URL: <https://peterscript.historyrussia.org> (дата обращения: 22.11.2024).

⁵⁷ Transkribus. – URL: <https://www.transkribus.org> (дата обращения: 22.11.2024).

⁵⁸ International Image Interoperability Framework (IIIF). – URL: https://iiif.io/guides/finding_resources. (дата обращения: 22.11.2024).

⁵⁹ Европейская ассоциация цифровых гуманитарных наук (EADH). – URL: <https://eadh.org/projects/catalogue-digital-editions> (дата обращения: 22.11.2024).

занимающихся применением инновационных методов к историческим источникам⁶⁰. На основе проектной деятельности, его исследователи разрабатывают также теоретические вопросы. Результаты исследований были представлены в коллективной монографии «Цифровое научное редактирование: теории и практики», подготовленном Мэтью Джеймсом Дрисколлом и Еленой Пьераццо в 2016 г., где они также попытались определить теоретические рамки понятия «цифровая археографическая публикация» и выделить терминологический аппарат, отражающий специфику этого процесса [10]. Авторы предложили использовать в качестве основного термина *scholarly digital editions* (научные цифровые издания)⁶¹. Под руководством одного из ведущих исследователей Института документологии и научного редактирования (IDE) Патриком Сале (Patrick Sahle) ведётся работа над каталогом Digital Scholarly Editions (последняя версия – v 4.0, 2020ff)⁶².

Наибольший процент проектов в качестве объекта публикации выбирает наиболее ранние документы. Например, проекты “Manuscripta Mediaevalia” (средневековые манускрипты из немецких библиотек с научными аннотациями)⁶³, Biblioteca Apostolica Vaticana (Ватиканская библиотека) (рукописи из библиотеки Ватикана, включая теологические трактаты, научные работы и иллюминированные манускрипты)⁶⁴, Beinecke Rare Book & Manuscript Library (Йельский университет) (Коллекция редких книг и рукописей, включая рукопись Войнича)⁶⁵, The Islamic Manuscript Galleries (Коллекция исламских рукописей, научные труды, религиозные тексты и иллюминированные манускрипты)⁶⁶, Monastic Manuscript Project (манускрипты, созданные в средневековых монастырях Европы, хроники и богословские трактаты)⁶⁷. Такой выбор объекта публикации диктуется в первую очередь обеспечением доступности, т. к. цифровизация и размещение наиболее ранних документов в интернете позволяет «открыть доступ» к документам, которые по причине обеспечения сохранности не выдаются исследователям для непосредственного использования. В этом смысле цифровые проекты наследуют традиционные академические подходы к отбору, критике и репрезентации источника, формируя академический подход к исторической памяти и в цифровой среде.

⁶⁰ Институт документологии и научного редактирования (IDE). – URL: <https://www.id-e.de/uber-uns-about-us> (дата обращения: 22.11.2024).

⁶¹ «Цифровое научное редактирование: теории и практики». – URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1fzhh6v.6?seq=1> (дата обращения: 22.11.2024).

⁶² Каталог Digital Scholarly Editions. – URL: <https://www.digitale-edition.de/exist/apps/editions-browser/about.html> – Дата доступа: 22.11.2024).

⁶³ “Manuscripta Mediaevalia”. – URL: www.manuscripta-mediaevalia.de (дата обращения: 22.11.2024).

⁶⁴ Biblioteca Apostolica Vaticana. – URL: digi.vatlib.it (дата обращения: 22.11.2024).

⁶⁵ Beinecke Rare Book & Manuscript Library. – URL: beinecke.library.yale.edu (дата обращения: 22.11.2024).

⁶⁶ The Islamic Manuscript Galleries. – URL: www.islamicmanuscripts.info (дата обращения: 22.11.2024).

⁶⁷ Monastic Manuscript Project. – URL: monasticmatrix.osu.edu (дата обращения: 22.11.2024).

Популярная история. Тенденцией 2000-х гг. стало развитие на основе исторических источников проектов популярной истории. В современном обществе история не только академическая дисциплина, но и массовая культура, доступная и потребляемая повседневным человеком. Проекты популярной истории создаются зачастую не академическим сообществом, а журналистами или любителями, интересующимися историей. Они имеют характер сторителлинга (storytelling – рассказывание историй), который представляет собой деятельность по обмену историями, иногда с импровизацией, театральностью или приукрашиванием. Целью таких проектов является не передача фактов, а формирование эмоциональной вовлеченности, благодаря которой увеличивается значимость отдельных событий для исторического процесса. По форме подачи информации такие проекты являются, как правило, лонгридами (longread – долгое чтение), которые сочетают в себе длинный текст с мультимедийными элементами: графикой, видео, аудио и интерактивными картами. Содержание лонгрида характеризуется многослойностью (текст сопровождается мультимедийным контентом для визуализации данных), интерактивностью (читатель может взаимодействовать с контентом, например, просматривая фотографии, карты, видео и другие материалы в процессе чтения), нарастанием нарратива (история развивается постепенно, раскрывая новые детали по мере прочтения).

Одним из самых ярких и знаковых примеров современного лонгрида стал мультимедийный проект “Snowfall. The Avalanche at Tunnel Creek” («Снегопад. Лавина в Туннель-Крик») издания The New York Times, который был представлен в 2012 г. Этот материал рассказывает о группе американских горнолыжников, отправившихся в поход в Каскадные горы, где они стали свидетелями схода лавины, унесшей жизни нескольких человек. Проект отличается не только объёмом текста, но и многослойностью подачи информации. Используя средства анимации, фотографии, аудио и визуализации маршрутов, создателям проекта удалось достигнуть эффекта полного погружения в события⁶⁸. Работа над проектом заняла около девяти месяцев, и результат стал настоящим прорывом в мире цифровой журналистики. Название проекта – “Snowfall” – стало использоваться как нарицательное для многокомпонентных лонгридов, которые объединяют текст, визуальные элементы и интерактивные элементы в единое целое.

В русскоязычном сегменте подобные мультимедийные проекты также пользуются вниманием аудитории. Издательский дом «Коммерсантъ» представил несколько крупных спецпроектов, таких как «Земля отчуждения» (об аварии на Чернобыльской АЭС)⁶⁹, «День, когда

⁶⁸ “Snowfall. The Avalanche at Tunnel Creek”. – URL: <https://www.nytimes.com/projects/2012/snow-fall/index.html#/?part=tunnel-creek> (дата обращения: 22.11.2024).

⁶⁹ «Земля отчуждения». – URL: <https://www.kommersant.ru/projects/chernobyl> (дата обращения: 22.11.2024).

началась война» (о начале Великой Отечественной войны)⁷⁰ и «День, когда кончилась война» (об окончании Великой Отечественной войны), которые погружают читателя в сложные исторические события, сопровождая текст официальными документами, воспоминаниями, визуальными и аудиоматериалами. Проекты Lenta.ru – «Дни затмения» (о событиях 1991 г. в СССР)⁷¹, «Конец Советов. 20 лет»⁷² – посвящены событиям современной истории, перестройке и распаду Советского Союза. Совместный проект Lenta.ru и LiveJournal «Поколение» рассказывает о «поколении П», которое выросло и формировалось при правлении Владимира Путина⁷³.

Кроме лонгридов в России создаются проекты игрового характера. Командой Яндекса 14 ноября 2016 г. был запущен проект «1917. Свободная история», автором которого является Михаил Зыгарь, российский журналист и писатель. Проект представляет собой имитацию социальных сетей начала XX в., как если бы они существовали в 1917 г. В его рамках создано более 1 500 аккаунтов, отображающих образы людей, газет и институций того времени. Для их наполнения использовались материалы не только российских архивов, но и коллекции Гуверского института (Стэнфорд), МИД Германии (Берлин), Колумбийского университета (Нью-Йорк), Университета Лидса и Университета Хельсинки⁷⁴. Основная идея проекта заключалась в реконструкции исторического контекста революционных событий посредством игровых механизмов и чётко структурированных блоков – от архивных документов до интерактивных экспозиций, что позволяло пользователю погрузиться в атмосферу эпохи⁷⁵. Однако многие приверженцы академической истории относятся к «1917. Свободной истории» с определённым скептицизмом, критикуя его за необоснованные сокращения, превращающие факты в домыслы и приводящие к утрате важных причинно-следственных связей, что, по их мнению, вводит читателя в заблуждение, когда художественное прочтение выдается за историческое [6].

Примеры превращения исторических источников в игровой контент вызывают интерес у пользователей по всему миру. Так, например, разработчики компьютерной игры *Assassin's Creed* воссоздали улицы, здания, памятники и детали городской инфраструктуры, характерные для выбранного периода. В игре *World of Tanks* (Мир танков) опираясь на архивные документы и технические описания были воссозданы модели танков, характерные для эпох Второй мировой войны и послевоенного периода.

⁷⁰ «День, когда началась война». – URL: <https://www.kommersant.ru/projects/june22> (дата обращения: 22.11.2024).

⁷¹ «День, когда кончилась война». – URL: <https://1991.lenta.ru/> (дата обращения: 22.11.2024).

⁷² «Дни затмения». – URL: <https://age.lenta.ru/1993/features/prolog> (дата обращения: 22.11.2024).

⁷³ «Поколение». – URL: <https://age.lenta.ru/generation> (дата обращения: 22.11.2024).

⁷⁴ «1917. Свободная история». – URL: <https://project1917.ru> (дата обращения: 22.11.2024).

⁷⁵ Михаил Зыгарь о том, как устроен проект «1917. Свободная история» // The Village. – URL: <https://www.the-village.ru/village/weekend/weekendkomment/250333-proekt-1917> (дата обращения: 22.11.2024).

Анализируя весь спектр современных тенденций в популяризации истории, авторы сборника “On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age” (под ред. М. Нейгера, О. Майерса, Э. Зандберга и др.) отмечают, что новые медиа не просто переносят исторические факты в цифровое пространство, но активно трансформируют их, способствуя созданию нового, интерактивного коллективного сознания [14]. Игровые проекты превращают архивные данные в доступную и понятную для широкой аудитории историю. Этот процесс способствует формированию новой коллективной памяти, в которой прошлое воспринимается не как набор сухих фактов, а как динамичный и многогранный культурный пласт, постоянно переосмысляемый в свете современных технологий и коммуникационных практик.

Заключение. Цифровая эпоха привнесла кардинальные изменения в способы сохранения, изучения и популяризации исторической памяти. Теперь историческая память выходит за рамки физических объектов и перемещается в сетевую среду, создавая гибридные формы репрезентации прошлого. Социальные сети, блоги, онлайн-архивы и интерактивные платформы формируют новые механизмы коллективного запоминания, придавая историческим нарративам многослойный и динамичный характер.

Цифровая история стала не только методом исследования, но и инструментом демократизации исторического знания. Расширенный доступ к оцифрованным документам позволяет широкой аудитории участвовать в осмыслении и переосмыслении прошлого. Онлайн-проекты часто начинают фиксировать события практически «здесь и сейчас» (например, цифровые архивы о войнах или стихийных бедствиях появляются вскоре после самих событий), тем самым подталкивая общество к «ускоренной историзации» прошлого.

Такая ситуация, кроме уникальных возможностей для реконструкции и распространения коллективной памяти, влечет за собой ряд потенциальных рисков. Как отмечал в своей работе «Потребление истории: историки и наследие в современной популярной культуре» один из пионеров публичной истории Джером де Гроот: поверхностное восприятие, фрагментация исторической информации и манипуляции фактами могут подрывать целостность и глубину исторического знания. Поэтому очень важно сохранять критический и осознанный подход к обработке исторических данных в новых медиа [9].

Создавая проекты в сфере цифровой истории, важно сохранять научную объективность, соблюдая баланс между технологическими возможностями и академическими принципами исторической науки, потому что только так можно избежать утраты глубины исторического анализа и обеспечить достоверность представляемой информации.

Список источников

1. Бородкин, Л. И. Технологии 3D-моделирования и виртуальной реальности в проектах реконструкции исторических городских ландшафтов / Л. И. Бородкин // Электронный научно-образовательный журнал

«История». – 2020. – Т. 11. Выпуск 3 (89). – URL: <https://history.jes.su/s207987840009391-9-1> (дата обращения: 11.11.2024).

2. Бородкин, Л. И. Технологии 3D-моделирования в исторических исследованиях: от визуализации к аналитике / Л. И. Бородкин, Д. И. Жеребятъев // Историческая информатика. – № 2. – 2012. – С.49–63.

3. Гарскова, И. М. Историческая информатика: эволюция междисциплинарного направления / И. М. Гарскова. – СПб. : Алетейя, 2018.

4. Жеребятъев, Д. И. Методы трёхмерного компьютерного моделирования в задачах исторической реконструкции монастырских комплексов Москвы / Д. И. Жеребятъев. – М. : МАКС Пресс, 2014.

5. Коробов, Д. С. Цифровая археология сегодня: достижения и проблемы / Д. С. Коробов // Историческая информатика. – 2023. – № 3 (45). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-arheologiya-segodnya-dostizheniya-i-problemy> (дата обращения: 20.01.2024).

6. Котрелев, П. Т. Осовременивание истории: “Timebound” и «Проект1917» / П. Т. Котрелев // Электронный научно-образовательный журнал «История». – 2017. – Т. 8. – Выпуск 7 (61). – URL: <https://history.jes.su/s207987840001939-1-1> (дата обращения: 17.12.2024).

7. Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок / Пер. с фр.: Дина Хапаева. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999.

8. Boonstra, O. Past, Present and Future of Historical Information Science. / O. Boonstra, L. Breure, P. Doorn. – Amsterdam, 2004.

9. De Groot J. Consuming History Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture / 2-nd Edition. – New York, NY : Routledge, 2016.

10. Digital Scholarly Editing. / M. J. Driscoll, E. Pierazzo (édit.). – Open Book Publishers, 2016. – URL: <https://books.openedition.org/obp/3381> (date of access: 17.12.2024).

11. Digital Technology and the Practices of Humanities Research. / Edmond, Jennifer, éditeur. – Open Book Publishers, 2020. – URL: <https://books.openedition.org/obp/11899> (date of access: 17.12.2024).

12. McCrank, L. Historical Information Science. An Emerging Discipline. – Medford, New Jersey, 2002.

13. Noiret, S. Y a-t-il une Histoire Numérique 2.0? / S. Noiret // Les historiens et l’informatique. Un métier à réinventer, edited by Jean-Philippe Genet and Andrea Zorzi. – Rome: Ecole Française de Rome, 2011.

14. On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age Palgrave Macmillan Memory Studies / M. Neiger, O. Meyers, E. Zandberg. – Palgrave Macmillan UK, 2011.

15. Reilly, P. Towards a virtual archaeology / P. Reilly // Computer Applications in Archaeology, ed. by K. Lockyear and S. Rahtz. – Oxford, 1990.

16. Robinson, P. The Digital Revolution in Scholarly Editing. / P. Robinson // Ars Edendi Lecture Series. / B. Crostini, G. Iversen and B. M. Jensen (eds.) – vol. IV. – P. 181–207.

17. Rosenzweig, R. Digital History: A Guide to Gathering, Preserving, and Presenting the Past on the Web. / R. Rosenzweig, D. J. Cohen. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2005.

18. Rosenzweig, R. Scarcity or Abundance? Preserving the Past in a Digital Era. / R. Rosenzweig // The American Historical Review. – 108. – № 3. – June 2003. – 735–762.

19. Shoemaker, R. B. Digital Projects and the Future of History Writing: Reflections on “The Old Bailey Online” and Other E-resources for Historians. / R. B. Shoemaker, T. Hitchcock // The Historical Journal – 50. – № 3. – 2007. – P. 579–598.

НАДЕЖДА СОЛОМКИНА

МАГИСТР, АСПИРАНТ КАФЕДРЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ
БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

**ОРГАНИЗАЦИЯ ЦИФРОВЫХ ВЫСТАВОК АРХИВНЫХ
ДОКУМЕНТОВ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье представлен историографический обзор литературы, посвящённой организации цифровых выставок архивных документов. Его актуальность объясняется недостаточной систематизацией знаний по данной теме. Выделяются теоретический (проблемный, образовательный (педагогический) и историко-культурный), а также практический аспекты, а также особенности тематики и раскрытия проблем организации цифровых выставок архивных документов.

Статья подготовлена в рамках научно-исследовательской темы «Документальное наследие Белорусского государственного университета в отечественных архивах, библиотеках и музеях по договору с БРФФИ № Г23ИП-014 от 02.05.2023 г.».

Ключевые слова: цифровая выставка архивных документов, электронная выставка, онлайн-выставка, интернет-выставка, виртуальные выставки, использование архивных документов, архивоведение, архивные документы.

НАДЗЕЯ САЛОМКИНА

МАГИСТР, АСПИРАНТ КАФЕДРЫ КРЫЊІЦАЗНАЎСТВА
БЕЛАРУССКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА УНІВЕРСІТЭТА

**АРГАНІЗАЦЫЯ ЛІЧБАВЫХ ВЫСТАВАК АРХІЎНЫХ
ДАКУМЕНТАЎ: ГІСТОРЫЯГРАФІЧНЫ АСПЕКТ**

У артыкуле прадстаўлены гістарыяграфічны агляд літаратуры, прысвечанай арганізацыі лічбавых выставак архіўных дакументаў. Яго актуальнасць тлумачыцца недастатковай сістэматызацыяй ведаў па дадзенай тэме. Вылучаюцца тэарэтычны (праблемны, адукацыйны (педагагічны) і гісторыка-культурны), а таксама практычны аспекты, а таксама асаблівасці тэматыкі і раскрыцця праблем арганізацыі лічбавых выставак архіўных дакументаў.

Артыкул падрыхтаваны ў рамках навукова-даследчай тэмы «Дакументальная спадчына Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў айчын-ных архівах, бібліятэках і музеях па дагаворы з БРФФД № Г23ИП-014 ад 02.05.2023 г.».

Вызначальныя словы: лічбавая выстава архіўных дакументаў, электронная выстава, анлайн-выстава, інтэрнэт-выстава, віртуальныя выставы, выкарыстанне архіўных дакументаў, архівазнаўства, архіўныя дакументы.

NADZEYA SOLOMKINA

MASTER IN HISTORY, POSTGRADUATE STUDENT OF THE
DEPARTMENT OF SOURCE STUDIES AT THE BELARUSIAN
STATE UNIVERSITY

ORGANIZING DIGITAL EXHIBITIONS OF ARCHIVAL DOCUMENTS: A HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

This article presents a historiographic review of the literature on organizing digital exhibitions of archival documents. Its relevance stems from the insufficient systematization of knowledge on this topic. It highlights theoretical (problematic, educational (pedagogical), and historical-cultural) and practical aspects, as well as the specific topics and challenges of organizing digital exhibitions of archival documents.

The article was prepared as a part of the research project “Documentary Heritage of Belarusian State University in National Archives, Libraries, and Museums” under the contract with BRFFR No. G23IP-014 dated 02.05.2023.

Keywords: digital exhibition of archival documents, electronic exhibition, online exhibition, internet exhibition, virtual exhibitions, use of archival documents, archival science, archival documents.

Традиционное предоставление доступа к архивной информации осуществлялось через услуги читальных залов, выполнение информационных запросов граждан, а также выдачу архивных справок, выписок и копий документов. Одним из направлений работы архивов является создание архивных выставок. С развитием информационных технологий методы доступа к архивной информации претерпели значительные изменения, что привело к возникновению новой формы деятельности архивных учреждений – цифровых выставок. Появление этой формы деятельности вызвало возрастание интереса со стороны исследователей, что, в свою очередь, вовлекло цифровые выставки в сферу дискуссий среди архивистов, археографов и историков.

Современная историография, посвящённая созданию цифровых выставок архивных документов, начала формироваться в начале 2000-х гг. В результате анализа данной литературы можно выделить несколько ключевых аспектов: теоретический и практический.

Теоретический аспект организации цифровых выставок архивных документов находит свое отражение в научных статьях и монографиях, в которых процесс организации цифровых выставок рассматривается в контексте актуальных проблем и функций цифровой выставки. В теоретическом аспекте можно выделить следующие направления: проблемное, образовательное (педагогическое) и историко-культурное.

Так, проблемное направление исследований нашло отражение в статье Ю. А. Бадртдиновой «Проблемы использования электронных архивных документов для подготовки историко-информационных мероприятий», где анализируются ключевые проблемы, связанные

с использованием электронных документов в выставочной и информационной деятельности архивных учреждений. Автор акцентирует внимание на вопросах аутентичности, полноты и достоверности источников, а также на аспектах авторского права. Ю. А. Бадртдинова подчёркивает важность качества архивного ресурса, ссылаясь на «Правила публикации исторических документов», и отмечает, что в данной области существует значительное количество ошибок [1].

В 2013 г. была опубликована статья В. С. Караева «Электронные публикации документов: проблемы терминологии и авторского права», в которой рассматриваются вопросы размещения архивных документов в интернете, с акцентом на авторское право. Караев предлагает определения таким понятиям, как «публикация», «электронная публикация» и «авторское право на электронные публикации документов» [2].

В статьях Ю. Ю. Юмашевой «Архивные информационные ресурсы на основе электронных копий: для кого они?» [3], «Научное издание исторических документов в электронной среде: проблемы источниковедения и археографии» [4], «Возможности использования архивных информационных ресурсов в качестве электронных изданий (публикаций)» [5] рассматриваются теоретические аспекты работы с цифровыми выставками архивных документов. Ю. Ю. Юмашева выделяет четыре ключевые проблемы: юридическую, техническую, финансовую и содержательную. Юридическая проблема касается вопросов собственности и авторского права на цифровые выставки и публикации, а также на программное обеспечение, используемое при их подготовке. Техническая проблема включает в себя вопросы оцифровки архивных материалов, функциональности, размещения в сети, а также поддержки работоспособности, конвертации и миграции данных. Финансовая проблема связана с поиском средств для создания и поддержания выставок архивных документов в рабочем состоянии. Содержательная проблема заключается в выборе тематики и написании текстов для выставок.

Проблема определения понятий, связанных с публикацией цифровых копий архивных документов в интернете, рассматривают А. Ю. Волькович и Н. Г. Чигарева в статье «Виртуальные выставки как новая форма деятельности музея» [6], Ю. Г. Чернятинская в статье «Выставки онлайн – популяризация документов в электронной форме из фондов Центрального государственного электронного архива Украины» [7], Е. А. Шевцова в работе «Виртуальная выставка: мастер-класс» [8], а также Н. В. Збаровская в статье «Выставочная деятельность публичных библиотек» [9]. В этих статьях даются определения таким понятиям, как «виртуальная выставка», «цифровая выставка», «онлайн-выставка», «интернет-выставка» и «электронная выставка».

Традиционные и цифровые выставки играют важную роль в ознакомлении общественности с темами исторического прошлого. Пользователи не только получают информацию, но и осознают значимость работы архивов по обеспечению сохранности документов, что

способствует формированию представления о Национальном архивном фонде как основном информационном ресурсе нации. Цифровая выставка не только популяризирует информацию об архивных документах, но и демонстрирует её доступность для широкой аудитории. Благодаря легкому доступу и методической подготовке, материалы цифровых выставок могут быть использованы в образовательных, развивающих и воспитательных целях на уроках истории и обществоведения в учреждениях среднего и среднего специального образования. Осознание ценности сохранения документальной информации способствует формированию «архивной культуры» в обществе начиная с раннего возраста. В связи с этим целесообразно выделить образовательное (педагогическое) направление историографии, которое нашло отражение в статьях и материалах конференций.

В современном белорусском обществе образовательная деятельность архивных учреждений приобретает новое значение. В рамках инициативы «Архивы школам» совместно с учителями средних школ организуются международные круглые столы, совместные мероприятия, посвящённые вопросам применения архивных документов на уроках истории, а также проводятся экскурсии в архивные учреждения.

В статье А. А. Борисова «Архивная педагогика: новые подходы» подчёркивается, что архивная педагогика представляет собой важную общественную миссию архивов. Борисов акцентирует внимание на открытости и доступности архивных учреждений, утверждая: «Архив как самостоятельный элемент и “монополист на знания о минувшем” должен активно формировать свою аудиторию, участвовать в общественных дискуссиях и задавать собственную повестку дня». В работе также рассматривается историография развития архивной педагогики, выделяются различия между архивной и музейной педагогикой. Также А. А. Борисов определяет основные направления образовательной деятельности архивов, включая гражданское и патриотическое воспитание, изучение семейной истории, исследовательскую работу по предметам социально-гуманитарного цикла, герменевтические практикумы с неадаптированными архивными материалами, социально-культурное проектирование и др. Особый интерес в статье представляет перечень форм архивно-педагогической деятельности, который включает в себя разнообразные тематические экскурсии по фондам архивов, выставки, интерактивные занятия по интерпретации документов, дискуссии, викторины, исторические игры и квесты, олимпиады, конкурсы, конференции, акции, фестивали и кружки по интересам. Кроме того, автор делится опытом разработки учебных курсов для начальной и старшей школы, посвящённых локальной и цифровой истории [10].

В статье В. В. и И. А. Новокрещенных «Архивная педагогика в аспекте формирования ценностных ориентиров подрастающего поколения: школы и вузы» рассматривается проблема взаимодействия архивных учреждений и образовательных организаций в контексте формирования ценностей и патриотического воспитания молодежи. Авторы подчёркивают, что такое взаимодействие должно стать неотъемлемой

частью социальной миссии архивов, способствуя более глубокому пониманию исторического наследия и его значимости для формирования идентичности подрастающего поколения [11].

Т. И. Хорхордина в статье «Архивы – школе: традиции просветительства и патриотического воспитания» анализирует взаимодействие архивов и образовательных учреждений. Т. И. Хорхордина выделяет ключевые исторические периоды этого взаимодействия, акцентируя внимание на организации выставок архивных документов для школьников и предоставляя краткий количественный анализ таких мероприятий, проведенных с декабря 1921 г. по февраль 1922 г. Также в статье рассматривается вопрос создания музеев при архивах, что могло бы способствовать передаче исторических знаний в доступной и понятной форме [12].

В статье «Архивы и информационное обеспечение исторической науки: гуманитарная стратегия коммуникативной функции архивов» Т. И. Хорхордина акцентирует внимание на одной из основных функций архивных учреждений – их коммуникативной роли. В рамках этой функции сохраняется связь между архивом и пользователем, что подчёркивает важность взаимодействия между историками и архивистами. Т. И. Хорхордина делает акцент на междисциплинарности, подчёркивая необходимость интеграции знаний из различных областей для более эффективного использования архивных ресурсов в образовательных и научных целях [13].

Отдельный интерес представляют исследования польских архивистов А. Роса и В. Хоронжичевского, которые делают акцент на проблеме создания выставок в контексте антропологизации архивов. В их статьях «Архивы и музеи в историческом образовании» [14], «О пользе антропологической рефлексии в архивах – воспитательная функция архивов» [15], опубликованных в сборнике научных статей «Торуньские архивные конфронтации», подчёркивается наблюдаемый в настоящее время сдвиг архивов в сторону человека. Отдельно образовательной функции архивных учреждений посвящена монография А. Роса «Образовательная функция архивов» [16].

Интересно отметить, что образовательная функция архивных учреждений не является новшеством в польском архивоведении; новизна заключается в изменении понимания этой функции. В современных исследованиях акцентируется внимание на сближении истории и людей, а затем – людей и документов. В этом контексте предлагаются различные инструменты для реализации образовательной функции архивов, включая выставки, радио, телевидение, публикации в газетах и другие формы медиа. Таким образом, архивы имеют возможность привлекать новых пользователей. Традиционные выставки архивных документов, включая цифровые форматы, представляют собой один из ключевых инструментов для осуществления этой глобальной образовательной функции.

Историко-культурное направление находит свое отражение в научных статьях, посвящённых цифровым выставкам архивных документов.

Цифровая выставка архивных документов является инструментом и для формирования исторической памяти народа. С помощью таких выставок можно заострять внимание на актуальных проблемах прошлого и значимых датах в истории страны, что способствует развитию патриотического и культурного воспитания общества.

В статье Е. В. Огуренко «Архивные выставки в мемориальном пространстве города в послевоенный период (на примере государственного архива Свердловской области)» рассматриваются основные проблемы формирования мемориального пространства через призму деятельности региональных архивных учреждений. Е. В. Огуренко подробно анализирует историю выставочной деятельности архива Свердловской области с 1920 г., уделяя особое внимание тематике довоенного периода. В статье также обсуждаются специфические аспекты организации выставок того времени, включая дефицит площадей, финансовых ресурсов и кадрового потенциала [17].

В дополнение к этому, статьи М. Ф. Шумейко «Архивы, музеи, библиотеки как сокровищница документальной памяти белорусского народа» [18], Г. Н. Кибиткина «Интеграция архивов, музеев и библиотек: из опыта работы объединённого Государственного архива Челябинской области» [19] и Н. В. Веселкова «Музеи, библиотеки, архивы: взаимодействие на сцене малого города» [20] также подчёркивают важность синергии между различными культурными институтами в сохранении и популяризации документальной памяти.

Практический аспект в историографии организации выставок архивных документов отражен в статьях и книгах исследователей из Франции, США, Польши, Беларуси, России и Украины. В своих работах авторы акцентируют внимание на практической стороне создания и организации выставок архивных документов. В начале 2000-х гг. французские архивисты стали одними из первых, кто начал разрабатывать цифровые выставки архивных документов. В 2005 г. А. Дюамель в статье «Реализация виртуальной выставки архивных документов в городе Лаваль» представила первый опыт создания цифровых выставок. Дюамель описала процесс начиная с зарождения идеи и заканчивая выставлением архивных документов в открытый доступ, включая аспекты финансирования, целей и целевой аудитории, для которой предназначены материалы, а также аспекты создания концепции, формирования рабочей группы и выбора информационного обеспечения [21].

В книге Мартина Р. Калфатовика «Создание выигрышной онлайн-выставки для библиотек, архивов и музеев» рассматриваются критерии создания цифровых выставок, а также преимущества и условия их успешной реализации, с акцентом на недостатки и достоинства виртуальной демонстрации цифровых копий архивных документов [22].

Представители Португалии, такие как Рикардо Г. Мартини, Моника Гимарайнш, Джовани Р. Либрелотто и Педро Ранхель Энрикес, в статье «Создание виртуальных выставочных залов из цифровых архивов эмиграции» обсуждают функции виртуальных выставок, вопросы

сохранности документального наследия и важность обеспечения доступности архивных материалов через интернет [23].

А. А. Фролов в монографии «Управление выставочной деятельностью с использованием информационных технологий» анализирует основные элементы управления выставочной деятельностью с применением информационных технологий. Особый интерес представляет вторая глава, посвящённая использованию искусственного интеллекта в управлении выставочной деятельностью, где рассматриваются ключевые технические аспекты работы с искусственным интеллектом в контексте выставок. Однако стоит отметить, что монография может быть сложной для восприятия представителям гуманитарных наук [24].

В белорусской историографии количество и разнообразие исследований, посвящённых созданию цифровых выставок архивных документов, остаются ограниченными. В 2012 г. Д. Глазовская в статье «Виртуальные выставки архивных документов на сайте “Архивы Беларуси”» представила общий обзор электронных выставок за 2011 г. [25]. Её статью можно соотнести со статьёй К. Метелицы «Интернет-выставки архивных документов: белорусский опыт», опубликованную в 2021 г., в которой рассматривается количество созданных выставок архивных документов за 2020 г. и методика их создания. Особенностью данной статьи является обзор и характеристика каждого республиканского архива, занимающегося созданием электронных выставок, включая выставки, представленные на сайте «Архивы Беларуси». Эти исследования позволяют провести сравнительный анализ количественного состава выставок и изменений, произошедших за десятилетний период [26].

В 2016 г. А. Гуз в статье «Организация и проведение выставочной деятельности архивных документов: речичский опыт» описала преимущества работы с традиционными выставками, а также затронула вопрос создания виртуальных выставок. Гуз отмечает: «Быстрое развитие инновационных онлайн-технологий продиктовало совершенствование одной из актуальных форм выставочной деятельности – виртуальной деятельности. Начиная с 2010 года, в нашем архиве практикуется это направление...» [27].

В. А. Чакина в статье «Электронные архивные выставки: проблемы организации (на примере Нижнетагильского городского исторического архива)» выявила основные проблемы, связанные с организацией выставок архивных документов в названном архиве. Она акцентировала внимание на дизайне и оформлении электронных выставок, а также представила статистические данные о времени, проведенном пользователями на архивных сайтах, продемонстрировав прямую зависимость между эффективностью работы пользователя на сайте архивного учреждения и интерфейсом данного сайта [28].

В 2023 г. Пэм Хакбарт-Дин, Леанна Барселона и Энн Мари Гамильтон-Брем опубликовали статью под названием «Новые передовые методы управления онлайн-экспонатами: отчет об исследовании». В данной статье исследуются актуальные политики и практики оценки, управления и поддержки онлайн-выставок для архивов, музеев

и библиотек в Соединенных Штатах Америки и Канаде. Работа включает в себя новые передовые практики, основанные на результатах опроса, что подчёркивает значимость и необходимость дальнейшего изучения данной области [29].

Таким образом, историография, посвящённая созданию цифровых выставок архивных документов, остаётся недостаточно исследованной. Литература в данной сфере представлена преимущественно статьями и книгами, в то время как монографии встречаются реже. Практический аспект, как правило, отражен в работах зарубежных авторов, таких как Агата Дюамель, Мартин Р. Калфатовик, Джессика Л. Лачер-Фельдман и других. В своих исследованиях они акцентируют внимание на практических вопросах создания цифровых выставок, технических характеристиках и их продвижении в интернете. В теоретическом аспекте историографии выделяется три направления: проблемное, образовательное (педагогическое) и историко-культурное. В рамках теоретических исследований акцентируется внимание на таких проблемных вопросах, как аутентичность и целостность документов, представленных на цифровых выставках, а также на вопросах авторского права. Кроме того, поднимаются юридические, технические и содержательные аспекты, связанные с созданием и функционированием цифровых выставок. Образовательное и историко-культурное направления представлены в статьях, в которых цифровая выставка рассматривается как инструмент идеологической, воспитательной, образовательной и культурной работы. Эти исследования подчёркивают роль цифровых выставок в формировании общественного сознания и исторической памяти, а также их потенциал в контексте антропологизации архивов и сближения истории с современным обществом.

Список источников

1. Бадртдинова, Ю. А. Проблемы использования электронных архивных документов для подготовки историко-информационных мероприятий / Ю. А. Бадртдинова // Документ. Архив. История. Современность : материалы VII Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, посвящённой 80-летию Исторического факультета Уральского федерального университета. Екатеринбург, 16–18 ноября 2018 г. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2018. – С. 195–199.
2. Караваев, В. С. Электронные публикации документов: проблемы терминологии и авторского права / В. С. Караваев // Архивы России и Польши: история, проблемы и перспективы развития : сборник научных трудов. – Екатеринбург, 2013. – С. 280–287.
3. Юмашева, Ю. Ю. Архивные информационные ресурсы на основе электронных копий: для кого они? / Ю. Ю. Юмашева // Роль архивов в информационном обеспечении исторической науки : сборник статей. – М. : 2017а. – С. 520–551.
4. Юмашева, Ю. Ю. Научное издание исторических документов в электронной среде: проблемы источниковедения и археографии / Ю. Ю. Юмашева // Историческая информатика. – 2017в. – № 1. – С. 125–139.

5. Юмашева, Ю. Ю. Возможности использования архивных информационных ресурсов в качестве электронных изданий (публикаций) / Ю. Ю. Юмашева // Беларускі археаграфічны штогоднік. – 2022. – С. 57–69.
6. Волькович, А. Ю. Виртуальные выставки как новая форма деятельности музея / А. Ю. Волькович, Н. Г. Чigareва. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnye-vystavki-kak-novaya-forma-deyatelnosti-muzeya> (дата обращения: 17.04.2022).
7. Чернятинская, Ю. Г. Выставки онлайн – популяризация документов в электронной форме из фондов Центрального государственного электронного архива Украины / Ю. Г. Чернятинская – URL: https://tsdea.archives.gov.ua/ru/structure_ru/ (дата обращения: 17.04.2022).
8. Шевцова, Е. А. Виртуальная выставка: мастер-класс / Е. А. Шевцова – URL: http://www.ndbmarshak.ru/content/menu/287/Virtualnaya_vystavka_masterklass.pdf (дата обращения: 12.12.2024).
9. Збаровская, Н. В. Выставочная деятельность публичных библиотек / Н. В. Збаровская. – URL: <https://lib.1sept.ru/article.php?ID=200601307> (дата обращения: 18.05.2022).
10. Борисов, А. А. Архивная педагогика: новые подходы / А. А. Борисов // IV Форум архивистов Пермского края : материалы и документы. 30 ноября 2016 г. – Пермь : Издательский дом «Типография купца Тарасова», 2016. – С. 78–87.
11. Новокрещенских, В. В. Архивная педагогика в аспекте формирования ценностных ориентиров подрастающего поколения: школы и вузы / В. В. Новокрещенских, И. А. Новокрещенских // Вестник архивиста. – 2018. – № 1. – С. 285–293.
12. Хорхордина, Т. И. Архивы – школе: традиции просветительства и патриотического воспитания / Т. И. Хорхордина // Беларускі археаграфічны штогоднік. – 2022. – С. 142–147.
13. Хорхордина, Т. И. Архивы и информационное обеспечение исторической науки: гуманитарная стратегия коммуникативной функции архивов / Т. И. Хорхордина – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/arhivy-i-informatsionnoe-obespechenie-istoricheskoy-nauki-gumanitarnaya-strategiya-kommunikativnoy-funktsii-arhivov/viewer> (дата обращения: 12.12.2024).
14. Chorążyczewski, W. Archiwa i pamięć. Z dziejów polskich archiwów / W. Chorążyczewski // Archiwa – Kancelarie – Zbiory. – Т. 1. – Toruń, 2005, S. 13–27.
15. Chorążyczewski, W. Archiwista na wakacjach albo o przymusie dokumentowania / W. Chorążyczewski // Archiwa – Kancelarie – Zbiory. – Т. 2. – Toruń, 2008. – S. 91–99.
16. Agnieszka, R. Funkcja edukacyjna archiwów, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. – Warszawa, 2012. – S. 317.
17. Огуренко, Е. В. Архивные выставки в меморативном пространстве города в послевоенный период (на примере Государственного архива Свердловской области) / Е. В. Огуренко // Меморативные ландшафты малых городов России и Польши = Krajobrazy pamięci małych miast Rosji i Polski: сборник научных трудов. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2022. – С. 215–224.
18. Шумейко, М. Ф. О взаимодействии архивов, музеев, библиотек в деле сохранения социальной памяти человечества / М. Ф. Шумейко // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Мінск : БелНДДАС, 2023. – Выпуск 24. – С. 173–178.
19. Кибиткина, Г. Н. Интеграция архивов, музеев и библиотек. Из опыта работы Объединённого государственного архива Челябинской области /

Г. Н. Кибиткина. // Меморативные ландшафты малых городов России и Польши = *Krajobrazy ramięci małych miast Rosji i Polski* : сборник научных трудов. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2022. – С. 250–255.

20. Веселкова, Н. В. Музеи, библиотеки, архивы: взаимодействия на сцене малого города / Н. В. Веселкова. – Текст: электронный // Документ. Архив. История. Современность : сборник научных трудов. – Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2022. – Вып. 22. – С. 242–253.

21. Duhamel, A. Réalisation d'une exposition virtuelle de documents d'archives à la Ville de Laval / Agathe Duhamel. – URL: https://cora.archivistes.qc.ca/revuearchives/vol37_1/37_1_duhamel.pdf (date of access: 12.12.2024).

22. Kalfatovic, M. R. Creating a Winning Online Exhibition: A Guide for Libraries, Archives, and Museums / Martin R. Kalfatovic. – Chicago, London : American Library Association, 2002.

23. Martini, R. Creating virtual exhibition rooms from emigration digital archives / Ricardo G. Martini, Monica Guimaraes, Giovanni R. Librelotto, Pedro Rangel Henriques. – URL: <https://doi.org/10.1007/s10209-016-0479-7> (date of access: 12.12.2024).

24. Фролов, А. А. Управление выставочной деятельностью с использованием информационных технологий : монография / А. А. Фролов, И. Г. Бычков, В. Б. Щербатский. – Екатеринбург, 2014.

25. Глазовская, Д. Виртуальные выставки архивных документов на сайте «Архивы Беларуси» / Д. Глазовская // Архивы и делопроизводство: научно-практический иллюстративный журнал / основатель Департамент по архивам и делопроизводству Министерства Юстиции Республики Беларусь. – 2012. – № 5. – С. 94–98.

26. Метелица, К. Интернет-выставки архивных документов: белорусский опыт / К. Метелица // Архивы и делопроизводство: научно-практический иллюстративный журнал / основатель Департамент по архивам и делопроизводству Министерства Юстиции республики Беларусь. – 2021. – № 1. – С. 49–58.

27. Гуз, А. Организация и проведение выставок архивных документов: речичский опыт / А. Гуз // Архивы и делопроизводство: научно-практический иллюстративный журнал. – 2016. – № 6. – С. 70–72.

28. Чакина, В. А. Электронные архивные выставки: проблемы организации (на примере Нижнетагильского городского исторического архива) / В. А. Чакина // Документ в современном обществе: цифровая трансформация : материалы XIII Всероссийской студенческой научно-практической конференции, Екатеринбург, 3–4 апреля 2020 г. – Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2020. – С. 205–208.

29. Hackbart-Dean P. Emerging Best Practices for Managing Online Exhibits: Survey Report / Pam Hackbart-Dean, Leanna Barcelona, Anne Marie Hamilton-Brehm // *The American Archivist*. – № 86 (2). – 2023. – P. 595–616.

АНАСТАСИЯ НЕДАШКОВСКАЯ

МАГИСТР ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК, МЛАДШИЙ НАУЧНЫЙ
СОТРУДНИК ОТДЕЛА ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЯ БЕЛНИИДАД,
АСПИРАНТ КАФЕДРЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ БГУ

**НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ РАБОТА
БЕЛОРУССКОГО НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО
ИНСТИТУТА ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЯ И АРХИВНОГО
ДЕЛА И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ПРАКТИКУ АРХИВНОГО ДЕЛА
И ДЕЛОПРОИЗВОДСТВА**

В статье рассматривается научно-исследовательская работа Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела (БелНИИДАД) и её влияние на практику архивного дела и делопроизводства в Республике Беларусь. Описаны основные направления деятельности института, его взаимодействие с государственными архивами, а также перспективы развития. Особое внимание уделено ключевым достижениям за последние два года, включая разработку нормативных правовых актов, методических рекомендаций и стандартизации процессов управления документами. В статье подчёркивается значимость вклада БелНИИДАД в сохранение культурного и исторического наследия, развитие теории и практики управления документами и архивами.

Ключевые слова: документоведение, архивоведение, архивное дело, делопроизводство, документооборот, документ, архив, управление документами.

НАСТАССЯ НЕДАШКОЎСКАЯ

МАГІСТР ГІСТАРЫЧНЫХ НАВУК, МАЛОДШЫ НАВУКОВЫ
СУПРАЦОЎНІК АДЗЕЛА ДАКУМЕНТАЗНАЎСТВА
БЕЛНДІДАС, АСПІРАНТ КАФЕДРЫ КРЫНІЦАЗНАЎСТВА
БДУ

**НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧАЯ ПРАЦА БЕЛАРУСКАГА
НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧАГА ІНСТЫТУТА
ДАКУМЕНТАЗНАЎСТВА І АРХІЎНАЙ СПРАВЫ
І ЯЕ ЎПЛЫЎ НА ПРАКТЫКУ АРХІЎНАЙ СПРАВЫ
І СПРАВАВОДСТВА**

У артыкуле разглядаецца навукова-даследчая праца Беларускага навукова-даследчага інстытута дакументазнаўства і архіўнай справы (БелНДІДАС) і яе ўплыў на практыку архіўнай справы і справаводства ў Рэспубліцы Беларусь. Апісаны асноўныя кірункі чыннасці інстытута, яго ўзаемадзеянне з дзяржаўнымі архівамі, а таксама перспектывы развіцця. Адметная ўвага нададзена ключавым дасягненням за апошнія

два гады, улучаючы распрацоўку нарматыўных праўных актаў, метадычных рэкамендацый і стандартызацыі працэсаў кіравання дакументамі. У артыкуле падкрэсліваецца значнасць укладу БелНДІДАС у захаванне культурнай і гістарычнай спадчыны, развіццё тэорыі і практыкі кіравання дакументамі і архівамі.

Вызначальныя словы: дакументазнаўства, архівазнаўства, архіўная справа, справаводства, дакументазварот, дакумент, архіў, кіраванне дакументамі.

NASTASSIA NEDASHKOWSKAYA

MASTER IN HISTORY, JUNIOR RESEARCHER AT
THE BELARUSIAN RESEARCH INSTITUTE OF
RECORDS MANAGEMENT AND ARCHIVAL STUDIES,
POSTGRADUATE STUDENT OF THE SOURCE
BELARUSIAN STATE UNIVERSITY

**SCIENTIFIC RESEARCH WORK OF THE BELARUSIAN
RESEARCH INSTITUTE OF RECORDS MANAGEMENT
AND ARCHIVAL STUDIES AND ITS INFLUENCE ON THE
PRACTICE OF ARCHIVAL AND RECORD KEEPING**

The article deals with the research work of the Belarusian Research Institute of Records Management and Archival Studies (BelRIRMAS) and its influence on the practice of archival and record keeping in the Republic of Belarus. The main directions of the Institute's activity, its interaction with state archives, as well as its development prospects are described. Special attention is paid to the key achievements over the last two years, including the development of normative legal acts, methodological recommendations and standardization of document management processes. The article emphasizes the significance of BelRIRMAS' contribution to the preservation of cultural and historical heritage, development of the theory and practice of records and archives management.

Keywords: document science, archival science, archival business, record keeping, record keeping, document flow, document, archive, document management.

На современном этапе своего развития архивное дело и делопроизводство сталкиваются с множеством вызовов, обусловленных стремительным развитием цифровых технологий, увеличением объёма документированной информации, ростом требований к её сохранению, систематизации и доступности. В условиях информационного общества каждое государство стремится эффективно управлять документами, гарантируя их сохранность, доступность и юридическую значимость. Данные вызовы становятся всё более актуальными в эпоху цифровой трансформации, когда традиционные методы работы с документами требуют пересмотра и адаптации к новым реалиям.

Для успешного решения этих задач необходим высокий уровень методического и методологического обеспечения, что включает в себя разработку и внедрение новых стандартов, методов и технологий, способствующих эффективному управлению документами и архивами. Научно-исследовательская работа в данной сфере играет ключевую роль, поскольку она закладывает фундамент для всех дальнейших изменений и улучшений. Только на основе глубоких и всесторонних исследований возможно создавать инновационные решения, отвечающие современным требованиям и потребностям архивного дела и делопроизводства.

Белорусский научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела (БелНИИДАД) является ведущим научным учреждением в области документоведения и архивного дела в Республике Беларусь. На протяжении более 30 лет институт вносит значительный вклад в развитие отрасли, объединяя теоретические исследования с практическими положениями. БелНИИДАД осуществляет разработку и внедрение нормативных правовых актов, методических рекомендаций, государственных стандартов и других документов, обеспечивающих высокие стандарты в архивном деле и делопроизводстве [14]. Институт также участвует в подготовке специалистов, занимается проведением обучающих семинаров и курсов, что способствует повышению квалификации работников архивов и делопроизводственных служб.

Научно-исследовательская работа БелНИИДАД направлена на решение ключевых задач в сфере управления документами, сохранности архивных документов, их классификации и систематизации, а также на внедрение современных информационных технологий. Институт активно взаимодействует с государственными архивами, образовательными учреждениями и международными организациями, что позволяет обмениваться опытом, внедрять лучшие практики [18]. В результате БелНИИДАД обеспечивает высокий уровень методического и методологического обеспечения архивного дела и делопроизводства, способствуя эффективному управлению документами, сохранению культурного и исторического наследия, укреплению государственности и развитию научного потенциала страны.

История создания и развития БелНИИДАД отражает значительные достижения и трансформации, пройденные этим учреждением с момента его основания.

Деятельность БелНИИДАД началась в декабре 1991 г., когда на базе «Института историко-политических исследований Компартии Белоруссии» (ранее – «Институт истории партии при ЦК КПБ») был сформирован «Белорусский научно-исследовательский центр документоведения и ретроинформации» (БелНИИЦДР). Целью этого центра было решение ключевых задач, связанных с разработкой нормативной и методической базы для архивного дела и делопроизводства в Республике Беларусь. Значительное внимание уделялось подготовке и публикации документов, касающихся истории КПСС-КПБ, Великой Отечественной войны и партизанского движения, а также вопросам истории белорусской государственности [16].

В 1994 г. институт претерпел преобразование, результатом которого стало создание Белорусского научно-исследовательского центра документоведения, археографии и архивного дела (БелНИЦДААД). Расширение сфер исследований включало в себя археографические работы и публикацию архивных документов, что позволило институту заниматься подготовкой методических рекомендаций по публикации исторических источников различных эпох и на различных языках. Вовлечение в научный оборот большого массива ранее слабо освоенных исторических документов способствовало обогащению научного знания и популяризации истории Беларуси [2].

С 1996 г. начался новый этап развития института, который получил новое и современное название – Белорусский научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела (БелНИИДАД). Укрепив свой статус и расширив научную деятельность, институт акцентировал внимание на стандартизации процессов управления документами, гармонизации национальных стандартов с международными (ISO) и методическом обеспечении их внедрения в деятельность государственных архивов и организаций. Особенно важным этапом стало создание в 2011 г. Национального технического комитета по стандартизации ТК ВУ 28 «Управление документами», секретариат которого находится в ведении БелНИИДАД [12].

За более чем 30-летнюю историю БелНИИДАД зарекомендовал себя как ведущий центр научных исследований в области документоведения и архивного дела как на национальном, так и на международном уровне. Институт разработал и внедрил несколько государственных стандартов, основанных на международных стандартах, таких как ISO 15489-1 «Информация и документация. Управление документами. Часть 1. Общие требования» и ISO 30300 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Информация и документация. Системы управления документами. Основные положения и словарь», обеспечив грамотное применение стандартов на практике и разработку методического обеспечения для их внедрения в деятельность государственных архивов и организаций [17]. Среди значимых достижений стоит отметить исследования в области теории документоведения, архивоведения, археографии и источниковедения, а также прикладные исследования по совершенствованию документационных систем и технологий работы с документами.

БелНИИДАД также внес значительный вклад в развитие нормативно-правовой базы и методического обеспечения архивного дела и делопроизводства, обеспечив подготовку методических рекомендаций и проектов нормативных правовых актов, направленных на совершенствование процессов управления документами. Важной частью работы института стало обеспечение сохранности архивных документов, разработка методов по защите документов от плесневых поражений и других угроз.

Таким образом, БелНИИДАД, пройдя сложный путь становления и трансформации, стал ключевым институтом в области

документоведения и архивного дела, обеспечивая высокий уровень научных исследований и их практическое применение, способствуя эффективному управлению документами и сохранению национального архивного наследия.

Основные направления научно-исследовательской работы БелНИИДАД включают в себя развитие теории документоведения и архивоведения, проведение прикладных исследований и совершенствование документационных систем, унификацию и стандартизацию делопроизводственных и архивных процессов, классификацию и систематизацию документов, обеспечение сохранности архивных документов, публикацию документов и археографическую работу, исторические исследования, экономику архивного дела, а также методическое обеспечение и нормативную базу.

Развитие теории документоведения и архивоведения является одним из фундаментальных направлений деятельности БелНИИДАД. Исследования в этой области сосредоточены на изучении ключевых понятий и категорий документоведения, разработке методологии и теоретических основ архивного дела, а также на исследовании истории и эволюции документов и архивов, что позволяет создавать научно обоснованные рекомендации по управлению документами и архивами, что, в свою очередь, способствует повышению эффективности работы государственных и частных учреждений в этой сфере [15].

Прикладные исследования и совершенствование документационных систем направлены на разработку и внедрение новых технологий и методов работы с документами в государственных органах и организациях. Разработка проблем в данной области позволяет оптимизировать процессы управления документами, уменьшить затраты на их обработку и хранение, а также повысить надежность и доступность документированной информации. Институт также занимается исследованием и внедрением новых методов электронного документооборота, что особенно актуально в условиях цифровой трансформации общества.

Унификация и стандартизация делопроизводственных и архивных процессов является важным направлением работы БелНИИДАД. Разработка государственных стандартов, гармонизация национальных стандартов с международными (ISO) и создание нормативно-правовой базы позволяют устанавливать единые требования к управлению документами и архивами, что способствует улучшению качества работы в этой сфере. Важную роль в этом процессе играет ТК ВУ 28 «Управление документами» [12], который разрабатывает и пересматривает стандарты, направленные на унификацию и стандартизацию процессов управления документами. Деятельность этого комитета обеспечивает соответствие национальных стандартов международным требованиям, что способствует интеграции Беларуси в международное сообщество [6].

На упорядочение и эффективное управление документами направлена деятельность института по классификации и систематизация документов. Институт ведет общегосударственный классификатор

Республики Беларусь ОКРБ «Унифицированные документы», разрабатывает и ведет унифицированную систему организационно-распорядительной документации (УСОПД). Данные системы позволяют упрощать и стандартизировать процессы классификации и систематизации документов, что способствует улучшению их учета, хранения и поиска. Их разработка и внедрение способствует повышению эффективности работы государственных органов и организаций, а также обеспечивает сохранность и доступность документированной информации.

Обеспечение сохранности архивных документов видится одним из ключевых направлений деятельности БелНИИДАД. Институт разрабатывает методы защиты документов от плесневых поражений и других угроз, что способствует долгосрочному сохранению культурного и исторического наследия страны. Особое внимание уделяется разработке методов лабораторного контроля по защите архивных документов, что позволяет обеспечивать их сохранность в условиях длительного хранения, помогая сохранять уникальные архивные материалы, обеспечивая их доступность для будущих поколений [9].

Одним из актуальных аспектов деятельности института является публикация документов и археографическая работа. Институт занимается изданием документов по истории Беларуси, вовлечением малоизученных источников в научный оборот, что способствует обогащению исторического знания и популяризации культурного наследия страны. Публикация архивных документов, подготовка методических рекомендаций по их обработке и изданию позволяют расширять доступ к историческим источникам, что особенно важно для историков, археографов и исследователей [1].

Исторические исследования, проводимые БелНИИДАД, направлены на изучение актуальных проблем белорусской государственности, истории делопроизводства и архивного строительства. Эти исследования позволяют углублять знания о прошлом страны, выявлять новые аспекты исторического развития, а также разрабатывать научно обоснованные рекомендации по управлению документами и архивами. Институт активно публикует результаты своих исследований, что способствует популяризации исторического знания и укреплению национальной идентичности.

Методическое обеспечение и нормативная база являются основой для эффективной работы в сфере документоведения и архивного дела. БелНИИДАД занимается подготовкой проектов нормативных правовых актов и методических документов, которые устанавливают единые требования к управлению документами и архивами, обеспечивают их сохранность и доступность. Подготовка таких документов является основополагающей задачей института на государственном уровне, способствует унификации и стандартизации процессов управления документами, что в конечном итоге ведет к улучшению качества работы государственных органов и организаций в этой сфере [3].

Таким образом, основные направления научно-исследовательской работы БелНИИДАД охватывают широкий спектр вопросов

и способствуют не только развитию науки и практики в данной области, но и укреплению национальной идентичности и сохранению культурного наследия Беларуси.

Научно-исследовательская работа БелНИИДАД оказывает значительное влияние на развитие и совершенствование практики архивного дела и делопроизводства в Республике Беларусь. Одним из ключевых аспектов этого влияния является разработка проектов нормативных правовых актов и методических рекомендаций, направленных на оптимизацию работы в области архивного дела и делопроизводства. БелНИИДАД активно занимается подготовкой проектов ряда нормативных актов, таких как: Закон Республики Беларусь «Об архивном деле и делопроизводстве» [10], Инструкция по делопроизводству в государственных органах, иных организациях [7], Правила работы архивов государственных органов и иных организаций [13], Перечень типовых документов, образующихся в процессе деятельности государственных органов, иных организаций и индивидуальных предпринимателей, с указанием сроков хранения [11] и пр. Разработанные институтом государственные стандарты, методические рекомендации, которые устанавливают единые требования к управлению документами и архивами. Документы способствуют внедрению современных подходов и технологий, обеспечивая высокое качество и надежность работы с документами.

Совершенствование делопроизводственных процессов является ещё одним направлением, в котором научно-исследовательская работа института играет решающую роль. Внедрение современных технологий и автоматизация документооборота позволяют значительно повысить эффективность работы с документами, ускоряя их обработку и обеспечивая надежное хранение и доступность. Разработанные БелНИИДАД рекомендации и стандарты по ведению делопроизводства, включая автоматизированные системы управления документами [8], способствуют оптимизации делопроизводственных процессов в государственных органах и организациях, что не только сокращает затраты на управление документами, но и повышает оперативность и точность работы с ними [4].

Обучение и повышение квалификации специалистов в области архивного дела и делопроизводства также находятся в центре внимания БелНИИДАД. Институт проводит обучающие семинары, курсы и тренинги для архивистов и специалистов в области управления документами, что способствует повышению их профессионального уровня. Использование результатов научно-исследовательской работы в образовательных программах позволяет обеспечить подготовку квалифицированных кадров, готовых эффективно работать с документами и архивами. Это, в свою очередь, способствует повышению качества работы государственных органов и организаций в данной сфере.

БелНИИДАД также осуществляет научно-методическую поддержку архивных учреждений. Институт оказывает консультации и методическую помощь архивным учреждениям, содействуя решению сложных

вопросов и внедрению новых подходов в их работу. Совместные проекты с государственными архивами и другими организациями позволяют обмениваться опытом и лучшими практиками, что способствует улучшению работы архивных учреждений. Научно-методическая поддержка, оказываемая БелНИИДАД, способствует укреплению научного потенциала архивных учреждений и повышению их профессионального уровня.

Таким образом, научно-исследовательская работа БелНИИДАД оказывает значительное влияние на развитие и совершенствование практики архивного дела и делопроизводства в Республике Беларусь. Разработка нормативных правовых актов и методических рекомендаций, совершенствование делопроизводственных процессов, обеспечение сохранности и доступности архивных документов, обучение и повышение квалификации специалистов, а также научно-методическая поддержка архивных учреждений способствуют высокому уровню работы с документами и архивами.

Взаимодействие БелНИИДАД с государственными архивами является неотъемлемой частью его деятельности, способствующей развитию и совершенствованию архивного дела и делопроизводства в Республике Беларусь. Одним из ключевых аспектов этого взаимодействия является сотрудничество в рамках научно-исследовательских работ. БелНИИДАД активно обменивается информацией с государственными архивами, что позволяет эффективно использовать практический опыт архивных учреждений при разработке научных тем. Совместная работа по разработке тем научно-исследовательских работ позволяет интегрировать теоретические исследования с практическими потребностями архивов, что способствует созданию научно обоснованных рекомендаций и методик.

Рецензирование проектов и участие в Ученом совете также играют значительную роль во взаимодействии БелНИИДАД с государственными архивами. Институт активно оценивает проекты нормативных правовых актов и методических пособий, разрабатываемых для архивных учреждений, что позволяет улучшать качество и актуальность этих документов. Участие директоров и работников государственных архивных учреждений в Ученом совете БелНИИДАД способствует обсуждению и принятию решений по ключевым вопросам научной и методической работы, что укрепляет сотрудничество и координацию действий между институтом и архивами.

В рамках практической экспертизы институт предоставляет экспертные мнения по различным вопросам архивного дела, апробирует новые методы и рекомендации, что способствует их внедрению в практическую работу архивных учреждений. Обеспечение архивов актуальной информацией и методической поддержкой позволяет улучшать их работу, обеспечивая высокое качество управления документами и архивами [5].

Внедрение результатов научно-исследовательских работ в деятельность государственных архивов является завершающим этапом

взаимодействия БелНИИДАД с архивами. Активное применение разработок института в практике архивных учреждений позволяет оценить их эффективность и внести необходимые коррективы. Обратная связь от архивных учреждений по результатам внедрения научных разработок способствует улучшению методик и рекомендаций, что в конечном итоге ведет к повышению качества работы архивов и обеспечению сохранности и доступности архивных документов.

Таким образом, взаимодействие БелНИИДАД с государственными архивами охватывает широкий спектр направлений, включая сотрудничество в рамках научно-исследовательских работ, методическую помощь и консультирование, рецензирование проектов и участие в Ученом совете, практическую экспертизу и информационную поддержку, а также внедрение результатов НИР в деятельность архивов. Взаимодействие способствует развитию и совершенствованию архивного дела и делопроизводства в Республике Беларусь, обеспечивая высокое качество работы с документами и архивами, сохранение культурного и исторического наследия страны, а также укрепление научного потенциала архивных учреждений.

За последние два года БелНИИДАД значительно укрепил свои позиции в области развития архивного дела и делопроизводства, что нашло отражение в ряде важных изданий и нормативных документов, подготовленных и опубликованных институтом. Эти достижения свидетельствуют о высоком уровне научно-исследовательской работы института и его значительном вкладе в совершенствование методов и практик работы с документами и архивами в Республике Беларусь. Ключевыми достижениями является официальное опубликование результатов научно-исследовательской работы института, в том числе двадцать четвертого и двадцать пятого выпуска «Беларускага археаграфічнага штогодніка», размещение проекта новой редакции государственного стандарта Республики Беларусь СТБ 2059 «Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения», определение методов лабораторных исследований при обеспечении микологической безопасности архивных документов, подготовка и издание примерных номенклатур дел, методических рекомендаций по составлению и применению номенклатур дел организаций, по разработке инструкций по делопроизводству и по работе с документами в организациях, внедряющих международные стандарты ISO на системы управления, представляют собой важные инструменты для улучшения документационного обеспечения управления, издание общегосударственного классификатора Республики Беларусь ОКРБ 010-2023 «Унифицированные документы» и пр.

Ключевые достижения БелНИИДАД за последние два года включают важные издания, нормативные документы и методические рекомендации, способствующие развитию и совершенствованию архивного дела и делопроизводства в Республике Беларусь. Эти достижения подчёркивают высокий уровень научно-исследовательской работы института и его значительный вклад в обеспечение сохранности и доступности

документированной информации, повышение эффективности управления документами, а также укрепление национального архивного фонда и культурного наследия страны.

Перспективы развития БелНИИДАД связаны с реализацией планов по решению текущих проблем и укреплению научного потенциала института. Одним из ключевых направлений является преодоление кадрового дефицита путём привлечения молодых специалистов, повышения квалификации сотрудников и восстановления аспирантуры. Это позволит обеспечить необходимое количество квалифицированных кадров и стабильно развиваться в условиях растущего спроса на научные кадры в области документоведения и архивного дела.

Новые направления исследований, связанные с адаптацией к цифровой трансформации и развитием информационных технологий, также являются перспективным направлением развития БелНИИДАД. Институт активно работает над созданием и внедрением инновационных решений в области управления документами и архивного дела, что позволяет соответствовать современным требованиям и вызовам информационного общества.

Укрепление взаимодействия с архивами и международное сотрудничество представляют собой важные аспекты перспективного развития института. Расширение партнёрских связей с зарубежными научными и образовательными учреждениями, участие в международных проектах и программах обмена опытом позволят интегрировать лучшие практики и стандарты в работу БелНИИДАД, укрепляя его позиции на международной арене. В целом данные меры позволят институту продолжать вносить значительный вклад в развитие архивного дела и делопроизводства, обеспечивая высокое качество научных исследований и их практическое применение.

Таким образом, научно-исследовательская работа БелНИИДАД в значительной мере способствует развитию и совершенствованию архивного дела и делопроизводства в Республике Беларусь. Объединяя теоретические исследования с практическими приложениями, институт внедряет передовые методы и технологии, обеспечивает высокие стандарты управления документами и архивами, а также активно сотрудничает с государственными и международными организациями. Разработка нормативных правовых актов, методических рекомендаций и государственных стандартов, а также проведение обучающих мероприятий и коммерциализация научных разработок являются основными направлениями, способствующими повышению качества работы с документами и укреплению национального архивного фонда, реализации перспективных направлений развития архивного дела и делопроизводства.

Список источников

1. Архіўная справа на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921–1995 гг.) / Камітэт па архівах і справаводстваў Рэспублікі Беларусь, Беларускі

навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. – Мінск : БелНДІДАС, 1996. – № 42.

2. Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 10-годдзя ўтварэння / У. В. Фядосаў, Н. М. Дзятчык, А. І. Валахановіч [і інш.]. – Мінск : БелНДІДАС, 2001. – 112 с.

3. Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 20-годдзя ўтварэння : бібліягр. паказ. (2002–2010) / Склад.: В. А. Гапановіч, Н. М. Дзятчык, С. У. Жумар [і інш.]. – Мінск : БелНДІДАС, 2011. – С. 60–69.

4. Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Бібліягр. паказ. / БелНДІДАС, Б-ка бел. ун-та культуры ; склад.: Т. А. Самайлюк, В. У. Скалабан, Т. А. Дзем'яновіч, Л. І. Доўнар. – Мінск : БелНДІДАС, 1997. – С. 80–83.

5. Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы : бібліягр. паказ. (1997–2001) / БелНДІДАС ; склад.: В. І. Саітава [і інш.]. – Мінск : БелНДІДАС, 2001. – С. 98–100.

6. Внедрение международных стандартов по делопроизводству в Республике Беларусь : проблемы и решения // Секретарское дело. – 2008. – № 3. – С. 30–36.

7. Инструкция по делопроизводству в государственных органах, иных организациях, утверждённая Постановлением Министерства юстиции Республики Беларусь от 19 января 2009 г. № 4 // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2024.

8. Методические рекомендации по выбору автоматизированных систем документационного обеспечения управления (ведомственных систем электронного документооборота) в государственных органах, иных организациях / авт.-разраб.: Д. И. Варнашов, А. Н. Сукач. – Минск : БелНИИДАД, 2019. – 40 с.

9. Методы лабораторных исследований при решении проблем обеспечения микологической безопасности архивов / сост. И. А. Гончарова. – Минск : БелНИИДАД, 2023. – 56 с.

10. Об архивном деле и делопроизводстве : Закон Республики Беларусь, 25 ноября 2011 г., № 323-3 // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2024.

11. Перечень типовых документов, образующихся в процессе деятельности государственных органов, иных организаций и индивидуальных предпринимателей, с указанием сроков хранения. – Минск : БелНИИДАД, 2023. – 248 с.

12. Положение о техническом комитете по стандартизации Республики Беларусь «Управление документами» // БелНИИДАД. – 2011. – URL: <https://belniidad.by/images/data/25-05-2023-1.pdf> (дата обращения: 24.09.2024).

13. Правила работы архивов государственных органов и иных организаций, утверждённые Постановлением Министерства юстиции Республики Беларусь от 24 мая 2012 г. № 143 «Об утверждении Правил работы архивов государственных органов и иных организаций» // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2024.

14. Рыбаков, А. Е. Институт нашел свое место в архивной системе. Институт нужен отрасли (к 25-летию создания Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела) / А. Е. Рыбаков // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Вып. 17. – Мінск, 2016. – С. 5–18.

15. Рыбаков, А. Е. О научно-исследовательской работе Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела в 2017–2022 г. и перспективных направлениях научных исследований / А. Е. Рыбаков //

Беларускі археаграфічны штогоднік. – Вып. 23. – Мінск : БелНДІДАС, 2022. – С. 21–37.

16. Рыбаков, А. Е. «Принять предложение трудового коллектива...» (к 20-летию Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела) / А. Е. Рыбаков // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Выпуск 12. – Мінск, 2011. – С. 11–42.

17. Рыбаков, А. Е. Роль и значение государственных стандартов в системе нормативно-методического регулирования управления документами в Республике Беларусь / А. Е. Рыбаков // Документация в информационном обществе: нормативно-методическое обеспечение управления документами. Доклады и сообщения на XXI Международной научно-практической конференции 18–19 ноября 2014 г. / Росархив. ВНИИДАД. – М., 2015. – С. 52–62.

18. Фядосаў, У. В. Навуковая дзейнасць інстытута ў гады станаўлення / У. В. Фядосаў // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Мінск, 2001. – Вып. 2. – С. 318–326.

КСЕНІЯ СЯМАШКА

НАМЕСНІК ДЫРЭКТАРА ПА НАВУКОВАЙ РАБОЦЕ –
ЗАГАДЧЫК НЭА, ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНЫ МУЗЕЙ-
ЗАПАВЕДНІК «ЗАСЛАЎЕ»

ГЕНАДЗЬ СІВОХІН

СТАРШЫ НАВУКОВЫ СУПРАЦОЎНІК,
ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНЫ МУЗЕЙ-ЗАПАВЕДНІК «ЗАСЛАЎЕ»

**АРХІЎНЫЯ КРЫНІЦЫ ЯК АСНОВА НАВУКОВА-
ДАСЛЕДЧАЙ І ЭКСПАЗІЦЫЙНАЙ РАБОТЫ ПА
ДАСЛЕДАВАННІ ЛАКАЛЬНАЙ ГІСТОРЫІ (НА
ПРЫКЛАДЗЕ ПАРТНЁРСКАГА ПРАЕКТА ГІСТОРЫКА-
КУЛЬТУРНАГА МУЗЕЯ-ЗАПАВЕДНІКА «ЗАСЛАЎЕ»
«ПАДАРОЖЖЫ ПА ВЯЛІКІМ СВЕЦЕ ХВЯДОСА
ШЫНКЛЕРА. ПОСТЛІТАРАТУРНЫЯ НАТАТКІ ПРА
СЛЫННАГА ЗЕМЛЯКА»)**

У артыкуле апавядаецца пра выкарыстанне архіўных крыніц і іх ролю пры правядзенні лакальных гістарычных даследаванняў, іх рэ-/прэзентацыю сродкамі публічнай гісторыі на прыкладзе музейнага мемарыяльнага праекта «Падарожжы па вялікім свеце Хвядоса Шынклера. Постлітаратурныя нататкі пра слыннага земляка», прымеркаванага да 120-х угодак з нараджэння ў Заслаўі Хвядоса Шынклера. Праект быў рэалізаваны ў шэрагу навукова-адукацыйных і асветніцкіх праектаў Гісторыка-культурнага музея-запаведніка «Заслаўе» «Этнаграфіка рэчавіду» і з'яўляўся партнёрскай акцыяй музея-запаведніка, Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, Музея гісторыі Беларускай чыгункі Цэнтра навукова-тэхнічнай інфармацыі БЧ і Мінскага абласнога краязнаўчага музея.

Вызначальныя словы: лакальная гісторыя, гісторыя беларускай літаратуры, Хвядос Шынклер, Гісторыка-культурны музей-запаведнік «Заслаўе», публічная гісторыя, Заслаўе.

КСЕНИЯ СЕМАШКО

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ДИРЕКТОРА ПО НАУЧНОЙ РАБОТЕ –
ЗАВЕДУЮЩИЙ НЭО, ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ МУЗЕЙ-
ЗАПОВЕДНИК «ЗАСЛАВЛЬ»

ГЕННАДИЙ СИВОХИН

СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК,
ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ МУЗЕЙ-ЗАПОВЕДНИК
«ЗАСЛАВЛЬ»

**АРХИВНЫЕ ИСТОЧНИКИ КАК ОСНОВА НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ И ЭКСПОЗИЦИОННОЙ РАБОТЫ
ПО ИССЛЕДОВАНИЮ ЛОКАЛЬНОЙ ИСТОРИИ (НА
ПРИМЕРЕ ПАРТНЕРСКОГО ПРОЕКТА ИСТОРИКО-
КУЛЬТУРНОГО МУЗЕЯ-ЗАПОВЕДНИКА «ЗАСЛАВЛЬ»
«ПУТЕШЕСТВИЯ ПО БОЛЬШОМУ МИРУ ФЕДОСА
ШИНКЛЕРА. ПОСТЛИТЕРАТУРНЫЕ ЗАМЕТКИ
О ЗНАМЕНИТОМ ЗЕМЛЯКЕ»)**

В статье рассказывается об использовании архивных источников и их роли при проведении локальных исторических исследований, их ре-/презентации средствами публичной истории на примере музейного мемориального проекта «Путешествия по большому миру Федоса Шинклера. Постлитературные заметки о знаменитом земляке», приуроченного к 120-й годовщине рождения в Заславле Федоса Шинклера. Проект реализован в рамках научно-образовательных и просветительских проектов Историко-культурного музея-заповедника «Заславль» «Этнаграфіка рэчавіду» и являлся партнёрской акцией музея-заповедника, Белорусского государственного архива-музея литературы и искусства, Национальной библиотеки Беларуси, Музея истории Белорусской железной дороги Центра научно-технической информации БелЖД и Минского областного краеведческого музея.

Ключевые слова: локальная история, история белорусской литературы, Федос Шинклер, Историко-культурный музей-заповедник «Заславль», публичная история, Заславль.

KSENIYA SIAMASHKA

DEPUTY RESEARCH DIRECTOR – HEAD OF THE RESEARCH
AND EXPOSITION DEPARTMENT,
HISTORY AND CULTURE MUSEUM-PRESERVE “ZASLAŬJE”

GENE SIVOCHIN

SENIOR RESEARCH FELLOW,
HISTORY AND CULTURE MUSEUM-PRESERVE “ZASLAŬJE”

**ARCHIVAL SOURCES AS A BASIS OF RESEARCH AND
EXPOSITION WORK ON THE STUDY OF LOCAL HISTORY
(USING THE EXAMPLE OF THE PARTNER PROJECT
OF THE HISTORY AND CULTURE MUSEUM-PRESERVE
“ZASLAŬJE” “TRAVELS AROUND THE BIG WORLD OF
CHVIADOS ŠYNKLIER. POST-LITERARY NOTES ABOUT
THE FAMOUS COUNTRYMAN”)**

The article deals with the use of archival sources and their role in conducting local historical research and their re-/presentation by means of public history using the example of the museum memorial project “Travels around the wider World of Chviados Šynklier. Post-literary notes about a famous countryman”, dedicated to the 120th anniversary of the birth of Chviados Šynklier in Zaslaŭje. The project was implemented in a series of research and educational projects of the History and Culture Museum-Preserve “Zaslaŭje” and was a partner action of the Preserve and of the Belarusian State Archive and Museum of Literature and Art, the National Library of Belarus, the Museum of the History of the Belarusian Railway of the Center for Research and Technical Information of the Belarusian Railways and the Minsk Regional Museum of Local History.

Keywords: Local History, History of Belarusian Literature, Chviados Šynklier, History and Culture Museum-Preserve “Zaslaŭje”, Public History, Zaslaŭje.

Музей з’яўляецца важнай інстытуцыяй, звязанай з практыкамі публічнай гісторыі. Такім чынам, музейную прэзентацыю – гэта можа быць і экспазіцыя, і экскурсія, лекцыя і пад., – варта разглядаць не як *рэч у сабе*, а як пэўны складнік цэлага комплексу акцый, скіраваных на дэкламацыю тых ці іншых гістарычных ведаў па-за межамі ўласна *акадэмічнага поля*.

У гэтым ключы мы разглядаем музейную прэзентацыю як пэўную акцыю ў рамках практык апублічвання гістарычных ведаў – прэзентацыю вынікаў гістарычных даследаванняў сродкамі публічнай рэпрэзентацыі праз «сумеснае» вывучэнне мінулага, а таксама яго «публічнага бытавання». Пры гэтым музейны складнік такога апублічвання

грунтуецца і на ўласна музейнай прэзентацыі, і на яе рэпрэзентацыі – публічнай «сумеснай» інтэрпрэтацыі музейнай прэзентацыі.

І музейная прэзентацыя, і рэпрэзентацыя дасягаюцца шэрагам сродкаў, напрыклад, такім класічным сродкам, як музейная публікацыя – гэта могуць быць самыя розныя гайды і каталогі па экспазіцыях ці па калекцыях, выданні (манаграфіі, зборнікі канферэнцый, перыядычныя выданні і інш.) і мультымедычныя публікацыі, справаздачы, праспекты, экскурсійныя лісткі і брашуры, «аднадзёнкі» (афішы, постары, улёткі і г. д.); мерчы (паштоўкі, рэпрадукцыі і г. д.) і пад.

Аднак самым дзейным сродкам музейнай публікацыі з’яўляюцца менавіта музейныя прэзентацыі – часовыя і/або пастаянныя экспазіцыі, музейна-педагагічныя заняткі, лекцыі і інш.

Менавіта ў іх найбольш раскрываецца патэнцыял музеяў як актараў публічнай гісторыі і менавіта яны даюць найбольшы плён па рэпрэзентацыі і, значыцца, «апублічванні» лакальнай гісторыі.

У гісторыі Заслаўя хапае лакун, якія, нягледзячы на знакаваецца мястэчка для Беларусі, абсалютна не даследаваныя. Аднак і тыя старонкі і «свой даўніны», і ўжо блізкіх да нас часоў, якія быццам добра даследаваныя, занадта часта застаюцца пад покрывам гістарычнага змроку і забыцця. Таму адной з асноўных задач Гісторыка-культурнага музея-запаведніка «Заслаўе» (далей – Запаведніка) з’яўляецца рэпрэзентацыя лакальнай гісторыі і самога мястэчка, і вакольных земляў, якія былі з ім звязаныя, іх апублічванне.

Адным з такіх праектаў, звязаных з публічнай гісторыяй і рэпрэзентацыяй гісторыі лакальнай, стаў мемарыяльны праект да 120-х угодак з нараджэння ў Заслаўі Хвядоса Шынклера «Падарожжы па вялікім свеце Хвядоса Шынклера. Постлітаратурныя нататкі пра слыннага земляка» [20]. Праект быў рэалізаваны ў межах навукова-адукацыйных і асветніцкіх праектаў Запаведніка «Этнаграфіка рэчавіду» і з’яўляўся партнёрскай акцыяй Запаведніка, Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, Музея гісторыі Беларускай чыгункі Цэнтра навукова-тэхнічнай інфармацыі БЧ і Мінскага абласнога краязнаўчага музея [21, с. 5].

Мемарыяльны праект «Падарожжы па вялікім свеце Хвядоса Шынклера», праведзены Запаведнікам разам са сваімі партнёрамі з 22 жніўня па 10 кастрычніка 2023 г., стаў важным культурным мерапрыемствам, прысвечаным 120-м угодкам з нараджэння гэтага выдатнага літаратара. Хвядос Шынклер, празаік, публіцыст і мысляр, з’яўляецца адной з ключавых фігур беларускай культуры XX ст., і гэты праект дазволіў шырокай грамадскасці бліжэй пазнаёміцца з яго жыццёвым і творчым шляхам.

Мемарыяльны праект меў на мэце папулярызацыю спадчыны Хвядоса Шынклера і захаванне яго памяці. Сярод асноўных задач вылучаліся такія, як даследаванне і прэзентацыя біяграфічных і творчых момантаў жыцця творцы. Праект імкнуўся паказаць рознабаковыя аспекты жыцця і творчасці Шынклера, уключаючы яго літаратурныя працы, жыццёвыя пертурбацыі і сацыяльную дзейнасць.

Не менш важнай задачай праекта была і папулярызацыя беларускай культуры. Арганізатары імкнуліся прыцягнуць увагу да беларускай літаратуры і культурнай спадчыны, падкрэсліваючы ўклад Шынклера ў развіццё нацыянальнай культуры.

Наступным аспектам работы над праектам, вынесеным у задачы па яго рэалізацыі, была адукацыйная дзейнасць. Праект даў магчымасць наведвальнікам глыбей пазнаёміцца з творчасцю Шынклера і гістарычным кантэкстам яго жыцця.

Праект «Падарожжы па вялікім свеце Хвядоса Шынклера» ўключаў некалькі ключавых экспазіцый і мерапрыемстваў, кожнае з якіх было прэзентаванае адпаведнай складовай часткай – экспазіцыйнай зонай – і накіраванае на раскрыццё канкрэтнага аспекту жыцця і творчасці Хвядоса Шынклера.

Так, біяграфічны складнік экспазіцыі мусіў быць арыентаваны на прэзентацыю вехаў жыцця пісьменніка. Гэты раздзел выставы асвятляў асноўныя этапы жыцця Шынклера, пачынаючы ад яго нараджэння ў Заслаўі да апошніх гадоў жыцця. У экспазіцыі былі прадстаўлены фотаздымкі, дакументы, рэчавыя помінкі і рукапісы, якія дазвалялі наведвальнікам убачыць пісьменніка з розных бакоў.

Літаратурная спадчына Хвядоса Шынклера была прадстаўленая раздзелам, у якім былі сабраныя вядомыя працы Шынклера, уключаючы яго апавяданні і пераклады. Асабліва ўвага надавалася аналізу яго асноўных твораў, іх тэматыцы і стылю.

Для прыцягнення больш шырокай аўдыторыі ў экспазіцыі былі ўключаны інтэрактыўныя элементы: ад інтэрактыўных інсталяцый, звязаных з гісторыяй беларускай чыгункі, да яго лістоў жонцы Ксеніі, агучаных і запісаных у аўдыёфармаце, – кожны наведвальнік мог праслухаць іх і прасякнуцца жыццём Шынклера, пабачыць таго не з «фармальнага» боку, а чалавекам жывым, чулівым.

Першы беларускі пісьменнік-урбаніст Хвядос Шынклер – вядомы літаратар, перакладчык, драматург і журналіст, які належыць да генерацыі маладых беларускіх творцаў міжваеннага часу. Нарадзіўся ў сям’і чыгуначніка, з чыгункай і было звязанае ўсё яго маладое жыццё, а таксама і яго першая праца – праца тэлеграфістам на чыгунцы. Не дзіва, што і сваю творчасць ён скіраваў у індустрыяльна-ўрбаністычны кірунак. І раскрыўся як творца ён менавіта ў канцы 1920-х – пачатку 1930-х – у час буянна тэхнакратычнасці не толькі ў літаратуры, але, бадай, і ва ўсім жыцці тагачаснай Беларусі.

І нават сяброўства Хвядоса Шынклера ў «Маладняку» – Усебеларускім аб’яднанні паэтаў і пісьменнікаў «Маладняк», пазней перайменаваным ў Беларускаю асацыяцыю пралетарскіх пісьменнікаў, – а не ва «Узвышшы» (Беларускае літаратурна-мастацкае згуртаванне «Узвышша») яскрава сведчыць пра яго ўрбаністычную прыроду.

На вялікі жаль, пісьменнік рана завяршыў свой жыццёвы шлях – Хвядос Шынклер загінуў падчас Другой сусветнай вайны (25 кастрычніка 1942 г., Сталінградская бітва).

Экспазіцыйны праект быў прысвечаны памяці славутага і слыннага земляка – ураджэнца Заслаўя. Творчасць Хвядоса Шынклера ў праекце была прадэманстраваная праз дзве метафары/гіперспасылкі – праз яго творы (кнігі, прэзентаваныя на праекце, паходзяць са збору Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі і ўласнага музейнага фонду Запаведніка) і праз тэму чыгункі, прадстаўленую прадметамі са збору Музея гісторыі Беларускай чыгункі – з гэтай тэмай было павязанае і жыццё, і творчасць літаратара.

Асабістае ж жыццё героя, якое пры гэтым непарыўна звязанае і з яго літаратурнай дзейнасцю, было прадэманстраванае праз копіі архіўных дакументаў, якія цяпер захоўваюцца ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва.

Дадаткова тэма чыгункі – гісторыі Беларускай чыгункі – раскрыта пры дапамозе інсталяцыі «Цягнік» (Мінскі абласны краязнаўчы музей).

Урачыстая прэзентацыя праекта была прымеркаваная да даты народзінаў пісьменніка – 22 верасня.

Такім чынам, экспазіцыя была прадстаўленая шасцю зонамі: «Эксплікацыя», «Гістарычна-дакументальная хроніка», зона «Тэлеграф», гістарычная зона «Інтэр’ерная інсталяцыя», літаратурная зона «Кнігі» і гістарычна-даведкавая інсталяцыя «Вагон» [21, с. 7–8].

Першая зона «Эксплікацыя» ўяўляла з сябе інсталяцыю з 10 планшэтаў, на якіх былі размешчаныя афіша, уводны тэкст, інфаграфіка (інфармацыя бібліяграфічнага характару і г. д.), фотопартрэты Хвядоса Шынклера, яго бацькоў, жонкі і дзяцей. Асобныя фатаграфіі паходзяць з навуковага архіва Запаведніка [19], большасць – са збору Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, напрыклад, партрэт Хвядоса Шынклера міжваеннага часу [26] і яго партрэт разам з сям’ёй [27]. Планшэты былі аформленыя (стылізаваныя) тэмай чыгункі і літаратуры.

Другая зона экспазіцыйна-выставачнага праекта мела назву «Гістарычна-дакументальная хроніка», экспазіцыя складзена з архіўных дакументаў з фонду Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

Верагодна, найбольш важным з дакументальнага фонду Хвядоса Шынклера, прадстаўленага на экспазіцыі, было яго ліставанне. Раскрыць яго лёс, жыццё падчас Другой сусветнай вайны, зразумець, як ён выжываў, хто і калі яму дапамагаў, а каму – ён сам, могуць дапамагчы гэтыя лісты. Важны складнік дакументальнага архіва – ліставанне з калегамі і сябрамі [9–15, 17].

Але не менш, а, магчыма, яшчэ больш важны складнік – ліставанне з жонкай Ксеніяй і дзецьмі [16]. Гэтае ліставанне не толькі адкрывае шэраг старонак рэальнага жыцця Хвядоса Шынклера падчас вайны. Яно адкрывае шчымыя, досыць душэўныя ды інтымныя моманты дачынення двух блізкіх людзей у нялюдскіх умовах вайны.

У зоне «Тэлеграф» была размешчаная інсталяцыя з апаратам тэлеграфным электрычным Морзэ [1], альбомам «Участок Гомель – Брянск. Полесская железная дорога» і іншымі дакументамі і прадметамі, якія

адсылаюць да гісторыі беларускай чыгункі і да работы тэлеграфістаў на ёй. У другім раздзеле зоны размяшчалася інсталяцыя з манекенам у форменным абмундзіраванні жанчын-тэлеграфістак узору 1866. Справа ад манекена тут жа была размешчаная вітрына з архіўнымі дакументамі – асабістымі справамі Хвядоса Шынклера і ягонай жонкі Ксеніі. Злева ад манекена – вітрына з архіўнымі дакументамі – узорами асабістых спраў чыгуначных тэлеграфістаў і інш.

Зона была прысвечаная «чыгуначна-тэлеграфнаму» перыяду жыцця Хвядоса Шынклера. І, відавочна, асабістыя справы самога Хвядоса Шынклера [7] і яго жонкі Ксеніі [8] з’яўляліся найбольш важнымі і каштоўнымі прадметамі не толькі ў дадзенай экспазіцыйнай зоне, але і на ўсім праекце.

У гістарычнай зоне «Інтэр’ерная інсталяцыя» была зробленая спроба пабудовы экспазіцыі, якая мусіла «пагрузіць» наведвальніка праекта ў атмасферу міжваеннай Беларусі: у нішы выставачнай залы быў адноўлены інтэр’ер гасцёўні часоў жыцця і творчасці Хвядоса Шынклера – адпаведная часу мэбля, насценны гадзіннік, настольныя прыборы, насценны радыёрэпрадуктар «талерка», сапраўдны гучнагаварыцель абаненцкі «Рэкорд» і інш.

Важным сродкам перадачы часу і таго, як ён адбіўся на творчасці самога Хвядоса Шынклера, выступіла падборка часопісаў «Вокруг света» канца 1920-х – пачатку 1930-х гг. [19]. Шынклер – пісьменнік-урбаніст, які пісаў на «індустрыяльныя» тэмы, і пісьмо яго само па сабе было таксама ўрбаністычным і індустрыяльным. Разглядаючы вокладкі і змест часопісаў, можна было заўважыць, як іх афармленне таксама мянялася – ад пастэльных ідылістычных карцінак да авангардысцкіх футурыстычных, часта амаль супрэматычных... І гэтыя ілюстрацыі, і сама творчасць пісьменніка – люстра эпохі з яе новай эстэтыкай і канцэптuallyнасю творчасці.

Дапамагае раскрыць гэтую тэму наступная зона – літаратурная, – якая прэзентавала калекцыю кніжных выданняў аўтарства Хвядоса Шынклера і кніг твораў замежных аўтараў, якія ён перакладаў, а таксама зборнікаў твораў, куды ўвайшлі і творы Х. Шынклера і інш. са збору Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. Самае важнае тут, што значная частка кніг – прыжыццёвыя выданні [2–6, 18, 22, 24, 25]. Кніжны шэраг дапоўнены копіямі дакументаў з навуковага архіва Запаведніка і, што самае цікавае, тут быў прадстаўлены арыгінал рукапісу аповесці «Пульс жыцця» са збору Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва [23] – апошні твор Хвядоса Шынклера, напісаны падчас вайны і выдадзены ўжо пасля смерці аўтара.

Завяршала экспазіцыю зона «Гістарычна-даведкавая інсталяцыя “Вагон”». Насамрэч, фізічна гэта дзве зоны, таму што інсталяцыі вагонаў былі размешчаныя ў розных кутках залы і, фактычна, уяўлялі самастойныя экспазіцыйныя падзоны, звязаныя паміж сабой тэматычна-змястоўна і па афармленні. Арт-інсталяцыя з двух стылізаваных макетаў з інфаграмамі пра гісторыю ўзнікнення і станаўлення беларускай чыгункі была падрыхтавана Мінскім абласным краязнаўчым

музеем. Інсталяцыі выконвалі падвойную функцыю не толькі мелі інфармацыйна-пазнавальны характар, але і стваралі атрактыўную прастору ў экспазіцыі. Яны карысталіся асаблівай папулярнасцю ў дзяцей і падлеткаў, абуджаючы ў школьнікаў цікавасць да гісторыі беларускай чыгункі, беларускай літаратуры і – што было ключавой мэтай праекта – да асобы выбітнага беларускага пісьменніка, ураджэнца Заслаўя Хвядоса Шынклера. Гэты вынік дасягнуты праз больш «простую», месцамі нават забаўляльную, форму прэзентацыі сур'ёзных музейных даследаванняў па лакальнай гісторыі ў мурах выставачнага комплексу Запаведніка.

Адным з галоўных дасягненняў праекта стала паспяховае папулярнызацыя беларускай культурнай спадчыны. Наведвальнікі атрымалі магчымасць бліжэй пазнаёміцца з асобай і творчасцю Хвядоса Шынклера, што спрыяла павышэнню цікавасці да беларускай літаратуры і культуры ў цэлым, садзейнічала развіццю крытычнага мыслення і ўменняў аналізаваць літаратурныя і культурніцкія з'явы.

Асаблівай важнасцю праекта стала магчымасць захавання, рэстаўрацыі і папулярнызацыі многіх аспектаў, звязаных з жыццём і творчасцю Шынклера. У працэсе падрыхтоўкі да выставы былі адшуканы і сабраны разам ягоня аўтографы, рукапісы і фотаздымкі, якія не ўзгадваліся раней, а таксама дакументы, звязаныя з жыццём беларускага літаратара.

Акрамя гэтага, праект спрыяў усталяванню новых культурных і акадэмічных сувязяў. Былі наладжаны кантакты з іншымі музеямі, архівамі і даследчымі ўстановамі, што дазволіла пашырыць даследаванні творчасці Шынклера і ўзмацніць супрацоўніцтва ў галіне культуры, а таксама паглыбіць даследаванні па лакальнай гісторыі Заслаўя.

У перспектыве плануецца працягваць праводзіць падобныя мерапрыемствы, накіраваныя на захаванне і папулярнызацыю культурнай спадчыны Беларусі ў цэлым і Заслаўя ў прыватнасці. Пад асобнай увагай будзе развіццё даследаванняў гісторыі і культуры старажытнага беларускага горада, скіраванае на лакальны кантэкст, мікрагістарычныя даследаванні, якія, насамрэч, дэманструюць гістарычныя шляхі ўсёй Беларусі і паказваюць той грунт, на якім і выбудоўвалася яе гісторыя і культура.

Спіс крыніц

1. Апарат тэлеграфны электрычны Морзэ, з ключом ; Сіменс і Галькэ; 1900 ; уліковы нумар КП 295, інв. нумар А 19 / Музей гісторыі Беларускай чыгункі // Цэнтр навук-тэхнічнай інфармацыі ДУ «Беларуская чыгунка».
2. Шынклер, Х. Блэк : апавяданне / Хвядос Шынклер. – Менск [Мінск] : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, Юндзетсектар, 1933.
3. Шынклер, Х. Запіскі інструктара Томана: [апавесць] / Хвядос Шынклер. – Менск [Мінск] : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, ЛіМ, 1934.
4. Бак, П. Зямля : [раман] / Пэрл Бак. – Менск [Мінск] : Мастацкая літаратура, 1937.
5. Шынклер, Х. Ічэ : апавяданне / Хв. Шынклер (Явар). – 2-е выд. – Менск [Мінск] : Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1931.

6. Шынклер, Х. Кропивіні байкі / Хв. Шынклер // Маладняк : літаратурна-мастацкая і грамадска-палітычная часопісь : орган арганізацыйнага камітэту Саюзу савецкіх пісьменнікаў БССР. – 1929. – № 2. – С. 108.

7. Личное дело Шинклера Феодосия Сергеевича – телеграфиста ; 27.03.1919–27.12.1924 ; Западные Ж. Д. // Архіў Цэнтра навукова-тэхнічнай дакументацыі Беларускай чыгункі. – Ф. 257. Спр. 179. Адз. зах. 14530.

8. Личное дело Шинклер-Яришко Ксении Игнатьевны ; 21.06.1919–30.12.1927 ; Западные Ж. Д. // Архіў Цэнтра навукова-тэхнічнай дакументацыі Беларускай чыгункі.

9. Ліст Алеся Кучара да Х. С. Шынклера. 01.09.1941 // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 300. Воп. 1. Спр. 6. Арк. 1.

10. Ліст Лынькова М. Ц. да Х. С. Шынклера. 08.06.1942 // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 300. Воп. 1. Спр. 7. Арк. 3.

11. Ліст Рудзько Юрыя Герасімавіча да Шынклер Ксеніі Ігнацьеўны. 20.12.1942 // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 300. Воп. 1. Спр. 11. Арк. 1–2.

12. Ліст Шынклера Х. С. да Рамановіча Я. С. 02.10.1941 // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 243. Воп. 1. Спр. 300. Арк. 1.

13. Ліст Я. Купалы (напісаны У. Ф. Луцэвіч) да Х. С. Шынклера. 10.09.1941 // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 300. Воп. 1. Спр. 5. Арк. 1–2.

14. Лісты В. Вольскага да Х. С. Шынклера. 07.10.1941 // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 300. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 1–2.

15. Лісты Рудзько Юрыя Герасімавіча да Х. С. Шынклера. 05.03, 06.11.1942 // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 300. Воп. 1. Спр. 9. Арк. 3, 4, 8.

16. Лісты Х. С. Шынклера да жонкі. 29.04.–18.10. 1942 // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 300. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 3, 6, 18, 19, 25.

17. Лісты Якімовіча А. І. да Х. С. Шынклера. 17.02, 17.03.1942 // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 300. Воп. 1. Спр. 10. Арк. 1–5.

18. Рэмарк, Э. М. На заходнім фронце без перамен : раман / Эрых Марыя Рэмарк. – Мінск : Бел. дзярж. выд-ва, 1931.

19. Навуковы архіў Гісторыка-культурнага музея-запаведніка «Заслаўе». – Ф. 2. Воп. 7. Спр. «Шынклер Х.».

20. Падарожжы па вялікім свеце Хвядоса Шынклера. Постлітаратурныя нататкі пра слыннага земляка. Мемарыяльны праект да 120-х угодкаў з нараджэння ў Заслаўі Хвядоса Шынклера / Гісторыка-культурны музей-запаведнік «Заслаўе». – URL: <http://zaslaue.museum.by/be/node/69976> (дата звароту: 15.12.2024).

21. Падарожжы па вялікім свеце Хвядоса Шынклера. Постлітаратурныя нататкі пра слыннага земляка. Праектная дакументацыя на стварэнне часовай экспазіцыі ў рамках нізка навукова-даследчых і адукацыйных праектаў «Этнаграфіка рэчавіду» / Г. А. Сівохін, К. У. Сямашка // НА ГКМЗ (Навуковы архіў Гісторыка-культурнага музея-запаведніка «Заслаўе»). – Ф. 2. Воп. 7. Спр. «Падарожжы па вялікім свеце Хвядоса Шынклера. Постлітаратурныя нататкі пра слыннага земляка».

22. Шынклер, Х. Петрык-завадатар: аповесць / Хвядос Шынклер. – Менск [Мінск] : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, Юндзетсектар, 1935.

23. «Пульс жыцця». Аповесць. Аўтограф. Люты 1942 // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 300. Воп. 1. Спр. 1.

24. Шынклер, Х. Сонца пад шпалы : аповесць / Хвядос Шынклер. – Менск [Мінск] : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, ЛіМ, 1933.

25. Шынклер, Х. Стрэлачнік Мігай : апавяданні / Хведар Шынклер. – Менск [Мінск] : Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1930.

26. Фатаграфіі Х. С. Шынклера // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 300. Воп. 1. Спр. 19. Арк. 19.

27. Фатаграфіі Х. С. Шынклера з членамі сям’і: сынам Юрыем, пляменніцай Наташай і інш. [1935–1937] // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 300. Воп. 1. Спр. 20. Арк. 2.

ВОЛЬГА ІВАНОВА

КАНДЫДАТ ГІСТАРЫЧНЫХ НАВУК, ДАЦЭНТ КАФЕДРЫ
КРЫНІЦАЗНАЎСТВА БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА
УНІВЕРСІТЭТА**ФОТААРХІЎ БЕЛАРУСКАГА МУЗЕЯ
ІМЯ І. ЛУЦКЕВІЧА Ў ВІЛЬНІ**

Беларускі музей імя І. Луцкевіча ў Вільні (1921–1945) быў цэнтрам захоўвання не толькі прадметаў, але кніг і архіўных дакументаў, у тым ліку фотаздымкаў. У артыкуле упершыню даецца комплексная ацэнка фотаархіва Беларускага музея у Вільні, які налічваў па праведзеных падліках каля дзвюх тысяч адзінак. Апісваецца склад фотаархіва, вызначаюцца сучасныя месцы яго захоўвання. Упершыню атрыбутаваны індывідуальныя фотаздымкі мінскага археолага Генрыха Татура, піяністкі і грамадскай дзяячкі Камілы Дунін-Марцінкевіч, а таксама аўтапартрэт мастака Язэпа Драздовіча.

Вызначальныя словы: фотаархіў, музей, інвентарныя кнігі, атрыбуцыя фотаздымкаў.

ОЛЬГА ІВАНОВА

КАНДИДАТ ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК, ДОЦЕНТ
КАФЕДРЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ БЕЛОРУССКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА**ФОТОАРХИВ БЕЛОРУССКОГО МУЗЕЯ
ИМЕНИ И. ЛУЦКЕВИЧА В ВИЛЬНО**

Белорусский музей имени И. Луцкевича в Вильно (1921–1945) был центром хранения не только предметов, но книг, архивных документов и фотографий. В статье впервые дается комплексная оценка фотоархива Белорусского музея в Вильно, который насчитывал по проведенным подсчетам около двух тысяч единиц. Описывается состав фотоархива, определяются современные места его хранения. Впервые атрибутированы индивидуальные фотографии минского археолога Генриха Татура, пианистки и общественной деятельницы Камилы Дунин-Марцинкевич, а также автопортрет художника Язэпа Дроздовича.

Ключевые слова: фотоархив, музей, инвентарные книги, атрибуция фотографий.

VOLHA IVANOVA

CANDIDATE OF HISTORICAL SCIENCES (PHD EQUIVALENT),
ASSOCIATE PROFESSOR OF THE DEPARTMENT OF SOURCE
STUDIES AT THE BELARUSIAN STATE UNIVERSITY

**PHOTO ARCHIVE OF THE BELARUSIAN IVAN LUCKIEVIČ
MUSEUM IN WILNO**

The Belarusian Museum named after Ivan Luckievič in Wilno (Vilnius, 1921–1945) served as a center for preserving not only artifacts but also books, archival documents, and photographs. This article provides the first comprehensive assessment of the museum's photographic archive, estimated to contain around 2,000 items. It describes the archive's composition and identifies its current locations. The article also features the first attribution of individual photographs of Minsk archaeologist Hienryk Tatur, pianist and public figure Kamila Dunina-Marcinkievič, and a self-portrait of the artist Jazep Drazdovič.

Keywords: photo archive, museum, inventory books, photo attribution.

Беларускі музей імя І. Луцкевіча ў Вільні (1921–1945) (далей – БМВ) быў цэнтрам захоўвання не толькі прадметаў, але кніг і архіўных дакументаў, у т. л. фотаздымкаў. Шэраг фотаздымкаў, якія захоўваліся ў Музеі, ужо сталі хрэстаматыйнымі і разышліся па дзясятках публікацый. Дзякуючы ім мы маем выявы шэрага беларускіх дзеячаў, такія як Б. Эпімах-Шыпілы, Я. Б. Луцкевіча (фота 1), І. Луцкевіча, Р. Зямкевіча, А. Уласава, А. Грыневіча і інш. Але шмат фотаздымкаў Музея дасюль застаюцца невядомымі і неатрыбутаванымі. Выяўленьня на сённяшні дзень інвентарныя кнігі [8], а таксама часткі фотаархіва, якія захаваліся ў Беларускаму дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМ-ЛМ), Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь (НГМ), Літоўскім нацыянальным музеі (LNM), даюць магчымасць ацэнкі поўнага комплексу фотаздымкаў, што захоўваліся ў БМВ, шляхоў іх збірання і таксама атрыбуцыі ці ўдакладнення апісанняў некаторых з іх.

Фотаздымкі апісаныя ў асноўных інвентарных кнігах прадметаў: «Інвентар Беларускага Музею ім. Івана Луцкевіча. I. 1–4978», складзены Антонам Луцкевічам, Пётрам Сергіевічам і Уладасам Дрэмай. (ІКД-1) [10] і «Інвентар Беларускага Музею ім. Івана Луцкевіча. II. 4979–9421», складзены Уладасам Дрэмай. (ІКД-2) [11]. Згодна з імі ў Музеі захоўвалася каля 1370 фотаздымкаў, якія можна падзяліць па наступных катэгорыях, паступленнях і відах:

1. Фотаздымкі музейных прадметаў:

1.1. Фотакопіі прац літоўскіх і беларускіх мастакоў К. Шымоніса, Ю. Зікараса, Ю. Клоса, П. Рымшы, Й. Шылейкі, А. Варнаса, В. Дзіджокаса, П. Сергіевіча, П. Мірановіча і інш. (6078–6123, 5360–5398, 6003, 9476)

⁷⁶ Тут і далей даюцца інвентарныя нумары фотаздымка па ІКД-1 і ІКД-2, а таксама агульная колькасць фотаздымкаў гэтай катэгорыі. Адбіткі інвентарных нумароў знаходзяцца на пярэднім ці адваротным баку фотаздымка.

1.2. Фотаздымкі этнаграфічных прадметаў (гаршчкоў, панчо, тканінаў) (5408–5413, 5415, 6)

1.3. Фотаздымкі экспанатаў Беларускага музея ў Вільні і іншых музеяў (5420–5439, 6124–6135, 6213–6252, 70)

1.4. Фотаздымкі абразоў і інш. (5498–5506, 5891–5910, 27)

1.5. Фотакопіі рукапісных старажытных дакументаў і старадрукаў, у т. л. з Музея і падараванья Баляславам Данейка з Каросны (7899–7966, 7978–7985, 74)

1.6. Фотакопіі партрэтаў, ікон, фрэсак і інш. (6151–6173, 6178–6182, 6186–6192, 6201–6211, 43)

2. Фотаздымкі беларускіх арганізацый, у т. л. вайсковага перыяду Першай сусветнай вайны

2.1. Фотаздымкі перыяду Першай сусветнай вайны, вайскоўцаў, у т. л. ген. Жэлігоўскага, Віленскай мейскай рады (5284–5345, 5781, 6027–6029, 7967–7977, 75)

2.2. Фотаархіў Беларускай цэнтральнай вайсковай рады (1917–1920) (6643–6665, 12)

2.3. Фотаархіў Беларускага ваеннага бюро ў Коўна, Я. Варонкі, А. Улашава (1919–1928) (6667–6681, 14)

2.4. Фотаархіў А. Шкутко, беларусаў у замежжы (6682–6690, 8)

2.5. Фотаархіў беларускіх арганізацый ад М. Вяршыніна (1924–1936) (6691–6709, 18)

2.6. Фотаздымкі Беларускай рады ў Празе і К. Езавітава з Рыгі (6712–6717, 5)

3. Фотаздымкі беларускіх навучальных устаноў і адукацыйных грамадскіх арганізацый

3.1. Фотаздымкі беларускіх школ, гімназій, пабудовы народных дамоў, сустрэч, выступленняў і інш. (6718–6747, 30)

3.2. Фотаздымкі Жыдоўскага драматычнага гуртка ў Высокім, тэатральнага таварыства ў Дзвінску, Я. Камаржынскага, Ф. Аляхновіча і інш. (6710–6711, 6748–6756, 10)

3.3. Фотаархіў Таварыства беларускай школы (6761–6831, 70)

3.4. Фотаздымкі з беларускіх вучыцельскіх курсаў у Вільні, Дзвінску і інш. (6832–6871, 40)

3.5. Фотаздымкі Віленскай беларускай настаўніцкай семінарыі, Віленскай беларускай гімназіі, Беларускага прытулку ў Вільні, беларускіх гімназій ў Навагрудку, Гродне. Радашковічах, Нясвіжы, Клецку, Дзвінску, Люцынцы, Рызе, дзіцячага садка ў Коўна (6872–6920, 48)

3.6. Фотаздымкі рыжскіх беларускіх гімназій (6921–6999, 78)

3.7. Фотаздымкі Беларускага студэнцкага саюза (7000–7048, 48)

4. Фотаздымкі архітэктуры беларускіх месцаў

4.1. Фотаархіў Л. Дубейкаўскага – фотаздымкі краявідаў і архітэктурных будынкаў (4439–4448, 4510–4524, 25)

4.2. Фотаздымкі Лідскага, Крэўскага, Наваградскага, Троцкага замкаў (5451–5455, 4)

4.3. Фотаздымкі месцаў і архітэктурных помнікаў ад Карла Барысовіча з Экоцімска (7564–7618, 114)

4.4. Фотаздымкі архітэктурны са збораў Таварыства стражы крэсовай ў Варшаве. (7619–7641, 22)

4.5. Фотаздымкі архітэктурных аб'ектаў і відаў Вільні (7651–7693, 7707–7817, 152)

4.6. Фотаздымкі архітэктурных аб'ектаў і відаў Мінска ад Баляслава Данейкі з Каросны (7828–7857, 30)

4.7. Фотаздымкі архітэктурных аб'ектаў і відаў Віцебска ад Еўдакіма Раманава (7858–7882, 23)

4.8. Фотаздымкі архітэктурных аб'ектаў і відаў Гродна ад протаіерэя Іаанна Катовіча з Вільні (7883–7898, 15)

5. Фотаздымкі беларускіх дзеячаў. Рознае

5.1. Фотаздымкі беларускіх дзеячаў і невядомых з архіва У. Талочкі (7049–7508, 57)

5.2. Фотаздымкі беларускіх дзеячаў ад А. Красінскай (7509–7516, 7)

5.3. Фотаздымкі беларускіх дзеячаў ад Ул. Самойлы (7517–7534, 17)

5.4. Фотаздымкі з сялянскага жыцця ад П. Шантыровай (7535–7563, 28)

5.5. Розныя фотаздымкі, перададзеныя А. Антановічам, У. Талочкам, Ф. Аляхновічам, Я. Станкевічам, М. Шыркоўскім, Л. Дубейкоўскім, К. Езавітавым, А. Луцкевічам (4439–4448, 4511–4524, 8319–8324, 8583–8585, 8607–8645, 9293–9310, 9391–9392, 88)

5.6. Фотаздымкі розныя: дамоў каля ст. Какенгаузен генерал-губернатора Мураўёва, праваслаўнага Байрашэўскага, селяніна (5495–5496, 6063, 6073, 6282, 4)

Фотаздымкі паступалі ў БМВ ад прыватных асобаў, якія ўдзельнічалі ў камплектаванні збораў: Л. Дубейкаўскага, Б. Данейкі, Е. Раманава, У. Самойлы, У. Талочкі, К. Езавітава і інш. А таксама шэрага беларускіх арганізацый – Таварыства беларускай школы, Беларускага студэнцкага саюза, Беларускай цэнтральнай вайскавай рады і інш. – для якіх фотадакументаванне было адным са спосабаў вядзення справаводства. Каля 300 фотаздымкаў – гэта выявы розных музейных прадметаў, рукапісаў і інтэр'ераў, у тым ліку і з БМВ.

Фотаархіў быў падзелены, гэтаксама як і асноўныя зборы БМВ. Згодна з актамі ад 1 жніўня 1945 г., у Літоўскі этнаграфічны музей (цяпер Літоўскі нацыянальны музей (LNM)) было перададзена: 179 клішэ і 1244 фотаздымкі. Клішэ і 570 фотаздымкаў не былі інвентарызаваныя. Паводле спіса, перададзенага у БССР, у Беларускае дзяржаўнае музейнае гісторыі Вялікай Айчыннай вайны (БДМГВАВ) патрапіла 705 фотаздымкаў, з якіх каля 65 былі незаінвентарызаваныя. У тым ліку перадаваліся на захоўванне клішэ з фотакопіямі прац Л. Дубейкаўскага (больш за 100 шт.). Такім чынам, колькасць фотаздымкаў, якія захоўваліся ў БМВ, разам з неінвентарызаванымі дасягала амаль дзвюх тыс. Большасць фотаздымкаў, каля 500, перададзеных у БССР, захоўваюцца сёння ў НГМ (выяўлена 484).

У 1951–1952 гг. архівісты Цэнтральнага дзяржаўнага архіва кінафотафонадакументаў (ЦДАКФФД) праводзілі даследаванне БДМГВАВ на наяўнасць профільных дакументаў. У выніку чаго да мая 1953 г.

158 фотаздымкаў БМВ за 1862–1943 гг. былі перададзены на захоўванне ў ЦДАКФФД [3]. У 1956 г. была зроблена спроба іх апісання і атрыбуцыі. Старэйшыя навуковы супрацоўнікі архіва Л. Яноўская наведала Вільню, дзе сустрэлася з былымі супрацоўнікамі БМВ Я. Шутовічам, П. Сергіевічам, У. Дрэмам, а таксама з кіраўніком рукапіснага аддзела бібліятэкі Урублеўскіх У. Абрамавічусам. Для апісання фотаздымкаў яна выкарыстоўвала інвентарныя кнігі БМВ з тагачаснага Літоўскага этнаграфічнага музея [12, 5]. Л. Яноўская адзначала, што на той час ў ЦДАКФФД захоўваўся 301 фотаздымак з БМВ. Па іншых дадзеных іх налічвалася 289 [16]. У 1984 г. гэтыя фотаздымкі былі перададзеныя ў ЦДАМЛМ, дзе у 1995 г. прайшлі навукова-тэхнічную апрацоўку ў складзе 3-га вопісу, фонда № 3, ў якім налічвалася 226 фотаздымкаў у складзе 163 адз. зах. З іх 4 фотаздымкі (адз. зах. 42) не маюць дачынення да БМВ і трапілі ў калекцыю выпадкова, яшчэ 16 – не маюць штампаў і інвентарных нумароў, але адпавядаюць зборам БМВ тэматычна. Імаверна, яны захоўваліся ў БМВ як неінвентарызаваныя. Логіка падзелу фотаздымкаў паміж сучаснымі НГМ, БДАМЛМ і LNM не прасочваецца, за выключэннем фотаздымкаў з г. Вільна, якія засталіся ў Літве згодна з тэрытарыяльнай прыкметай.

Як бачна з агульнага апісання, фотаздымкі маюць рознае паходжанне і змест, часам утвараюць асобныя комплексы, як напрыклад фотархіў ТБШ, па якім ужо праводзілася асобнае даследаванне [9]. У межах дадзенага артыкула хацелася б звярнуць увагу найперш на фотаздымкі экспанатаў і іх шматлікія копіі, якія захаваліся ў шэрагу прыватных архіваў, а таксама комплекс фотаздымкаў з БДАМЛМ.

Вядомыя некалькі этапаў фатаграфавання прадметаў і дакументаў БМВ. Рабілася гэта найперш для тагачасных публікацый і больш шырокіх магчымасцяў выкарыстання. Фатаграфаваліся прадметы, што экспанаваліся на розных выставах, а таксама як страхавыя копіі на выпадак страты ці спынення працы музея. Пра першы вядомы этап такога фатаграфавання паведамляла газета «Сын беларуса» ад 8 чэрвеня 1924 г.: «У Беларускаму музеі імя І. Луцкевіча адбываецца фатаграфаванне цікавейшых рукапісных кніг XV, XVI, XVII сталеццяў, а таксама старадрукаў, якія маюць быць выкарыстаныя дзеля юбілейнага (скарыйскага) выдання гісторыі беларускае кнігі». Гэтыя копіі, трэба меркаваць, заінвентарызаваныя ў Музеі пад №№ 7899–7966, 7978–7985.

Другі этап фатаграфавання адбываўся прыкладна ў пачатку 1930-х гг. Фотаздымкі рабіліся супрацоўнікам БМВ інжынерам Антонам Некандам-Трэпкам. Гэта былі фотаздымкі асобных прадметаў, якія выкарыстоўваліся для выстаў і публікацый, у тым ліку самай вядомай публікацыі А. Луцкевіча аб гісторыі і складзе БМВ за 1933 г. Гэтыя фотаздымкі інвентарызаваныя толькі часткова. Захоўваліся арыгінальныя шклянныя клішэ, у колькасці каля 200, з якіх рабіліся копіі. Альбом фотакопій экспанатаў БМВ захоўваўся ў Пётры Сергіевіча, а пасля – ў Яўгена Куліка (цяпер перададзеныя ў НГМ). Копіі з копій ці клішэ рабіліся таксама Лявонам Луцкевічам. Са 100 клішэ зроблены копіі і ў LNM.

Рабіліся фотаздымкі прадметаў БМВ, якія экспанаваліся на выязных выставах. Напрыклад, на славянскай выстаўцы ў Рызе 7–19 красавіка 1931 г. Апошняе вядомае капіраванне рабілася па замове Уладаса Дрэмы віленскім фатографам З. Зданоўскім 17 чэрвеня 1944 г. Захавалася 144 фотаздымкі 30 старадрукаў і рукапісаў з БМВ [2]. Месца захоўвання саміх клішэ невядомае. Гэтыя копіі У. Дрэма меркаваў выкарыстаць у сваіх навуковых працах па гісторыі літоўскага кнігадрукавання. Заінвентарызаваныя яны не былі, але згадваліся ў вопісе рукапісаў за 1944 г. [4].

Фотакопіі экспанатаў БМВ захоўваюцца сёння ў розных сховішчах і прыватных архівах: НГМ, LNM, ЦНБ (частка была неапрацаваная), LMAV, кнігах Лявона Луцкевіча ў прыватным архіве. Самыя вялікія зборы фотакопій экспанатаў БМВ захоўваюцца ў НГМ і LNM. Фотакопіі можна падзяліць па катэгорыях прадметаў і дакументаў БМВ. Усяго іх выяўлена каля 130 (табл 1).

У 2014 г. літоўская даследчыца Н. Кершытэ апублікавала 3 фотаздымкі музейных інтэр’ераў, пазначыўшы іх як экспазіцыю БМВ ў 1940 г. [1]. Гэтыя фотаздымкі маюць нумар БМВ і адпаведнае апісанне па інвентарных кнігах. Напрыклад, № 6221 «Фота рудое нутра пакою завалены усялякім зборам абразоў, зброі, сярод каторых відаць і экспанаты Віл. бел муз. № 1947» (фота 2). У LNM усяго захоўваецца каля 20 фотаздымкаў і фотакопій з гэтай серыі. Іх аналіз дазваляе казаць, што прадметы і інтэр’еры на фотаздымках не з’яўляюцца зборамі БМВ, што ў тым ліку вынікае з вышэйпрыведзенага апісання, а таксама таго, што ў Базыльянскіх мурах і па вуліцы св. Ганны, дзе размяшчаўся БМВ, – іншая канфігурацыя вокнаў, сцен, дзвярэй, столяў, адсутнічалі шпалеры. Толькі некаторыя экспанаты на фотаздымках былі ў складзе БМВ. Гэта прадмет № 1947, «гадзіннік настольны з дрэва маляванага начорна, з двума калёнкамі мармуровымі, стыль Люі Філіпп. ХІХ ст.» [11, с. 187], які маецца на фота № 6221 (злева сярод іншых экспанатаў) і асобна на фота № 5423 (фота 3). Яшчэ на адным фотаздымку № 6223 зафіксаваныя прадметы БМВ №№ 2318–2321 – панцыр, шалом, наплечнік кірасінера (фота 4). На фотаздымку № 6221 трэба звярнуць увагу таксама на поўны даспех рыцара справа, менавіта ён стаў ключавым для далейшага аналізу, паколькі суадносіць увесь комплекс з 20 інтэр’ерных фотаздымкаў з дзейнасцю іншага вядомага беларускага калекцыянера.

Сярод індывідуальных фотаздымкаў і фотакопій музейных інтэр’ераў маецца выява «невядомага мужчыны с барадой». Арыгінал індывідуальнага фотаздымка з такім апісаннем ў кепскай якасці захоўваецца ў БДАМЛМ (Ф. 3. Воп. 3. Адз. зах. 90) (фота 5). На яго адвароце маецца інвентарны нумар (7090), які дае магчымасць спраўдзіць апісанне па ІКД-2, дзе пад гэтым нумарам ідзе запіс: «Генрык Ташынур (?). Менскі археолаг. Бюст». А таксама пазнака, што ў БМВ гэты фотаздымак, разам з шэрагам выяў іншых беларускіх дзеячаў, паступіў у 1939 г. ад кс. У. Талочкі. Фотакопія са здымка ў лепшай якасці захавалася ў LNM (фота 6). Найбольш верагодна, што гэта фатаздымак вядомага мінскага археолага, гісторыка, калекцыянера, старэйшага сябры і паплечніка

І. Луцкевіча – Генрых Татура (1846–1907). Недакладнасць апісання ў ІКД-2 хучэй за усё абумоўлена тым, што Уладас Дрэма, які праводзіў інвентарызацыю, не быў знаёмы з Генрыхам Татурам ні асабіста, ні за-вочна, у адрозненне ад братаў Луцкевічаў, у прыватнасці Антона, які займаўся інвентарызацыяй у папярэдні перыяд. Напрыклад, У. Дрэма атрыбудаваў вядомы партрэт бацькі братаў Луцкевічаў Яна Баляслава (адз. зах. 78) як «невядомага расійскага афіцэра».

Генрых Татур з’яўляўся арганізатарам прыватнага музея ў Бярэзіне, а потым у Мінску. Ён жа ўпарадкаваў археалагічна-этнаграфічны музей пры Мінскім губернскім статыстычным камітэце. Ва ўладанні Генрыха Татура знаходзілася ўнікальная бібліятэка, дзе захоўваліся кніжныя зборы зачыненага ўладамі кляштару мінскіх бенедыктынаў, у тым ліку Біблія Скарыны і Статут ВКЛ 1588 г., кнігі з нявіжскай бібліятэкі Радзівілаў. Аляксандр Уласаў так апісваў Генрыха Татура ў сваіх успамінах: «Сядзелі мы гадзінамі ў кватэры-музеі старога дзівака, падобнага да прарока Елісея. – лысага, з рудой барадой» [17]. Па яго ж сведчанні, Генрых Татур аказаў моцны уплыў на станаўленне асобы і планы Івана Луцкевіча: «Мы хлопцамі разам с Кастравіцкім [Карусём Каганцом] сядзелі ў музеі Татура, сотні разоў расказвалі яму свае “беларускія” пляны... Седзючы кружком у сумеркі ў яго музеі, заваленым кольчугамі, мечамі, старымі кнігамі, дакументамі, мэбеллю, абразамі, ён выслухіваў нашы “даклады”... Ад Татура веяла на нас духам Гедыміна, Ягайлы, Констанціна Острожскага, князёў Менскіх, Слуцкіх і ўсіх фундатароў і страіцеляў Беларускай мінуўшчыны» [18]. Музей і бібліятэка Генрыха Татура знаходзіліся ў ветхіх драўляных будынках у Мінску на Лагойскім завулку 8. У апісаннях музея Татура фігуруе: «аграмадны рыцар на кані, закаваны у панцыр з гербам Радзівілаў на грудзёх» – адзіны экспанат, які з высокай ступенню дакладнасці можна ідэнтыфікаваць па фотаздымку 6221. Побач з гэтым рыцарам на адным з фотаздымкаў – той самы «невядомы мужчына с барадой» [6, 7, 14] (Фота 7). Таму цалкам верагодна, што на серыі 20 захаваўшыхся фотаздымкаў – зборы Генрыха Татура ў Мінску на пачатку стагоддзя, але дакладна не зборы БМВ, аррамя некаторых экспанатаў, якія трапілі сюды са збораў Татура праз І. Луцкевіча.

Пасля смерці Г. Татура ў 1907 г. частка яго збораў трапіла да Тышкевічаў у маёнтка Чырвоны Бор пад Вільняй. Другая – да мітрапаліта А. Шэптыцкага ў Львоўскі музей. Перадачай калекцыі Татура ў Львоў займаўся І. Луцкевіч. Гэта адбывалася на працягу 1907–1912 гг. Мэтай І. Луцкевіча было максімальна захаваць цэласнасць калекцыі Татура, хаця ніякага дачынення ні да Львова, ні да ўніяцтва яна не мела [19]. У інвентарных кнігах БМВ пазначаны толькі два экспаната, што паходзілі з калекцыі Татура. Гэта так званы «Хлеб Бога», прыгожа шліфаваны чорны камень у форме акрайчыка хлеба, набыты І. Луцкевічам і згаданы ў працы Татура [15, с. 84], і гравёрская медная бляха з выявай Хрыста, з надпісам, зробленым рукой Г. Татура. Па апісанні І. Луцкевіча, у зборах Г. Татура былі: плашчаніца, пакравец і іншыя рэчы XVI – пач. XVIII стст. З жаночага манастыра пад Віцебскам не менш 10 слуцкіх паясоў і іх фрагментаў, вядомы партрэт мітрапаліта Веніяміна Ружыцкага

з надпісам “InsepRus Veniaminus Rutski Mitropolita”, са Свята-Троіцкага манастыра у Вільні, іконы, крыжы, медалі, пачынаючы з XIII, рукапісы і акты пераважна XVIII–XIX стст., памяннік Слуцкага Свята-Троіцкага манастыра [13]. Гэтыя прадметы ў БМВ не выяўлены.

Яшчэ адзін кейс, звязаны з фотаздымкамі музея, якія захоўваюцца ў БДАМЛМ, – гэта ўдакладненне іх апісанняў. Найбольш значная інфармацыя тычыцца «*фатагарафіі жанчыны у цёмным адзенні з кніжкай у руках*» (адз. зах. 84), якая ў інвентарнай кнізе БМВ ідзе пад нумарам 7052 і мае апісанне «Каміля Дунін-Марцінкевічанка – дачка паэты. У увесь рост – сядзіць на крэсле». Параўнанне з раней вядомымі, але не вельмі якаснымі выявамі пацвярджае, што на здымку менавіта Каміла Дунін-Марцынкевіч (па мужу Асіповіч, фота 8). Таксама ў адз. зах. 154 знаходзіцца два раней неатрыбутаваных графічных аўтапартрэта Я. Драздовіча, перададзеных у БМВ У. Паўлюкоўскім 8 лютага 1943 г. (фота 9).

Удакладненні апісанняў тычацца найперш вызначэння асобаў на фотаздымках і іх датаў. Часта апісанні ў інвентарнай кнізе БМВ і вопісе БДАМЛМ супярэчаць адзін адному (табл. 2). Апісанні, якія супадалі, у табліцу не ўносіліся, гэтаксама як і апісанні неінвентарызаваных у БМВ фотаздымкаў. На падставе аналізу удакладніць апісанні больш як 30 фотаздымкаў.

Такім чынам, фотаархіў БМВ меў аб’ём каля дзвюх тыс. фотаздымкаў, з якіх каля 630 не былі інвентарызаваныя. Большасць фотаздымкаў (1244) былі перададзены на захоўванне ў LNM і на сённяшні дзень не атрыбутаваныя. Найбольш вядомыя сёння гэта фотаздымкі, якія захоўваюцца ў БДАМЛМ і НГМ. БМВ меў практыку фатаграфавання экспанатаў і экспазіцыі музея. Гэта была форма страхавога капіравання і справаздачнасці БМВ. Былі фотаздымкі іншых музеяў і збораў. Праведзенае даследаванне дазволіла выявіць у зборах раней невядомыя ці неатрыбутаваныя фотаздымкі археолага Генрыха Татура, Камілы Дунін-Марцынкевіч, графічны аўтапартрэт Я. Драздовіча і інш., удакладніць некаторыя апісанні, а таксама атрымаць візуальнае ўяўленне аб найбольш каштоўных экспанатах за збораў БМВ і Генрыха Татура.

Табл. 1. Фотакопіі экспанатаў БМВ ў розных сховішчах

Від экспанатаў	НГМ	ЛНМ	ЦНБ	Лявон Луцкевіч, 1970–1980-я гг.	Антон Луцкевіч, 1933	ЛМВ	Усяго па катэгорыях
драўляныя скульптуры	9	5 (+5 ⁷⁷)	6 (+3)	8 (+2)	3 (+2)		21
музычныя інструменты	2		3 (+1)	2			3
гліняныя вырабы	2		2	5 (+3)			5
карціны (+Сергіевіч)	9						9
іконы	5						5
сакасы	9	1	1 (+1)	5	1		10
рукапісныя кнігі, стара-друкі, пергаміны	1	13 (+13)	4 (+4)	16 (+16)	3 (+3)	144 (+144)	37
урэцкія стаканы	1		1				1
слудкія паясы і тканіны	3	9 (+9)	2	2 (+1)			13
зброя, даспехі	2	1 (+1)		2 (+1)			4
караваі, яйкі	5		2	2			5
гадзіннік, люстэрка	1	2 (+2)		1			3
скульптура І. Луцкевіча	1	1 (+1)		2 (+1)			3
археалогія	1		1	3 (+3)			4
адзенне	1	1 (+1)	2 (+1)	2			3
антымінсы			1				1
інтэр’ер		3 (+3)			1 (+1)		4
медалі, крыжы		1 (+1)					1
Усяго	52	37 (+36)	25 (+10)	50 (+25)	8 (+6)	144	132

77 У дужках адзначаная колькасць новых фотакопіяў у параўнанні з папярэднімі графамі.

Табл. 2. Розніца ў апісанні фотааздымкаў па інвентарнай кнізе БМВ і вопісе БДАМЛМ

№ БМВ	Апісанне БМВ	Апісанне БДАМЛМ	БДАМЛМ. Ф. 3. Воп. 3. Адз. зах.
6650	Беларускі конспірацыйны урад у 1920 г. за граніцай: Дубейкоўскі, Захарка, Крэчэўскі, Чэрэпук, Заяц, Ладноў і яшчэ адзін чалавек. Група сядзіць у пальтох і капелюшох у нутры памешкання, Atelier perscnke dtrlin W Maassenstr.15»	Фатаграфіі беларускіх лідэраў у Празе: [Я. Бялёвіча], Л. Дубейкаўскага, Л. Зайца, В. Захаркі, П. Крэчэўскага, Я. Каднова, Я. Чарапука. [1918–1919]	137
6662	Беларуская місія ў Празе па дарозе на Украіну. Група 5 чалавек. Работа American photo studio prague	Фатаграфія групавая: М. Вяршынін, А. Галавінскі, Л. Дубейкаўскі, Б. Мілер, А. Цвікевіч у час заснавання Беларускай грамады ў Празе	139
6663	Група 14 чалавек у атэлье у Варшаве (украінская місія?)	Фатаграфія кс. Іазафата Жана ў групе з нявызначанымі асобамі	66
6683	Група 33 чалавек беларускай інтэлегенцыі у Вільні. Zakł. Fotograficzn. Apollo. Pawniej czyż. Wilno, Ostrobramska 17	Фатаграфія групавая: А. Більдзюкевіч, В. Гадлеўскі, П. Каруза	149
6702	Група 25 чалавек у садзе пад дрэвамі: Ромм, Шырма, Дварчанін, Король	Фатаграфія выкладчыкаў беларускіх гімназій Заходняй Беларусі – Віленскай, Навагрудскай, Клецкай, Радашковіцкай. Н. Банцлебан, Я. Гаўрылік, В. Грыцкевіч, І. Дварчанін, Дука, Караля, А. Міхалевіча, С. Паўловіча, Савіцкага, В. Тарашкевіч, А. Уласавай, Р. Шырмы і інш. ў Радашковічах	143
6703	Многалюдная група селянскай маладзёжы ў садзе пад дрэвамі з Роммам пасярэдзіне	Фатаграфія С. Паўловіча сярод удзельнікаў нявызначанай урачыстасці	148
7051	Партрэт-бюст К. Шпакоўскага	Фатаграфія мужчыны у фрэнчы	100

7052	Каміля Дунін-Марцінкевічанка – дачка паэты. У увесь рост – сядзіць на крэсле.	Фатаграфія жанчыны у цёмным адзенні з кніжкай у руках	84
7055	Партрэт-бюст Вяч. Багдановіча у каракулавай шапцы. Фота падмаляванае.	Фатаграфіі Каруся Каганца	23, л. 2
7090	Гэнрык Ташынур(?) Татур. Менскі археолаг. Бюст	Фатаграфія старага мужчыны з барадой	90
7095	<i>А. Грыневіч</i> у групе з 6 людзьмі ў парку ў Аннопалі. 1911–1912	Фатаграфія А. Паўловіча, А. Астравовіча, Б. Эпімах-Шыпілы з ксяндзамі. [1911–1912]	41
7101	А. Грыневіч з групай 16 расейскіх вайсковых перад цэгляным будынкам. 1918	Фатаграфія афіцэраў на верандзе на фоне вуліцы	96
7103	А. Грыневіч у плашчы	[Грыневіч]	92
7135	Александр Уласаў спіць у ложку	Фатаграфіі Антона Аўсяніка	5, л. 2
7197	Максім Гарэцкі ляжыць у шпіталі	Фатагарафіі [А. Грыневіча].	60, л. 3
7221	Няв. Мужчына ляжыць у трумне. Бюст. Фото с Каўнаса. 1 дублет	Фатаграфія А. Грыгоўскага, дырэктара першай беларускай школы ў г. Гродна, у труне	133
7222	Як 7221. Трумна накрытая літоўскім сцягам. Нутро пакою	Фатаграфія А. Грыгоўскага, дырэктара першай беларускай школы ў г. Гродна, у труне	133
7237	Wladek. Прыяцель Івана Луцкевіча. Бюст	Фатаграфія мужчыны ў капелюшы і плашчы на фоне дрэў	97
7250	Няв. мужч. у літоўскім вайсковым мундзіры.	Фатаграфія нямецкага салдата	107
7264	Бюст невядомай жанчыны з Беластоку	Фотаграфія Сонцавай Алімпіяды Васільеўны, настаўніцы Я. Купалы. Індывідуальная	52
7265	Група 5 чалавек няв. сям’і з <i>Пецяярбургу</i>	Фатаграфія сям’і. <i>г. Паўлаўск</i>	102
7268	Міжнародны з’езд гісторыкаў у <i>Варшаве</i> . Многалюдная група у Варшаўскай політэхніцы. Двор	Фатаграфія удзельнікаў урачыстасці ў <i>Віленскім</i> універсітэце	129

7271	Прысяга солтысаў Рудзіскай воласці, Віленска-Троцкага павету. Група 29 чалавек перад драўляным будынкам	Фатаграфія групы мужчын на фоне драўлянага будынка	127
7343	Борыс Джэнеувка – украінскі дзеяч з Варшавы. Бюст.	Фатаграфія [Рэпепецкі] Барыса (Баршава).	48
7508	Няв. жанчына сядзіць у бібліятэцы «Знаніе» Барыса Даніловіча ў Вільні (?). Гл. 7490. Невядомыя жанчыны снедаюць пры сталае	Фатаграфіі бібліятэкараў у інтэр’еры бібліятэкі	108
7509	Язэп Манькоўскі. Бюст	Фатаграфія мужчыны ў пенсне, кепцы і паліто (Я. К.). Вільня	93
7514	С. В. Балвановіч – афіцэр Расейскай арміі стаіць у атэлье	Фатаграфія Бальяновіча – афіцэра	7
7519	Група 7 чалавек пад хатай: Ал. Уласаў і Барыс Даніловіч	Фатаграфія А. Уласава, у групе з нявызначынымі асобамі	55, л. 1
7520	Група 4 чалавек у атэлье, сярод ніх – Барыс Даніловіч	Фатаграфія чатырох юнакоў	115
9303	Фото чорнае групы сялян пад ганкам у панядворку <i>базыліянскіх муроў у Вільні</i> зімою	Фатаграфія групавая: І. Дварчанін, М. Кепель, С. Паўловіч, Р. Шырма на фоне <i>Радашковіцкай гімназіі</i>	145
9370–9371	Аўтапартрэт Язэпа Драздовіча. Галава з Профілю. Рысунак валавіком	Партрэт невядомага у анфас	154

Спіс крыніц

1. Keršytė, N. Gudų mokslo draugijos muziejus Vilniuje / N. Keršytė // Tarp Vilniaus ir Minsko: Lietuvos ir Baltarusijos pasienio istorinis-kultūrinis paveldas / redakcinė kolegija: Basia Nikiforova (sudarytoja) ... [et al.]. – Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014. – P. 207–228.
2. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (LMAB). – F. 27–127; F. 27–2163, l. 14–16.
3. Акт прыёма-перадачы ЦДАКФФД. 13.05.1953 // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 1189. Воп. 1. Адз. зах. 14.
4. Вопіс старадрукаў і рукапісаў Віленскага беларускага музея. Складзена Уладасам Дрэмай. 07.05–15.08.1944 г. // LMAB. – F. 21–2163.
5. Дакладная запіска старэйшага навуковага супрацоўніка ЦДАКФФД Л. Яноўскай аб камандзіроўцы ў г. Вільнюс. 02.11.1956 // НАРБ. – Ф. 1189. Воп. 1. Адз. зах. 58.

6. Дзярновіч, А. Антыквар і археолаг генрых татур і мінскі рынак антыкварыяту ў канцы XIX – пачатку XX ст. / А. Дзярновіч // Ельскія чытанні: матэрыялы канферэнцыі «Шляхецкая культура Беларусі XIX – пачатку XX ст.» (Дудуткі, 27 красавіка 2013 г.) / [укладанне Д. Ільніч. – Мінск, 2013. – С. 183–191.

7. Дзярновіч, А. Мінскі антыквар і археолаг Генрых татур ва успамінах і ліставанні / А. Дзярновіч // Знакамітыя мінчане XIX–XX стст. Мінскі Міншчына ў літаратурных творах на рубяжы XIX–XX стст.: матэрыялы [6] Беларуска-польскай навуковай канферэнцыі, Мінск, 27 красавіка 2010 г. / [рэдкалегія: А. Вялікі, З. Вінніцкі (навуковыя рэдактары) і інш.]. – Мінск, 2011. – С. 178–183.

8. Іванова, В. Інвентарныя кнігі Беларускага музею імя І. Луцкевіча ў Вільні / В. Іванова // Пічэтаўскія чытанні – 2023: Інстытуцыянальныя змены ў гуманітарнай сферы як адлюстраванне палітычных і эканамічных працэсаў (да 80-годдзя аднаўлення работы БДУ на ст. Сходня і 145-годдзя з дня нараджэння У. І. Пічэты) : матэрыялы міжнар. навук. канф., Мінск, 11 кастрыч. 2023 г. / Беларус. дзярж. ун-т; рэдкал.: А. Г. Каханоўскі (гал. рэд.) [і інш.]; навук. рэд. М. Ф. Шумейка, А. А. Яноўскі. – Мінск : БДУ, 2023. – С. 363–374.

9. Іванова, В. Фотаархіў Таварыства беларускай школы / В. Іванова, В. Гук // Архіўны дыялог III. (неапуб.).

10. Інвентар Беларускага Музею ім. Івана Луцкевіча. I. 1–4978, складзены Антонам Луцкевічам, Пётрам Сергіевічам і Уладасам Дрэмай. (ІКД-1) // Архіў Літоўскага нацыянальнага музея (Архіў LNM). – Воп. 3. Адз. зах. 25. 472 л.

11. Інвентар Беларускага Музею ім. Івана Луцкевіча. II. 4979–9421, складзены Уладасам Дрэмай. (ІКД-2) // Архіў LNM. – Воп. 3. Адз. зах. 26. 405 л.

12. Ліст кіраўніка ЦДАКФФД ў Саюз пісьменнікаў ЛССР з просьбай дапамагчы ў атрыбуцыі дакументаў, што захоўваліся ў Беларускаму музеі і Вільні. 03.10.1956 // Цэнтральная навуковая бібліятэка Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАН). – Ф. 1. Воп. 1. Адз. зах. 108.

13. [Луцкевіч І.] Спіс рэчаў з беларускага краю. [1915] // LMAВ. – Ф. 21–367. Л. 1–12.

14. Матар’ялы аб музеі Г. Х. Татура ў Менску // Запіскі Аддзелу гуманітарных навук. – Кн. 8. Працы клясы гісторыі. – Т. III. – Мінск, 1929. – С. 552–556.

15. Очерк археологических памятников на пространстве Минской губернии и ее археологическое значение / составил и издал Г. Х. Татур. – Минск, 1892. – 276 с.

16. Справка о составе фотодокументов, хранящихся в ЦГФФКД БССР [не ранее 1957 г.] // НАРБ. – Ф. 249. Воп. 5. Адз. зах. 669. Л. 21–23.

17. Уласаў, А. Успаміны / А. Уласаў // Сын беларуса. – 1924. – № 29. – С. 1.

18. Уласаў, А. К. Кастравіцкі і Г. Татур / А. Уласаў // Беларускі шлях. – 1918. – № 51. – С. 1.

19. Хадыка, А. Экспанаты «беларускіх збораў» у Львоўскім нацыянальным музеі / А. Хадыка // Вяртанне-2: Артыкулы, дакументы і архіўныя матэрыялы па праблемах пошукаў і вяртання нацыянальных каштоўнасцей, якія знаходзяцца за межамі Рэспублікі Беларусь. – Мінск, 1994. – С. 8–10.

ФОТА ДА АРТЫКУЛА

1. Фотаздымак Яна Баляслава Луцкевіча са штампам і інвентарным нумарам Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільні. БДАМЛМ. Ф. 3. Воп. 3. Адз. зах. 78. Л. 3

2. Фотаздымак музейнай экспазіцыі, з асобным экспанатам БМВ – гадзіннікам XIX ст. Фота БМВ № 6121. Апублікаваня Н. Кершытэ, з подпісам «Беларускі музей імя І. Луцкевіча ў Вільні». LNM. Emik 2053

3. Фотаздымак гадзінніка настольнага з дрэва маляванага начорна, з двума калёнкамі мармуровымі, стыль Люі Філіпп. XIX ст. Экспанат БМВ № 1947. Фота БМВ № 5423. LNM. Етік 6

4. Фотаздымак музейнай экспазіцыі, з асобнымі экспанатамі БМВ – панцырам, шаломам і наплечнікам кірасінера (№№ 2318–2321) (справа). Фота БМВ № 6223. LNM. Етік 2055/2

5. Фотаздымак мінскага археолога [Генрыха Татура]. Перададзены у БМВ
кс. У. Талочкам. БДАМЛМ. Ф. 3. Воп. 3. Адз. зах. 90

Копія фотаздымка мінскага археолога [Генрыха Татура].
LNM. Emg 1536

7. Фотаздымак [Генрыха Татура] з даспехамі рыцара. LNM. Етг 1536

8. Фотаздымак Камілы Дунін-Марцынкевіч (Асіповіч). Перададзены у БМВ кс. У. Талочкам. БДАМЛМ. Ф. 3. Воп. 3. Адз. зах. 82

9. Графічны аўтаратрэт Я. Драздовіча. БДАМЛМ.
Ф. 3. Воп. 3. Адз. зах. 154. Л. 1

ВОЛЬГА КОВАЛЬ

КАНДИДАТ ГІСТАРЫЧНЫХ НАВУК, ДАЦЭНТ КАФЕДРЫ
ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ І ПАЛІТАЛОГІІ БЕЛАРУСКАГА
ДЗЯРЖАЎНАГА ТЭХНАЛАГІЧНАГА ЎНІВЕРСІТЭТА

**МІЖДЫСЦЫПЛІНАРНЫ ПАДЫХОД ПРЫ
ДАСЛЕДАВАННІ САЦЫЯЛЬНА-ПСІХАЛАГІЧНАЙ
АДАПТАЦЫІ БЕЛАРУСКІХ ЭМІГРАНТАЎ (1921–1939 ГГ.)**

У даследаванні прадстаўлены адметнасці акультурацыі беларускіх эмігрантаў у міжваенны перыяд на аснове міждысцыплінарнага падыходу. Гістарычная метадалогія дапоўнена тэрміналогіяй і метадамі этнічнай і крос-культурнай псіхалогіі. Грамадская і дабрачынная дзейнасць беларускай дыяспары спрыяла працэсу псіхалагічнай адаптацыі эмігрантаў, а сацыяльная запатрабаванасць садзейнічала інтэграцыі беларусаў замежжа ў іншакультурнае асяроддзе.

Вызначальныя словы: беларуская дыяспара, сацыяльна-псіхалагічная адаптацыя, акультурацыя, міждысцыплінарны падыход.

ОЛЬГА КОВАЛЬ

КАНДИДАТ ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК, ДОЦЕНТ КАФЕДРЫ
ИСТОРИИ БЕЛАРУСИ И ПОЛИТОЛОГИИ БЕЛОРУССКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

**МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД В ИССЛЕДОВАНИИ
СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ
БЕЛОРУССКИХ ЭМИГРАНТОВ (1921–1939 ГГ.)**

В исследовании представлены особенности аккультурации белорусских эмигрантов в межвоенный период на основе междисциплинарного подхода. Историческая методология дополнена терминологией и методами этнической и кросс-культурной психологии. Общественная и благотворительная деятельность белорусской диаспоры способствовала процессу психологической адаптации эмигрантов, а социальная востребованность содействовала интеграции белорусов зарубежья в инокультурную среду.

Ключевые слова: белорусская диаспора, социально-психологическая адаптация, аккультурация, междисциплинарный подход.

VOLHA KOVAL

CANDIDATE OF HISTORICAL SCIENCES, ASSOCIATE
PROFESSOR OF THE DEPARTMENT OF HISTORY
OF BELARUS AND POLITICAL SCIENCES AT THE
BELARUSIAN STATE TECHNOLOGICAL UNIVERSITY

**INTERDISCIPLINARY APPROACH TO THE STUDY OF
SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF BELARUSIAN
EMIGRANTS (1921–1939)**

The study examines the acculturation of Belarusian emigrants during the interwar period using an interdisciplinary approach. Historical methodology is complemented by the terminology and methods of ethnic and cross-cultural psychology. The social and charitable activities of the Belarusian diaspora facilitated the psychological adaptation of emigrants, while social engagement promoted the integration of Belarusians abroad into different cultural environments.

Keywords: Belarusian diaspora, socio-psychological adaptation, acculturation, interdisciplinary approach.

Гісторыя фарміравання беларускай дыяспары пачынаецца ў міжваенны перыяд, калі нацыянальныя арганізацыі замежжа пачалі дакладна акрэсліваць палітычныя мэты сваёй дзейнасці, імкнуцца захаваць нацыянальную ідэнтычнасць у іншакультурным асяроддзі, наладзіць сталыя сувязі з арганізацыямі метраполіі. Працэс фарміравання міжваеннай эміграцыйнай хвалі звязаны з эканамічнымі, палітычнымі, культуралагічнымі аспектамі дзейнасці беларусаў замежжа, аднак адметнае значэнне для развіцця грамадскай актыўнасці нацыянальнай супольнасці мелі псіхалагічныя характарыстыкі адаптацыі асоб у прымаючым грамадстве.

Архіўныя зборы пра дзейнасць беларускай дыяспары ў 1920–1930-я гг. захоўваюцца ў розных краінах свету. Аналіз і сістэматызацыя гістарычных крыніц па тэме беларускай эміграцыі толькі пачынаецца, гэта доўгі і складаны працэс, як патрабуе руплівай працы ад даследчыкаў з розных галін навукі. Самыя інфарматыўныя крыніцазнаўчыя архіўныя калекцыі пра дзейнасць беларускіх эмігрантаў у міжваенны перыяд захоўваюцца ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва, Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўным архіве Брэсцкай вобласці, Цэнтральным дзяржаўным архіве вышэйшых органаў улады і кіравання Украіны, Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архіве Украіны ў Львове, Дзяржаўным архіве Расійскай Федэрацыі, Архіве горада Прагі, Архіве новых актаў ў Варшаве. У пералічаных архівах Беларусі, Расіі, Чэхіі, Польшчы і Украіны захоўваюцца дакументы пра дзейнасць беларускай палітычнай і эканамічнай эміграцыі, пра арганізацыю масавага эміграцыйнага руху і міжнароднае супрацоўніцтва беларусаў замежжа.

Міждысцыплінарны падыход пры аналізе гістарычных дакументаў пашырае метадалогію даследавання, дае магчымасць правесці больш грунтоўны аналіз эміграцыйных працэсаў. Значную ролю пры аналізе сацыяльна-псіхалагічнай адаптацыі беларускіх эмігрантаў набываюць метады этнічнай псіхалогіі, а псіхалагічная тэрміналогія дазваляе гісторыку вызначыць сутнасць праблем у паводзінах і рэакцыях асоб, акрэсліць характарыстыкі адаптацыйных працэсаў. Крос-культурная псіхалогія дае магчымасць спецыялістам праводзіць аналіз узаемасувязей паміж культурным кантэкстам дзяржаў-рэцыпіентаў і індывідуальнымі паводзінскімі рэакцыямі эмігрантаў.

Даследаванне адаптацыйных працэсаў беларускіх эмігрантаў адбываецца ў кантэксце псіхалагічнай акультурацыі асоб. Акультурацыя – гэта працэс змены стандартаў паводзін эмігрантаў пры ўзаемадзеянні з прадстаўнікамі тытульнай нацыі і пад уплывам іншай культуры. Згодна з пашыранай псіхалагічнай тэорыяй Джона Бэры, існуюць чатыры стратэгіі акультурацыі: асіміляцыя, інтэграцыя, сепарацыя і маргіналізацыя [4, с. 9]. Працэс акультурацыі часта звязаны з перажываннем акультурацыйнага стрэсу, які характарызуецца негатыўнымі эмацыйнымі і паводзінскімі рэакцыямі асоб. Пры паспяховай сацыяльна-псіхалагічнай адаптацыі фарміруецца стрэсаўстойлівасць эмігрантаў, іх эмацыйная стабільнасць і задаволенасць сваім узроўнем жыцця. Праблемная адаптацыя прыводзіць да шматлікіх псіхалагічных праяўленняў дэстрэсу, да дэструктыўных рэакцый, а часам да стану фрустрацыі. Спецыялісты ў галіне крос-культурнай псіхалогіі вывучаюць працэс акультурацыі як на групавым, так і на індывідуальным узроўні. Для даследчыкаў групавых паводзінскіх рэакцый важна вылучыць тыповыя метады пераадолення стрэсараў у асяроддзі дыяспары. Пры вывучэнні індывідуальных характарыстык улічваецца ўзрост эмігрантаў, іх адукацыя, сацыяльны статус, эміграцыйная матывацыя, культурныя бар’еры, індывідуальныя псіхалагічныя характарыстыкі.

Масавы эміграцыйны рух беларускага насельніцтва ў міжваенны перыяд быў арганізаваны з тэрыторыі Заходняй Беларусі, якая з 1921 па 1939 г. уваходзіла ў склад Другой Рэчы Паспалітай. Асноўнымі краінамі-рэцыпіентамі для беларускіх эмігрантаў сталі: Канада, ЗША, Аргенціна, Бразілія, Уругвай, Парагвай, Францыя, Чэхаславакія, Літва, Латвія. У кожным прымаючым грамадстве вылучаліся адметныя рысы адаптацыйных працэсаў і найбольш тыповыя стратэгіі акультурацыі, якія былі звязаныя з легалізацыяй асоб, традыцыямі і звычкамі дамінуючага этнасу.

Відавочнай праблемай для развіцця сацыяльных кантактаў беларускіх эмігрантаў з прадстаўнікамі тытульных нацый у перыяд першапачатковай адаптацыі быў «моўны бар’ер». Паспяховасць камунікацыі беларусаў замежжа шмат у чым залежала ад стэрэатыпаў дамінуючага этнасу, умоў прававой адаптацыі ў прымаючым грамадстве, актыўнасці саміх эмігрантаў, магчымасці вывучаць замежную мову на спецыяльна арганізаваных курсах. Адметнасцю развіцця дыяспары было захаванне нацыянальнай самасвядомасці і беларускай этнічнай

ідэнтычнасці асоб пры вывучэнні мовы і традыцый прымаючага грамадства.

У асобных выпадках праблему «моўнага бар'еру» ўздымалі чыноўнікі эміграцыйнага апарату Другой Рэчы Паспалітай, падкрэсліваючы важнасць паспяховай прафесійнай камунікацыі для прававой і эканамічнай адаптацыі эмігрантаў. Напрыклад, консул Другой Рэчы Паспалітай у Аргенціне Юзэф Влодэк у сваёй манаграфіі «Аргенціна і эміграцыя» сцвярджаў, што грамадская і гаспадарчая арганізацыя жыцця ў Аргенціне пабудавана такім чынам, што міжасабовая камунікацыя адбываецца выключна на іспанскай мове [7, с. 309]. Умовай афіцыйнага ліставання з дзяржаўнымі ўстановамі было абавязковае састаўленне дакумента па-іспанску. Аргенцінскія чыноўнікі ў рэдкіх выпадках выкарыстоўвалі паслугі перакладчыкаў, таму консул у сваім даследаванні пераканаўча раіў патрабаваць ад эмігрантаў вывучэння іспанскай мовы. Ю. Влодэк падкрэсліваў няроўнасць умоў сацыяльна-псіхалагічнай адаптацыі з прычыны «моўнага бар'еру» для славянскіх народаў: «Іспанцы адчуваюць сябе ў Аргенціне, як у сябе на Бацькаўшчыне. Італьянцы таксама лёгка ўступваюць у камунікацыю, французы хутка вывучаюць мову» [7, с. 310]. Консул сцвярджаў, што прадстаўнікам іншых народаў дастаткова складана, але неабходна вывучаць іспанскую мову для разумення аргенцінскіх традыцый, культуры, законаў і ментальнасці. Эміграцыйнае ўпраўленне ў Варшаве падтрымала ідэю дыпламата, таму ў 1926 г. было выдадзена палажэнне з рэкамендацый аб набыцці эмігрантамі іспанскіх слоўнікаў перад выездам у Аргенціну [3]. Эміграцыйны апарат Другой Рэчы Паспалітай імкнуўся кантраляваць працэс рэкрутацыі і перасялення эмігрантаў. Фармальна арганізацыя дапамогі эмігрантам была ў кампетэнцыі польскіх дыпламатычных служб, таму прадстаўнікі дыпламатычных місій павінны былі дапамагаць грамадзянам з пошукам працы, задавальненнем культурных запатрабаванняў, са складанай прававой адаптацыяй. На самай справе дыпламатычныя супрацоўнікі не спраўляліся са сваімі асноўнымі задачамі, што ўскладняла інтэграцыю эмігрантаў у іншакультурнае асяроддзе.

Гуманітарная дзейнасць беларускай дыяспары аказвала непасрэдны ўплыў на фарміраванне калектыўнай памяці і вобраза Бацькаўшчыны. Арганізацыя дабрачынных акцый была адным з механізмаў псіхалагічнай абароны для беларускіх эмігрантаў, дазваляючых асобам адчуць сваю выключную сацыяльную ролю, што павышала матывацыю для працы і развіцця. Сацыяльная запатрабаванасць беларусаў замежжа ўздымала іх самаацэнку, садзейнічала развіццю кантактаў з метраполіяй і прадстаўнікамі тытульнай нацыі, стымулявала развіццё групавой салідарнасці.

Міжнародныя дабрачынныя арганізацыі спрыялі індывідуальнай адаптацыі эмігрантаў, бо аказвалі ім матэрыяльную і маральную дапамогу ў розных краінах свету. Чырвоны Крыж быў адной з самых актыўных гуманітарных арганізацый у міжваенны перыяд. Выключнае значэнне для беларускай супольнасці замежжа мела дзейнасць Чырвонага Крыжа ў Чэхаславакіі. Беларуская моладзь у міжваенны

перыяд ехала ў Прагу, каб атрымаць там вышэйшую адукацыю. Дапамога міжнароднай дабрачыннай арганізацыі мела комплексны характар, Чырвоны Крыж аказваў медычную дапамогу, арганізоўваў лячэнне і адпачынак, дапамагаў матэрыяльна, прадуктамі, лекамі і вопраткай. Арганізацыя мела афіцыйную падтрымку міністэрства замежных спраў Чэхаславакіі.

Недастатковае харчаванне студэнтаў прыводзіла да цяжкіх захворванняў і нават высокага ўзроўню смяротнасці ў асяроддзі студэнцкай моладзі з ліку замежных студэнтаў у Чэхаславакіі. Прыклад рэалізаванай акцыі гуманітарнай місіі апублікаваны ў аналітычнай інфармацыі міністэрства замежных спраў за 1923 г., дзе пазначалася, што Чырвоны Крыж арганізаваў медыцынскі агляд 1398 замежных студэнтаў, з якіх 30 чалавек былі ў крытычным стане па прычыне захворвання туберкулёзам (іх адразу накіравалі ў санаторыі), а 150 студэнтаў мела першапачатковую стадыю туберкулёзу [5, с. 21]. У інфармацыі міністэрства замежных спраў Чэхаславакіі вылучана асобная група беларускіх студэнтаў, якім тасама аказвалася медычная дапамога.

Прыкладам паспяховай гуманітарнай акцыі на карысць малазабяспечаных беларусаў Літвы стала літаратурна-музычная вечарына, якую арганізаваў у 1923 г. Беларускі жаночы гурток у Коўна. Мерапрыемства праводзілася з мэтай збору сродкаў на карысць беларускіх дзіцячых прытулкаў у Літве. Міжваенная літоўская прэса падкрэслівала, што вечарына мела поспех, бо беларускія жанчыны сабралі там болей за 1000 літаў на карысць сірот [1, с. 59]. Фарміраванне беларускай дыяспары ў Літве звязана з актыўнай грамадскай дзейнасцю нацыянальных навучальных устаноў. Беларускі жаночы гурток у Коўна супрацоўнічаў з сеткай міжнародных жаночых арганізацый, якія таксама займаліся пытаннямі матэрыяльнай дапамогі дзецям, інвалідам і малазабяспечаным грамадзянам.

Добрачынная дзейнасць беларускай супольнасці замежжа садзейнічала захаванню нацыянальнай ідэнтычнасці ў прымаючым грамадстве, усведамленню аб прыналежнасці да этнічнай культуры і супольнасці, таму эмігранты імкнуліся да супрацоўніцтва з беларускімі цэнтрамі на Бацькаўшчыне. Найбольш актыўнымі ў кірунку арганізацыі добрачынных мерапрыемстваў і акцый у 1920-я гг. сталі беларускія эмігранты ў ЗША, аднак іх ініцыятывы значна скараціліся ў перыяд сусветнага эканамічнага крызісу ў канцы дзесяцігоддзя.

Адным з асноўных цэнтраў палітычнага беларускага жыцця ў ЗША быў горад Чыкага, дзе эмігранты арганізавалі Беларускі нацыянальны камітэт, Беларускі жаночы гурток, Беларуска-амерыканскую нацыянальную арганізацыю. Беларускі нацыянальны камітэт у Чыкага актыўна займаўся гуманітарнай дзейнасцю, таму 19 жніўня 1923 г. правёў добрачынны пікнік, каб сабраць сродкі для арыштаваных беларускіх дзеячоў у Заходняй Беларусі. Беларускамоўны часопіс у Літве «Крывіч» як гістарычная крыніца сведчыць: «Мэта пікніка – помач палітычным вязням Беларусі ў Польшчы. Просім усе спачуваючыя беларускай справе арганізацыі ў гэты дзень не ладзіць народных сходаў. На

першым беларускім пікніку выступаць з прамовамі таксама выдатныя дзеячы ня толькі Беларусі, але Расіі, Літвы, Украіны і інш.» [2, с. 63]. Беларускія эмігранты ў ЗША імкнуліся да ажыццяўлення нацыянальных бізнес-праектаў, да рэалізацыі дабрачынных ініцыятыў, што дазваляла асобам атрымаць сацыяльную падтрымку ў складаны перыяд інтэграцыі ў поліэтнічнае амерыканскае грамадства.

Віленская газета «Крыніца» за 1925 г. на сваіх старонках пазначала: «Беларускія эмігранты ў Амерыцы, зарганізаваныя ў Беларускім Нацыянальным Таварыстве ў Чыкага, паслалі прывітанне беларускім паслам ў польскім Сейме за тое, што тыя ідуць попеч з работнікамі і сялянскімі працоўнымі масамі. Тэлеграма канчаецца прывітаннем і палітычным зваротам беларусам і гэткай заявай: “Будзьце вытрыманымі і адважнымі! Мы паспяшым з маральнай і матэрыяльнай дапамогай!”» [6, с. 8]. Адчуванне маральнай адказнасці і дабрачынная дзейнасць напаўнялі адметным сэнсам штодзённае жыццё беларускіх эмігрантаў у ЗША, стымулявалі развіццё іх стрэсаўстойлівасці і эмацыйнай стабільнасці. Найбольш актыўная суполка Беларускага нацыянальнага таварыства складалася з беларусаў, якія працавалі на фабрыках Генры Форда ў Дэтройце. Аддзел таварыства ў Дэтройце рэгулярна праводзіў дабрачынныя мерапрыемствы, арганізоўваў збор сродкаў для малазабяспечаных беларусаў, студэнтаў і сірот. Нацыянальныя арганізацыі ў ЗША вялі актыўнае ліставанне з беларускім віленскім цэнтрам, супрацоўнічалі з беларускімі суполкамі ў Чэхаславакіі, Францыі, Літве і Латвіі.

Такім чынам, міждысцыплінарны падыход пры даследаванні адаптацыйных працэсаў у асяроддзі беларускіх эмігрантаў дазваляе больш дакладна і поўна акрэсліць псіхалагічныя адметнасці інтэграцыі асоб у прымаючае грамадства, выкарыстаць тэрміналогію і метадалогію этнічнай і крос-культурнай псіхалогіі пры аналізе гісторыі дыяспары. «Моўны бар’ер» быў тыповай складанасцю для беларускіх эмігрантаў у працэсе камунікацыі з тытульнай нацыяй. Дабрачынная дзейнасць дапамагала эмігрантам справіцца з пачуццём настальгіі, фарміравала адчуванне прыналежнасці да беларускай нацыі, што ўплывала на працэс сацыялізацыі асоб у складаных умовах іншакультурнага асяроддзя.

Спіс крыніц

1. Беларускі вечар // Крывіч. – 1923. – № 1. – С. 59.
2. Праца беларусаў у Амерыцы // Крывіч. – 1923. – № 2. – С. 62–63.
3. Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў у Львове. – Фонд 422. – Воп. 1. – Спр. 575. – Арк. 9.
4. Berry, J. W. Immigration, Acculturation, and Adaptation / J. W. Berry // Applied Psychology: An International Review. – 1997. – № 46 (1). – P. 5–68.
5. Czechoslovak Help to the Russian and Ukraine emigration. – Prague : Ministry for Foreign Affairs, 1924. – 140 p.
6. Prywitańnie z Ameryki // Krynica. – 1925. – № 12. – S. 8.
7. Włodek, J. Argentyna i Emigracja / J. Włodek. – Warszawa : Wydawnictwo M. Arcta, 1923.

ВИКТАР ЖЫБУЛЬ

КАНДЫДАТ ФІЛАЛАГІЧНЫХ НАВУК,
НАВУКОВЕЦ І ПАЭТ

**НА ЧАЛЕ «НЕВЯДОМАЙ ПЛАНЕТЫ»:
НАВУКОВАЯ І ЗАХАВАЛЬНІЦКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ГАННЫ
ЗАПАРТЫКІ**

У артыкуле разглядаецца дзейнасць Ганны Запартыкі, дырэктара Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва ў 1994–2022 гг. Акрэсліваецца кола навуковых інтарэсаў даследчыцы, ацэньваюцца яе ўнёсак у архівістыку і літаратуразнаўства, арганізатарская роля ў правядзенні навуковых канферэнцый, удзел у камплектаванні фондаў БДАМЛІМ. Пералічваюцца некаторыя апублікаваныя працы Г. Запартыкі, укладзеныя і пракаментаваныя ёю кніжныя выданні беларускіх пісьменнікаў і дзеячаў культуры. Прыводзяцца вытрымкі з яе артыкулаў і інтэрв'ю.

Вызначальныя словы: архівазнаўства, адміністраванне архіваў, пошук архіўных матэрыялаў, публікацыя архіўных матэрыялаў, заслужаны архівіст.

ВИКТОР ЖИБУЛЬ

КАНДИДАТ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК,
УЧЕНЫЙ И ПОЭТ

**ВО ГЛАВЕ «НЕИЗВЕСТНОЙ ПЛАНЕТЫ»:
НАУЧНАЯ И СБЕРЕГАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
АННЫ ЗАПАРТЫКО**

В статье рассматривается деятельность Анны Запартыко, директора Белорусского государственного архива-музея литературы и искусства в 1994–2022 гг. Очерчен круг научных интересов исследовательницы, оценен ее вклад в архивистику и литературоведение, организаторская роль в проведении научных конференций, участие в пополнении фондов БГАМЛИ. Перечислены некоторые опубликованные работы А. Запартыко, составленные и прокомментированные книжные издания белорусских писателей и деятелей культуры. Приведены выдержки из ее статей и интервью.

Ключевые слова: архивоведение, управление архивами, поиск архивных материалов, публикация архивных материалов, заслуженный архивист.

VIKTAR ZHYBUL

CANDIDATE OF PHILOLOGICAL SCIENCES,
RESEARCHER AND POET

**AT THE HELM OF THE “UNKNOWN PLANET”:
THE RESEARCH AND PRESERVATION ACTIVITIES
OF HANNA ZAPARTYKA**

Hanna Zapartyka, a honored archivist of Belarus and the director of the Belarusian State Archives-Museum of Literature and Art from 1994 to 2022, made a significant contribution to the preservation of the archival heritage of Belarusian cultural figures. The pages of her biography, public and scientific activities are being renewed, her key publications and book editions she commented on are listed, and excerpts from her articles and interviews are provided.

Keywords: archival science, archive management, search for archives, publication of archives, honored archivist.

20 кастрычніка 2024 г. сустрэла свой 70-гадовы юбілей Ганна Вячаславаўна Запартыка – ганаровы архівіст Беларусі. Яна ўзначальвала Беларускае дзяржаўнае архіў-музей літаратуры і мастацтва з 1994 да 2022 г., што само па сабе ўжо тэрмін немалы, але не памылімся, калі скажам: архівістыка стала справай бадай усяго яе свядомага жыцця.

А пачалося ўсё ў далёкім 1978 г., калі яна, выпускніца філалагічнага факультэта БДУ, прыйшла на працу ў тагачасны Цэнтральны дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва БССР. Тады яна яшчэ не думала, што затрымаецца тут надоўга, але, як прызнаецца сама: «...раптам мне тут адкрылася новая, зусім невядомая планета, якая вымагала спасціжэння» [8, с. 12]. Звязаўшы лёс з архівам-музеем, Ганна Запартыка павышала кваліфікацыю, набывала вопыт працы з дакументамі, увесь час удасканальвала свае веды. Працавала спачатку малодшым навуковым супрацоўнікам, потым вядучым архівістам, вядучым навуковым супрацоўнікам аддзела ведамасных архіваў, камплектавання і экспертызы каштоўнасці дакументаў ЦДАМЛМ. З лістапада 1993 г. яна выконвала абавязкі, а 17 студзеня 1994 г. была афіцыйна прызначана дырэктарам БДАМЛМ. Адначасова, з 1996 г., працавала старшым выкладчыкам, дацэнтам кафедры крыніцазнаўства гістфака БДУ [7, с. 129].

Можна сказаць, што кіраванне Г. Запартыкі вызначыла цэлую эпоху ў гісторыі дзейнасці БДАМЛМ. Менавіта Ганна Вячаславаўна паставіла навуковую працу ўстанова на якасна новы ўзровень. Ёй належыць ідэя рэгулярнага правядзення навуковых канферэнцый у сценах архіва-музея. Травенскія «Узвышаўскія чытанні», прысвечаныя пераважна літаратуры міжваеннага перыяду, і кастрычніцкія «Архіўныя чытанні», прымеркаваныя да Дня архівіста, сталі добрай традыцыяй і адной з «фірмовых» адметнасцяў архіва-музея. Ганне Вячаславаўне ўдалося стварыць той непаўторны асяродак, калі за адным сталом

збіраліся і супрацоўнікі БДАМЛМ, і ўдзельнікі-навукоўцы, і сваякі, нашчадкі «герояў» канферэнцый. Гасцямі «Узвышаўскіх чытанняў» былі Алесь Бабарэка (дачка Адама Бабарэкі), Мая Кляшторная (дачка Тодара Кляшторнага), Рагнеда Раманоўская (дачка Кузьмы Чорнага), Лідзія Плашчынская (дачка Язэпа Пушчы), Яфім Плаўнік (сын Змітрака Бядулі)... Па выніках канферэнцый быў наладжаны выпуск навуковых зборнікаў «Пра час “Узвышша”» (выпускі 1–5; 2002–2011) і «Архіўныя чытанні I–III» (2006), пераемнікам якіх пазней стаў альманах «Аўтограф». Разважаючы пра ролю «Узвышаўскіх чытанняў» у даследаванні гісторыі беларускай літаратуры і ўзбагачэнні нацыянальнага архіўнага фонду, Г. Запартыка вылучае адну з найважнейшых задач гэтай штогадовай канферэнцыі – «стварыць цэласную літаратурную і культурна-мастацкую панараму эпохі» 1920–1930-х гг. [6, с. 98], аднаго з найбольш яркіх і цікавых перыядаў у развіцці айчыннай літаратуры і мастацтва і адначасова – аднаго з найбольш адметна прадстаўленых у фондах БДАМЛМ.

Сама Ганна Вячаславаўна ўдала спалучала ў сабе якасці кіраўніка-адміністратара і навукоўца-даследчыка. Амаль штодня яна асабіста займалася пошукам новых матэрыялаў, пісала артыкулы, рыхтавала да друку кнігі пісьменнікаў (пераважна фондаўтваральнікаў архіва-музея), працавала над укладаннем зборнікаў. А бывала, што сама забірала і прывозіла асабістыя архівы, якія потым рабіліся асноваю фондаў БДАМЛМ. Прычым прывозіла здалёк – як гэта адбылося, напрыклад, з дакументамі выдатнага крытыка, празаіка, філосафа Адама Бабарэкі: «Праз тры дні гасцявання ў Алесі Адамаўны я вярталася ў Мінск з каштоўным набыткам – спадчынай, без якой зараз нават нельга ўявіць літаратурны кантэкст 1920–1930-х гадоў: рукапісы А. Бабарэкі, яго запісныя кніжкі, сшыткі, лісты да А. Адамовіча, Ул. Дубоўкі, лісты А. Бабарэку ад З. Бядулі, Ю. Бязозкі, У. Дубоўкі, Я. Пушчы, К. Крапівы, М. Лужаніна, К. Чорнага і інш., фотаздымкі беларускіх пісьменнікаў 1920-х гадоў, дакументы Ганны Іванаўны Бабарэкі, дочак Элеаноры і Алесі, унучкі Алены Кім, праўнука Вадзіма Камарова – усяго каля 1000 дакументаў і асабістых рэчаў сям’і. Што тычыцца асабістых рэчаў, у архіў-музей іх паступіла 38 адзінак: гальштук Адама Бабарэкі, яго гадзіннік, шахматы і інш. Цікава, што з гэтымі рэчамі Алесь Адамаўна перадала абрус, якім, па сямейнай легендзе, накрываўся стол падчас урачыстых пасяджэнняў “Узвышша”» [4, с. 165], – прыгадвае Ганна Вячаславаўна.

На яе стала заўсёды высіліся стосы папак з дакументамі, ляжалі кнігі, рукапісы, часам і павелічальнае шкло, а шафа ў працоўным кабінце была поўная кніг, прычым на самым бачным месцы стаялі выданні, што ўбачылі свет дзякуючы працы з дакументамі БДАМЛМ, – дасягненні, якімі можна ганарыцца.

Цікавая гісторыя першых навуковых публікацый Г. Запартыкі. Адна з іх была натхнёна дакументамі сям’і пісьменніка і мастака Каруся Каганца – тымі самымі, якія потым склалі яго асабісты фонд № 311: «Калі я прыняла пасаду дырэктара архіва, – расказвае Ганна Вячаславаўна, – у кабінце выявіла шмат цікавага. Мая папярэдніца не паспела шмат

чаго падрыхтаваць да здачы. Я знайшла цэлы пакет дакументаў з архіва Каруся Каганца. Іх гісторыя пачалася з Віталя Скалабана. Недзе ў 1985 г. ён пабываў у Маскве ў дачкі Каганца Пуцяты Галіны Казіміраўны. Гісторыка не пакінулі абыякавым убачаныя матэрыялы, што належалі сям’і Кастравіцкіх. Адразу ж дырэктар архіва-музея літаратуры і мастацтва напісала Галіне Казіміраўне ліст з просьбай перадаць у архіў-музей дабрагія рэліквіі. У 1992 г. Галіна Казіміраўна прыехала ў Беларусь на адкрыццё помніка свайму знакамітаму бацьку і прывезла бяспэчны дабунак: нататнік Карла Кастравіцкага (бацькі Каруся Каганца), візітоўку з аўтаграфам і фотаздымкі самога пісьменніка, ягоны ліст да будучай жонкі Ганны Канстанцінаўны, пенсіённую кніжку апошняй ды інш. Я зрабіла на ўсё знойдзенае вопіс, і мяне зацікавіў нататнік, самы стары дакумент архіва. Я ўбачыла там згадкі пра кляштар бернардзінцаў, дзе падчас паўстання знаходзілася вязніца, – і зразумела, што гэта ж той самы будынак, у якім сёння працуе архіў. Пачала даследаваць... І вынікам стала першая мая навуковая публікацыя» [8, с. 12]. Удакладнім: размова ідзе пра матэрыял «Развітальныя аўтаграфы» ў часопісе «Спадчына» (1996, № 5), адначасова з якім рыхтаваліся і «Лісты з Берліна» Паўліны Мядзёлкі («Спадчына», 1996, № 3).

З таго часу Ганна Запартыка напісала і апублікавала больш за 170 навуковых і навукова-папулярных артыкулаў, дакументальных нарысаў. Іх героі – вядомыя літаратары Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Аляксандр Ельскі, Францішак Багушэвіч, Янка Лучына, Якуб Браўцаў, Ядвігін Ш., Янка Купала, Якуб Колас, Вацлаў Ластоўскі, Алесь Гарун, Змітрок Бядуля, Максім Багдановіч, Максім Гарэцкі, Леаніла Чарняўская, Адам Бабарэка, Кузьма Чорны, Уладзімір Дубоўка, Язэп Пушча, Паўлюк Трус, Віктар Казлоўскі, Пятро Бітэль, Максім Танк, Алесь Салавей, Іван Мележ, Андрэй Макаёнак, Уладзімір Караткевіч, Сакрат Яновіч, Валянціна Коўтун, гісторык, археограф і святар Іван Грыгаровіч, публіцыст і перакладчык Напалеон Чарноцкі, фалькларыст і выдавец Антон Грыневіч, артыстка і мемуарыстка Паўліна Мядзёлка, мастакі Язэп Драздовіч, Яўхім Мінін, Алексантэры Ахола-Вало, філолагі Браніслаў Эпімах-Шыпіла і Браніслаў Тарашкевіч, гісторыкі Мікалай Красоўскі і Генадзь Кахановіч, грамадскія і культурныя дзеячы Антон Неканда-Трэпка, Вера Ніжанкоўская і іншыя. У большасці выпадкаў закранаюцца крыніцаўнаўчыя аспекты вывучэння іх біяграфій альбо робіцца агляд фондаў, публікуюцца альбо цытуюцца невядомыя дакументы, лісты, уводзяцца ў навуковы і культурны ўжытак новыя факты з жыцця таленавітых асобаў, нарэшце дасягаюць чытача мастацкія творы, якія захаваліся толькі ў рукапісах або цяжкадаступных выданнях. І ва ўсім адчуваецца шчырая захопленасць, апантанасць аўтаркі сваёй справай. А таксама імкненне зацікавіць чытача, падаць архіўныя дакументы так, каб праз іх раскрывалася асоба чалавека, якому яны належалі, а заадно і адбіваліся рысы эпохі, у якую ён жыў.

Характэрны і падзаглавак, напрыклад, некаторых публікацый Г. Запартыкі ў газеце «Звязда» – «Архіўны дэтэктыў». Менавіта «дэтэктыўнасцю», імкненнем разгадаць загадкі біяграфій вядомых

людзей з дапамогаю архіўных крыніц, прыбраць, нават хоць бы і маленькія, белыя плямы ў гісторыі, вылучаюцца многія артыкулы Г. Запартыкі, змешчаныя ў розных выданнях: «Таямніца капэрти Б. І. Эпімах-Шыпілы. Напалеон Чарноцкі. “Сватанне”» (2001), «Гэта мая знаходка...» (пра рукапісныя кніжкі В. Дуніна-Марцінкевіча; 2006), «Лісты Уладзіміра Караткевіча вяртаюцца на радзіму» (2008), «Справа бібліятэкара Б. І. Эпімах-Шыпілы» (2009), «Два невядомыя аўтографы У. Караткевіча, або Як пісьменнік гасцей запрашаў» (2010), «Попел “Аржаных пажараў”: гісторыя зборніка Віктара Казлоўскага» (2011), «“Хай згадка згадку кліча, цягне...”: па архіўных слядах “Вянка”» (2016), «Забыты тэатр. Аперэта для ваеннага пакалення» (2022), «Оперныя музы паэта Янкі Лучыны» (2023) і інш.

На прыкладзе тэматычнай разнастайнасці публікацый Ганны Запартыкі мы бачым, што аб'ектам даследавання навукоўца-архівіста і, адпаведна, тэмай артыкула можа быць як асоба з яе біяграфіяй, так і ўстанова з яе гісторыяй, можа быць цэлы архіўны фонд, а можа і адзін асобны дакумент, як, скажам, рукапіс твора, сшытак, дзённік, ліст. Ці нават фотаздымак – як адбітак эпохі і сведчанне перапляцення лёсаў розных людзей: «Загадка ўнікальнай фатаграфіі» (2010), або пазнейшы варыянт артыкула – «Чукоўскі, Рэпін, Бітнер, Рунцоў – гісторыя аднаго фотаздымка» (2022).

Як даследчыца і тэарэтык (а кіраванне навуковай установай вымагае быць і тэарэтыкам), Г. Запартыка вызначае важную ролю архіўнага дакумента ў кантэксце літаратуразнаўчай навукі і сумежных дысцыплін – у прыватнасці, гісторыі, тэксталогіі, археаграфіі. На думку Ганны Вячаславаўны, «...няма больш надзейных і запатрабаваных крыніц для вывучэння гісторыі тэкстаў пры ўкладанні збораў твораў, складанні летапісаў жыцця і творчасці пісьменнікаў, чым архіўныя крыніцы. Больш за тое, сабраныя разам у адным сховішчы, архіўныя фонды пісьменнікаў, хоць і абасобленыя па намінальнай прыкмеце, усё ж складаюць агульны кантэкст. Кожны з іх з'яўляецца выразнікам грамадска-культурных працэсаў сваёй эпохі. Супадаючы ў часе існавання, яны складаюць магчымасць вывучаць пэўныя этапы развіцця літаратуры, рэканструяваць падзеі, гісторыю творчых узаемаадносін і ўзаемаўплываў» [3, с. 105].

Сваімі працамі Ганна Запартыка падкрэслівае, што не менш важным за вывучэнне мастацкіх твораў як ужо гатовага выніку з'яўляецца даследаванне працэсу іх стварэння на розных яго стадыях – «ад варыянта да варыянта, ад выдання да выдання» [2]. А гэта патрабуе асабліва ўважлівага прачытання, дэталёвага знаёмства з часам даволі аб'ёмным корпусам дакументаў, звязаных з напісаннем твора. І нярэдка параўнанне ўжо вядомага, нават хрэстаматыйнага твора з рукапісным ці машынапісным арыгіналам можа адкрыць шмат новага з гісторыі яго напісання. Эвалюцыю мастацкага тэксту і яе адлюстраванне ў архіўным вопісе Г. Запартыка ілюструе на прыкладзе фонду Івана Мележа. Праца пісьменніка над знакамітай «Палескай хронікай» прадстаўлена ў сарака шасці архіўных адзінках, у тым ліку аўтографам і машынапісам

розных варыянтаў, планах, накідах, чарнавых запісах. І, скажам, раман «Людзі на балоце», што ўваходзіць у хроніку, меў спачатку варыянты назвы «На балоце» і «Туманы над багнаю»; «Подых навальніцы» быў «Навальніцай над полем», а «Завеі, снежань» называліся «Жыццём на пераломе» і «Клопатамі ў снежні». Нямногія ведаюць, але І. Мележ задумваў і чацвёрты раман, да якога – так і не напісанага – захавалася найболей варыянтаў назвы: «Час спадзяванняў», «Ліхалецце», «Сцежкі ў асацэ», «Праўда вясны», «Сакавіцкія ручаі», «Веснавое поле» [2].

Частка артыкулаў Ганны Запартыкі ўяўляе з сябе агляды дакументаў паводле паходжання, пэўнай тэматыкі або спосабаў выкарыстання: «Архівы беларускай эміграцыі» (1996), «Страчаныя скарбы манастырскіх бібліятэк» (1997), «Архівы літаратуры і искусства в контексте общеевропейского культурного наследия» (1998), «Фонды БДАМЛМ як крыніца па гісторыі беларускай дыяспары ў Літве і іншых краінах Еўропы» (2002), «Беларусь – Францыя ў фондах БДАМЛМ» (2003), «Кніжныя зборы Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва» (2005), «Дакументальны фонд Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільні як архіўны помнік XX ст.» (2007), «Матэрыялы Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь у фондах БДАМЛМ» (2008), «Украініка ў фондах БДАМЛМ» (2009), «Дакументальныя фонды Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва і іх месца ў навуковых працах і навукова-папулярных выданнях» (2019) і інш. У згаданых матэрыялах падкрэсліваецца важнасць гэтых корпусаў дакументаў для навукі і культуры на айчынным і міжнародным узроўнях.

Іншыя публікацыі падсумоўваюць вынікі дзейнасці, дасягненні калектыву БДАМЛМ за пэўны перыяд: «Уся праўда пра жыццё...: Да 40-годдзя Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва» (2000), «Перспектывы развіцця выдавецка-публікацыйнай дзейнасці Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва» (2003), «Да гісторыі камплектавання дзяржаўных архіваў Беларусі дакументамі асабістага паходжання» (2004), «БДАМЛМ і яго літаратурныя фонды: да 50-годдзя заснавання» (2010), «Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва ў XXI стагоддзі (да 50-годдзя стварэння)» (2011), «Публікацыйна-выставачная і асветніцкая дзейнасць Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва: практычны вопыт і новыя задачы» (2013), «Экспертыза каштоўнасці дакументаў асабістага паходжання: методыка і практычны вопыт Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва» (2016), «Скарбніца памяці: Беларускаму дзяржаўнаму архіву-музею літаратуры і мастацтва – 60» (2020) і інш.

Ганна Запартыка падрыхтавала да выдання творчую і дакументальную спадчыну некаторых беларускіх літаратараў, навукоўцаў, дзеячаў культуры, выступіўшы ўкладальніцай шэрагу кніг. Гэта «Выбраныя творы» Паўлюка Труса (2000), «Збор твораў у 2 тамах» Адама Бабарэкі (2011; у суаўтарстве), «Среди лесов и болот» Якуба Брайцава (2013), «Выбраныя творы» Зоські Верас (2015), «Выбранае» Усевалада Ігнатоўскага (2018), «Сцежкамі жыцця» Паўліны Мядзёлкі (2018), а таксама «Мы

жылі ў буднях барацьбы...» (2020), куды ўвайшлі ўнікальныя ваенныя дзённікі чатырох пісьменнікаў: Міколы Лобана, Антона Алешкі, Пятра Валкадаева і Вісарыёна Гарбука. Выданні грунтоўна пракаментаваныя ўкладальніцай: Ганна Вячаславаўна старалася, каб ніводная незразумелая сённяшняму чытачу рэалія або малавядомая падзея не засталася непатлумачанай – ужо не кажучы пра асобаў, якія згадваюцца ў тэкстах. Напрыклад, кніга Паўліны Мядзёлкі ўтрымлівае больш за 500 каментароў.

Некаторыя задумы Ганны Запартыкі застаюцца пакуль нерэалізаванымі. Напрыклад, яшчэ ў 2000-х яна ўклала зборнік спадчыны знакамітага філолага, бібліяграфа і выдаўца, прафесара Браніслава Эпімаха-Шыпілы. У цалкам падрыхтаваную да выдання кнігу ўвайшлі тэксты ўсіх вядомых прац вучонага (на жаль, іх захавалася мала), перапіска, дакументы пра жыццё і дзейнасць, матэрыялы пра Б. Эпімаха-Шыпілу, прысвячэнні яму, фотаздымкі і, натуральна ж, «Беларуская Хрэстаматыя», складзеная прафесарам у канцы XIX – пачатку XX ст. Многія творы з яе даўно вядомыя, але ўсе разам пад адной вокладкай – у тым выглядзе, у якім і запісаў іх Б. Эпімах-Шыпіла, – ніколі не выдаваліся. Думаецца, што, нягледзячы на магчымыя выдаткі (прапаноўвалася, напрыклад, змясціць адсканаваную «Хрэстаматыю» ў выглядзе ўклейкі), такая кніга была б каштоўнай, карыснай, давала б цэласнае ўяўленне пра Б. Эпімаха-Шыпілу як асобу, а таксама пра людзей з яго атачэння [1, с. 5]. Можа, некалі ўбачыць свет і падрыхтаваны Ганнай Вячаславаўнай дакументальны зборнік, прысвечаны жыццю і дзейнасці выдатнага спевака Міхася Забэйдзі-Суміцкага – і тады чытач сапраўды *«зможа пазнаёміцца з эпістальнай спадчынай, успамінамі, манаграфіямі, артыкуламі, якія прысвячаліся Забэйдзі-Суміцкаму ў розныя гады, а таксама даведацца пра яго рэпертуар і хранаграфію канцэртнай дзейнасці»* [5, с. 4].

Шмат асабістай увагі Г. Запартыка аддавала таксама навуковаму апісанню архіўных фондаў, распрацоўцы канцэпцый дакументальных выставак, складанню метадычных рэкамендацый. А таксама папулярызацыі архіўнай справы сярод маладога пакалення. Пра важнасць захавання сямейных архіваў Ганна Вячаславаўна казалася і на кожнай сустрэчы са студэнтамі і школьнікамі, якія прыходзілі ў БДАМЛМ на экскурсію. Нават з вучнямі пачатковых класаў, якія ўпершыню ў жыцці трапілі ў архіў-музей, яна заўсёды знаходзіла агульную мову. «Ці ёсць у вас дома фотаздымкі вашых дзядуль і бабуль? У якіх гадах яны нарадзіліся? А прадзядуль і прабабуль? Што вы пра іх ведаеце? – звычайна пыталася дырэктарка БДАМЛМ у хлопчыкаў і дзяўчатак, тлумачыла, для чаго існуюць архівы, а потым пераходзіла яшчэ бліжэй да справы: – А якіх вы ведаеце беларускіх пісьменнікаў? Дык вось, у нас захоўваюцца іх дакументы...» *«З архіва бабулі ці дзядулі пачынаецца ўсведамленне нацыянальнай памяці»* [9, с. 11], – рэзюмавала яна ў інтэрв'ю «Настаўніцкай газеце».

І сёння, знаходзячыся на заслужаным адпачынку, Ганна Вячаславаўна працягвае ўдзельнічаць у навуковых канферэнцыях і іншых

архіўна-музейных мерапрыемствах, публікуе артыкулы на гістарычныя і архівазнаўчыя тэмы, парадкуе свой уласны архіў – застаецца вернай аднойчы абранай справе. Не адно пакаленне архівістаў удзячнае ёй за карысныя парады, багаты досвед, уважлівасць, уменне зацікавіць.

Цяжка пералічыць усіх творчых людзей і іх сваякоў, якія перабывалі ў кабінце Ганны Вячаславаўны, здаючы дакументы на дзяржаўнае захаванне. Калі яна напіша пра гэта ўспаміны – упэўнены, яны таксама будуць чытацца з цікавасцю.

Спіс крыніц

1. Будовіч, Я. Падтрымліваў, натхняў, дапамагаў : Браніслаў Эпімах-Шыпіла як даследчык і дарадца / Я. Будовіч // Літаратура і мастацтва. – 2019. – 20 вер. – С. 5.
2. Запартыка, Г. Адлюстраванне эвалюцыі тэксту ў архіўным вопісе / Г. Запартыка // Сучасная беларуская тэксталагія: актуальныя праблемы і перспектывы развіцця : матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі (Мінск, 22–23 лістапада 2016 г.) [рэдкалегія: А. А. Васілевіч (укладальнік) і інш.]. – Мінск : Права і эканоміка, 2016.
3. Запартыка, Г. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва і яго літаратурныя фонды: да 50-годдзя заснавання / Г. Запартыка // Роднае слова. – 2010. – № 5. – С. 104–107.
4. Запартыка, Г. «Мы верылі: дахаты вернемся...»: пра спадчыну Адама Бабарэкі і яе шлях да Беларусі / Г. Запартыка // Скарыніч : літ.-наук. гадавік. Вып. 3. – М. : Сов. пісатель, 2008. – С. 164–166.
5. Запартыка, Г. Радасць у песнях : да 120-годдзя Міхася Забэйды-Суміцкага / Г. Запартыка // Літаратура і мастацтва. – 2020. – 19 чэрв. – С. 4.
6. Запартыка, Г. Роля «Узвышаўскіх чытанняў» у даследаванні гісторыі беларускай літаратуры 1920–1930-х гг. і ўзбагачэнні нацыянальнага архіўнага фонду / Г. Запартыка // Пра час «Узвышша» : матэрыялы Узвышаўскіх чытанняў... / [навуковы рэдактар М. І. Мушынскі]. – Мінск. – 2011. – Вып. 5. – С. 92–100.
7. Кекелева, Т. В. Запартыка Ганна Вячаславаўна / Т. В. Кекелева, Я. М. Кісялёва // Архівісты Беларусі : біябібліягр. даведнік. – Мінск : БелНДЦДАС, 2020. – С. 129–131.
8. Рублеўская, Л. Таямніца зніклага капялюшыка Цёткі, альбо Архівіст – справа пажыццёвая / Л. Рублеўская // Звязда. – 2024. – 29 кастр. – С. 12.
9. Чэмер, М. Дырэктар Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва Ганна Запартыка: «З архіва бабулі ці дзядулі пачынаецца ўсведамленне нацыянальнай памяці...» : [гутарка] / гутарыў М. Чэмер // Настаўніцкая газета. – 2017. – 7 кастр. – С. 11.

ЕЛЕНА ТРЕТЬЯК

ВЕДУЩИЙ АРХИВИСТ ОТДЕЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ДОКУМЕНТОВ И ИНФОРМАЦИИ
БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА
КИНОФОТОФОНОДОКУМЕНТОВ

ТВОРЧЕСТВО ОПЕРНОЙ ДИВЫ, НАРОДНОЙ
АРТИСТКИ БЕЛАРУСИ И СССР С. Ф. ДАНИЛЮК
В АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТАХ
БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА
КИНОФОТОФОНОДОКУМЕНТОВ

В статье рассматривается творчество народной артистки Беларуси и СССР Светланы Данилюк через призму аудиовизуальных документов из фондов Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов. Освещаются ключевые этапы её карьеры: от первых шагов в Киевской консерватории до выступлений в Большом театре Беларуси и международных гастролей. Особое внимание уделено архивным материалам (фото-, кино- и фонодокументам), запечатлевшим её роли в операх, концертную деятельность и интервью. Статья также знакомит с виртуальной выставкой, подготовленной к 85-летию певицы.

Ключевые слова: Светлана Данилюк, оперное искусство, аудиовизуальные архивы, БГАКФФД, культурное наследие.

АЛЕНА ТРАЦЦЯК

ВЯДУЧЫ АРХІВІСТ АДДЗЕЛА ВЫКАРЫСТАННЯ
ДАКУМЕНТАЎ І ІНФАРМАЦЫІ БЕЛАРУСКАГА
ДЗЯРЖАЎНАГА АРХІВА КІНАФОТАДАКУМЕНТАЎ

ТВОРЧАСЦЬ ОПЕРНАЙ ДЗІВЫ, НАРОДНАЙ АРТЫСТКІ
БЕЛАРУСІ І СССР С. Ф. ДАНІЛЮК У АЎДЫЯВІЗУАЛЬНЫХ
ДАКУМЕНТАХ БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА АРХІВА
КІНОФАТАФАНАДАКУМЕНТАЎ

У артыкуле разглядаецца творчасць народнай артысткі Беларусі і СССР Святланы Данілюк праз призму аўдыёвізуальных дакументаў з фондаў Беларускага дзяржаўнага архіва кінафотафонадакументаў. Асвятляюцца вызначальныя этапы яе кар’еры: ад першых крокаў у Кіеўскай кансерваторыі да выступленняў у Вялікім тэатры Беларусі і міжнародных гастроляў. Адмысловая ўвага нададзена архіўным матэрыялам (фота-, кіна- і фонадакументам), якія захавалі яе ролі ў операх, канцэртную дзейнасць і інтэрв’ю. Артыкул таксама знаёміць з віртуальнай выставай, падрыхтаванай да 85-годдзя спявачкі.

Вызначальныя словы: Святлана Данілюк, опернае мастацтва, аўдыёвізуальныя архівы, БДАКФФД, культурная спадчына.

ALIENA TRACCIAK

SENIOR ARCHIVIST OF THE BELARUSIAN STATE ARCHIVE OF FILMS, PHOTOGRAPHS, AND SOUND RECORDINGS

THE LEGACY OF THE OPERA DIVA, PEOPLE'S ARTIST OF BELARUS AND THE USSR SVIATLANA DANILIUK IN AUDIOVISUAL DOCUMENTS OF THE BELARUSIAN STATE ARCHIVE OF FILMS, PHOTOGRAPHS, AND SOUND RECORDINGS

The report explores the artistic legacy of Svetlana Danilyuk, a renowned Belarusian and Soviet opera singer, through audiovisual materials preserved in the Belarusian State Archives of Films, Photographs, and Sound Recordings (BSAFPSR). It highlights her career milestones – from her studies at the Kyiv Conservatory to performances at the Bolshoi Theatre of Belarus and international tours. Special focus is given to archival photos, films, and audio recordings documenting her operatic roles, concerts, and interviews. The paper also introduces a virtual exhibition dedicated to her 85th anniversary.

Keywords: Sviatlana Daniliuk, opera, audiovisual archives, BSAFPSR, cultural heritage.

В 2024 г. исполнилось 85 лет со дня рождения народной артистки Беларуси и СССР Светланы Филипповны Данилюк. Светлана Филипповна Данилюк родилась 25 сентября 1939 г. в Киеве. Как и многих её сверстниц того времени, девочку растила одна мать, работавшая уборщицей на местном резиновом заводе. Отца, слесаря по профессии, Светлана совсем не помнила: его призвали в Красную Армию сразу после ее рождения, а в 1941 г. он погиб на фронте.

После окончания семилетки Светлана Данилюк поступила в Киевский кинотехникум на отделение оборудования и эксплуатации киноустановок. В техникуме посещала занятия вокальной студии. Именно занятия в этой студии пробудили у Светланы Данилюк желание научиться петь «по-настоящему». В 18 лет Светлана Данилюк пришла на вступительные экзамены в Киевскую консерваторию, при этом нотной грамоты она не знала, о гармонии и сольфеджио никогда не слышала, но приемную комиссию заворожил её голос. Девушку приняли на заочное отделение. Попала она в класс народной артистки СССР З. М. Гайды [3, с. 80]. Поскольку стипендию Светлана Данилюк не получала, то вынуждена была устроиться в консерваторскую студию записи. Здесь она пользовалась возможностью и часто слушала пластинки с записями Ренаты Тебальди, Марио дель Монако, Зары Долухановой. На втором курсе С. Ф. Данилюк перешла на работу в хор оперной студии. Она много работала для того, чтобы правильно «воспитать» голос, изучить все его индивидуальные особенности. На последнем курсе обучения её перевели на дневное отделение. В 1963 г. во время выпускных экзаменов она

исполнила арию Любаши из оперы Н. Римского-Корсакова «Царская невеста».

После успешной сдачи экзамена С. Ф. Данилюк пригласили солисткой в Пермский академический театр оперы и балета имени П. И. Чайковского.

По прибытии на место работы молодую певицу быстро ввели в спектакль «Царская невеста», также она исполнила на сцене театра партии Зибеля в «Фаусте» Ш. Гуно, Полины в «Пиковой даме» и Ольги в «Евгении Онегине» П. Чайковского, Марины Мнишек в «Борисе Годунове» М. Мусоргского, Варвары в «Поднятой целине» И. Дзержинского. Много усилий потратила С. Ф. Данилюк на подготовку партии Кармен в одноименной опере Ж. Бизе.

В 1965 г. С. Ф. Данилюк стала лауреатом 3-го Всесоюзного конкурса вокалистов имени М. Глинки. В 1966 г. завоевала диплом на Международном конкурсе имени П. И. Чайковского. В том же 1966 г. Светлана Данилюк получила приглашение в Государственный орден Ленина академический Большой театр оперы и балета БССР [3, с. 82].

В настоящий момент в фондах БГАНД хранится около 15 единиц хранения фотодокументов с 1967 по 1980 г., 8 единиц хранения кинодокументов с 1970 по 1983 г., 27 единиц учета фонодокументов с 1970 по 1988 г., связанных с творчеством С. Ф. Данилюк. Источниками поступления фотодокументов стали фототеки музея Национального академического Большого театра оперы и балета, Белтелерадиокомпании, Минской студии телевидения, БелОКС, фотохроника БелТА, фонды коллекционера, в прошлом фотокорреспондента агентства печати «Новости» Е. Ф. Коктыша.

Кинотека архива представлена такими фильмами, как «Поет Светлана Данилюк» [1, с. 554], снятый режиссёрами Б. Бертингом и Л. Бернгардтом в 1970 г.; «Моя мелодия» (реж. В. Акимушкин, 1974 г.) [1, с. 533]; «Встречи» (реж. В. Рыбарев, 1975 г.), «Беларусь моя, песня моя!» (реж. В. Михарский, А. Радуцкий, 1977 г.) [1, с. 535]; «50-й сезон» (реж. Ю. Цветков, 1983 г.) [1, с. 557].

Кино- и фотодокументы запечатлели Светланы Филипповну Данилюк в исполнении различных ролей в оперных спектаклях. Среди них – самая первая роль «Алеси» по одноименной опере Е. К. Тикоцкого. В интерпретации Светланы Филипповны главная героиня оперы соединила в себе черты как простой деревенской девушки, так и народной героини. Следующей ролью в карьере С. Ф. Данилюк на минской сцене стала роль Амнерис в опере «Аида» Дж. Верди. По отзывам театральных критиков того времени, её Амнерис не злая и коварная дочь фараона, а несчастная женщина, жертва своей неразделенной любви [3, с. 83]. Помимо этого, на суд театральных критиков и зрителей с успехом были представлены партии Марфы в опере «Хованщина» М. П. Мусоргского, Розины в опере «Севильский цирюльник» Дж. Россини, Ортруды в опере «Лоэнгрин» Р. Вагнера, Любаши в опере «Седая легенда» Д. Смольского.

В 1968 г. С. Ф. Данилюк было присвоено звание заслуженной, а в 1971 г. – народной артистки БССР. В 1973 г. она отправилась за

границу, на годовую стажировку в миланский театр «Ла Скала». В 1977 г. С. Ф. Данилюк была удостоена звания «народная артистка СССР».

Среди кинодокументов отдельно следует отметить сюжет киножурнала «Савецкая Беларусь» (№ 3, 1972 г.), снятый накануне Международного женского дня 8 Марта. В кадрах киножурнала народная артистка БССР С. Ф. Данилюк представлена в домашней обстановке вместе с сыном, а в качестве музыкального подарка для женщин исполняет песню из своего концертного репертуара [1, с. 554].

Фонотека Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов, связанная с творчеством С. Ф. Данилюк, богата и разнообразна. Прежде всего это записи песен в её исполнении. Замечу, что параллельно с выступлениями на театральной сцене С. Ф. Данилюк активно занималась концертной деятельностью. Она выступала с концертами в Москве, Киеве, Перми, Риге, Ереване и других городах СССР, в оперных театрах Болгарии, Венгрии, Польши. В 1967 г. С. Ф. Данилюк на протяжении пяти недель гастролировала во Франции. В Москве записала три диска-гиганта на фирме «Мелодия» [2, с. 398]. Звучал голос Светланы Филипповны и на Белорусском радио. В 1986 г. артистка покинула театр и стала солисткой Белорусской государственной филармонии. В фондах архива хранится любительская видеозапись одного из концертов С. Ф. Данилюк.

Помимо фонозаписей песен особый интерес для исследователей представляют радиопередачи, посвящённые творчеству певицы. Примером тому может служить радиопередача «Поёт народная артистка БССР Светлана Данилюк, творческий портрет». Во время эфира радиопередачи прозвучали интервью певицы, в которых она выразила своё мнение о влиянии музыки на психику человека, рассказала о своём творчестве и подготовке камерных концертов.

В 1990-е гг. творчество Светланы Филипповны Данилюк получило очередное признание. В 1999 г. она была награждена медалью Франциска Скорины.

Сердце Светланы Филипповны Данилюк перестало биться 8 августа 2003 г. на 64-м году жизни, но памятью о ней остались многочисленные аудиовизуальные документы.

Так, в 2003 г. режиссёром И. Томашевской снят документальный фильм «Оперы прекрасные мгновения», в который вошли документальные кинозаписи 1970-х гг. с участием актрисы.

В августе 2024 г. работниками Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов к юбилею актрисы была подготовлена виртуальная фотовыставка «Светлана Филипповна Данилюк. Амнерис белорусской оперы», размещённая на сайте Архивы Беларуси и сайте архива (<https://bgakffd.by/exhibition/svetlana-filippovna-danilyuk-amneris-belorusskoj-opery/>). На YouTube-канале архива эту фотовыставку сопровождал видеоролик (<https://www.youtube.com/watch?v=oSbRfodiofQ>).

Список источников

1. Беларуский государственный архив кинофотофонодокументов : справочник. Ч. 1. Кинодокументы / авт.-сост.: С. В. Жумарь. – Молодечно : Тип. «Победа», 2002. – 718 с.
2. Беларуский государственный архив кинофотофонодокументов : справочник. Ч. 2. Фонодокументы / авт. предисл., сост.: С. В. Жумарь; редкол.: В. В. Баландин (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Проф-Пресс, 2013. – 560 с.
3. Жураўлёў, Дз. М. Святлана Данілюк / Дз. М. Жураўлёў // Майстры беларускай сцэны. – Мінск, 1978. – С. 79–85.

ФОТО К СТАТЬЕ

1. Арх. № 0-094113 Солистка Государственного ордена Ленина академического Большого театра оперы и балета БССР, заслуженная артистка БССР С. Ф. Данілюк в роли Розины в опере «Севильский цирюльник» Дж. Россини, фототека Минской студии телевидения, 1970 г.

2. Арх. № 0-094112 Солистка Государственного ордена Ленина академического Большого театра оперы и балета БССР, заслуженная артистка БССР С. Ф. Данилюк в роли Марфы в опере «Хованщина» М. П. Мусоргского, фототека Минской студии телевидения, 1970 г.

3. Арх. № 0-094114 Солистка Государственного ордена Ленина академического Большого театра оперы и балета БССР, заслуженная артистка БССР С. Ф. Данилюк в роли Амнерис в опере «Аида» Дж. Верди, фототека Минской студии телевидения, 1973 г.

4. Арх. № 0-103270 Сцена из оперы «Лоэнгрин» Р. Вагнера в постановке Государственного академического Большого театра оперы и балета БССР, в роли Ортруды – народная артистка СССР С. Ф. Данилюк, фототека Музея ГАБТ оперы и балета БССР, 1977 г.

5. Арх. № 0-122225 Белорусская советская оперная певица, солистка Государственного ордена Ленина академического Большого театра оперы и балета, народная артистка БССР и СССР С. Ф. Данилюк в гримерке, коллекционер, Е. Коктыш, 1980 г.

НЭЛЯ БАРАВІК

ГАНАРОВЫ АРХІВІСТ БЕЛАРУСІ, ВЯДУЧЫ АРХІВІСТ
АДДЗЕЛА ЗАБЕСПЯЧЭННЯ ЗАХАВАНАСЦІ ДАКУМЕНТАЎ
ЗНАЛЬНАГА ДЗЯРЖАЎНАГА АРХІВА У Г. ГЛЫБОКАЕ

**«АД ГЛЫБОКАГА ДА ШКЛОВА...»
(ДА 70-ГОДДЗЯ АЛЕСЯ ЖЫГУНОВА, ПАЭТА,
ЖУРНАЛІСТА, ЧЛЕНА САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ
БЕЛАРУСІ)**

Артыкул прысвечаны 70-гадоваму юбілею Алеся (Аляксандра Міхайлавіча) Жыгунова (нар. 27 лютага 1954 г.), паэта, журналіста, члена Саюза пісьменнікаў Беларусі. Выдаў сем зборнікаў паэзіі. Жыццё і творчасць А. Жыгунова звязаны з Глыбоцкім раёнам Віцебскай вобласці. У артыкуле даецца перыядызацыя творчасці паэта, вызначаюцца ключавыя тэмы яго светапогляду і мастацкай манеры. Акцэнтуюцца ўвага на значэнні творчай і грамадскай дзейнасці А. Жыгунова, зроблена выснова аб разглядзе яго асабістых дакументаў як патэнцыйнай крыніцы камплектавання фондаў Занальнага дзяржаўнага архіва ў г. Глыбокае.

Вызначальныя словы: Глыбоцкі раён, дакументы асабістага паходжання, журналіст, паэзія, паэт, Саюз пісьменнікаў Беларусі.

НЕЛЯ БОРОВИК

ПОЧЕТНЫЙ АРХИВИСТ БЕЛАРУСИ, ВЕДУЩИЙ АРХИВИСТ
ОТДЕЛА СОХРАННОСТИ ДОКУМЕНТОВ УЧРЕЖДЕНИЯ
ЗОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА В Г.
ГЛУБОКОЕ

**«ОТ ГЛУБОКОГО ДО ШКЛОВА...»
(К 70-ЛЕТИЮ АЛЕСЯ ЖИГУНОВА, ПОЭТА,
ЖУРНАЛИСТА, ЧЛЕНА СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ БЕЛАРУСИ)**

Статья посвящена 70-летию юбилею Алеся (Александра Михайловича) Жигунова (род. 27 февраля 1954 г.), поэта, журналиста, члена Союза писателей Беларуси. Издал семь сборников поэзии. Жизнь и творчество А. Жигунова связаны с Глубокским районом Витебской области. В статье приводится периодизация творчества поэта, определяются ключевые темы его мировоззрения и художественной манеры. Акцентируется внимание на значении творческой и общественной деятельности А. Жигунова, сделан вывод о рассмотрении его личных документов как потенциального источника комплектования фондов Зонального государственного архива в г. Глубокое документами личного происхождения.

Ключевые слова: Глубокский район, документы личного происхождения, журналист, поэзия, поэт, Союз писателей Беларуси.

NELIA BARAVIK

HONORARY ARCHIVIST OF BELARUS, SENIOR ARCHIVIST
OF THE DOCUMENT PRESERVATION DEPARTMENT
OF THE ZONAL STATE ARCHIVE IN HLYBOKAJE

**“FROM HLYBOKAJE TO ŠKLOŬ...”
(ON THE 70TH ANNIVERSARY OF ALIEŚ ŽYHUNOŬ,
POET, JOURNALIST, MEMBER OF THE UNION
OF WRITERS OF BELARUS)**

The article commemorates the 70th birthday of Alieś (Aliaksandr Michajlavič) Žyhunoŭ (born February 27, 1954), a poet, journalist, and member of the Union of Writers of Belarus. He has published seven collections of poetry. Žyhunoŭ's life and work are closely connected to the Hlybokaje District of the Viciebsk Region. The article periodizes the poet's creative output and identifies the key themes of his worldview and artistic style. Emphasizing the significance of Žyhunoŭ's creative and public activities, the article concludes by suggesting him as a potential source for enriching the Zonal State Archive in Hlybokaje with personal documents.

Keywords: Hlybokaje district, documents of personal origin, journalist, poetry, poet, Union of Writers of Belarus.

Асоба Алеся (Аляксандра Міхайлавіча) Жыгунова, глыбоцкага паэта, журналіста, члена Саюза пісьменнікаў Беларусі, дастаткова вядомая на Глыбоччыне. 27 лютага бягучага года ён адзначыў сваё 70-годдзе.

У сакавіку ў Дзяржархіве ў г. Глыбокае адбыўся творчы вечар «З любоўю да жыцця і слова», прысвечаны юбілею паэта. Алесь Міхайлавіч адказаў на шматлікія пытанні слухачоў, прачытаў вершы, якія ўвайшлі ў зборнік паэзіі «У храме радасці і смутку» і падараваў архіву кнігу з аўтографам.

У сваю чаргу архівісты агучылі прапанову аб супрацоўніцтве і жаданні прыняць у архіў дакументы асабістага паходжання паэта. Будзем спадзявацца, што гэта здзейсніцца.

Нарадзіўся **Алесь** 27 лютага 1954 г. на Магілёўшчыне ў вёсцы Тройца Шклоўскага раёна [1, с. 460], што недалёка ад добра вядомай усім Аляксандрыі. Дарэчы, адзін з паэтычных зборнікаў так і называецца – «Мая Тройца».

Гэтыя дзве геаграфічныя кропкі – Глыбокае і Шклоў – праходзяць праз усё жыццё Жыгунова, нават верш такі ёсць «Дзве радзімы» [12, с. 200]:

*Ад Глыбокага да Шклова
На машыне – пяць гадзін.
На якой жа з дзюх радзім
Майго шчасцейка падкова?
І далей зазначае: «...Тут і там – я ўсюды дома».*

З дзяцінства Алесь любіў чытаць і асабліва – паэзію. Захапляўся творчасцю Сяргея Ясеніна. Успамінае, што сябры называлі яго прафесарам,

таму што была ў яго звычка заўсёды браць з сабой кнігу. І зараз, у трывалым узросце, ён па некалькі разоў перачытвае любімыя творы Васіля Быкава, Леаніда Галубовіча, Вячаслава Адамчыка і іншых. Гартаць старонкі кнігі, адчуць пах друкарскай фарбы – гэта асалода.

У дзясятым класе адаслаў свае першыя беларускамоўныя вершы ў шклоўскую раённую газету «Ударны фронт». Алесь Жыгуноў прыгадвае, калі упершыню пачуў навіну, што верш надрукавалі, у той момант з бацькам касіў траву ўздоўж абрывацістага берага. Каб хутчэй убачыць газету, не раздумваючы кінуўся ў возера. Хлопцы часта ныралі з гэтага берага, а ён баяўся. А вершы быццам надалі яму смеласці.

Працоўны шлях юнак пачаў дырэктарам сельскага клуба ў вёсцы Баркі Шклоўскага раёна. З 1971 па 1976 г. быў студэнтам філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Леніна. Яго аднакурснікамі былі таленавітыя творцы Анатоль Шушко, Мікола Мятліцкі, Іван Рубін. Выкладалі ў БДУ ў той час Алег Лойка, Ніл Гілевіч, Іван Навуменка.

На другім курсе ўніверсітэта пачаў супрацоўніцтва з «Чырвонай зменай», першыя вершы Алеся Жыгунова былі надрукаваны ў 1973 г. [4]. Хутка яго вершы пачалі сустракацца на старонках часопісаў «Полымя», «Малодосць», у газетах «ЛіМ», «Чырвоная змена», «Настаўніцкая газета», «Віцебскі рабочы».

У 1976 г. па размеркаванні трапіў у Глыбоцкі раён Віцебскай вобласці, дзе працаваў настаўнікам беларускай і рускай мовы і літаратуры ў Чарневіцкай і Пліскай сярэдніх школах. Набыў вопыт работы як журналіста, так і карэспандэнта-арганізатара раённага радыёвяшчання. Пазней працаваў у рэдакцыі раённай газеты «Веснік Глыбоччыны».

У 1982 г., дзякуючы публікацыям у часопісах і газетах, яго прымаюць у Саюз пісьменнікаў Беларусі. Рэдкі выпадак, калі ў Саюз быў прыняты паэт, які не меў на той час выдадзенага зборніка паэзіі.

Першая кніга Жыгунова пад назвай «Матчына вышыванка» выйшла ў 1984 г. Як пісала раённая газета, гэта кніга «стала шчаслівай вышыванкай на пачатку паэтычнага шляху Алеся Жыгунова» [9]. Адзіную кнігу пры жыцці пабачыла маці паэта. І якое моцнае ўражанне было ў яго, калі гэтую кніжку за яго подпісам, зачытаную, з закладкамі, Алесь знайшоў, перабіраючы рэчы, якія засталіся пасля смерці маці. Тую кніжку патрымаў у руках ці не кожны жыхар Тройцы.

Наступны зборнік вершаў «Мая Тройца» выдадзены ў 1993 г.

Родны кут паэта – гэта фарбы цеплыні, святла, родны край паэтызуецца на высокай рамантычнай ноце. Паэт перакананы, што сувязь з родным домам, вяртанне да яго патрэбна кожнаму чалавеку.

Прыязджаю дамоў – і душою дабрэю.

Госць жаданы, к любому прыб'юся двару.

Як калісьці, з малымі ўволю дурэю,

А з дзядамі паважліва гавару.

Манін сын... І застаўся Маніным сынам.

Буду ўдзячны да скону і ў сне,

Што пад Шклоўшчыны небам

валошкава-сінім

Мая родная вёсачка помніць мяне [13].

Вершы Жыгунова пра маці не кранаюць хіба што чэрствага душой і сэрцам чалавека. Паэт апавядае: «Шмат шчырых, добрых вершаў прысвяціў роднай маці, дакладней, яе памяці. Адчуванне такое, што ў жыцці ёй нешта не дадаў. Можна, рэдка прыязджаў дадому, мала дапамагаў. І пакуль у вершах не выплакаў гэты запознены боль, не мог супакоіцца. Напісаў паэмы “Сустрэча з Тройцай”, “Хата”, і неяк на душы палегчала. Лірычнага паэта ўвогуле натхняе прыгажосць – жанчыны альбо прыроды. Любімая пара года – восень. Тады вершы хутчэй кладуцца на паперу» [5, с. 8].

За зборнік «Пагавары са мной пра восень» (2004) Алесь Жыгуноў удастоены абласной літаратурнай прэміі імя Уладзіміра Караткевіча.

За зборнік новых і выбраных твораў «Ля цяпельца зары» [7] па выніках рэспубліканскага літаратурнага конкурсу «Лепшы твор – 2010» Жыгуноў узнагароджаны дыпламам II ступені ў намінацыі «Паэзія».

Па выніках рэспубліканскага конкурсу Беларускага саюза журналістаў «Залатое пярэ – 2011» Алесь Жыгуноў, на той час загадчык аграпрамысловага аддзела рэдакцыі «Веснік Глыбоччыны», стаў пераможцам [2]. Калегі-журналісты зазначалі, што вялікі жыццёвы вопыт, тонкае светаадчуванне, талент паэта-лірыка дазвалялі Алесю глыбока ўнікаць у справы працоўных калектываў Глыбоцкага раёна, дапамагалі ўбачыць у кожным чалавеку-працаўніку непаўторную цікавую асобу – і ўсё гэта ярка адлюстроўваць у сваіх артыкулах, інфармацыях, карэспандэнцыях, рэпартажах [10].

Алесь Жыгуноў піша і дзіцячыя вершы [3, 6]. Асобныя яго творы ўвайшлі ў чытанку для дзяцей пачатковых класаў.

Аўтарскае выданне «Баравічок на скутары» [6] убачыла свет у 2012 г. За гэту кнігу Жыгуноў удастоены абласной літаратурнай прэміі імя Петруся Броўкі ў намінацыі «літаратура для дзяцей».

У сувязі з гэтым падаецца цікавай наступная гісторыя. Нейк, прыехаўшы ў сваю вёску Тройца, Алесь пасябраваў там з малой дзяўчынкай, мо з класа другога ці трэцяга. І як былы настаўнік, пацікавіўся ў яе: «Ці ведаеш ты хоць адзін верш на памяць на беларускай мове?» Яна задумалася на хвілінку і выдала:

*Белы, белы камячок,
Павярніся на бачок.
У сняжок зарыйся,
Лапкамі накрыйся.
Буду сон твой берагчы
Ад сабакі злога.
Не будзіце ўначы
Зайчыка малага.*

«Дык гэта ж мой верш, – сказаў Алесь. – З першай дзіцячай кніжкі». Дзяўчынка паглядзела на яго і расмяялася: «Ну куды табе? Гэта ж паэт напісаў!»

У 2016 г. убачыў свет чарговы паэтычны зборнік паэта «У храме радасці і смутку», дзе вобраз «малой радзімы» нітуе ўсе думы паэта пра час, лёс чалавека, гістарычную памяць, шмат радкоў прысвечана землякам, маці. Пануе светлая інтымная лірыка паэта.

На вершы Жыгунова напісана каля дваццаці песень, у тым ліку гімны горада Глыбокае і гарадскога пасёлка Падсвілле. 159 публікацый твораў і некалькі змястоўных інтэрв'ю паэта змешчана на старонках перыядычнага друку за апошнія 42 гады [11]. На працягу доўгага часу Жыгуноў з'яўляўся намеснікам сакратара Віцебскага абласнога аддзялення Саюза пісьменнікаў Беларусі, старшынёй Глыбоцка-Полацкай філіі абласнога аддзялення Саюза пісьменнікаў Рэспублікі Беларусь, кіраўніком літаратурнага аб'яднання «Далягляды», створанага пры раённай газеце «Веснік Глыбоччыны».

Апошнім часам творы Жыгунова рэдка з'яўляюцца ў друку. Ён кажа, што адкрыў для сябе, што найлепшыя вершы паэты пішуць у маладыя гады, і лічыць, што яго лепшыя творы ўжо напісаны.

Бясспрэчна, дакументы асабістага паходжання Алеся Жыгунова могуць стаць аб'ектам увагі і крыніцай камплектавання дзяржаўнага архіва ў г. Глыбокае. Архіўны фонд, створаны на аснове дакументаў, якія ўтварыліся ў працэсе жыцця і дзейнасці Алеся Жыгунова, мог бы мець выключнае значэнне і стаць каштоўнай крыніцай інфармацыі, даўшы магчымасць спасцігаць духоўнае аблічча паэта, садзейнічаць вызначэнню яго ролі ў культурным жыцці краіны.

Спіс крыніц

1. Беларускія пісьменнікі : біябібліяграфічны слоўнік : у 6 т. / пад рэд. А. І. Мальдзіса. – Мінск : Беларус. энцыкл., 1993. – Т. 2. Верабей – Іваноў. – 541 с.
2. Беларусь у асобах і падзеях. Анлайн-энцыклапедыя. Жыгуноў Алесь (Аляксандр Міхайлавіч). – URL: <https://bis.nlb.by/by/documents/130934/> (дата звароту: 24.10.2024).
3. Бестава, С. Дзе начуе апетыт: вершы, казка [для дашкол. узросту] / С. Бестава, А. Жыгуноў, А. Бібіцкі ; мастак А. Грубіна. – Мінск : Юнацтва, 1994. – 47 с.
4. Жыгуноў Алесь. – URL: <http://pridvinie.vlib.by/index.php/mtree-lib/pismenniki-paety-litaratary/zhuguno-alyaksandr-mikhajlavich> (дата звароту: 24.10.2024).
5. Алесь Жыгуноў: «Лірычнага паэта натхня прыгажосць» / А. Жыгуноў ; гутарыла Д. Берніковіч // Народнае слова. – 2012. – 22 мая. – № 57 – С. 10.
6. Жыгуноў, А. М. Баравічок на скутары : вершы і казкі / А. М. Жыгуноў ; маст. М. Лось. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2012. – 24 с.
7. Жыгуноў, А. М. Ля цяпельца зары: вершы, паэма / Алесь Жыгуноў. – Мінск : Маст. літ., 2009. – 206 с.
8. Жыццё, знітаванае паэзіяй... да юбілею Алеся. – URL: <https://cbs.okglub.by/news/3382-yubilej-alesya-zhugunova> (дата звароту: 24.10.2024).
9. Зінкевіч, А. «За плячыма мама і Айчына» / А. Зінкевіч // Весн. Глыбоччыны. – 2010. – 8 верас. – № 71. – С. 4.
10. Капшуль, Г. Алесь Жыгуноў – лаўрэат рэспубліканскага конкурсу «Залатое пяро – 2011» / Г. Капшуль // Веснік Глыбоччыны. – 2012. – 5 мая. – № 36. – С. 1.

11. «Лірычнага паэта натхняе прыгажосць...» : Бібліяграфічны паказальнік да 70-годдзя з дня нараджэння А. Жыгунова. – URL: <https://cbs.okclub.by/news/3385-lirychnaga-paeta-natkhnuae-rygazhosts-bibliyagrafichny-pakazalnik> (дата звароту: 24.10.2024).

12. На прасторах любай Беларусі : зборнік прозы, паэзіі, публіцыстыкі / склад.: Г. П. Пашкоў, Т. Ф. Рослік. – Мінск: Беларус. энцыкл. імя Петруся Броўкі, 2015. – 640 с.

13. Саулiч, У. «Мая родная вёсачка помніць мяне...» / У. Саулiч // ЛіМ. – 2024. – 1 сакав. – № 9. – С. 10.

АКСАНА ДАНИЛЬЧЫК

КАНДЫДАТ ФІЛАЛАГІЧНЫХ НАВУК,
ВЫКЛАДЧЫК,
ДОМ ІТАЛЬЯНСКОЙ МОВЫ І КУЛЬТУРЫ «ДАНТЭ»

**ТВОРЧАСЦЬ ЗІНАІДЫ БАНДАРЫНАЙ У КАНТЭКСЦЕ
ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ XX СТ.
(ДА 115-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ)**

У артыкуле разглядаецца праблема рэалізацыі індывідуальнага таленту ва ўзаемадзеянні з літаратурным пакаленнем на прыкладзе беларускай паэтэсы Зінаіды Бандарынай. Актуальнасць тэмы абумоўлена неабходнасцю асэнсавання тэарэтычнай праблемы творчай індывідуальнасці ў культурна-эстэтычным і сацыяльна-ідэалагічным кантэкстах XX ст. Мэтай даследавання з'яўляецца выяўленне асаблівасцей паэзіі З. Бандарынай з улікам крытычных матэрыялаў, прысвечаных яе творчасці, на аснове параўнальна-супастаўляльнага метаду.

Вызначальныя словы: літаратурнае пакаленне, творчая індывідуальнасць, паэзія «Маладняка», жаночая паэзія, З. Бандарына.

ОКСАНА ДАНИЛЬЧИК

КАНДИДАТ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК,
ПРЕПОДАВАТЕЛЬ,
ДОМ ИТАЛЬЯНСКОГО ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ «ДАНТЕ»

**ТВОРЧЕСТВО ЗИНАИДЫ БАНДАРИНОЙ В КОНТЕКСТЕ
ИСТОРИИ БЕЛОРУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XX В.
(К 115-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)**

В статье рассматривается проблема реализации индивидуально-го таланта во взаимодействии с литературным поколением на примере белорусской поэтессы Зинаиды Бандариной. Актуальность темы определяется необходимостью осмысления теоретической проблемы творческой индивидуальности в культурно-эстетическом и социально-идеологическом контекстах XX в. Цель исследования – выявить особенности поэзии З. Бандариной с учетом критических материалов, посвящённых её творчеству, на основе сравнительно-сопоставительного метода.

Ключевые слова: литературное поколение, творческая индивидуальность, поэзия «Маладняка», женская поэзия, З. Бандарина.

AKSANA DANILCHYK

CANDIDATE OF PHILOLOGICAL SCIENCES,
LECTURER,
HOUSE OF ITALIAN LANGUAGE AND CULTURE
“DANTE”

**ZINAIDA BANDARYNA'S WORK IN THE CONTEXT
OF THE HISTORY OF BELARUSIAN LITERATURE
OF THE 20TH CENTURY (115TH ANNIVERSARY
OF HER BIRTH)**

The article deals with the problem of realisation of individual talent in interaction with the literary generation on the example of the Belarusian poetess Zinaida Bandaryna. The relevance of the research topic is determined by the need to comprehend the theoretical problem of creative individuality in the cultural-aesthetic and socio-ideological contexts of the twentieth century. The aim of the study is to identify the features of Z. Bandaryna's poetry, taking into account the critical materials devoted to her work, on the basis of the comparative-contrastive analysis.

Keywords: literary generation, creative individuality, “Maladnyak” poetry, women's poetry, Zinaida Bandaryna.

Аналізуючы асобу і творчасць пісьменніка, даследчык звяртаецца да паняццяў творчай індывідуальнасці і літаратурнага пакалення, а таксама да пытання іх узаемадзеяння ў працэсе рэалізацыі індывідуальнага таленту ў сінхранічным разрэзе. «Даследчыкі прызнаюць той факт, што культурныя пакаленні маніфестуюць сваю карціну свету ў літаратуры, робячы легітымнай уласную культурную праграму і ўсведамляючы сваю спецыфіку і місію», адзначае Е. Васілевіч⁷⁸ [6, с. 19]. З пункту гледжання дыяхранічнага аспекта маюць значэнне пазнейшыя літаратуразнаўчыя даследаванні мастацкай спадчыны, ацэнкі як асобных твораў, так і літаратурнай дзейнасці аўтара ў цэлым. Такім чынам фарміруецца ўяўленне пра месца пісьменніка ў гісторыі нацыянальнай літаратуры і яго мастацка-эстэтычную адметнасць як творцы. «Няма паэта, няма мастака – якому б мастацтву ён ні служыў, – чые творы раскрылі б увесь свой сэнс, разгледжаныя самі па сабе. Значэнне мастака, яго ацэнка вызначаецца, калі высветліць, як створанае ім стасуецца з творамі мастакоў і паэтаў мінулага. Пра яго нельга меркаваць ізалявана; трэба – для кантраста і для параўнання – меркаваць пра яго, параўноўваючы яго з тымі, хто ўжо сышоў. Для мяня гэта прынцып не толькі гісторыі літаратуры, але і мастацкай крытыкі», – пісаў Т. С. Эліат [23]. Акрамя таго, неабходна памятаць, што «Літаратура – гэта не толькі сукупнасць інструментаў, якія дазваляюць пераразмяркоўваць наяўныя сацыяльныя каштоўнасці (у тым ліку і сімвалічныя). Літаратура ўдзельнічае ў антрапалагічнай эвалюцыі, прапаноўваючы мадэлі і механізмы псіхагістарычнай

⁷⁸ Тут і далей пераклад з рускай мовы А. Данільчык.

адаптацыі, карэкціроўкі, трансфармацыі, што канкуруюць паміж сабой не толькі ў сацыякультурнай, але і ў псіхагістарычнай прасторах» [4, с. 5].

Творчая дзейнасць і жыццёвы шлях Зінаіды Аляксандраўны Бандарынай (1909–1959) ужо даволі добра вядомыя, каштоўнасць створанага гэтай пісьменніцай у паэзіі і ў прозе не падлягае сумненню. У яе лёсе адлюстраваліся асноўныя падзеі ХХ ст., якія знайшлі ўвасабленне і ў мастацкіх тэкстах. Пры гэтым творчая індывідуальнасць З. Бандарынай раскрылася больш поўна ў паэзіі, і пачынала яна менавіта як паэтка. Яе вершы амаль адразу прыцягнулі ўвагу крытыкаў, аднак многія з крытычных матэрыялаў маюць прыкметы свайго часу, таму неабходна аб'ектыўна падыходзіць да іх літаратуразнаўчай вартасці, пры гэтым падзяляючы артыкулы, прысвечаныя лёсу і творчай дзейнасці З. Бандарынай (якіх даволі шмат і амаль усе яны выйшлі пасля смерці пісьменніцы), і артыкулы, прысвечаныя аналізу яе тэкстаў. Менавіта апошнія ў першую чаргу дапамагаюць вырашыць праблему творчай індывідуальнасці, якая ўяўляе сабой сукупнасць светапоглядных і эстэтычных прыярытэтаў, што даволі падрабязна разглядаецца ў артыкуле Н. Лейдэрмана [16]. Мэта нашага даследавання – раскрыць значэнне творчасці З. Бандарынай як у межах літаратурнага пакалення, так і для далейшага развіцця жаночай паэзіі, памятаючы, што для даследчыкаў, як адзначае А. Аўчарэнка, «<...> важная ацэнка не толькі з пазіцый сённяшняга дня, але і з пазіцый месца і ролі самога пісьменніка ў сучасным яму літаратурным працэсе» [20, с. 162].

У літаратурнай біяграфіі З. Бандарынай можна выдзеліць некалькі перыядаў.

Першы з іх – перыяд «Маладняка» і БелАППа (1926–1934), калектыўнага зборніка «Вершы» (1926) і кнігі «Веснацвет» (1931). З. Бандарына была яркай асобай не толькі як прадстаўніца жаночай паэзіі, але найперш як актыўная сяброўка «Маладняка». У яе творчасці арыгінальным чынам асвятлялася жыццё маладой беларускай жанчыны пачатку ХХ ст. ва ўсёй разнастайнасці сацыяльных і асабістых праяў. Так званыя «грамадскія» вершы З. Бандарынай з'яўляюцца сведчаннем тых працэсаў, якія адбываліся ў беларускім соцыуме, таму на пытанне, ці заслугоўваюць увагі даследчыка творы, напісаныя хутчэй як сацыяльны заказ, мы адкажам станоўча.

Другі – перыяд паэтычнага маўчання, прынамсі вонкавага, жыццё за межамі Беларусі (1935–1944). З пункту гледжання літаратурнай спадчыны вельмі бедны, аднак тэксты, якія, магчыма, стварала З. Бандарына на рускай мове, могуць яшчэ адшукацца.

Трэці перыяд (1945–1959): вяртанне ў Беларусь, праца ў перыядычных выданнях і розных культурных установах, рэдкія паэтычныя публікацыі. Напісанне і публікацыя пражэктных твораў для дарослых і дзяцей на беларускай і на рускай мовах. Уступленне ў Саюз пісьменнікаў Беларусі (1957) і спроба (беспаспяхова) выдаць кнігу выбраных вершаў.

Першы перыяд самы плённы з пункту гледжання паэтычных публікацый. Творчая індывідуальнасць паэтки фарміруецца спачатку ў асяроддзі

навучэнцаў Белпедтэхнікума, пасля – у шэрагах Усебеларускага аб’яднання паэтаў і пісьменнікаў «Маладняк», якое сфарміравала цэлае пакаленне беларускіх пісьменнікаў. «Межы пакаленняў вызначаюцца спалучэннем двух параметраў – часавага і семантычнага. Семантычны, гэта значыць, верагодна, ідэйная самаідэнтыфікацыя, адчуванне ўласнай навізны і, магчыма, місіі, фарміруецца буйнымі гістарычнымі падзеямі і агульнай зменай культурнага кантэксту, яго эпахальнымі зрухамі» [6, с. 19]. Пры гэтым, на думку А. Аўчарэнкі, «Станаўленне новай паслярэвалюцыйнай эстэтыкі вызначалася супрацьстаяннем літаратурных груп. Пад час гэтага супрацьстаяння фарміраваліся розныя пункты погляду на літаратурна-эстэтычнае, а таксама на грамадска-палітычнае і гістарычнае развіццё краіны» [20, с. 18]. З пункту гледжання і часавага, і сэнсавага параметраў, З. Бандарына сцвердзілася як паэтка ў межах рэспубліканскага літаратурнага аб’яднання «Маладняк», яе паэтычная творчасць развілася ў яго эстэтыцы і мела ўсе яе асноўныя прыкметы: «Падабенства ахоплівае сферу ідэалогіі – адбіццё ў мастацкіх вобразах тэорыі “класавасці”; паэтыку – вытрыманне стылёвага прыёму супастаўлення “старога” і “новага”, “учарашняга” і “сённяшняга”, “мінулага” і “будучага”; топіку – топасы “завірухі”, “віхуры”, “рання”, “радасці” і інш.» [1, с. 316]. Такім чынам, З. Бандарына належыць да пакалення «маладнякоўцаў» (г. зн. 1900–1910), або «пакалення перыяду пострэвалюцыйнага функцыянавання». У дачыненні да рускай літаратуры М. Берг [4, с. 8] называе такім тэрмінам перыяд ад рэвалюцыі да сярэдзіны 1950-х; у дачыненні да беларускай літаратуры М. Мушынскі падзяляе гэты часавы прамежак яшчэ на два перыяды: першы перыяд – 1917–1932; другі перыяд – 1933–1955 [19, с. 7] (такая перыядызацыя не падыходзіць для заходнебеларускай літаратуры). Што датычыцца тэрміналогіі, то даследчыкі карыстаюцца і такім тэрмінам, як «вялікія дваццатыя гады», аднак «Відавочна, што ні самі межы, ні падзеі, што адбываліся ў сярэдзіне “вялікіх дваццатых гадоў”, усё яшчэ да канца не пераасэнсаваныя і не структураваныя, што стварае пэўныя метадалагічныя праблемы <...>» [20, с. 33].

Пакаленне «маладнякоўцаў», несумненна, адрознівалася ад папярэдняга пакалення «нашаніўцаў» як семантычна, так і фармальна, у першую чаргу імкненнем да авалодвання авангарднымі формамі верша. Пры гэтым паэтычныя тэксты З. Бандарынай вызначаюцца ў тым ліку арыгінальнымі тэмамі і мастацка-эстэтычнымі асаблівасцямі, сярод іх найперш адзначу наступныя:

1. Творчасць З. Бандарынай можна аднесці да першай хвалі фемінізму ў беларускай літаратуры (па агульнапрынятых мерках – XIX–XX стст. – пачатак 1960-х), бо менавіта ў яе творчасці адлюстравалася тэма сацыяльнай рэалізацыі жанчыны ў 1920-я гг., прычым паэтка звярнула ўвагу на той факт, што дэкларатыўныя заявы аб роўнасці правоў на справе сутыкаліся з інерцыяй сацыяльнага мыслення.

2. «Сібірская» тэма, якая раскрываецца ў З. Бандарынай як у паэзіі, так і ў прозе (апавесць «Шуміць тайга»).

3. Тэма Заходняй Беларусі. У жаночай паэзіі «Маладняка», ці не ў яе адзінай.

4. Акрамя таго, хацелася б звярнуць увагу, што менавіта З. Бандарына ў пачатку 1930-х гг. паспрабавала абараніць творчую свабоду і права пісаць не толькі на тэму сацыялістычнага будаўніцтва, але і лірычныя вершы ў артыкуле «Маё слова ў спрэчках», выклікаўшы пры гэтым хвалю крытыкі на свой адрас. Гэтае пытанне будзе разгледжана ніжэй.

5. З пункту гледжання фармальных пошукаў, у З. Бандарынай ёсць даволі цікавыя прыклады вершаскладання, на што звяртаюць увагу і сучасныя даследчыкі, напрыклад, Ю. Пацюпа: «Скандоўля можа быць удалым спосабам гукаперайманьня і належнага эфэктна дасягае тады, калі падзел ступ падкрэслівае дыярэза:

Звоны / звоняць, / звоняць, / звоняць

Ў час начны...

Грукат, / гоман, / звоняць / ў звоны

Званары.

(Зінаіда Бандарына)» [22].

6. Схільнасць да эпікі, што праяўляецца ўжо ў першай сумеснай кнізе «Вершы» (1926, разам з Н. Вішнеўскай і Я. Пфляўмбаўм) – невялікая паэма «Галя», пазней у III раздзеле кнігі «Веснацвет», у такіх творах, як «Маруся Зайцава», «Сем братоў» і інш. Гэты аспект застаўся пакуль без увагі даследчыкаў, аднак прыроду талента З. Бандарынай можна лічыць ліра-эпічнай.

Першыя крытычныя водгукі на творчасць паэткі з’явіліся ў сувязі з выхадам сумеснага зборніка «Вершы». Аналізуючы кнігу ў цэлым, М. Байкоў адзначаў: «Грамадзянскія матывы асабліва выразна чуваць у вершах Бандарынай. У яе ж “гул фабрычны прывітанне спявае”. І зноў – “Семнаццаты... Бура... Кастрычнік”» [2, с. 150]. Сярод недахопаў крытык называе «шаблоннасць пабудовы вершаў» [2, с. 151], не заўсёды ўдалую рытміку, а таксама «залішне “жабрачых” рыфмаў» (гэта датычыцца ўсіх трох аўтарак), у прыватнасці ён адзначае: «“дажджом-сярпом”, “рукі-грукат”, “часінай-загінуў”, “палі – далін” і г. д. у Бандарынай» [2, с. 151]. Аднак напрыканцы адзначае, што «зборнічак робіць вельмі прыемнае ўражанне і з’яўляецца гарантыяй поспехаў паэтак у далейшым» [2, с. 151].

Я. Паляшук пачынае рэцэнзію наступнымі словамі: «Мы маем у сучасны момант шэраг таленавітых і паказаўшых сваю мастацкую сілу пісьменніц і паэтэс» [20, с. 6]. Ён таксама адзначае грамадскія матывы ў творчасці З. Бандарынай: «З. Бандарына пераважна дае грамадскія матывы. Матывы працы ў яе прасякнуты глыбокаю лірычнасцю і адначасова моцнаю вераю ў свае сілы» [21, с. 6] і робіць наступныя заўвагі: «Ёсць і некаторыя хібы ў маладой паэтэсы. Нягледзячы на шчыры тон, крыху штучнымі здаюцца вершы “Завіхурыла спевам машына” і “І толькі ты”, даволі неглыбокія па змесце. Вельмі кепска, што аўтарка стараецца ўліць у гэтыя вершы “железобетонный” элемент: завод, машыны і г. д. Выходзіць вельмі нацягнута і наіўна. Наіўнасцю і схематычнасцю пабудовы вызначаецца і паэма “Галя”. Ёсць шмат тэхнічных недахватаў» [21, с. 6], аднак падкрэслівае, што «<...> пры ўсім тым, творчасць Бандарынай пры ўмове стараннай працы над адшліфоўкай вершаў абяцае даць многае» [21, с. 6].

Для поўной карціны адзначу, што пра кнігу ведалі і ў Заходняй Беларусі, аднак Антон Луцкевіч у артыкуле «З усходніх загонаў (Літаратурны агляд)», надрукаваным у «Беларускім календары» за 1929 г. згадаў кнігу ў шэрагу маладнякоўскіх выданняў, адзначыўшы, што для аналізу пакуль мала матэрыялу. Тым не менш, ён выказаў надзею, што паэткі «<...> пойдучь яшчэ наперад у сваім мастацкім развіцці і павядуць за сабой цэлы рой новых пяснярак» [17, с. 235]. У часопісе «Жаноцкая справа» (1931 г., № 2–4) друкаваліся творы паэтак з кнігі з невялікім уступным артыкулам без аналізу саміх вершаў.

Калі разважаць з пазіцыі літаратурнага канона, то «кананізацыя» творчасці З. Бандарынай адбылася ў кнізе М. Гарэцкага «“Маладняк” за пяць гадоў, 1923–1928» (1928), дзе ў раздзеле «Вершаваная паэзія сучасных маладнякоўцаў» ён называе З. Бандарыну сярод найлепшых ці найбольш характэрных паэтаў [9, с. 42], раскрываючы наступным чынам сваю думку: «Бандарына паміж пяснярак “Маладняка” вызначаецца большай сувяззю з грамадскасцю, з сучаснасцю і асабліваю шчырасцю пачуцця. У яе лірыцы ёсць часам элемент развагі» [9, с. 43]. Думаецца, гэтым тлумачыцца выбар М. Гарэцкага: ён індывідуалізаваў творчасць менавіта З. Бандарынай, толькі згадаўшы імёны Я. Пфляўмбаўм і Н. Вішнеўскай, хоць яе паэзія даволі няроўная: сярод яе вершаў ёсць як сапраўды ўдалыя і знакавыя, так і даволі павярхоўныя.

У раздзел персаналій «Біяграфічна-крытычны слоўнік сучасных выдатных і тыповых маладнякоўцаў» з паэтак М. Гарэцкі таксама ўключыў толькі З. Бандарыну [9, с. 62–64], адзначаючы: «Вершы гладкія, мілагучныя» [9, с. 62]. Літаратуразнаўца разбірае яе творы з сумеснага зборніка «Вершы», але, што важна, аналізуе і часопісныя публікацыі. Не будзем спыняцца на разборы такіх вершаў, як «***Студзень, студзень...», прысвечаныя Леніну, у якім (і ў вершы і ў аналізе) аддаецца даніна часу, а сам верш месцамі гучыць хутчэй парадыйна, аднак далей М. Гарэцкі аналізуе ўжо зусім іншыя творы: «У вершы “Ля коміну” – асабістая лірыка. Глыбокае пачуццё. Драматызм змагання з самой сабою, з сваім каханнем. Жаданне суняць свой жаль і крыўду» [9, с. 63].

Крытык падкрэслівае наступныя рысы паэтычнай творчасці З. Бандарынай: «У вершы “Апошняя вясна” – асабістыя перажыванні, каханне і развітанне з маладосцю, з каханнем. Глыбокае і далікатнае пачуццё. Элегічнасць. Прыгожая ясная думка, разам з некаторай нервовасцю. Строфіка звычайная, рытмы лёгкія, далікатныя. Вобразы – з прыроды і навакольнага жыцця, заўсёды вельмі далікатныя, пяшчотныя, паэтычныя, але цалкам рэалістычныя, без усякіх сентыментальных салодкасцей. Даволі добрая мова, хоць часам трапляюцца расіянізмы» [9, с. 63]. Такім чынам, крытыка 1920-х гг. у цэлым даволі добразычліва паставілася да першых спробаў паэтычнай творчасці З. Бандарынай, выказваючы спадзяванне на далейшы мастацкі рост паэткі, які не прымусіў сябе чакаць – у 1931 г. выйшаў паэтычны зборнік З. Бандарынай «Веснацвет», і гэта адзіная «персанальная» кніга сябровак «Маладняка», якая выйшла ў міжваенны перыяд.

Цэнтральныя беларускія літаратурныя часопісы «Узвышша» і «Маладняк» апублікавалі на кнігу дзве рэцэнзіі (Э. Галубка і Ю. Дворкінай),

якія з'яўляюцца важным сведчаннем увагі тагачаснай крытыкі да беларускай жаночай паэзіі, а таксама таго, як змяніліся акцэнтны ў падыходзе да літаратуры ў 1930-я гг.

Рэцэнзія Э. Галубка ў часопісе «Узвышша» цікавая найперш тым, што зафіксавала ўзмацненне ціску на творчую індывідуальнасць аўтара як сцвярджэнне генеральнай лініі функцыянавання пралетарскай літаратуры. Звртаюць на сябе ўвагу як выпадкі супраць М. Гарэцкага, так і агульная негатыўная ацэнка творчасці паэткі. У прыватнасці, крытык пісаў: «Ранейшая літаратурная дзейнасць Зіны Бандарынай, хоць і была нязначная сваімі памерамі і мастацкімі каштоўнасцямі, насіла на сабе выразныя адзнакі дробнабуржуазнай ідэалогіі, і вельмі часта ў яе творах мы бачылі выразныя нацыянал-дэмакратычныя ўплывы, якія знаходзілі сабе адбітак у вершах, дзе ў сумных і змрочных фарбах апявалася Беларусь і сум па сваёй роднай старонцы». Наяўнасць гэтых момантаў у вершах З. Бандарынай дала повад М. Гарэцкаму замаскаваць змест вершаў пісьменніцы, які, па яго словах, быў бясспрэчна каштоўным, і сцвярджаць, што творчасць З. Бандарынай адрозніваецца ад іншых пісьменнікаў сваёй элегічнасцю, пяшчотнасцю і далікатнасцю і што ў вершах яе адбіта «прыгожая ясная думка, але з некаторай нервовасцю» [8, с. 113].

У тым жа нумары «Узвышша» была апублікавана стэнаграма даклада Л. Бэндэ на пленуме БАПП «Творчыя задачы пралетарскай літаратуры», дзе між іншым адзначалася наступнае: «<...> паважаныя таварышы, па-першае, ня ўсё, што вы адчуваеце, мае грамадскае значэнне, па-другое, ня ўсё, што вы адчуваеце, уяўляе сабою мастацкую вартасць, па-трэцяе, не ўсё, што вы адчуваеце і пішаце, павінна знайсці сваё выяўленне ў творах, з сваімі пачуццямі, зрабеце ласку, застанецца самі. Пісьменнік павінен пісаць аб тым, што хвалюе клясу, чым яна дышае <...>» [5, с. 108]. Публікацыя была скіравана на сцвярджэнне сацрэалістычнага канона, і рэцэнзія Э. Галубка цалкам адпавядае заяўленым Л. Бэндэ тэндэнцыям: «У даны момант мы маем права патрабаваць ад пісьменніцы, якая працуе ў шэрагах пралетарскай літаратуры, рашучага перагляду сваіх ранейшых творчых устаноў і падпарадкавання сваёй дзейнасці запатрабаванням сучаснасці» [8, с. 113]. Крытык абвінавачвае паэтку, што міма яе вершаў прайшлі калектывізацыя і пяцігадовы план, і прыходзіць да высновы, што «Неабходнасць рашучай перабудовы Зіны Бандарынай бясспрэчна. І перабудова павінна ісці не ад зацверджання шляхоў “Веснацвету”, а шляхам адыходу ад іх і пераходу на рэйкі пралетарскай літаратуры» [8, с. 115]. Аднак праз чвэрць стагоддзя беларуская жаночая паэзія будзе развівацца менавіта па шляхах «Веснацвета» і лепшых узорах яго інтымнай паэзіі.

Рэцэнзія Ю. Дворкінай больш грунтоўная і падрабязная і ў цэлым больш станоўчая, пры гэтым цяжка не пагадзіцца з крытыкам, што вершы З. Бандарынай на камсамольскую тэму даволі павярхоўныя. Што датычыцца іншых твораў, то Ю. Дворкіна абвінавачвае аўтарку ў песімізме, асабліва ў вершах другога раздзела кнігі, куды ўвайшла інтымная лірыка, а таксама ў поўным адрыве асабістага ад грамадскага, што,

безумоўна, стасуецца з вульгарызатарскімі тэндэнцыямі ў беларускай крытыцы пачатку 1930-х гг.: «Праўда, у некаторых вершах яна быццам імкнецца вырашыць гэтае пытаньне, але наколькі гэта вырашэньне канкрэтна, жыццёва можна бачыць з наступнага вершу “Над возерам”» [13, с. 199]. Пры гэтым Ю. Дворкіна, у адрозненне ад Э. Галубка, высокая ацэньвае мастацкі талент паэты: «З. Бандарына ўладае мастацкай тэхнікай, нярэдка трапляюцца досыць удалыя параўнанні, метафары, рытмы, некаторыя вершы досыць гучныя і вобразныя <...>» [13, с. 199], аднак, на думку крытыка, недастатковая ідэалагічная падрыхтаванасць уплывае на мастацкія якасці твора.

У фондзе Алеся Кучара ў БДАМЛІМ захоўваецца машынапіс артыкула «Становішча і перспектывы развіцця беларускай савецкай паэзіі», надрукаванага ў 1934 г. у часопісе «Полымя рэвалюцыі», у якім крытык збіраўся прысвяціць З. Бандарынай раздзел «Ці патрэбна нам пяшчотная і жаночая лірыка». Аднак у канчатковы варыянт артыкула гэтая частка не ўвайшла і, наколькі вядома, не была апублікаваная. Раздзел узнік як працяг творчай дыскусіі, што адбывалася на старонках беларускай перыёдыкі, а таксама абмяркоўвалася прыватна, пра што сведчаць лісты Ю. Віцьбіча да П. Глебкі, апублікаваныя ў часопісе «Полымя» ў 1998 г. (№ 1–3).

У артыкуле «Праца над словам», надрукаваным ў 1933 г. у часопісе «Заклік» (№ 2) П. Глебкі пісаў пра важнасць валодання мовай, заклікаў працаваць над узбагачэннем слоўнікавага запасу, наведваць літаратурныя гурткі. Ён не разглядаў кагосьці канкрэтна, акрамя пачынаючага аўтара Антося Лукашэвіча. Тым не менш, у лімаўскім артыкуле «Выкрыць памылкі, павысіць пільнасць» (№ 9), прысвечаным першым двум нумарам «Закліка», Алесь Кучар таксама закрануў пытанне чысціні мовы, узнятае П. Глебкам. У тым жа 1933 г. у ЛіМе адбылася творчая дыскусія аб паэзіі. Увогуле, дыскусіі ў 1920–30-я гг. не былі рэдкасцю: «У тых гады ці не асноўнай формай існавання эстэтычнай думкі была палеміка, ідэі развіваліся ў рэзка дыскусійнай барацьбе, фармулёўкі спрашчаліся, трансфармаваліся, ператвараючыся іншым разам у сваю супрацьлегласць» [20, с. 24]. Дыскусіі сталі нагодай для пісьменнікаў выказаць свае думкі аб творчасці, а для даследчыкаў літаратуры – важнай крыніцай інфармацыі аб іх поглядах на тагачасны літаратурны працэс.

Падаецца, што творчая дыскусія, пра якую ідзе гаворка, была распачата артыкулам таго ж П. Глебкі «Думкі пра нашу паэзію» (13 чэрв.), працягнута В. Мараковым (артыкул «Пра паэзію», апубл. 26 чэрв.) і З. Бандарынай («Маё слова ў спрэчках», апубл. 9 ліп.). Адаючы даніну класавай тэорыі літаратуры, В. Маракоў выказаў вельмі важную думку, што трэба «расцэньваць паэта па творчасці, а не па мандату» [18, с. 4]. Яго артыкул друкаваўся з пазнакай «У парадку абмеркавання».

З. Бандарына адзіная з паэтак-жанчын удзельнічала ў дыскусіі. У пачатку артыкула яна ўзняла важнае пытанне: «У чым жа выяўляецца таленавітасць? У гастрэце і навізне ўспрымання і перадачы, у багацейшай эрудыцыі творцы. Без эрудыцыі, базаванай на ведах, на жыццёвай практыцы і навуковых даных і ня можа быць у нашыя дні сапраўднага

паэты <...>» [3, с. 2], разважае аб творчых метадах, а ў канцы абараняе права на асабістую лірыку: «Але ці можа жанчына-паэтка абыйсці тэму злучнасці грамадзкай і інтымнай лірыкі?! Хіба можна, абараняючыся, ня прыгадаць вялікага Гайнэ, гэтага пяшчотнага лірыка і гострага палітычнага барацьбіта, які ў сваіх вершах і паэмах, апяваючы каханьне і бічуючы кайзэраўскі ўрад, паказаў нязвычайную шырыню сваёй геніяльнасці. У нас у гэтай злучнасці новае а[д]ценне – падвойнасць і вершы “для сябя”. Наш масавы друк патрабуе акрэсленай тэматыкі. Патрэбнасць гаварыць “во весь голос” сама дыктуе гэтую тэматыку. Аднак, застаецца ня вырашанае сваё жаночае, інтымнае і яго напаўголасы, напаўтоны. Але і яно патрабуе права на жыццё і прызнаньне» [3, с. 2].

3. Бандарына адказвае на рэцэнзію Ю. Дворкінай: «Прынамсі калісьці т. Дворкіна (“Маладняк”, № 9), крытыкуючы мой “Веснацвет”, абвінавчвала мяне ў няшчырасці, базуючыся на разыходжаннях у гэтак званай грамадзкай і асабістай лірыцы. Так і цяпер – я пішу вершы палітычна актуальныя і больш таго, для “Работніцы і калгасніцы”, старанна працуючы над больш простаю і даступнай формай, стымул дзеля іх – новы творчы дзень будаўніцтва, пульс звязаны з маім пульсам. Мяне глыбока хвалюе кожная перамога, і ў гэтым вялізнае маральнае задавальненне. Аднак, пэўныя творчыя няўдачы, вузкая асабістыя перажываньні жынчыны таксама нараджаюць лірыку, і мне цяжка вырашыць яе мастацкую вартасць. Тады прыходзіць патрэба ў крытыцы грамадзкасці і неабходнасць дыскусійнай трыбуны» [3, с. 2].

На гэты артыкул і адгукнуўся Алесь Кучар у згаданым машынапісе, які ўяўляе з сябе цытаванне 3. Бандарынай і каментары да цытатаў: «Ці патрэбна нам сапраўды жаночкая і пяшчотная лірыка і ці быў такім лірыкам Гайне. Праўда, Гайне даваў малюнкi кахання ў духу эстэцкіх сантыменталістаў. Але Бандарына не разумее таго, каб у гэтым-жа вершы яшчэ з большай сілай надсмяяцца над гэтым пяшчотным сантыментальным каханнем, Гайне даваў гэтыя пяшчотныя малюнкi для таго, каб пасля бязлітасна зруйнаваць іх сілай сваёй сатыры, сілай свайго паэтычнага генія. “Хіба можна абараняючыся не прыгадаць” вядомага вершу Гайнрыха Гайне “Донья Кляра”. Уся пяшчотнасць кахання ў гэтым вершы Гайне створана толькі для таго, каб з большай сілай надсмяяцца над дурной доньёй Клярай. Ня быў Гайне ні “пяшчотным”, ні “жанокім” лірыкам, а Зіна Бандарына паўтары стагоддзі пасля смерці гэтай пяшчотнай і жаночкай лірыкі хоча яе культываваць» [15, арк. 90]. Адзначым, што 3. Бандарына не пазначала канкрэтных вершаў Гайнэ, таму выбар А. Кучара даволі маніпулятыўны.

Абмяркоўвалі артыкул 3. Бандарынай і прыватна, напрыклад, Юрка Віцьбіч у перапісцы з П. Глебкам ухваляе пазіцыю А. Кучара і негатыўна, на мяжы з непрыстойнасцю, адзваецца аб астатніх удзельніках дыскусіі. У прыватнасці, у лісце ад 25 жніўня 1933 г. ён піша: «“Пра паэзію” В. Маракова і “Маё слова ў спрэчках” 3. Бандарынай – дыскрыдытаванне газ. “Літ. і Маст.”, якую пачаў паважаць за яе вялікую працу. Дзіўна, чаму не ўключыліся ў дыскусію сапраўдныя паэты ☒ Купала, Колас, Чарот <...>» [7, с. 213].

Відавочна, Ю. Віцьбіч меў нейкія асабістыя матывы для нападак на З. Бандарыну, інакш не вытлумачыць наступную палымяную атаку: «<...> у свой час Кучар (хочацца яму моцна ціснуць руку, бо ДзВБ – гэта не толькі рэгістратар рукапісаў) забракаваў яе зборнік <...>» [7, с. 214]. Прыгадаем аўтабіяграфію паэткі, дзе яна пісала аб страчаным у Белдзяржвыдаце сваім новым зборніку паэзіі, ужо прынятым да друку [12, с. 64].

Пасля гэтай дыскусіі З. Бандарына на доўгі час перастала публікаваць паэтычныя творы. Пад наступам сацрэалістычнага канона змяніўся кантэкст, пакаленне «маладнякоўцаў» было часткова знішчана, а тыя, што засталіся, або перабудаваціся згодна з новай сітуацыяй, або на доўгі час зусім перасталі ўдзельнічаць у літаратурным працэсе, як З. Бандарына.

У артыкуле «Маё слова ў спрэчках» З. Бандарына пісала: «Ня трэба па рангах вылучаць лепшых і горшых, творчасць кожнага сама заваюе сабе адпаведнае месца, і гэта ні за дзень, ні за месяц, у гэтым – гады, у гэтым дыялектыка» [3, с. 2]. Сёння рэцэнзія Э. Галубка прачытваецца інакш – крытык імкнуўся абвінаваціць аўтарку ў нестатковай заангажаванасці, а падкрэсліў яе спробу супрацьстаяць поўнай палітызацыі літаратуры: «<...> вершы Зіны Бандарынай, замест палітычнай насычанасці, у яшчэ больш падкрэсленым выглядзе даюць нам матывы індывідуалізму, тэмы свайго “я”» [8, с. 115]. Імкненне аўтаркі да свабоды выказвання, да абароны права на адлюстраванне ў паэтычных творах не толькі сацыяльнага заказу, але і асабістых пачуццяў і эмоцый напярэдадні стварэння адзінай пісьменніцкай арганізацыі, галоўнай задачай якой стала папулярызацыя дасягненняў сацыялізма, сведчыць аб цэласнасці ўнутранага свету паэтэсы і аб прыярытэце эматыўнага пачатку, што ў выніку прывяло да дыстанцыянавання ад літаратурнай дзейнасці ў межах сацрэалістычнага канона.

Спіс крыніц

1. Багдановіч, І. Э. Авангард і традыцыя: Бел. паэзія на хвалі нац. адраджэння / І. Э. Багдановіч. – Мінск : Беларуская навука, 2001.
2. Байкоў, М. З. Бандарына, Н. Вішнеўская, Я. Пфляўмбаўм. Вершы / М. Байкоў // Маладняк. – 1926. – № 3. – С. 149–150.
3. Бандарына, З. Маё слова ў спрэчках / З. Бандарына // Літаратура і мастацтва. – 1933. – 9 ліп. (№ 19). – С. 2.
4. Берг, М. Літаратурократія. Проблема присвоения и перераспределения власти в литературе / М. Берг. – М. : Новое литературное обозрение. – 2001.
5. Бэндэ, Л. Творчыя задачы пралетарскай літаратуры / Л. Бэндэ // Узвышша. – 1931. – № 8. – С. 86–109.
6. Василевич, Е. Культурное поколение в литературном процессе: аспекты научной рефлексии / Е. Василевич // European journal of literature and linguistics. – 2020. – № 1–2. – С. 17–23.
7. Віцьбіч, Ю. Лісты Юркі Віцьбіча да Пятра Глебкі / Ю. Віцьбіч // Польша. – 1998. – № 2. – С. 194–217.
8. Галубок, Э. Зіна Бандарына – «Веснацвет» / Э. Галубок // Узвышша. – 1931. – № 8. – С. 113–115.

9. Гарэцкі, М. І. Маладняк за пяць гадоў, 1923–1928 / М. І. Гарэцкі. – Мінск : Бел. дзярж. Выд-ва, 1928.
10. Глебка, П. Думкі пра нашу паэзію / П. Глебка // Літаратура і мастацтва. – 1933. – № 18 (13 чэрв.). – С. 4.
11. Глебка, П. Праца над словам / П. Глебка // Заклік. – 1933. – № 2. – С. 83 – 87.
12. Данільчык, А. А. «Асабістая справа» Зінаіды Бандарынай і іншыя матэрыялы да біяграфіі паэткі / А. А. Данільчык // Маладосць. – 2020. – № 1. – С. 63–73.
13. Дворкіна, Ю. Зіна Бандарына. «Веснацвет» / Ю. Дворкіна // Маладняк. – 1931. – № 9. – С. 198–200.
14. Кучар, А. Выкрыць памылкі, павысіць пільнасць / А. Кучар // Літаратура і мастацтва. – 1933. – № 9. – С. 4.
15. Кучар, А. Ці патрэбна нам пшчотная і жаночая лірыка / А. Кучар // Становішча і перспектывы развіцця беларускай савецкай паэзіі : Артыкул. Машынапіс з рэдактарскай праўкай / А. Кучар. – БДАМЛІМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 1406. Арк. 90–93.
16. Лейдерман, Н. Л. Творческая индивидуальность писателя как объект изучения / Н. Л. Лейдерман // Филологический класс. – 2005. – № 2 (14). – С. 11–23.
17. Луцкевіч, А. «З усходніх загонаў» (Літаратурны агляд) / А. Луцкевіч // Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / уклад. Анатоль Сідарэвіч. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – С. 229–235.
18. Маракоў, В. Пра паэзію / В. Маракоў // Літаратура і мастацтва. – 1933. – № 18 (26 чэрв.). – С. 4.
19. Мушынскі, М. І. І нічога, апроч праўды: Якой быць гісторыі беларускай літаратуры? / М. І. Мушынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 127 с.
20. Овчаренко, А. Ю. Мост в будущее. Творческий путь Содружества писателей революции «Перевал» / А. Ю. Овчаренко. – М. : Экон-Информ, 2023.
21. Паляшук, Я. З. Бандарына, Н. Вішнеўская, Я. Пфляўмбаўм. Вершы. Выданьне ЦБ Маладняка. 1926. Стар. 46 / Я. Паляшук // Савецкая Беларусь. – 1926. – № 70 (28 сакав.). – С. 6.
22. Пацюпа, Ю. Страла Зэнона / Ю. Пацюпа. – ARCHE. – 2004. – № 5. – URL: <https://web.archive.org/web/20120205181957/http://arche.bymedia.net/2004-5/rac504.htm> (дата звароту: 15.10.2024).
23. Элиот, Т. С. Традиция и индивидуальный талант / Т. С. Элиот. – NOBLIT. RU. – URL: <https://noblit.ru/node/1169> (дата обращения: 15.10.2024).

КАРЫНА КУШЧАНКА

МАГІСТР ГІСТАРЫЧНЫХ НАВУК, ДАСЛЕДЧЫК
У ГАЛІНЕ ФІЛАЛАГІЧНЫХ НАВУК, СТАРШЫ НАВУКОВЫ
СУПРАЦОЎНІК ЛІТАРАТУРНАГА МУЗЕЯ ПЕТРУСЯ БРОЎКІ

**НЕАПУБЛІКАВАНЫЯ МАТЭРЫЯЛЫ ЛУКАША БЭНДЭ
ЯК КРЫНІЦА ЗВЕСТАК ПРА АСОБУ ПЕТРУСЯ БРОЎКІ
(З ФОНДУ БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА
АРХІВА-МУЗЕЯ ЛІТАРАТУРЫ І МАСТАЦТВА)**

Разглядаюцца дакументы літаратурнага крытыка Л. Бэндэ. Вылуча-
на дзве групы матэрыялаў, на якіх грунтуецца неапублікаваная праца
«Творчы шлях Петруся Броўкі» аўтарства Л. Бэндэ, аналізуецца яе струк-
тура і каментарыі супрацоўнікоў Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы
Акадэміі навук БССР. Зроблена выснова, што гэта першае даследаванне
пра паэта Петруся Броўку, якое ўтрымлівае падрабязныя біяграфічныя
звесткі.

Вызначальныя словы: літаратурная крытыка XX ст., інтэрпрэтацыя,
літаратурная манаграфія, архіўныя дакументы.

КАРИНА КУЩЕНКО

МАГИСТР ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК, ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
В ОБЛАСТИ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК, СТАРШИЙ
НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК ЛИТЕРАТУРНОГО
МУЗЕЯ ПЕТРУСЯ БРОВКИ

**НЕОПУБЛИКОВАННЫЕ МАТЕРИАЛЫ ЛУКАША БЕНДЕ
КАК ИСТОЧНИК СВЕДЕНИЙ О ЛИЧНОСТИ
ПЕТРУСЯ БРОВКИ (ИЗ ФОНДА БЕЛОРУССКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА-МУЗЕЯ ЛИТЕРАТУРЫ
И ИСКУССТВА)**

Рассматриваются документы литературного критика Л. Бенде. Вы-
делено две группы материалов, на которых базируется неопублико-
ванная работа «Творческий путь Петруся Бровки» авторства Л. Бенде,
анализируется ее структура и комментарии сотрудников Института
литературы имени Янки Купалы Академии наук БССР. Сделан вывод,
что это первое исследование о поэте Петрусе Бровке, которое содержит
подробные биографические сведения.

Ключевые слова: литературная критика XX века, интерпретация,
литературная монография, архивные документы.

KARINA KUSCHENKO

MASTER IN HISTORY, RESEARCHER OF PHILOLOGICAL SCIENCES, SENIOR RESEARCHER AT LITERARY MUSEUM OF PIATRUŚ BROŪKA

UNPUBLISHED MATERIALS OF LUKAŠ BIENDE AS A SOURCE OF INFORMATION ABOUT THE IDENTITY OF PIATRUŚ BROŪKA (FROM THE FUND OF THE BELARUSIAN STATE ARCHIVE-MUSEUM OF LITERATURE AND ART)

The documents of the literary critic Lukaš Biende are considered. There are two groups of materials on which the unpublished work “The writer’s path of Piatruś Broŭka” by Lukaš Biende is based. Structure and comments by the staff of the Janka Kupala Institute of Literature of the Academy of Sciences of the BSSR are analyzed. It is concluded that this is the first work about the poet Piatruś Broŭka, which contains detailed biographical information.

Keywords: literary criticism of the XX century, interpretation, literary monograph, archival documents.

У цяперашні час усё больш даследчыкаў беларускай літаратуры звяртаюць увагу на матэрыялы фонда Лукаша Апанасавіча Бэндэ ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва. Асабліваю цікавасць для супрацоўнікаў Літаратурнага музея Петруся Броўкі і даследчыкаў яго творчасці ўяўляюць матэрыялы даследавання Лукаша Бэндэ, прысвечанага Петрусю Броўку.

У 1940-я гг. многія працы «аглабельнага» крытыка літаратуры не публікавалі. У фондзе Бэндэ знаходзіцца ліст да сакратара ЦК КП(б) па прапагандзе і агітацыі Міхаіла Іаўчука, дзе крытык скардзіцца на тое, што яго даследаванні не трапілі ў друк у Белдзяржвыдавецтва: «В конце 1945 г. я сдал в Белорусское государственное издательство исследование “Творчасць Янкі Купалы і фальклор” о[бъё]м – 19,5 печатных листов, над которым работал пять лет. В 1946 г. сдал вторую работу “Якуб Колас. Жыццё і творчасць”, объём – 25 печатных листов. В мае 1947 г. сдал третью работу “Цётка. Нарыс жыцця і творчасці”, объём 6 печатных листов...<...>...Руководители издательства объясняют это тем, что вследствие слабости полиграфии БССР сокращены планы издания книг и поэтому, дескать, мои книги сняты с плана 1947 г. Однако я не вижу реальных перспектив на издание их и в 1948 г.» [1, с. 1]. Згаданыя працы не былі апублікаваны, як і манаграфія і нарыс, прысвечаныя Петрусю Броўку. Яны былі напісаныя ў перыяд з 1948 па 1955 г. Іх рукапісы і машынапісы захоўваюцца ў фондзе крытыка.

У складзеным самім Бэндэ спісе надрукаваных прац пад пунктам 100 пазначана назва «Петрусь Бровка», друкаваная ў выдавецтве Акадэміі навук БССР, памер – 2,5 друкаваных аркуша [2, с. 6]. У рукапіснай справаздачы аб літаратурнай працы за перыяд з 1945 па 1952 г.

Бэндэ таксама згадвае артыкул «Пятрусь Броўка», якую ён напісаў для выдавецтва Акадэміі навук БССР, але тут памер ужо 4 друкаваных аркушы. У дакуменце крытык таксама пазначае новую прычыну для адмаўлення ў друку: «Все названные книги были одобрены издательством Белоруссии и Ин-том А. Н. БССР и приняты к печати. Некоторые из них были уже набраны и сверстаны. Однако провокационное обвинение меня в 1949 г. в космополитизме сорвало их печатание» [3, с. 4].

Апошняя спробай Бэндэ надрукаваць свой матэрыял пра Броўку стаў нарыс да 50-годдзя з дня нараджэння паэта. Відавочна, што Броўка праігнараваў намаганні крытыка, бо ў друк матэрыял таксама не трапіў. Пятрусь Броўка вырашыў не рызыкаваць і не дапамагаць вярнуцца аглабельнаму крытыку ў асяроддзе літаратуразнаўцаў.

Згодна са структурай матэрыялаў, 9 спраў у фондзе Бэндэ складае манаграфія «Творчы шлях Петруся Броўкі». Мяркуючы па колькасці напісанага тэксту, даследчык сапраўды меў спадзяванні на друк. Ні поўны тэкст манаграфіі, ні яе часткі ў выглядзе асобных артыкулаў за аўтарствам Лукаша Бэндэ нідзе не друкаваліся. У выданні «Беларускія пісьменнікі. Біябібліяграфічны слоўнік» (1992) няма звестак пра рукапісы і машынапісы даследчых прац крытыка пра Броўку. Бібліяграфія прац Бэндэ ў гэтым выданні не мае звестак пра асобныя артыкулы, нарысы творчасці ці рэцэнзіі, цалкам прысвечаныя творам Петруся Броўкі. Няма прозвішча Бэндэ і ў бібліяграфіі Броўкі, як у згаданым выданні, так і ў двух спецыялізаваных – «Пятрусь Броўка. Бібліяграфічны паказальнік» (1965) і (1976).

У «Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі» (1984), у артыкуле У. Конана пра Бэндэ згадваецца, што ў 1940–1950-я гг. ён напісаў шэраг навукова-даследчых прац пра Я. Коласа, Я. Купалу, Цётку, М. Чарота і П. Броўку, і рукапісы гэтых прац «зберагаюцца ў ЦДАМЛМ БССР» [4, с. 534]. Пры гэтым зазначаецца, што ў іх крытык «адышоў ад ранейшых спрашчэнняў».

Самі матэрыялы пра творчасць Петруся Броўкі ў асабістым фондзе крытыка можна падзяліць на дзве асноўныя групы: чарнавыя (чарнавыя варыянты рукапісаў у некалькіх частках, выпіскі з кніг, у тым ліку цытаты, заўвагі) і выніковыя (два варыянты машынапісаў).

Да першай групы належаць справы 75 [5] (рукапіс у былой метрычнай кнізе, частка 1 з творчасцю 1926–1932 гг.), 76 [6] (рукапіс у былой метрычнай кнізе, частка 2 з творчасцю 1932–1941 гг., паэмай «Кацярына»), 79 [7] (рукапісныя накіды да манаграфіі ў двух сшытках, часткі 3 і 4, з паэмай «Кацярына»), 80 [8] (рукапісныя накіды да манаграфіі ў двух агульных сшытках, часткі 5 і 6 пра пасляваенную творчасць), 81 [9] (рукапісныя накіды да манаграфіі ў адным сшытку, падрыхтоўчы матэрыял да 1 часткі – з падборкай твораў Петруся Броўкі, у тым ліку бібліяграфія твораў у газеце «Чырвоная Полаччына», у тым ліку сумесных твораў з Янам Скрыганам, выпісаны псеўданімы Броўкі; таксама ў апошняй частцы сшытка сустракаюцца не датычныя да Броўкі бібліяграфія «Нашай долі» і яе твораў, «Гомана», звесткі пра зборнік Цёткі «Скрыпка беларуская», верш «Страта» і інш.), 164 [10] (рукапіс

у сшытку, частка 1 біяграфія, ад ранняй творчасці да вершаў аб калгасах), 725 [11] (рукапіс у сшытку, біяграфічныя звесткі).

Да другой групы належаць справы 77 [12] (аўтарызаваны машынапіс з аўтарскай праўкай, са шматлікімі праўкамі – як аўтара, так і «рэцэнзента») і 78 [13] (**аўтограф, машынапіс з аўтарскай праўкай**; з меншай колькасцю правак, зробленых шэрым алоўкам).

Канчатковая структура манаграфіі выглядае так:

1. Біяграфія.

2. Ранні перыяд творчасці:

- Вершы 1926–1928 гг.;
- Паэма «Рапарт»;
- Вершы аб калгасным будаўніцтве;
- Фабрычная тэматыка ў творчасці Броўкі;
- Верш «Гады як шторм»;
- Наватарства Броўкі;
- Абаронная тэматыка ў творчасці Броўкі.

3. Перыяд творчасці 1933–1941 гг.:

- Вершы аб людзях калгаснай вёскі;
- Паэма «Кацярына» (1937–1938 гг.);
- Вобраз Кацярыны;
- Вобраз Міколы;
- Вобраз кулака Кузьмы;
- Вобраз І. В. Сталіна;
- Значэнне паэмы «Кацярына».

4. Ваенны перыяд творчасці:

- Тэма аднаўлення ў ваенных творах Броўкі. Паэма «Ясны кут»;
- Кампазіцыя паэмы;
- Вобраз дэмабілізаванага воіна;
- Вобраз Аўгінькі;
- Вобраз дзеда Лукаша.

5. Перыяд творчасці 1945–1947 гг.:

- «Народнае дзякуй»;
- Патрыятычнасць творчасці Броўкі;
- Тэма дружбы народаў у творчасці Броўкі;
- «Думы пра Маскву»;
- Паэма «Хлеб»;
- Вобраз сейбіта.

6. Значэнне творчасці Броўкі.

Дата і месца завяршэння напісання манаграфіі – 19 мая 1948 г., Чырвонае (Смаленская вобласць, дзе працаваў Л. Бэндэ. – аўт.). Пазнака знаходзіцца ў канцы аднаго з сшыткаў справы 80, на апошніх старонках якога змешчана і другая значная інфармацыя – тое, што абмеркаванне манаграфіі «Творчы шлях Петруся Броўкі» ўсё ж такі адбылося 12 мая 1948 г., на ім прысутнічалі І. Жыдовіч, Н. Перкін, Ю. Пшыркоў, М. Ларчанка, М. Лынькоў. Яны выказалі некалькі заўваг да працы. Так, І. Жыдовіч зазначыў, што перыядызацыя творчасці не мае сістэмы – «шмат сырох месц», а біяграфія пададзена «не скромна». Н. Перкін заўважыў, што матэрыял не падыходзіць для падручніка, а Ю. Пшыркоў дапоўніў, што «аб’ём прызначаны для выдавецтва, а не падручніка».

М. Лынькоў, верагодна, параіў замяніць фразу «зрыванне масак» пры аналізе вобраза Кузьмы з паэмы «Кацярына» на больш нейтральную фармулёўку [8, с. 96].

У справе 77 рукапісных праўкі, зробленыя ў машынапісе, належаць, хутчэй за ўсё, В. Барысенку, якому даваў чытаць працу сам Бэндэ і які на той момант займаў пасаду дырэктара Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР [12]. Па меркаванні крытыка, В. Барысенка дазваляў аспірантам карыстацца рукапісамі і машынапісамі Бэндэ.

У біяграфічнай частцы працы акцэнт робіцца на сялянскае паходжанне і беднасць сям’і Броўкі. Сярод мінусаў – тое, што крытык не звярнуў увагі на становішча сям’і Броўкі падчас вучобы ў Лепелі і на працу бацькі ў жандармерыі – у выніку гэтых звесткі, першапачаткова ўключаныя Бэндэ, былі выкраслены з канчатковага варыянту манаграфіі – верагодна, не без уліку заўвагі І. Жыдовіча аб нясціпласці біяграфіі. Тым не менш, відавочна, што крытык звяртаўся да Броўкі з просьбамі патлумачыць факты з яго жыцця, і паэт ведаў пра падрыхтоўку Бэндэ даследавання. Аналіз спрэчных фактаў біяграфіі дазваляе лічыць працу актуальнай на сённяшні час, нягледзячы на трактоўкі, зробленыя ў спрошчанай манеры.

У працы звяртаецца ўвага на час і храналогію напісання твораў паэта, зроблены аналіз шматлікіх вершаў і паэм. Вялікую значнасць для вывучэння творчасці Петруся Броўкі мае бібліяграфія, складзеная для манаграфіі. У падрыхтоўчых сшытках – шмат аўтарскіх заўваг, выпісак і цытат з твораў розных пісьменнікаў. Л. Бэндэ робіць спробы аналізу мастацкай формы і сродкаў.

Пры стварэнні працы, відавочна, на першы план выйшлі не эстэтычныя задачы, а палітычныя. Ідэалагічныя павевы пасляваеннага перыяду перадумовілі выбар твораў для разгляду, асноўныя акцэнты зроблены на патрыятычны пафас і своеасаблівую паэтычную Сталініяну і Ленініяну. Напісанае нясе на сабе і адбітак тэорыі бесканфліктнасці, якая панавала як у літаратуры, так і ў тагачаснай крытыцы і мела пад сабой канфлікт паміж добрым і лепшым.

Апублікаваныя ў 1946–1947 гг. даследаванні творчасці паэта аўтараў І. Жыдовіча і С. Майхровіча былі прадмовамі да зборнікаў твораў Броўкі, а не самастойнымі выданнямі манаграфічнага характару. Першымі апублікаванымі манаграфіямі можна лічыць «Творчасць Петруся Броўкі» Н. Перкіна (1952) і «Пятрусь Броўка» М. Барсток (1955). Паміж імі – у 1953 г. – выйшаў артыкул А. Кучара.

Усе тры манаграфічныя працы – Бэндэ, Перкіна і Барсток – традыцыйна змяшчаюць храналагічны падзел творчасці Броўкі на чатыры перыяды (ранні перыяд 1926–1932, перыяд 1932–1941, творчасць перыяду Вялікай Айчыннай вайны і творчасць пасляваеннага перыяду (з 1945). Такая храналогія была абрана невыпадкова – у 1932 г. выходзіць пастанова аб скасаванні ўсіх літаратурных аб’яднанняў і пачынаецца рух на манапалізацыю, а затым утвараецца Саюз беларускіх пісьменнікаў і адзіным магчымым метадам у літаратуры аб’яўляецца метада сацыялістычнага рэалізму.

Сярод гэтых даследаванняў першая па храналогіі – манаграфія «Пятрусь Броўка» аўтарства Лукаша Бэндэ, таму што разгляд у ёй завяршаецца перыядам 1946–1948 гг.

Нарыс «Пятрусь Броўка (да 50-годдзя з дня нараджэння)» складае справа 259 (машынапіс з нязначнай аўтарскай праўкай) [14]. Нягледзячы на тое, што дата завяршэння працы адсутнічае, відавочна, што гэта адбылося не пазней за 1955 г. Пры далейшым аналізе напісанага становіцца зразумела, што аўтар пайшоў па простым шляху і крыху дапрацаваў і скараціў ужо напісаны матэрыял – манаграфію «Творчы шлях Петруся Броўкі».

Згодна з праведзенымі пошукамі і аналізам крыніц, даследаванне манаграфічнага характару «Пятрусь Броўка» аўтара Лукаша Бэндэ з’яўляецца першым поўным даследаваннем творчасці паэта на момант яго напісання – 1948 г. Праца змясціла найбольш падрабязны аналіз біяграфіі і твораў Петруся Броўкі ў параўнанні з тымі, што з’яўляліся ў друку раней. Тым не менш, час яе напісання і асноўныя задачы, якімі кіраваўся пры напісанні крытык, трэба ўлічваць пры працы з яе часткамі. Цікавасць для далейшых даследаванняў уяўляюць падрыхтоўчыя сшыткі і бібліяграфія прац Петруся Броўкі.

Спіс крыніц

1. Бэндэ, Л. А. Письмо сакратару ЦК КП(б) М. Іаўчуку аб невыданні кнігі Л. А. Бэндэ пра творчасць беларускіх пісьменнікаў // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 756. 2 арк.
2. Бэндэ, Л. А. Аўтабібліяграфія работ Л. А. Бэндэ // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 730. Арк. 6.
3. Бэндэ, Л. А. Справаздача Л. А. Бэндэ аб літаратурнай працы за час з 1945 па 1952 гг. // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 884. Арк. 3–4.
4. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5 т. / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Бел. Сав. Энцыкл., 1984/1987. – Т. 1. : А капэла – Габелен / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – 1984. – С. 534.
5. Бэндэ, Л. А. Творчы шлях Петруся Броўкі // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 75. 47 арк.
6. Бэндэ, Л. А. Творчы шлях Петруся Броўкі // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 76. 51 арк.
7. Бэндэ, Л. А. Пятрусь Броўка // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 79. 74 арк.
8. Бэндэ, Л. А. Пятрусь Броўка // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 80. 96 арк.
9. Бэндэ, Л. А. Пятрусь Броўка // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 81. 38 арк.
10. Бэндэ, Л. А. Пятрусь Броўка // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 164. 48 арк.
11. Бэндэ, Л. А. Пятрусь Броўка // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 725. 7 арк.
12. Бэндэ, Л. А. Пятрусь Броўка // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 77. 53 арк.
13. Бэндэ, Л. А. Пятрусь Броўка // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 78. 51 арк.
14. Бэндэ, Л. А. Пятрусь Броўка. Артыкул да 50-годдзя з дня нараджэння паэта // БДАМЛМ. – Ф. 66. Воп. 1. Спр. 259. 40 арк.

АЛЕНА МАРОЗАВА

КАНДЫДАТ ФІЛАЛАГІЧНЫХ НАВУК,
ДАЦЭНТ КАФЕДРЫ
ТЭЛЕБАЧАННЯ І РАДЫЁВЯШЧАННЯ БЕЛАРУСКАГА
ДЗЯРЖАЎНАГА УНІВЕРСІТЭТА**КАМУНІКАТЫЎНАЯ АСОБА Я. ШАБАНА Ў ДЫСКУРСЕ
БЕЛАРУСКАГА ТЭЛЕВІЗІЙНАГА ТЭАТРА**

У артыкуле паказана важная роля рэжысёра Я. Шабана ў канструяванні на беларускім тэлебачанні гуманістычных вобразаў радзімы-зямлі, вайны-трагедыі, дзіцяці – ахвяры памылак дарослых, сінкрэтычнага разумення чалавечай істоты. Абгрунтавана семантыка-сіntaxічнае наватарства такіх распрацаваных Я. Шабанам экранных камунікацыйных сродкаў, як інтэрыярызацыя фабулы, аўтабіяграфічнасць лейтматыву, лексічны партрэт героя, скразная распрацоўка музычнага пейзажу, ірэальная сцэнічная пластыка і інш.

Вызначальныя словы: Яўген Шабан, тэлевізійны тэатр, камунікацыйная асоба, экранны вобраз, кагніцыйная метафара, дыскурс, камунікацыйныя сродкі, сінтактыка, семантыка, прагматыка.

ЕЛЕНА МОРОЗОВА

КАНДИДАТ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК,
ДОЦЕНТ КАФЕДРЫ
ТЕЛЕВИДЕНИЯ И РАДИОВЕЩАНИЯ БЕЛОРУССКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА**КОММУНИКАТИВНАЯ ЛИЧНОСТЬ Е. ШАБАНА
В ДИСКУРСЕ БЕЛОРУССКОГО ТЕЛЕВИЗИОННОГО
ТЕАТРА**

В статье показана важная роль режиссёра Е. Шабана в конструировании на белорусском телевидении гуманистических образов родины-земли, войны-трагедии, ребёнка – жертвы ошибок взрослых, синкретического понимания человека. Обосновано семанτικο-синтаксическое новаторство таких разработанных Е. Шабаном коммуникативных средств, как интериоризация сюжета, автобиографичность лейтмотива, лексический портрет героя, сквозная проработка музыкального ландшафта, ирреальная сценография и др.

Ключевые слова: Евгений Шабан, телевизионный театр, коммуникативная личность, телевизионный образ, когнитивная метафора, дискурс, коммуникативные средства, синтактика, семантика, прагматика.

ALENA MOROZOWA

CANDIDATE OF PHILOLOGICAL SCIENCES (PHD EQUIVALENT), DOCENT PROFESSOR OF THE DEPARTMENT OF TELEVISION AND BROADCASTING AT THE BELARUSIAN STATE UNIVERSITY

JAŪHIEN ŠABAN'S COMMUNICATIVE PERSONALITY IN THE DISCOURSE OF THE BELARUSIAN TELEVISION THEATRE

The article examines the significant contribution of director Jaŭhien Šaban to the construction of humanistic images on Belarusian television. These images encompass homeland-as-earth, war-as-tragedy, the child-as-victim of adult errors, and a syncretic understanding of humanity. The article substantiates the semantic and syntactic innovation of Šaban's communicative techniques, such as the interiorization of plot, autobiographical leitmotifs, and lexical portraiture of characters, consistent development of musical landscape, and the use of surreal scenography, among others.

Keywords: Jaŭhien Šaban, Television Theater, communicative personality, television image, cognitive metaphor, discourse, communicative means, syntactics, semantics, pragmatics.

На сучасным этапе развіцця кагнітыўнай лінгвістыкі напрацаваны грунтоўны метадалагічны інструментарый для даследавання тэлевізійнага тэатра як адной з першых формаў асваення рэчаіснасці сродкамі электроннай аўдыявізуальнай камунікацыі. З сярэдзіны 1950-х гг. прамаэфірныя спектаклі ў павільёнах беларускага тэлебачання пачыналі ствараць у якасці рэжысёраў таленавітыя тэатральныя артысты, у тым ліку Віктар Карпілаў, Аляксандр Гутковіч, Барыс Вішкароў. Выпускнік Мінскага літаратурна-мастацкага інстытута, курса Дзмітрыя Арлова, Яўген Шабан працаваў рэжысёрам Студыі беларускага тэлебачання з 1965 па 1976 г., у перыяд яе актыўнага развіцця, калі не было яшчэ шаблонаў і заахочваліся вынаходніцтвы. Шматмерны талент рэдкай творчай індывідуальнасці бадай што адпавядаў прыродзе сінтэтычнага мастацтва тэлебачання: артыст тэатра і кіно, Я. Шабан (мал. 1) пісаў п'есы для тэатра, спрабаваў сябе ў якасці тэатральнага рэжысёра, ставіў, у прыватнасці, «Лявоніху на арбіце» [3] А. Макаёнка, іграў практычна на ўсіх распаўсюджаных музычных інструментах, спяваў і складаў музыку, маляваў акварэлі, пісаў вершы (выйшла два зборнікі – «Нарачанка» (1969) і «Чырвоныя сумёты» (1977)).

Тэлевізійная спадчына Яўгена Шабана неабгрунтавана забыта нават даследчыкамі тэлевізійнага тэатра, сярод якіх В. Куцэнка [9], Н. Агафонава [1], Н. Лысова [11], К. Сушко [14]. У артыкулах І. Драўніцкага [6] і Г. Коласа [8] прыводзяцца біяграфічныя звесткі, разглядаецца ў асноўным тэатральная дзейнасць Я. Шабана. Эмпірычны матэрыял

дадзенага артыкула складаецца са сцэнарыяў (у тым ліку не экранізаваных) тэлеспектакляў і тэлефільмаў сяр. 1960-х – пач. 1980-х гг., дзе Я. Шабан быў аўтарам ці рэжысёрам, з БДАМЛіМ і адпаведных відэазапісаў з архіва Белтэлерадыёкампаніі.

Натуральна, што ў дыскурсе беларускага тэлебачання як у форме масавай культуры канструююцца паўсядзённыя працэсы мыслення. Яго вобразную прыроду абгрунтавалі прадстаўнікі кагнітыўнай лінгвістыкі Дж. Лакаф і М. Джонсан [10]. Яны ўвялі ў навуковы ўжытак тэрмін «кагнітыўная метафара», разумеючы пад ёй працэс, калі адносна новае для сябе паняцце (вобласць мэты) маўленчы суб'ект пераважна імпліцытна тлумачыць у катэгорыях звыкллага (вобласці крыніцы), напрыклад, паняцце аб новым дзяржаўным утварэнні Савецкім саюзе асэнсоўвалася ў катэгорыях радзімы [12]. Згодна з нашай гіпотэзай, камунікатыўная асоба, творчы суб'ект, здольны да самарэфлексіі, эксплікуе і дэканструюе кагнітыўныя метафары, нярэдка вяртаючы паняццям іх культурна абгрунтаваны змест. На прыкладзе дзейнасці Я. Шабана мы пакажам, як адбываецца гэты працэс на сінтаксічным (фабула, размеркаванне суб'ектных пазіцый герояў, індывідуальна-аўтарскія лейтматывы і г. д.), семантычным (лексіка, гукавы пейзаж, экранная пластыка і інш.), прагматычным (адносіны аўтара да свайго паведамлення) узроўнях дыскурсу. Удакладняючы асноўныя палажэнні тэорыі крытычнага дыскурсу-аналізу Т. ван Дэйка, мы разглядаем полімадальны тэлевізійны тэкст не толькі ў кантэкстах ідэй, сацыяльных і тэхнічных умоў адпаведнага часу, але і ў раней недаацэненым кантэксце асабістай біяграфіі пісьменніка.

Падчас трансляцыі тэлеспектакля павільён Мінскай студыі тэлебачання дзялілі на некалькі выгарадак, кожная з якіх нагадвала тэатральную сцэну тым, што была закрыта з трох бакоў і абсталявана дэкарацыямі ўнутры. З адкрытага боку, звычайна ў цэнтры, замест глядачоў у зале знаходзілася камера. Рэжысёр за пультам пераключаў камеры, ствараючы паслядоўнасць эпізодаў. Падчас трансляцыі маглі рабіць запіс з экрана кінескопа, што дазволіла захаваць некаторыя тэлеспектаклі да нашых дзён. Адным з такіх экранных твораў з'яўляецца тэлеопера «Ранак» (1968, паводле паэмы А. Куляшова «Песня аб слаўным паходзе»), дзе Я. Шабан працаваў у якасці сцэнарыста і рэжысёра поруч з рэжысёрам-пастаноўшчыкам В. Карпілавым. У спектаклі эксплікуецца кагнітыўная метафара «дзіця (крыніца) – ідэальны грамадзянін (камуніст) будучага (мэта)», якая часцей за ўсё канструявалася імпліцытна, напрыклад, у высокачастотных фінальных эпізодах нараджэння дзіцяці ці ў эпізодах, у якіх героем з'яўляецца мільённы жыхар Мінска Алег Басько (напрыклад, у стужцы «Минск о времени и о себе» (В. Басаў, Г. Колас, 1977) і інш.). Аўтары «Ранку» гіпербалізуюць дадзены кагнітыўны канструкт, робячы яго кульмінацыйнай кропкай фабулы. Хор хлопчыкаў палаца культуры Мінскага трактарнага завода выконвае партыю Ранку – прыроднай з'явы, якая ажывае, сімвалізуючы перамогу добра над злом. Чуючы гэтыя радкі, галоўны герой Адам, вязень пана Касянка, нібы адраджае ў сваёй асобе светаадчуванне маленькага хлопчыка, яго

аптымізм і рашучасць. Змена настрою героя, якую артыст выражае пры дапамозе сцэнічнай пластыкі, узмацняецца тэлевізійнай кампазіцыяй кадра, у якім сумяшчаецца буйны статычны план твару Адама і агульны дынамічны план постацей чырвонаармейцаў на конях. Адбываецца неканвенцыянальная сакралізацыя вобразу дзіцяці, што ахвяруе сабою для лепшай будучыні. У лібрэта Я. Шабана стаў кампазіцыйна важным лейтматывам эпізод, дзе маці з немаўляткам на руках паўтарае толькі два кранальныя ў сваёй трывожнай прастаце радкі: «Пасіплі дзеткі ад холаду / Папухлі дзеткі ад голаду». Паняцце «дзіця» дэнатуецца не толькі рытарычна, як пакутнік, што бязвінна гіне з-за непрадбачлівасці дарослых, але і семантычна, як слабая істота, якую неабходна абараняць. Такі кагнітыўны канструкт стане распаўсюджаным у вострапубліцыстычных перадачах кан. 1980-х – першай пал. 1990-х гг. кшталту «Крок», «Клуб маладой сям’і» і г. д., дзе будуць гаварыць пра дзяцей, хворых на лейкоз пасля Чарнобыльскай трагедыі, дзяцей, якія засталіся без бацькоў і г. д. У гістарычным кантэксце кан. 1980-х – пач. 1990-х гг. мэйнстрымам неўзабаве будзе і тэма моладзевай злачыннасці, да якой Я. Шабан звярнуўся адным з першых беларускіх драматургаў. Па сюжэце п’есы «Шрамы» самаразуменне кожнага з трох юнакоў – Арнольда, Валькі і Боркі, – якія падчас п’янай спрэчкі забілі чалавека, у дыялогах са следчым Аксіньёй Акімаўнай Трафімавай разгортваецца ад непрыняцця трагізму становішча да асэнсавання і перажывання віны. Характэрна, што ў творы следчая не выносіць прысуд, аўтар-гуманіст не выкрывае злачынцаў з дыдактычнай мэтай, а імкнецца зразумець як унутраныя, так і сацыяльныя перадумовы іх учынку. У сяр. 1970-х «Шрамы», палічыўшы іх абразай савецкай улады, як сведчыць доктар філалагічных навук Т. Арлова ў размове з аўтарам гэтых радкоў, забаранілі ў ста тэатрах. 5 сакавіка 1989 г. у выпуску «Тэлевізійнага клуба самадзейнай мастацкай творчасці» была паказана пастаноўка п’есы «Шрамы» кіраўніком тэатра-студыі моладзі пры палацы чыгуначнікаў г. Мінска Вітасам Грыгалюнасам. У фінал п’есы рэжысёр-пастаноўшчык увёў спецыфічна тэлевізійны прыём – панараму па постаці салдата зверху ўніз, напрыканцы якой адрасат можа заўважыць, што гэты герой інвалід, згубіў нагу, магчыма, на Другой сусветнай, а можа, на Афганскай вайне.

Нескладана заўважыць, што ў тэкстах Я. Шабана адсутнічаюць уласцівыя для дыскурсу беларускага савецкага тэлебачання мілітарныя метафары (тэрмін Р. Якабсона) кшталту «ўзброіцца ведамі», «паўстагоддзя ў страі аднаго прадпрыемства», «пад сцягам камунізму» і г. д. Тэлевізійны рэжысёр і драматург асэнсоўваў вайну ў катэгорыях перш за ўсё не перамогі, а трагедыі звычайнага чалавека. Стваральнікі тэлеоперы «Ранак» бадай што нечакана для адрасата падкрэслівалі: рэвалюцыя нясе з сабой усе жахі і нягоды грамадзянскай вайны. Непазбыўную горыч чалавека на драўлянай назе, які выходзіць з кадра ў сцэне кірмашу, у кароткім эпізодзе здолеў выразна перадаць артыст Серафім Міліцын, які падчас Другой сусветнай малодшым лейтэнантам пакутаваў у лагерах да ваеннапалонных. Вось і галоўныя героі апавядання М. Лынькова

«Над Бугам» (1926), паводле якога Я. Шабан у 1974 г. напісаў сцэнарый тэлефільма, не падаюць гераічна ў баі, а, калі свае перамаглі, доўга паміраюць ад ран. Несправядлівасць і безвыходнасць вайны Я. Шабан адчуў спаўна: пяцігадовым хлопчыкам ён бачыў, як фашысты забіваюць трох братоў бацькі. Маці з дзецьмі да позняй восені хавалася ў балотах, з тых часоў хвароба Я. Шабана – набыты парок сэрца.

У сцэнарыі тэлеспектакля «Нарач» (1971) замест уласцівай для тэлеперадач беларускага савецкага тэлебачання імпліцытнай кагнітыўнай структуры Радзіма-дзяржава [12] канструюецца вобраз радзімы як сваяёй зямлі. Я. Шабан увёў у сцэнарый персанаж аўтара М. Танка хутчэй за ўсё для таго, каб падкрэсліць, што фабула паэмы больш грунтоўная за схему барацьбы шчырых і сумленных сялян са сквапным памешчыкам. Яны бароняць азёры, бо для іх гэта частка бацькаўшчыны ў яе этымалагічна дакладным разуменні свайго месца ў геаграфічнай прасторы – «А без азёр / І самі мы – сіроты» [15, с. 175]. Сцэнарыст любоў М. Танка да роднай яму Нарачы, бадай, не проста разумеў, ён яе адчуваў, бо сам паходзіў з гэтых мясцін (нарадзіўся 29 снежня 1936 г. у вёсцы Калодзіна Мядзельскага раёна). Тэма іманентнага дачынення чалавека да роднай зямлі ў тэлефільме «Зелёные фрегаты» (сцэн. В. Карамазаў, рэж. Я. Шабан, 1976) (мал. 2) рэалізавана як пазачасавая ўзаемасувязь таксатара Каці Прохаравай (актрыса Людміла Гладунка) з яе памерлым бацькам Сяргеем. Яго прафесійныя і грамадзянскія перакананні развівае Каця, упарта даказваючы неабходнасць высадзіць у лесе карабельныя сосны.

Замест мадэрнісцкага вобраза чалавека – пакарыцеля прыроды Я. Шабан прапануе сінкрэтычнае разуменне асобы. У апаবাদанні «Блакiт i золата дня» («Ковчег», 1961) У. Караткевіч знайшоў трапныя лексічныя параўнанні і лейтматывы для таго, каб раскрыць зафіксаваны ў абрадавай семантыцы працэс нараджэння каханна паміж людзьмі як прыроднымі істотамі. Наталля, нібы неўзараная зямля, чакае свайго гаспадара і «Нават маці не зразумела б гэтага. Як поле, якое ўсё аддало, не можа зразумець поля, якое чакае» [7, с. 39]. У сцэнарыі тэлефільма «Ковчег» (1974) скразным камунікатыўным прыёмам Я. Шабан зрабіў гукавы пейзаж. Бадай што толькі сучаснымі сродкамі шматмернай акустыкі можна дасягнуць той выразнасці інтэршуму, на якую разлічваў аўтар. Ён прапанаваў глядачам, прыслухоўваючыся, паназіраць за пушчай, нібы чалавек, «стоящий по пояс в воде» [2, с. 1]. Цішыню парушыў Юрка, ён стрэлам з ружжа як быццам абвясціў аб тым, што ўступіў ва ўзрост мужнасці. Неспадзявана ў павольную плынь фільма ўрываецца музыка: «Визжали саксофоны, неистовствовали трубы. Отбивали яростный ритм контрабасы и ударные инструменты» [2, с. 2]. На фоне інструментальнай кампазіцыі разгортваецца дзеянне, пакуль Наталля не выключае радыёпрыёмнік, нібы гасячы ў сабе бурнае малодое пачуццё да Юркі. Іранічнае выказванне У. Караткевіча аб тым, што «мужа яна ўяўляла сабе не іначай, як чужога хлопца, з якім трэба сядзець на покуце і, немаведама чаму, цалавацца» [7, с. 38] у сцэнарыі Я. Шабана распрацавана да ўзроўню пастановачнай сцэны, дзе нібы ажываюць непрыемныя для Наталлі думкі аб вяселлі з Васькам, чый

вобраз супрацьпастаўлены вобразу Юркі таксама пры дапамозе гуку: «Веснушчатый и лопухий Васька, который до этого старался извлечь из гитары самые громкие звуки, подвывая при этом только одному ему понятную мелодию» [2, с. 5]. У кульмінацыі твора Наталля і Юрка выконваюць народную песню, у дзень святкавання Вялікадня, Нараджэння Хрыста, закаханыя мужчына і жанчына адчуваюць сябе арганічнай часткай дакладнага прыроднага асяроддзя – беларускай зямлі, таму іх човен становіцца біблейскім каўчэгам на бурлівай рацэ.

Лейтматывам у творчасці Я. Шабана з’яўляецца вобраз чалавека без выдатнай адукацыі, але мудрага і назіральнага, здольнага асэнсаваць свой складаны жыццёвы вопыт як гуманістычны – сельскага філосафа. Гэта Ігнат Вапшчэтка ў стужцы «День перед праздником» (1976) паводле апавяданняў А. Кудраўца, і стары жыхар вёскі ў выкананні Г. Аўсяннікава (з 1974 г. – народны артыст БССР) у тэлефільме «І смех, і бяда» (1973) па прозе Я. Коласа, і Васіліна ў арыгінальнай п’есе Я. Шабана «Вячэра». Тут, як і ў многіх творах Я. Шабана прасочваецца біяграфічны лейтматыў. Важным сродкам стварэння вобраза Васіліны – па сутнасці, экраннага партрэта сваёй маці Лідзіі Восіпаўны, Я. Шабан робіць лексіку жывой беларускай мовы. Для айчыннага тэлебачання на працягу яго гісторыі гэта нехарактэрна, аўтары, маючы на ўвазе верагоднасць усесаюзнага эфіру, часцей за ўсё абіралі шырокаўжывальны моўны варыянт. Нават С. Грахоўскі замест «мапа» ў кадры гаварыў «карта» [4, с. 3]. Ці планаваў Я. Шабан тэлевізійную пастаноўку «Вячэры», мы не ведаем, бо дапісаць п’есу ён не паспеў, па фрагментах ужо пасля смерці аўтара яе здолела сабраць яго жонка Т. Арлова. Экранны патэнцыял «Вячэры» ўбачыла рэжысёр Надзея Рабаконь (Гаркунова). Аднак яе рэалістычная манера экранізацыі 1983 г., нават нягледзячы на майстэрскую ігру народнай артысткі Т. Мархель, па нашым перакананні, не раскрывае глыбіні творчай задумкі Я. Шабана. Драматычная напружанасць дзеяння «Вячэры» рэалізавана Я. Шабанам у думках Васіліны, у яе іранічных адносінах да суседзяў і жывёл, што насяляюць падворак, у яе трагічных успамінах, напрыклад, аб смерці першага сына падчас родаў у навальніцу.

Інтэрыярызацыя фабулы, а менавіта перанос дзеяння са знешняга, матэрыяльнага, свету героя ва ўнутраны, ідэальны, уласціва для сталага перыяду творчасці пісьменніка кан. 1970-х – пач. 1980-х гг. Фабула тэлефільма «Варыянты» (1981, Я. Шабан, В. Басаў) канструюецца як разумовы эксперымент асобы. Адзін персанаж Раман Антонавіч Крывіцкі прадстаўлены ў двух вобразах. Сацыяльны кантэкст (падначалены, які прапануе праект мадэрнізацыі, чарга на кватэру, палюбоўніца) для Рамана Антонавіча і Крывіцкага аднолькавы, аднак рашэнні яны прымаюць розныя, і падзеі іх жыцця разгортваюцца па-рознаму. Творчасць Я. Шабана развіталася ў кантэксте актуальных кірункаў філасофскай думкі. У другой палове 1960-х у прыватнасці доктар філасофскіх навук У. Ядаў [13] пачаў публікаваць навуковыя высновы, згодна з якімі дзеяннямі людзей не менш істотна, чым сацыяльны кантэкст, кіруюць іх ідэі, так званая «тэорыя дэспазіцыі асобы» істотна ўдакладняла філасофію дыалектычнага матэрыялізму. Неабходна адзначыць амаль неўласцівы для

беларускага тэлебачання ірэальны характар экраннай пластыкі «Вары-янтаў», калі ў пераходах паміж сцэнамі персанаж на экране то раздвой-ваецца, то збіраецца ў адзін вобраз пры дапамозе налажэння кадраў. Я. Шабан з'яўляецца выдатнай камунікатыўнай асобай у дыскурсе беларускага тэлевізійнага тэатра. Ён не толькі развіваў у экранных формах ідэі беларускіх пісьменнікаў XX ст. Я. Коласа, А. Куляшова, М. Танка, В. Карамазава, М. Лынькова, У. Караткевіча, А. Кудраўца, але і пачаў пісаць арыгінальныя сцэнарыі тэлеспектакляў паводле ўласных п'ес. Я. Шабан істотна паспрыяў уводу ў дыкурс беларускага тэлебачання гуманістычных вобразаў дзіцяці як ахвяры памылак дарослых, вайны як трагедыі, радзімы як сваёй зямлі, чалавека як сінкрэтычнай істоты. Да распрацаваных гэтым аўтарам адмысловых камунікатыўных сродкаў экрана можна аднесці на сінтаксічным узроўні інтэрыярызацыю фабулы, на прагматычным узроўні – канструяванне адмысловых лейтматываў, у тым ліку аўтабіяграфічных, эмацыянальна афарбаваных (сельскі філосаф, Нарач, вайна, маці), у семантыцы – выкарыстанне жывой беларускай мовы як сродку стварэння лексічнага партрэта персанажа, скразную распрацоўку музычнага пейзажу, ірэальную сцэнічную пластыку.

Спіс крыніц

1. Агафонова, Н. А. Телевизионный театр Беларуси: становление и тенденции развития : дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.03 / Агафонова Наталья Анатольевна ; Акад. наук Беларуси, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора. – Мн, 1992.
2. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛіМ). – Ф. 314. Воп. 1. Спр. 28.
3. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛіМ). – Ф. 314. Воп. 1. Спр. 51.
4. БДАМЛіМ. – Ф. 201. Воп. 2. Спр. 97. Арк. 1–18.
5. Дейк, ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – Белгород : БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
6. Драўніцкі, І. Акцёру, паэту Яўгену Шабану – 50 год / І. Драўніцкі // Нарачанская зара. – 1986. – № 155 (6208). – 30 снеж. – С. 2.
7. Караткевіч, У. С. Благі і золата дня / У. С. Караткевіч. – Мінск : Дзярж. выд-ва БССР, Рэдакцыя маст. літ., 1961.
8. Колос, Г. Тире между числами / Г. Колос // Неман. – 1986. – № 2. – С. 155– 161.
9. Куценко, В. Н. Актуальные проблемы телевизионной пропаганды и интерпретации белорусской литературы : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.02 и 10.01.10 / Куценко Ватислав Николаевич; Ордена Трудового Красного Знамени Белгосуниверситет им. В. И. Ленина, Кафедра телевидения и радиовещания. – Мн, 1986.
10. Лакофф, Дж., Джонсон, М. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М. : Едиториал УРСС, 2004.
11. Лысова, Н. Б. Белорусская литература и телевидение: принципы образной интерпретации : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.02 и 17.00.03 / Лысова Наталья Богдановна ; Минск. гос. пед. ин-т им. А. М. Горького ; сектор кино и телевидения Ин-та искусствоведения, этнографии и фольклора АН БССР. – Мн, 1990.

12. Марозава, А. І. Эвалюцыя ментальнай мадэлі «радзіма» ў перадачах беларускага тэлебачання 1956 – сярэдзіны 1990-х гг.: актуалізацыя прагматычнага кампанента / Алена Марозава // Весці Нац. акад. навук Беларусі. – 2024. – Т. 69. – № 4. С. 299 – 309

13. Ядов, В. А. Методологические проблемы конкретного социологического исследования: (Основные принципы марксистского конкретного социол. исследования и методол. анализ эмпир. изучения мотивации труда): автореферат дис. ... д-ра философ. наук / Владимир Александрович Ядов, Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л., 1967. – 32 с.

14. Сушко, Е. О. Музыкальное телевидение Беларуси: жанровая типология и основные тенденции развития : дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.03 / Сушко Екатерина Олеговна; Центр исследований бел. культуры, языка и литературы НАН Беларуси. – Минск, 2016.

15. Танк, М. Збор твораў : у 6 т. / М. Танк. – Мінск : Маст. літ., 1978. – Т. 1 : Вершы, паэмы.

ФОТА ДА АРТЫКУЛА

Малюнак 1. Я. Шабан, акцёр Акадэмічнага тэатра імя Я. Коласа ў Віцебску, 1960 г. БДАМЛМ. – Ф. 314. Воп. 1. Спр. 64. Арк. 4.

Малюнак 2. На здымках т/ф «Зелёные фрегаты». БДАМЛМ. – Ф. 314. Воп. 1. Спр. 72. Арк. 1.

ДЗМІТРЫЙ САМАХВАЛАЎ

КАНДЫДАТ ГІСТАРЫЧНЫХ НАВУК, ДАЦЭНТ, ВЯДУЧЫ
НАВУКОВЫ СУПРАЦОЎНІК БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА
АРХІВА-МУЗЕЯ ЛІТАРАТУРЫ І МАСТАЦТВА

УПЛЫЎ МІЖНАРОДНАЙ ПАЛІТЫЧНАЙ ПРАКТЫКІ НА ТВОРЧАСЦЬ БЕЛАРУСКІХ САВЕЦКІХ ЛІТАРАТАРАЎ (НА ПРЫКЛАДЗЕ АПАВЯДАННЯ МІХАСЯ ЛЫНЬКОВА «АГНІ ТАНГАНЬКІ»)

Міжнародная дзейнасць Міхася Лынькова – адзін з найбольш ранніх прыкладаў прыцягнення беларускіх савецкіх літаратараў да дыпламатычнай практыкі. На аснове архіўных матэрыялаў і публікацый аналізуецца канкрэтны выпадак разгляду петыцыі афрыканскага народа вамеру ў ААН і яго ўплыў на творчасць пісьменніка. Паказваецца, як дыпламатычны досвед інтэграваўся ў ідэалагічны кантэкст «халоднай вайны» і адначасова адлюстроўваў асабістае эмацыйнае ўспрыманне аўтара.

Вызначальныя словы: Міхась Лынькоў, ААН, петыцыя, вамеру, Танганька, дыпламатыя, дэкаланізацыя.

ДМИТРИЙ САМОХВАЛОВ

КАНДИДАТ ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК, ДОЦЕНТ,
ВЕДУЩИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК БЕЛОРУССКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА-МУЗЕЯ ЛИТЕРАТУРЫ
И ИСКУССТВА

ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ НА ТВОРЧЕСТВО БЕЛОРУССКИХ СОВЕТСКИХ ЛИТЕРАТОРОВ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА МИХАСЯ ЛЫНЬКОВА «ОГНИ ТАНГАНЬКИ»)

Международная деятельность Михася Лынькова – один из самых ранних примеров участия белорусских советских писателей в дипломатической практике. На основе архивных материалов и публикаций анализируется конкретный случай рассмотрения петиции африканского народа вамеру в ООН и его влияние на творчество писателя. Показано, как дипломатический опыт был интегрирован в идеологический контекст «холодной войны» и одновременно отражал личное эмоциональное восприятие автора.

Ключевые слова: Михась Лыньков, ООН, петиция, вамеру, Танганька, дипломатия, деколонизация.

DZMITRY SAMAKHVALAU

CANDIDATE OF HISTORICAL SCIENCES (PHD EQUIVALENT),
LEADING RESEARCH FELLOW AT THE BELARUSIAN STATE
ARCHIVES-MUSEUM OF LITERATURE AND ART**THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL POLITICAL
PRACTICE ON THE WORK OF BELARUSIAN SOVIET
WRITERS (A CASE STUDY OF MICHAŚ LYŃKOŪ'S
STORY "THE FIRES OF TANGANYIKA")**

The international activities of Michaś Lyńkoŭ represents one of the earliest examples of a Belarusian Soviet writer's participation in diplomatic practice. Drawing on archival materials and publications, this article analyses the specific case of a petition to the UN by the African VaMeru people and its influence on the writer's literary work. It demonstrates how Lyńkoŭ's diplomatic experience was integrated into the ideological context of the Cold War while simultaneously reflecting the author's personal and emotional perception of these events.

Keywords: Michaś Lyńkoŭ, United Nations (UN), petition, VaMeru, Tanganyika, diplomacy, decolonization.

Міхась Лынькоў (1899–1975) – адзін з найбольш выбітных беларускіх літаратараў XX ст. Яго творчасць і грамадская дзейнасць актыўна вывучаліся ўжо пры яго жыцці. Тым не меней, некаторыя аспекты біяграфіі пісьменніка застаюцца малавядомымі. У прыватнасці, уважлівага даследавання патрабуе яго міжнародная дзейнасць. Да сёй пары яна разглядалася як частка праблемы станаўлення і развіцця беларускай дыпламатыі. Аднак яе трэба разглядаць у сувязі са значна шырэйшым дыпламатычным і палітычным кантэкстам таго часу, а таксама з фарміраваннем асабістага вопыту, які ў сваю чаргу ўздзейнічаў на ўнутраны свет і літаратурную спадчыну пісьменніка.

Удзел М. Лынькова ў знешніх палітычных і культурных кантактах БССР стаў магчымым пасля таго, як у лютым 1944 г. рэспубліка атрымала права на знешнепалітычную дзейнасць. 30 красавіка 1945 г. Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР прызначыў дэлегацыю для прыняцця ўдзелу ў працы міжнароднай канферэнцыі ў Сан-Францыска [5, с. 202], падчас якой быў падпісаны Статут ААН. У памятнай кніжцы канферэнцыі М. Лынькоў значыўся як карэспандэнт беларускай дэлегацыі Mikle T. Linkov [2, арк. 12 зв.]. Выбар яго ў якасці карэспандэнта быў невыпадковым. Акрамя таго, што ён займаў пасаду старшыні рэспубліканскага саюза пісьменнікаў і быў дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, у яго меўся багаты журналісцкі вопыт.

Прызначэнне М. Лынькова ў склад першай беларускай знешнепалітычнай дэлегацыі магло аказаць непасрэдны ўплыў на ўзнікненне традыцыі, якая ўвайшла ў арсенал усёй савецкай дыпламатыі. Адпаведна дасягнутым папярэднім пагадненням у 1945 г. у Сан-Францыска

прыбыло тры савецкія дэлегацыі – агульнасаюзная, беларуская і ўкраінская. Наяўнасць прафесійнага карэспандэнта ў іх не з’яўлялася правілам. У агульнасаюзнай дэлегацыі такой пасады наогул не было. Ва ўкраінскай карэспандэнтам быў Л. М. Навічэнка, у той час малады літаратар і журналіст-пачатковец. У выніку, калі рэдакцыя маскоўскай «Літаратурной газеты» пажадала атрымоўваць інфармацыю з Сан-Францыска пра настроі ў ЗША, у яе не заставалася выбару, як толькі звяртацца да М. Лынькова [2, арк. 62]. У далейшым савецкія дэлегацыі ў ААН улічвалі гэты факт і бралі ў свой склад толькі вядомых майстроў пяра.

Паездка старшыні саюза пісьменнікаў за мяжу стала заўважнай падзеяй у асяроддзі беларускіх літаратараў. У эпістальнай спадчыне П. Броўкі захаваўся ўспамін пра вяртанне М. Лынькова ў Мінск. «Лынь прыляцеў з Сан-Францыска. Знадворку – сапраўдны амерыканец. Курыць цыгары канадскія, сыпле па-ангельску, глядзіць на гадзіннік швейцарскі, крэмсае зажыгалку ўругвайскую – адным словам, увесь свет сабраў у сабе. А сур’ёзна кажучы, многа цікавага раскажаў пра заакіянскае жыццё», – з гумарам пісаў ён [4, с. 32].

У наступныя гады М. Лынькоў удзельнічаў у паездках савецкіх пісьменнікаў і дыпламатаў у Польшчу і Індыю. У 1952–1955 гг. зноў прадстаўляў БССР у складзе беларускай дэлегацыі ў ААН.

Уплыў міжнароднай дзейнасці пісьменніка на яго творчасць прасочваецца пераважна на прыкладзе журналісцкіх, вандроўных і публіцыстычных нататкаў. Выключэнне складае апавяданне «Агні Танганькі», напісанае і ўпершыню апублікаванае ў 1953 г., – адзін з нешматлікіх мастацкіх твораў М. Лынькова, у якім асноўныя падзеі адбываюцца за межамі Беларусі [1, арк. 1]. Галоўным героем твора выступае цемнаскуры Юмоа Гафет, што скардзіцца ў ААН на парушэнне правоў свайго народа вамеру.

Сюжэт апавядання быў узяты М. Лыньковым з рэчаіснага жыцця. Пра гэта мы даведваемся дзякуючы тэкстам выступленняў беларускага пісьменніка на пасяджэннях Чацвёртага камітэта ААН, якія захоўваюцца ў яго асабістым фондзе ў Беларускай дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва. Чацвёрты камітэт ААН займаецца так званымі «спецыяльнымі палітычнымі пытаннямі» і праблемамі дэкаланізацыі. Калі ў наш час найбольш вострыя спрэчкі ў камітэце выклікае сітуацыя на Блізкім Усходзе, то ў пачатку 1950-х гг. актуальнымі былі дыскусіі вакол падапечных тэрыторый. Падобна іншым савецкім дыпламатам, М. Лынькоў будаваў свае прамовы пераважна на крытыцы заходняга боку або саміх функцыянераў ААН. Так, у яго выступленні 1 снежня 1953 г. утрымоўваўся папрок міжнародным службовым асобам за дух фармалізму, якім «вее ад некалькіх радкоў дакладу, што тычацца петыцыі аб землях племя Меру» [3, арк. 36]. Прычына была ў тым, што разгляд петыцыі скончыўся «прыняццем да ведама», хаця, на думку М. Лынькова, петыцыя заслугоўвала большай увагі і больш дзейсных мер.

Што ж адбывалася на падапечнай тэрыторыі Танганьіка? Чаму падзеі вакол петыцыі вамеру прыцягнулі ўвагу пісьменніка і сталі асновай для яго твора?

Вамеру, або меру, лічацца даўнімі тубыльцамі сучаснай паўночнай Танзаніі. Іх продкі перасяліліся ў раён гары Меру каля 400 гадоў таму, традыцыйна займаліся земляробствам і жывёлагадоўляй. У першай трэці XIX ст. сюды з поўначы мігравалі качавыя жывёлагадоўцы-масаі з племя аруша. Адносіны паміж двума народамі былі напружанымі. Каб пазбавіцца ад нападаў больш ваяўнічых аруша, вамеру падтрымлівалі саюз з роднасным народам чага. У пачатку XX ст., калі навакольныя тэрыторыі былі ўключаны ў склад Германскай Усходняй Афрыкі, частка зямель, якімі дагэтуль карысталіся вамеру, была адчужана нямецкімі каланіяльнымі ўладамі са згоды правадыра чага. На іх было створана некалькі буйных ферм белых каланістаў-бураў, перасяленцаў з Паўднёвай Афрыкі.

Пасля Першай сусветнай вайны Германская Усходняя Афрыка была падзелена паміж іншымі каланіяльнымі дзяржавамі. Тэрыторыя паўночнай Танзаніі ўвайшла ў склад брытанскай падапечнай тэрыторыі Танганьіка. Першапачаткова брытанскія ўлады стымулявалі развіццё эканамічных і палітычных структур карэннага насельніцтва для выцскання нямецкіх каланістаў. Вамеру атрымалі права заняць дзве буйныя фермы з выплатай кампенсацыі каланістам за будынкі.

Пасля Другой сусветнай вайны каланіяльная палітыка на падапечнай тэрыторыі змянілася. Фермы зноў адчужаліся, на гэты раз на карысць новай хвалі белых каланістаў з самой Вялікабрытаніі. Згодна з петыцыяй [7], 7 чэрвеня 1949 г. каланіяльны камісар ультыматыўна заявіў аб высяленні вамеру, але атрымаў ад іх адмову. У барацьбе за свае правы вамеру аддалі перавагу дзеям у межах каланіяльнага заканадаўства. На жаль, гэта не прывяло да перагляду рашэнняў каланіяльных чыноўнікаў. 11 ліпеня 1951 г. было зноў заяўлена аб высяленні трох тысяч чалавек.

Накіраванне петыцыі вамеру ў 1952 г. у ААН стала магчымым дзякуючы асабістаму знаёмству маладога правадыра саюзнікаў-чага з афраамерыканскім адвакатам Эрлам Сітанам, які аказаў дапамогу ў складанні дакумента і накіраванні яго ў офіс ААН [8, с. 46–47]. Аднак прадстаўнікі міжнароднай арганізацыі канстатавалі абмежаванасць сваіх магчымасцей і параілі вамеру пагадзіцца з высяленнем, атрымаўшы наўзамен кампенсацыю.

У афраамерыканскай гістарыяграфіі гэты выпадак разглядаецца як прыклад супрацоўніцтва адукаваных чарнаскурых амерыканцаў з жыхарамі Усходняй Афрыкі. У танзанійскім нацыянальным гісторыяпісанні яго ўзгадваюць таму, што адзін з петыцыянераў Нкура Кірыла Джафет пазней стаў вядомым палітыкам і функцыянерам правячай партыі Танзаніі. У 1967 г. супольна з Эрлам Сітанам ён апублікаваў кнігу «Справа пра зямлю меру» [6]. У ёй няўдалы зварот да ААН апісваўся як пачатковы этап паспяховай барацьбы танзанійскага народа за незалежнасць. Яе аўтары нічога не ведалі пра прадстаўніка БССР у ААН, які працягваў нагадваць пра петыцыю вамеру болей, чым праз год пасля яе разгляду, а таксама напісаў і апублікаваў апавяданне пра падзеі, звязаныя з далёкай Усходняй Афрыкай, дзе Н. К. Джафет стаў прататыпам галоўнага героя Юмоа Гафета.

З сучаснага пункту гледжання, «Агні Танганьікі» з выразнымі, але спрощанымі станоўчымі і адмоўнымі героямі могуць падацца часткай

літаратурнай прапаганды часоў «халоднай вайны». Але гэта нікольні не тлумачыць, чаму і як канкрэтны факт звароту вамеру ў ААН прыцягнуў увагу беларускага пісьменніка і здолеў замацавацца ў афрыканскай і амерыканскай гістарыяграфіі. Справа ў тым, што петыцыя вамеру была не адзінай скаргай афрыканцаў на каланіяльны прыгнёт. У выступленні М. Лынькова 1 снежня 1953 г. прыводзіліся шматлікія іншыя выпадкі.

Выдавочна, гісторыя барацьбы вамеру за зямлю аказалася прыцягальнай, паколькі сканцэнтравала ў сабе цэлы пласт праблем, актуальных для той пары. Яна выкрывала недасведчанасць ранніх каланіяльных адміністрацый, зменлівасць палітыкі ў залежнасці ад патрабаванняў метраполіі, грэбаванне традыцыйнымі і нават каланіяльнымі нормамаі права ў дачыненні да карэннага насельніцтва і, нарэшце, дэкларатыўнасць заступніцтва з боку ААН. Разам з гэтым, апавяданне М. Лынькова і кніга Н. К. Джафета і Э. Сітана дэманструюць агульную тэндэнцыю ў барацьбе прыгнечаных народаў сярэдзіны мінулага стагоддзя – апроу на адукаваных чальцоў свайго грамадства, пошук разумення і справядлівасці на міжнародным узроўні.

Істотнае адрозненне мастацкага апавядання М. Лынькова ў яго эмацыйнасці. Падобна сапраўднаму Н. К. Джафету, Юмоа Гафет імкнецца да аб’ектыўнага разгляду свайёй справы. Але ў адрозненне ад Н. К. Джафета, які пасля няўдачы ў ААН заставаўся настроеным пазітыўна, Юмоа Гафет адчувае моцнае расчараванне. Менавіта расчараванне становіцца сацыяльным пасланнем «Агнёў Танганьікі». Яно – сведчанне ўнутранага ўспрымання пісьменніка і, магчыма, яго беларускай аўдыторыі. Такім чынам, маючы вопыт замежных паездак і звяртаючыся да іншаземных прыкладаў, М. Лынькоў заставаўся эмацыйна прывязаным да роднай беларускай глебы.

Спіс крыніц

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Ф. 191. Воп. 1. Спр. 24.
2. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Ф. 191. Воп. 1. Спр. 580.
3. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Ф. 191. Воп. 1. Спр. 583.
4. Броўка, П. Збор твораў : у 9 т. / П. Броўка / Т. 9 : Эпістальная спадчына (1933–1980). Летапіс жыцця і творчасці. – Мінск : Маст. літ., 1992.
5. Мезга, Н. Н. Вступление Белорусской ССР в ООН и дипломатическая деятельность А. А. Громько / Н. Н. Мезга // Совр. Европа. – 2019. – № 6. – С. 194–205.
6. Japhet, K. The Meru Land Case / K. Japhet, E. Seaton. – Nairobi : East African Publishing House, 1967.
7. Petition from the representatives of the Wa-Meru tribe concerning Tanganyika. Addendum 2 URL: https://digitallibrary.un.org/record/1657568/files/T_PET-2_99_Add-1-EN.pdf (date of access: 20.10.2024).
8. Tate, L. The 1952 Meru Land Case: A Pan Africanism Mission / L. B. Tate, J. de Carvalho // Journal of Education & Social Policy. – 2019. – Vol. 6, № 3. – P. 44–49.

АЛЕСЬ ХІТРУН

НАВУКОВЫ СУПРАЦОЎНІК ЛІДСКАГА ГІСТОРЫКА-
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ**ДАКУМЕНТЫ ПЕТРУСЯ ГРАЊІТА І ВАСІЛЯ СТРУМЕНЯ
ЯК СПАСАБ АДЛЮСТРАВАННЯ ЧАСУ НА ЭКСПАЗІЦЫІ
«БРУКАВАНАЕ СЛОВА»
(ДА ЮБІЛЕЮ ЗАЧЭПІЦКІХ ПАЭТАЎ)**

У артыкуле акцэнтуюцца ўвага на адукацыйнай і культурнай ролі музеяў у папулярызацыі мясцовай літаратурнай спадчыны. На прыкладзе выставы «Брукаванае слова», прысвечанай жыццю і творчасці паэтаў Петруся Граніта і Васіля Струменя, арганізаванай Лідскім гісторыка-мастацкім музеем на аснове захаваных фондаў, разглядаецца канцэпцыя знаёмства наведвальнікаў з біяграфіямі і спадчынай гэтых аўтараў, падкрэсліваецца іх унёсак у нацыянальна-вызваленчы рух у Заходняй Беларусі, актуальнасць іх прац у нашы дні.

Вызначальныя словы: музей, музейны фонд, экспазіцыя, калекцыя, дакумент, эпістальярная спадчына, літаратурная спадчына, рукапіс.

АЛЕСЬ ХИТРУН

НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК ЛИДСКОГО ИСТОРИКО-
ХУДОЖЕСТВЕННОГО МУЗЕЯ**ДОКУМЕНТЫ ПЕТРУСЯ ГРАНИТА
И ВАСИЛЯ СТРУМЕНЯ КАК СПОСОБ
ОТОБРАЖЕНИЯ ВРЕМЕНИ
НА ЭКСПОЗИЦИИ «БРУКАВАНАЕ СЛОВА»
(К ЮБИЛЕЮ ЗАЧЕПИЧСКИХ ПОЭТОВ)**

В статье акцентируется внимание на образовательной и культурной роли музеев в популяризации местного литературного наследия. На примере выставки «Брукаванае слова», посвященной жизни и творчеству поэтов Петруся Гранита и Василя Струменя, организованной Лидским историко-художественным музеем на основе сохраненных фондов, рассматривается концепция знакомства посетителей с биографиями и наследием этих авторов, подчеркивается их вклад в национально-освободительное движение Западной Беларуси, актуальность их работ в наши дни.

Ключевые слова: музей, музейный фонд, экспозиция, коллекция, документ, эпистолярное наследие, литературное наследие, рукопись.

ALEŠ CHITRUN

RESEARCHER OF THE LIDA HISTORICAL ART MUSEUM

THE DOCUMENTS OF PIATRUŠ HRANIT AND VASIL STRUMIEŃ AS A REPRESENTATION OF TIME IN THE EXHIBITION “BRUKAVANAĖ SLOVA” (CELEBRATING THE ANNIVERSARY OF THE POETS OF ZAČEPIČY)

This article highlights the educational and cultural role of museums in promoting local literary heritage. Using the exhibition “Brukavanaie Slova (Paved Word)” as a case study, the paper explores how the Lida Historical and Art Museum showcased the lives and works of poets Petrusya Granit and Vasil Strumień, drawing from preserved archival materials. The exhibition introduced visitors to the poets’ biographies and legacy, emphasizing their contributions to the national liberation movement in Western Belarus and the enduring relevance of their writings today.

Keywords: museum, museum collection, exhibition, archive, document, epistolary heritage, literary heritage, manuscript.

Захаванне спадчыны і папулярызацыя імёнаў творцаў, выхадцаў з пэўнай мясцовасці, з’яўляецца важнай задачай рэгіянальных музеяў, у тым ліку Лідскага гісторыка-мастацкага музея. Адным з прыкладаў яе вырашэння стала фарміраванне экспазіцыі «Брукаванае слова» ў Доме Валянціна Таўлая, літаратурным аддзеле музея, адкрытым у 2010 г. Яна прысвечана творчасці двух пісьменнікаў Лідскага краю – Петруся Граніта і Васіля Струменя [7; 8].

Экспазіцыя Дома Валянціна Таўлая фарміруецца на аснове выставы «У дом твой сцежка прывяла сама...», адкрытай у лютым 2024 г. і прымеркаванай да 110-годдзя самога Валянціна Таўлая [4; 11]. Нягледзячы на абмежаванасць экспазіцыйнай прасторы, было вырашана размясціць экспазіцыю, што прэзентуе іншых юбіляраў. «Брукаванае слова» пачынаецца адразу з парога дома-музея. Яна створана дзякуючы дакументальным матэрыялам, што захоўваюцца у музеі. Прычым, паходжанне гэтых матэрыялаў мае свае асаблівасці і адрозненні.

Матэрыялы, прысвечаныя Петрусю Граніту, трапілі ў фондасховішчы музея ў выглядзе ўжо сфарміраванай калекцыі дзякуючы ўнучцы пісьменніка Людмілы Яновіч. У 2019 г. аўтар гэтых радкоў наведаў свята паэзіі ў вёсцы Зачэпічы Дзятлаўскага раёна, на якім прысутнічала спадчынніца паэта. Пасля перагавораў яна перадала прыватны архіў дзедка, які ўтрымоўваў рукапісы і машынапісны тэкст вершаваных твораў, фотаздымкі і іншыя дакументы. Ён стаў асновай для выставы. Дзякуючы яму не толькі раскрываюцца падзеі жыцця і творчасці паэта, але і выяўляюцца адметныя факты, здольныя зацікавіць наведвальнікаў.

Пятрусь Граніт – псеўданім зачэпіцкага паэта Івана Івашэвіча, які нарадзіўся ў 1909 г. у простаі сялянскай сям’і. Аўтабіяграфія і фотаздымкі з прыватнага архіва прадстаўляюць яго маладыя гады. Яму рана давялося выконваць цяжкую працу па гаспадарцы, вучыцца прыходзілася «прыхваткамі». Сродкам для пражытку да 1939 г. стала брукаванне дарог. У беларускай літаратуры такога працавітага паэта, які аж 12 гадоў клаў брук і яшчэ паспяваў пісаць вершы, больш не было! Як заўважаў літаратуразнавец У. Калеснік, цяжкую працу брукара І. Івашэвіч не тое што любіў, а ганарыўся ёю. «Выхаваная змалку руплівасць, сорам жыць без працы, кпіны з лёгкага хлеба, сялянская цвярозасць – усё гэта трымала яго на адным месцы...» [9]. Доўгі час у родных мясцінах захоўваліся брукаванкі, пакладзеныя ім. Невялічкая інсталяцыя на экспазіцыі – шэрая тканіна з некаторымі фотаздымкамі і каменні знізу – адлюстроўваюць жыццёвы шлях гэтага перыяду.

Рукапісы вершаў раскрываюць, як разгортваўся талент паэта-брукара. Сярод іх захаваны той, што стаў першым, надрукаваным 10 жніўня 1933 г. у падпольнай «Беларускай газеце» пад назвай «Лета». Вершы дэманструюць удзел Петруся Граніта ў вызваленчай барацьбе. Паэта неаднаразова арыштоўвалі польскія ўлады, ён зведаў катаванні ў дэфензіве. Вершы, што датуюцца 1930-мі гадамі, адлюстроўваюць неабыякавую асобу, якая выступае супраць нацыянальнага прыгнёту і заклікае заходнебеларускіх рабочых і сялян да ўз’яднання з БССР.

На экспазіцыі змяшчаецца рукапіс «Першае маё знаёмства з Валянцінам Таўлаем». Ён паведамляе, што ў снежні 1933 г. Пятрусь Граніт быў запрошаны ў Вільню на з’езд Літаратурнага фронту сялянскіх і рабочых пісьменнікаў, дзе ўпершыню сустрэўся з В. Таўлаем. У ім апісваецца першае ўражанне вясковага паэта ад вядомага грамадска-палітычнага дзеяча: танклявы, падобны на хлопчыка (Таўлаю было 19 гадоў), але казаў па-даросламу разважліва, часта ўстаўляў у сваё выступленне цытаты з Маякоўскага. Знаёмства двух паэтаў, якое адбылося ў той дзень, перарасло ў сяброўства на доўгія гады [5, с. 249].

Падчас сустрэчы заходнебеларускіх пісьменнікаў у Вільні абмяркоўвалася пытанне пра выхад пры «Беларускай газеце» літаратурна-мастацкага часопіса «Літаратурная старонка». На жаль, першы нумар гэтага выдання пазней быў арыштаваны ўладамі, захавалася невялікая частка накладу. У часопісе была апублікавана «Дэкларацыя групы паэтаў да ўсіх пісьменьнікаў Заходняе Беларусі». Вядома, што яе падпісанты былі арыштаваны і пакараны турэмным зняволеннем. На экспазіцыі знайшоў месца машынапіс гэтага дакумента з рукапіснымі падкрэсліваннямі, знойдзены ў калекцыі дакументаў П. Граніта. На жаль, поўная навуковая атрыбуцыя дакумента яшчэ не праведзена. Не вядома, ці гэта арыгінал 1933 г., ці пазнейшы перадрук.

Выстава апавядае пра сувязь П. Граніта з горадам Ліда. Пасля ўз’яднання Заходняй Беларусі з БССР паэт працаваў старшынёй Беліцкага

сельсавета Лідскага раёна. У сакавіку 1940 г. сустракаўся з Янкам Купалам у Лідзе. Янка Купала наведаў горад у сувязі з выбарамі ў дэпутаты Вярхоўнага Савета БССР па Лідскай-Слабадскай акрузе. На сустрэчы таксама прысутнічалі В. Таўлай, Н. Тарас, А. Іверс, П. Глебка. Па ўспамінах Петруся Граніта, апублікаваных пазней В. Калеснікам, Янка Купала запрасіў маладых паэтаў у сталовую «Амерыканка», дзе аплаціў абед з чатырох страў з чаркай і півам. Падчас сустрэчы Пятрусь Граніт чытаў адзін са сваіх вершаў. Янка Купала падараваў яму сваю кнігу «Выбраныя паэмы». Народны паэт запрасіў маладога творцу ў Мінск і нібы абяцаў там параіцца наконт зборніка яго вершаў. Янка Купала зрабіў уражанне вельмі свойскага, душэўнага чалавека, з якім не адчуваеш розніцы ва ўзросце. «Падумаць толькі! – успамінаў Пятрусь Граніт. – Гэта ж Народны паэт, а гаворыць, як бы быў сам вясковым простым чалавекам» [5, с. 253].

На жаль падрыхтаваны Пятрусём Гранітам зборнік вершаў «Над хваляй Нёмана» так і не быў выдадзены з-за пачатку Вялікай Айчыннай вайны, рукапіс быў страчаны. Падчас вайны зачэпіцкі паэт быў сувязным партызанскай брыгады «Барацьба» і выступаў у партызанскім друку пад літаратурным псеўданімам Мацей Гвозд [12, с. 288]. У папцы з яго дакументамі, перададзенымі Л. Яновіч, быў знойдзены рукапісны верш з гэтым псеўданімам. Зараз ён прадстаўлены на выставе.

Фотаздымкі Петруся Граніта апавядаюць пра яго пасляваенную настаўніцкую дзейнасць. У 1946–1950 гг. ён навучаўся ў Навагрудскім педагагічным вучылішчы, а потым працаваў настаўнікам, загадчыкам пачатковай школы ў Зачэпічах. Пятрусь Граніт любіў дзяцей, прысвячаў ім свае вершы. Пра гэта сведчыць зборнік для дзяцей «Сцяжынка», апублікаваны ў 1978 г. Яго наклады былі перададзены ў музей як Л. Яновіч, так і слоніўскім даследчыкам С. Чыгрынам. Дарэчы, верш «Верабейчык» у зборніку быў прысвечаны самой Людміле Яновіч.

Іншыя выдадзеныя паэтам зборнікі – «Сцягі і паходні» (1965) і «Ростані волі» (1990). Ён актыўна публікаваўся ў беларускіх раённых і абласных газетах. Наведвальнікі экспазіцыі маюць магчымасць пазнаёміцца з пасляваеннымі публікацыямі, змешчанымі ў асобнай папцы, у тым ліку з выразкамі з лідскай газеты «Уперад». Пра захаванне памяці паэта, які пайшоў з жыцця 14 студзеня 1980 г., сведчаць візуальныя выявы ўрачыстых падзей у знак пасмяротнай пашаны.

2024 г. стаў юбілейным і для Васіля Струменя (Аляксандра Лебедзева): 1 красавіка яму споўнілася б 110 год. Пятрусь Граніт і Васіль Струмень – зачэпіцкія творцы. Яны жылі ў адзін час, былі знаёмыя, сваім вершаваным словам і палітычнымі ўчынкамі заклікалі народ да лепшай і светлай будучыні. Таму супрацоўнікамі было вырашана далучыць выставу, прысвечаную Васілю Струменю, да экспазіцыі «Брукаванае слова». Яна фарміравалася на аснове матэрыялаў з фондаў Лідскага гісторыка-мастацкага музея. Большасць з іх была перададзена самім Васілём

Струменем пры жыцці. Таксама выкарыстоўваліся матэрыялы лідскага журналіста Аляксандра Жалкоўскага, які меў добрыя стасункі з паэтам і ў сваіх публікацыях пакінуў успаміны пра яго. Плошча выставы юбіяра вельмі абмежаваная, таму асноўныя звесткі падаюцца ў пісьмовай форме і змешчаны ў асобнай папцы для наведвальнікаў або ў вуснай форме падчас экскурсіі.

Васіль Струмень нарадзіўся у 1914 г. у вёсцы Лявонцьева Калатрыўскага павета, які ўваходзіў у Кастрямскую губерню. У нашы дні гэты населены пункт знаходзіцца ў Мантураўскім раёне Кастрямскай вобласці Расійскай Федэрацыі. Бацька Мікалай пайшоў на фронт, дзе праз чатыры месяцы загінуў. Цяжкае становішча вымусіла маці Кацярыну выйсці другі раз замуж за наглядчыка чыгуначных вагонаў Паўла Івашэвіча, родам з Гарадзеншчыны. Разам з ім сям'я пераехала ў Зачэпічы. У дзяцінстве Васіль Струмень прагна цягнуўся да вучобы, авалодаў беларускай мовай дзякуючы чытанню твораў беларускіх паэтаў. У сакавіку 1930 г., за два тыдні да свайго шаснаццацігоддзя, ён быў упершыню арыштаваны польскімі ўладамі за ўдзел у нацыянальна-вызваленчым руху. Тым не меней, у 1932 г. Васіль Струмень уступіў у КПЗБ і працягваў сацыяльна-палітычную дзейнасць, за што неаднаразова арыштоўваўся і знявольваўся ў турмах Глыбокага, Ліды, Вілейкі [1].

Творчая актыўнасць Васіля Струменя выявілася ў 1931 г., калі ён размясціў свой першы верш «Наша доля» ў падпольнай газеце «Малады камуніст». Да вайны яго вершы таксама друкаваліся ў заходнебеларускіх выданнях «Беларуская газета» і дадатку да яе «Літаратурная старонка» і «Наша воля». Затым яго паэтычныя творы, працятыя цяжкім жыццём і нацыянал-вызваленчым рухам у Заходняй Беларусі, змяшчаліся ў іншых беларускіх выданнях Вільні [1]. У 1934 г. малады паэт зведаў сваю першую творчую радасць: у прагрэсіўным часопісе сатыры і гумару «Асва» быў надрукаваны яго верш [3]. Сатырычныя вершы, фелетоны, вершы-памфлеты, вершы-заклікі – асноўныя паэтычныя жанры Васіля Струменя ў 30-я гады.

Восенню 1936 г. па рашэнні падпольнага цэнтра Аляксандр нелегальна адпраўляецца ў СССР, каб там павучыцца і зноў вярнуцца ў родны край, а магчыма паехаць у далёкую Іспанію, дзе ішла грамадзянская вайна. Але задума сарвалася: паблізу польска-савецкай мяжы юнака затрымалі і пасадзілі ў Вілейскую турму. Затым улады спрабавалі перавыхаваць бунтара ў 77-м лідскім палку пяхоты Войска Польскага. Ды з гэтага нічога не атрымалася: нескароны рэкрут вёў сярод жаўнераў непажаданую агітацыю [3]. За гэтую актыўнасць ён зноў трапіў у Лідскую гарнізонную турму [2]. Пасля салдацкай службы, у канцы 1938 г., Васіль Струмень падаўся на Валынь, а менавіта ў вёску Красніца, што на Ровеншчыне, куды перабраліся, купіўшы невялікі надзел зямлі, яго айчым і маці [3].

На новым месцы Аляксандр Мікалаевіч з радасцю сустрэў уз'яднанне Заходняй Беларусі [3]. Пасля іх вызвалення працаваў загадчыкам Рысвятскай (1939–1940) і Цыцылёўскай (1940–1941) пачатковых

школ у Тучынскім раёне Ровенскай вобласці. Адначасова завочна вучыўся ў Астрожскай педагагічнай школе, якую скончыў 22 чэрвеня 1941 г. У гады вайны змагаўся супраць акупантаў у антыфашысцкай групе ў в. Красніца і суседніх вёсках на Ровеншчыне. Быў двойчы паранены. Пасля дэмабілізацыі ў 1945–1948 гг. працаваў настаўнікам украінскай мовы і літаратуры сярэдняй школы ў г. Кастопаль Ровенскай вобласці. Завочна скончыў Ровенскі настаўніцкі (1949) і Львоўскі педагагічны (1953) інстытуты. Гэтае навучанне паспрыяла яму ў далейшай працоўнай дзейнасці. Ён быў выкладчыкам у гарадах і пасёлках Валынскай вобласці, інспектарам і загадчыкам раённага аддзела народнай асветы і школ, займаў пасады дырэктара ў школах горада Сарны Ровенскай вобласці. З 1979 г. на пенсіі, займаўся творчай працай. Узнагароджаны ордэнам Айчыннай вайны 1-й ступені, медалямі.

У пасляваенныя гады яго беларускамоўныя вершы і артыкулы змяшчаліся ў зборніках «Сцягі і паходні», «Дзень паэзіі», «Ростані волі», а ў абласным і раённым украінскім друку (асабліва – у сарненскай райгазеце «Будзівнік комунізму») на адпаведнай мове. Першы верш на ўкраінскай мове «На жовтновій демонстраціі» быў надрукаваны ў 1956 г. у газеце «Червоный прапор». Васіль Струмень і аўтар мемуараў «За волю і ўз’яднанне» (Лідская раённая газета «Уперад», 1989), «Шляхам барацьбы» (Дзятлаўская газета «Перамога», 1989), «Праз выпрабаванні» («Гродзенская правда», 1989). У 1989 г. ён апублікаваў свае ўспаміны ў наваградскай і шчучынскай раённых газетах. Чытач знаёмы з яго мемуарамі пад назвай «Цярністы шлях», а таксама з аповесцямі «Праз выпрабаванні» і «Народныя змагары». А. Лебедзеў знайшоў сябе і як перакладчык з беларускай на ўкраінскую мову. А яго асобныя вершы былі пакладзены на музыку кампазітарамі С. Вяліцкай, У. Мельнікам, А. Навасадам, Ю. Раманенкам [1].

Жывучы ў блізкім замежжы, Аляксандр Мікалаевіч праяўляў надзвычайную цікавасць да роднай яму Беларусі. Часта прыязджаў у Мінск, Ліду, Гродна, наведваў дарагія яму з юнацкіх гадоў вёскі, школы, дзе ахвотна выступаў на імпрэзах. Веў перапіску больш чым са ста блізкімі яму людзьмі. Вельмі рады ён быў увазе да сябе з боку Адама Мальдзіса, добрыя адносіны меў з Іванам Шамякіным, Максімам Лужаніным, Максімам Танкам і іншымі пісьменнікамі [3]. Часта наведваючы Ліду, ён не толькі не абмінаў рэдакцыю, а яшчэ спяшаўся ў краязнаўчы музей, дзе яго шчыра сустракалі, у гарадскі і раённы Саветы, у кнігарню і да сяброў. А іх А. Лебедзеў меў не толькі ў Лідзе, але і ў навакольных гарадах і вёсках [3].

25 кастрычніка 1992 г. Васіль Струмень памёр ад інсульту ў сарненскім шпіталі на бальнічным ложку. Шматлікія сябры Васіля Струменя берагуць і ўшаноўваюць на Гарадзеншчыне памяць пра паэта і цудоўнага чалавека. У Дзятлаўскім раёне яму нададзена званне Ганаровага грамадзяніна. У свой час Аляксандр Жалкоўскі заявіў, каб у Зачэпічах, у пустуючым збудаваным доме рукамі Петруся Граніта з дапамогай Васіля Струменя стварыць грамадскі музей мясцовых пісьменнікаў.

Паспрыяў бы ён, па меркаванні А. Жалкоўскага, і развіццю аграгарадка [2]. Што ж, думка Аляксандра Жалкоўскага амаль збылася: памятны камень, адкрыты ў гонар трох зачэпіцкіх паэтаў, ужо знайшоў там сваё месца.

У фондасховішчы Лідскага гісторыка-мастацкага музея захоўваецца рукапіс паэмы Васіля Струменя «Забастоўка». З ім можна пазнаёміцца на гэты раз і на экспазіцыі «Брукаванае слова». Добрыя адносіны з Васілём Струменем меў зноў-такі лідскі паэт Уладзімір Васько. Дазнаўшыся пра захаванасць паэмы, ён узгадаў, што яе А. Лебедзеў прывёз у рэдакцыю газеты «Уперад» напярэдадні 100-гадовага юбілею Янкі Купалы – 7 ліпеня 1982 г. З гэтым творам Уладзімір Гаўрылавіч пазнаёміўся ў час паездкі ў Вязынку. Што да выхаду паэмы ў друк, то У. Васько прапанаваў яму змясціць толькі яе ўрыўкі, паколькі твор вялікі па памеры, або лепш занесці ў Лідскі краязнаўчы музей на захаванне. Апошняя прапанова і скарыстаўся яе аўтар.

Што з сябе ўяўляе рукапіс? Па-першае, змешчаны ён у сшытку «ў клетачку». Складаецца з 84 старонак, тэкст на якіх змяшчаецца толькі да 69-й. Рукапіс мае дзве вокладкі. Верхняя – цвёрдая, паверх яе наклеенай паперы пазначана сінім колерам ручкі: «Васіль Струмень. Забастоўка. Паэма.» Другая пад ёй вокладка – мяккая, ад звычайнага сшытка, і таксама з такім жа надпісам чырвонага колеру паверх. З адваротнага боку маецца надпіс таксама чырвонага колеру: «Сваім сябрам – удзельнікам забастоўкі на шклозаводзе “Нёман” ў 1936 годзе – прысвячаю. Аўтар». Далейшыя лісты «ў клетачку» змяшчаюць сам твор, які складаецца з «Пралогу», дзесяці частак з песнямі «У зімовы вечар», «Адведу мы спалі...», «А хто можа ў сэрцы балакаць...», «Закліку» і «Эпілогу».

Трымаючы і гартуючы ў руках гэтае рукапіснае «выданне», якое ўспрымаецца як рабочы сшытак, звяртаеш увагу на акуратны і чытэльны почырк. Хоць гэты твор у сшытку і ўзнік з іншых чарнавых накідаў, але ж сустракаюцца на гэтых лістах папраўкі, зробленыя стрыжнем чырвонага колеру і графічным алоўкам, якія, напэўна знянацку, з’явіліся падчас перапісвання тэксту. Стараннасць у перапісванні заключаецца і ў акуратна закрэсленых радках або ў сцёртых словах, на месцы якіх змешчаны правільны варыянт.

Акрамя згаданай паэмы, у фондах Лідскага гістарычна-мастацкага музея захоўваюцца сшыткі з рукапісамі вершаў і аўтабіяграфічнымі звесткамі, газетныя выразкі з твораў і артыкуламі, пісьмы і паштоўкі, адрасаваныя супрацоўнікам Лідскага краязнаўчага музея, а таксама рэдкія фотаздымкі з сямейнага альбома паэта і інш. У выніку было вырашана: выдаць увесь захаваны матэрыял з фондаў Лідскага музея пад адной кніжнай вокладкай як пасмяротнае выданне паэта, які меў дачыненне да літаратурнай дзейнасці Лідчыны. Бо вядома, як і Валянцін Таўлай, Аляксандр Мікалаевіч марыў выдаць свой томік твораў. А ён так і не выйшаў у свет. Прынамсі, аб падрыхтоўцы да сваёй кнігі паэт піша ў сваіх лістах. А пакуль у 2019 г. у літаратурна-мастацкім зборніку «Ад лідскіх муроў» (№ 9) была

надрукавана паэма «Забастоўка» з матэрыялам да яе аўтара гэтых радкоў [6; 10].

Дарэчы, у адным з сшыткаў з рукапіснымі творамі Аляксандр Лебедзяў пра свой псеўданім піша так: «Літаратурны псеўданім – Васіль Струмень я пачаў выкарыстоўваць па рэкамендацыі Валянціна Таўлая і Міхася Васілька (Міхаіла Восіпавіча Касцевіча. – аўт.) у канцы 1931 г. спецыяльна для зберагання канспірацыі. Таму і прыдумаў прозвішча Струмень, што азначае: струмень святла, вады, цяпла, або чыстага паветра, што дае сілу і г. д.»

Як вядома, Васіль Струмень – беларуска-ўкраінскі пісьменнік. Беларускаю мову ён зведаў у беларускай вёсцы Зачэпічы, а затым украінскую – на Ровеншчыне. У творах гэта і заўважаецца. Бо час ад часу ў вершаваных радках сустракаюцца словы іншамоўнага паходжання, русізмы, украінізмы і дыялектызмы або тыя словы, якія паступова выходзяць з ужытку. А гэта ўжо гісторыя.

Такім чынам, экспазіцыя «Брукаванае слова» хоць праз невялікую колькасць матэрыялаў, але ж раскрывае гістарычныя лёсы двух заходнебеларускіх паэтаў, якія ў сваіх творах неслі ў масы пераможны дух, моц і смеласць супраць прыгнятальнікаў, якія навісалі, як хмары, над беларускім народам. Тэма твораў Петруся Граніта і Васіля Струменя – гэта яскравы прыклад адлюстравання гістарычнага мінулага, што не перастае быць актуальным і ў наш час.

Спіс крыніц

1. Жалкоўскі, А. Васіль Струмень: Пясняр і Лідскай зямлі / А. Жалкоўскі // Лідская газета. – 2009. – 14 красав. – С. 3.
2. Жалкоўскі, А. Ён Лідчыне, як і Валыні, блізкі (95-год з дня нараджэння Васіля Струменя) / А. Жалкоўскі // Лідскі летапісец : краязнаўчы, гістарычна-літаратурны часопіс. – 2009. – № 1–2 (45–46). – С. 29.
3. Жалкоўскі, А. Сто сяброў Васіля Струменя / А. Жалкоўскі // Голас Радзімы. – 1999. – № 13–14 (2623–2624). – 1–8 красав. – С. 5.
4. Забродская, А. «У Дом твой сцэжка прывяла сама...» / А. Забродская // Лідская газета. – 2024. – № 12 (13488). – 14 лют. – С. 24.
5. Калеснік, У. Гнёзды паэтаў. У Зачэпічах / У. Калеснік // Лёсам пазнае : выбр. літ. партрэты і нарысы. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1982. – С. 239–255.
6. Струмень, В. Забастоўка / В. Струмень // Ад лідскіх муроў : літаратурна-мастацкі зборнік за 2016–2019 гг. – 2020. – № 9 – С. 71–107.
7. Хітрун, А. Брукаванае слова Петруся Граніта / А. Хітрун // Лідская газета. – 2024. – № 30 (13506). – 17 красав. – С. 7.
8. Хітрун, А. Брукаванае слова Петруся Граніта / А. Хітрун // Літаратура і мастацтва. – 2024. – № 15 (5276). – 19 красав. – С. 14.
9. Хітрун, А. Пошукі Таўлая. Уладзімір Калеснік. Аповесць пра Таўлая / Алесь Хітрун // Ад лідскіх муроў : літаратурна-мастацкі зборнік за 2020–2021 гг. – 2022. – № 10. – С. 276–382.
10. Хітрун, А. Струмень заходнебеларускай паэзіі / А. Хітрун // Ад лідскіх муроў : літаратурна-мастацкі зборнік за 2016–2019 гг. – 2020. – № 9. – С. 108–120.

11. Хітрун, А. У дом яго сцэжка прывяла / А. Хітрун // Літаратура і мастацтва. – 2024. – № 8 (5269). – 23 лют. – С. 14.

12. Чыгрын, С. Струмень. Граніт. Прамень. Творчы і жыццёвы лёс заходнебеларускіх паэтаў з Дзятлаўшчыны / С. Чыгрын // Дзеяслоў. – № 84. – С. 287–293.

СОДЕРЖАНИЕ

З іншага боку экватара: архівы, ідэі, адкрыцці	3
XXIV Узвышаўскія чытанні.	
24 мая 2024 г.	6
Міхаіл Шумейка <i>Саюз пісьменнікаў Беларусі ў кантэксце грамадскіх аб'яднанняў гуманітарнага профілю (да 90-годдзя ўтварэння)</i>	7
Ганна Запартыка <i>«А песня – ў сэрцы пакаленняў...» (да гісторыі архіўнай спадчыны Паўлюка Труса)</i>	15
Юлія Амосава <i>Яўгенія Пфляўмбаўм у люстэрку архіўных дакументаў на старонцы віртуальнага праекта «На хвалі часу, у плыні жыцця»</i>	21
Таццяна Лаўрык <i>Па слядах спадчыны пісьменнікаў Мінскай вобласці: ад архіваў да віртуальных музеяў</i>	28
Ірына Мышкавец <i>Роля Уладзіміра Дубоўкі ва ўшанаванні памяці Максіма Багдановіча</i>	37
Алена Марозава <i>Беларускія пісьменнікі як сцэнарысты Мінскай студыі тэлебачання: камунікатыўныя сродкі ўвасаблення лірызму</i>	44
Алена Карп <i>Паўлюк Шукайла як літаратурны крытык</i>	51
Елена Третьяк <i>Голоса народных поэтов Беларуси. Фонозаписи из фондов Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов</i>	66
Дмитрий Дрозд <i>Идентификация героев былицы Винцента Дунина-Марцінкевича «Халимон на коронации» Халимона Заболотного и Базыля Шевелянчика</i>	71
Алесь Хітрун <i>У баях пасівеў маладым: пяро як штык – галоўны атрыбут Валянціна Таўлая ў перыяд Вялікай Айчыннай вайны</i>	90

XXII Архіўныя чытанні. 30 кастрычніка 2024 г.	108
Міхаіл Шумейко <i>Сотрудничество архивов, музеев, библиотек в деле накопления, сохранения и использования документальной памяти белорусского народа</i>	109
Ганна Запартыка <i>Візуальная спадчына Алаізы Пашкевіч (Цёткі)</i>	116
Ірына Мышкавец <i>Супрацоўніцтва Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва і Літаратурнага музея Максіма Багдановіча ў справе прэзентацыі спадчыны пісьменніка і яго родных</i>	128
Татьяна Гернович <i>Историческая память в цифровую эпоху: современные подходы к сохранению, изучению и использованию исторического наследия</i>	134
Надежда Соломкина <i>Организация цифровых выставок архивных документов: историографический аспект</i>	155
Анастасия Недашковская <i>Научно-исследовательская работа белорусского научно- исследовательского института документоведения и архивного дела и ее влияние на практику архивного дела и делопроизводства</i>	165
Ксенія Сямашка, Генадзь Сівохін <i>Архіўныя крыніцы як аснова навукова-даследчай і экспазіцыйнай работы па даследаванні лакальнай гісторыі (на прыкладзе партнёрскага праекта гісторыка-культурнага музея-запаведніка «Заслаўе» «Падарожжы па вялікім свеце Хвядоса Шынклера. Постлітаратурныя нататкі пра слыннага земляка»)</i>	177
Вольга Іванова <i>Фотаархіў Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільні</i>	187
Вольга Коваль <i>Міждысцыплінарны падыход пры даследаванні сацыяльна-псіхалагічнай адаптацыі беларускіх эмігрантаў (1921–1939 гг.)</i>	205
Віктар Жыбуль <i>На чале «невядомай планеты»: навуковая і захавальніцкая дзеяснасць Ганны Запартыкі</i>	211

Елена Третьяк <i>Творчество оперной дивы, народной артистки Беларуси и СССР С. Ф. Данилюк в аудиовизуальных документах Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов</i>	219
Нэля Баравік <i>«Ад Глыбокага да Шклова...» (да 70-годдзя Алеся Жыгунова, паэта, журналіста, члена Саюза пісьменнікаў Беларусі)</i>	226
Аксана Данільчык <i>Творчасць Зінаіды Бандарынай у кантэксце гісторыі беларускай літаратуры XX ст. (да 115-годдзя з дня нараджэння)</i>	232
Карына Кушчанка <i>Неапублікаваныя матэрыялы Лукаша Бэндэ як крыніца звестак пра асобу Петруся Броўкі (з фонду Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва)</i>	243
Алена Марозава <i>Камунікатыўная асоба Я. Шабана ў дыскурсе беларускага тэлевізійнага тэатра</i>	249
Дзмітрый Самахвалаў <i>Уплыў міжнароднай палітычнай практыкі на творчасць беларускіх савецкіх літаратараў (на прыкладзе апавядання Міхася Лынькова «Агні Танганькі»)</i>	258
Алесь Хітрун <i>Дакументы Петруся Граніта і Васіля Струменя як спосаб адлюстравання часу на экспазіцыі «Брукаванае слова» (да юбілею зачэціцкіх паэтаў)</i>	263

Навукова-папулярнае выданне

АЎТОГРАФ

Альманах

Заснаваны ў 2020 годзе

Выпуск 6

Укладальнікі:

Макаранка А. А, Самахвалаў Д. С

Адказы за выпуск *А. С. Пацей*
Камп'ютарная вёрстка
Карэктар

16+

Падпісана да друку ...2025. Фармат 70×108/16.
Папера афсетная. Друк лічбавы.
Ум. друк. арк. ...Ул.выд. арк. .
Тыраж 99 экз. Заказ 26202.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
таварыства з абмежаванай адказнасцю «Колорград».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/471 от 28.07.2015.
Зав. Веласіпедны, 5-904, 220033, Мінск.

+375 17 361 91 40
post@segment.by
segment.by

Для аўтараў і навукоўцаў

Наш сайт

Інтэрнэт-магазін